GLAVNE ZNAČAJKE UPRAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE U VELIKOJ ŽUPI KRBAVI I PSATU SA SJEDIŠTEM U BIHAĆU

Jurić, Franjo

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:397771

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Franjo Jurić

GLAVNE ZNAČAJKE UPRAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE U VELIKOJ ŽUPI KRBAVI I PSATU SA SJEDIŠTEM U BIHAĆU

DOKTORSKI RAD

Mentor:

dr. sc. Josip Jurčević

Zagreb, ožujak 2019. godine

University of Zagreb

Croatian Studies

Franjo Jurić

MAIN FEATURES OF INDEPENDENT STATE OF CROATIA ADMINISTRATION IN GREAT PARISH KRBAVA AND PSAT HEADQUARTERED IN BIHAĆ

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:

dr. sc. Josip Jurčević

Zagreb, march 2019 year

INFORMACIJE O MENTORU

Dr. sc. Josip Jurčević hrvatski je povjesničar rođen 1951. godine u Imotskom. Diplomirao je 1975. g. povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dragovoljac je Hrvatskog domovinskog rata od proljeća 1991. g., a u Hrvatskoj vojsci (HV) je ostao do ljeta 1992. g. U tom razdoblju osnovao je i bio prvim ravnateljem Središnjeg arhiva MORH-a. Radio je u zagrebačkom Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Na studiju povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu drži kolegij Povijest XX. stoljeća, a na studiju novinarstva kolegij Povijest uspostave hrvatske države. Na Visokoj učiteljskoj školi u Petrinji predaje Hrvatsku povijest u XX. stoljeću.

Hrvatska povijest XX. stoljeća mu je u središtu zanimanja, posebno ratno i poratno stradalništvo vezano za Drugi svjetski rat, hrvatsko iseljeništvo te Hrvatski domovinski rat. Autor je više knjiga među kojima se ističu: Nastanak jasenovačkog mita, Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima, Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj, Odnos Republike Hrvatske prema Bosni i Hercegovini 1990.-1995., Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina, Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti, Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj i Heroji hrvatskoga Domovinskog rata: svjedočanstva.

SAŽETAK

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske u njen je sastav ušla cijela Bosna i Hercegovina pa tako i područje Bihaćko-cazinske krajine. NDH je u upravno-teritorijalnom smislu bila podijeljena u velike župe. Jedna od njih bila je i Velika župa Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću, u čiji je sastav ušla Bihaćko-cazinska krajina. U ovoj doktorskoj disertaciji istraženi su ključni događaji u navedenoj Velikoj župi od 1941. do 1945. godine iz perspektive vlasti NDH na tom području.

Također su istražene političke prilike, kao i ostale bitne značajke djelovanja uprave NDH na tom području, represivna politika NDH, gospodarske, socijalne i prometne prilike. Sve ovo sagledano je u okviru ratnih zbivanja i djelovanja drugih vojno-političkih čimbenika na tom području partizanskog pokreta, četničkog pokreta, kao i talijanske i njemačke vojske.

SUMMARY

MAIN FEATURES OF INDEPENDENT STATE OF CROATIA ADMINISTRATION IN GREAT PARISH KRBAVA AND PSAT HEADQUARTERED IN BIHAĆ

After the establishment of the Independent State of Croatia, all of Bosnia and Herzegovina, including the area of Bihać-Cazin Krajina, became a part of the Croatian state. In terms of administrative-territorial division, the Independent State of Croatia (NDH) consisted of great counties (Velike župe). One of those counties was Great County of Krbava and Psat which encompassed Bihać-Cazin Krajina, with its seat at Bihać. In this doctoral dissertation, key events of the above mentioned county from the year 1941 to 1945 were explored from the viewpoint of the NDH government of that area.

Administrative-territorial division and military organization of the Great County of Krbava and Psat and the position of the county after the Chetnik-communist uprising at the end of 1941 are presented in the first part of the dissertation. Alongside the unfolding of these events, causes and effects of the Chetnik-communist uprising, which negatively impacted the civilian and military service and safety conditions in Great County of Krbava and Psat, are also discussed in this dissertation.

Causes and consequences of the temporary partisan occupation of the Great County of Krbava and Psat at the beginning of November 1942 are analyzed in a specific chapter of the dissertation. This paper gives us an insight into the extent of crimes committed by partisans during their stay in the county, with the majority of victims being Catholics and Muslims.

Reestablishment of the NDH government in the Great County of Krbava and Psat at the end of 1943 led to a new political and military organization of the county, with Germany having a major role. This situation continued until the NDH government retreated from the county at the end of March 1945.

In addition, political circumstances, the repressive politics of NDH, economic, social, and transport conditions, as well as other major factors of NDH administration in that area, are examined. All of these events are observed in the context of military affairs and of other politico-military aspects in that area – the partisan movement, the Chetnik movement, as well as Italian and German military.

KLJUČNE RIJEČI: Velika župa Krbava i Psat, Nezavisna Država Hrvatska, četničko-komunistički ustanak, domobrani, ustaše, partizani, partizanski zločini, Huska Miljković i Drugi svjetski rat.

SADRŽAJ

UVOD…….1
I. BIHAĆKO-CAZINSKO PODRUČJE NA POČETKU TRAVANJSKOG RATA……5
II. USPOSTAVA VLASTI NDH……8
III. VELIKA ŽUPA KRBAVA I PSAT……..…….15
IV. VOJNE POSTROJBE NDH NA PODRUČJU VELIKE ŽUPE KRBAVA I PSAT…….20
Domobranstvo……..…….20
Ustaška vojnica…….……38
Oružništvo……...……..42
V. POJAVA I DJELOVANJE ČETNIKA NA PODRUČJU ŽUPE……....52
VI. USPOSTAVA REPRESIVNOG APARATA……...…….58
VII. OD PROGONA DO USTANKA…….…….63
Nasilje nad pravoslavcima i židovima……..63
Pobuna pravoslavnog pučanstva i podizanje ustanka……..…….80
Zločini četničko-komunističkih ustanika nad katolicima i muslimanima……...….88
Napori vojske NDH u gušenju ustanka……..….102
Predstraže za osiguranje Bihaća……..110
VIII. ODLAZAK LJUBOMIRA KVATERNIKA I DALJNJA ORGANIZACIJA UPRAVE U ŽUPI……....113
IX. TALIJANSKA REOKUPACIJA I STANJE U VELIKOJ ŽUPI…….121
X. UVOĐENJE POVJERENSTVA ZA USPOSTAVLJANJE JAVNOG MIRA I PORETKA……..135
XI. KRAJIŠKI, LIČKI I KORDUNAŠKI PARTIZANI STEŽU OBRUČ OKO VELIKE ŽUPE……...140
„Bihaćka operacija“ i privremeno zauzimanje Bihaća……151
Uzroci i posljedice partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat……...…158
Uspostava partizanske vlasti i partizanski zločini……...164
XII. OPERACIJA „WEISS“ I PONOVNA USPOSTAVA VLASTI NDH……...173
XIII. MJERE PROTIV KOMUNISTIČKIH PRISTALICA……..…179
XIV. DJELOVANJE HUSKE MILJKOVIĆA U CAZINSKOJ KRAJINI……....185
XV. NJEMAČKE VOJNE POSTROJBE NA PODRUČJU VELIKE ŽUPE I RAZVOJ BORBENIH DJELOVANJA U ŽUPI OD 1943. DO KRAJA 1944. GODINE……199
XVI. SAVEZNIČKO BOMBARDIRANJE BIHAĆA I CAZINA……....209

Uvođenje iznimnog stanja i privremeni premještaj sjedišta župe……..…215

Povlačenje uprave NDH iz Velike župe Krbava i Psat……...220

XVII. GOSPODARSKO- SOCIJALNE, PROMETNE I PROSVJETNE PRILIKE U VELIKOJ ŽUPI KRBAVA I PSAT IZ PERSPEKTIVE VLASTI NDH…….….223

Problem izbjeglica i djece siročadi……...……..233

Prometne prilike u župi…….……..239

Prosvjetne prilike u župi…….248

XVIII. „RASPOLOŽENJE NARODA OBZIROM NA VANJSKE I UNUTARNJE PRILIKE I DOGAĐAJE“……...…256

ZAKLJUČAK……...……..261

IZVORI I LITERATURA……...271

PRILOZI…….……282

ŽIVOTOPIS AUTORA……..296

UVOD

U historiografiji komunističke Jugoslavije problematika djelovanja civilnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH) na području današnje Bosne i Hercegovine tijekom Drugog svjetskog rata bila je djelomično istražena jer se ta tema nije mogla slobodno znanstveno istraživati niti se o njoj moglo slobodno pisati. U spomenutome razdoblju naglasak je bio na istraživanju partizanskog pokreta, a manja je pozornost davana drugim sudionicima rata. U tadašnjim okolnostima totalitarno-komunističke vlasti, kritičko pisanje o Drugom svjetskom ratu nije bilo dopušteno pa tako kritičko pisanje nije bilo moguće ne samo o NDH nego ni o partizanskom pokretu. Oni koji su o toj temi pisali, malu ili gotovo nikakvu pozornost pridavali su sagledavanju okolnosti u kojima su utemeljene i djelovale uprave NDH na području Bosne i Hercegovine pa tako i bihaćko-cazinskog područja.[1] Zbog toga u literaturi koja obrađuje ovu temu ne nalazimo konkretne podatke i pokazatelje o civilnim i vojnim ustanovama NDH, njihovom djelovanju i problemima s kojima su se suočavale tijekom svog postojanja od 1941. do 1945. godine na području Bosne i Hercegovine. S druge strane, o partizanskom pokretu, njegovim tijelima civilne i vojne vlasti koja su stvarana tijekom Drugog svjetskog rata, napisane su brojne knjige, održani brojni znanstveni skupovi u Bosni i Hercegovini. Cilj spomenutih publikacija i znanstvenih skupova bio je apologetski valorizirati i prikazati superiornim partizanski pokret na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije te time legitimirati poslijeratno političko uređenje Jugoslavije. Istovremeno se o *NDH* i ustaškom pokretu pisalo isključivo kao o „kontrarevolucionarnom“ i „kvislinškom“. Nerijetko je naglasak bio na pisanju o zločinima NDH, ali je izostajalo cjelovitije i sveobuhvatno istraživanje svih drugih aspekata njezinog upravljanja.[2] I nakon 1990-ih, iako

[1] U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj područje Bosne i Hercegovine nije bilo upravno izdvojeno područje, nego ustrojeno u velikim županama kao i ostali dijelovi NDH. (Vidjeti: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH 1941.-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 99.-106.; Rajka Bućin, *Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH*, Arh. vjesn., god. 44 (2001), str. 209.-225.).

[2] Vidjeti: Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset* prve, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1963.; Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1967.; Mišo Leković, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942. i Bihaćka operacija,*Vojni institut, Beograd 1962. i 1972.; Mirko Turić, *Od fašističke okupacije do Bihaćke kule 1941.* Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1972.; Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.; Milan Vukmanović, *Ustaški zločini na području Bihaća u ljeto 1941. godine,* Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka, 1987.; Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Svjetlost, Sarajevo, 1998.; Dušan D. Miljković, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba (1941-1945)*, AMD Sistem d.o.o. Beograd, Beograd, 2011.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda,* tom IV, knjige 1-35, Borbe u Bosni i Hercegovini, Vojno-historijski institut, Beograd 1951./1952.; Bihaćka republika, prva i druga knjiga, *Zbornik dokumenata i članaka*, Izdanje Muzeja Avnoja i

su u historiografiji učinjeni određeni pomaci u kritičnijem istraživanju Drugog svjetskog rata, tema upravljanja ili vladanja NDH na području Bosne i Hercegovine, pa tako i u bihaćko-cazinskom kraju, i dalje nije temeljito istražena.[3]

Historiografskih istraživanja o glavnim značajkama ustanova NDH u Velikoj župi Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću nema.[4] Djelomično je obrađena problematika partizanskog pokreta i djelovanja partizanskih tijela vlasti uspostavljenih tijekom Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) na ovom području, s posebnim osvrtom na postojanje takozvane Bihaćke republike (4. studenoga 1942. – 29. siječnja 1943.), održavanja Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) u Bihaću 26. i 27. studenog 1942. g.

U pisanju ovog doktorskog rada korišteni su i znanstveni članci i knjige historiografskog ili memoarsko-publicističkog karaktera pri čemu treba izdvojiti Zbornik dokumenata i članaka *„Bihaćka republika“* čiji je izdavač Muzej AVNOJ-a i Pounja u Bihaću, Šukrije Bijedića *„Ratne slike iz cazinske krajine“*, Srđana Bogosavljevića *„Žrtve Drugog svjetskog rata“*, Đorđa Buzganovića *„Krajiški odredi 1941.“*, Veselina Đuretića *„Narodna vlast u BiH 1941-1945“*, Rasima Hurema *„Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942.“*, Osmana Karabegovića „*Bosanska krajina u revoluciji“* i *„Krajina na putevima revolucije“*, Miše Lekovića *„Bihaćka operacija“*, Dušana Lukača *„Ustanak u Bosanskoj krajini“*, Bosiljka Ljevara *„Autobiografski zapisi“*, Envera Redžića „*Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu“*, Milana Vukmanovića „*Okupaciona ustaška vlast u Bosanskoj krajini od ljeta 1941. do početka 1942.“* i *„Ustaški zločini na području Bihaća u ljeto 1941. godine“*, Ane Došen *„Knjiga o posljednjem krnjeuškom župniku“*, Josipa

---

Pounja u Bihaću, Bihać, 1965.; Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), tom II, *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka. 1987.

[3] Vidjeti: Ana Došen, *Krnjeuša u srcu i sjećanju*, Matica hrvatska ogranak Rijeka, Rijeka, 1994.; Anto Orlovac, *Trinaest ugaslih svijeća – Župe Banjalučke biskupije nestale u drugom svjetskom ratu*, Studia Vrhbosniensia 7, Sarajevo – Bol, 1995.; Josip Jurjević, *Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. VIII. 1941.*, Vikarijat banjalučke biskupije, Zagreb 1999.; Zdravko Dizdara, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.; Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.; Nada Kisić-Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.; Davor Kovač, *Redarstveno – obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.; A. Obhođaš, M. Werhas, B. Dimitrijević, Z. Despot, *Ustaška vojnica 1, 2, Oružana sila ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945.* Znanje, Zagreb, 2013.; Davor Kovač, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest, Znanje, Zagreb, 2014.

[4] Naziv Velike župe Krbava i Psat (Pset) vezuje se za dva zemljopisno-povijesna pojma Krbava i Pset. Krbava koja označava područje istočnog dijela Like, između planine Plješevice na istoku i nižeg gorja (Staza, Trovrh, Resnik) na zapadu i jugu. Psat (Pset) je predstavljala jednu od 11 najstarijih županija na području Primorske Hrvatske i okolnih krajeva. Župa Pset, prema spisu crkvenog sabora u Splitu iz 1185., pripadala je u crkvenom pogledu Kninskoj biskupiji. Središnji dio srednjovjekovne župe Pset obuhvaćao je Petrovačko i Bravsko polje. Župa se prostirala na zapadu do Plješevice i rijeke Une, na istoku do rijeke Sane, pa na jugu do područja oko Drvara i rijeke Unca.

Jurčevića *„Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. VIII. 1941.“*, Ante Orlovca *„Palme im u rukama - život i mučeništvo župnika Krešimira Barešića i uništenje župe Krnjeuše 1941.“*.

Također, i sami sudionici ratnih zbivanja se u svojim zapisima dotiču stanja na području Velike župe Krbava i Psat kao što su Kosta Nađ u *„Ratne uspomene“* i Slavko Odić u *„U aprilskom ratu“*. Istina, iako je pristup spomenutih autora jednostran, u svojim djelima iznose niz iznimno značajnih podataka za istraživanje događaja u Velikoj župi Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću u razdoblju od 1941. do 1945. g.

Cilj ove disertacije je znanstveno istražiti glavne značajke uprave NDH u Velikoj župi Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću u razdoblju od utemeljenja Velike župe do konačnog povlačenja vlasti NDH s tog područja 28. ožujka 1945. g. Prikazat će se okolnosti ustroja i djelovanja civilnih i vojnih vlasti na području koje je obuhvaćala ova Velika župa. Također, analizirat će se politički, gospodarski i kulturno-vjerski život u vrijeme vlasti NDH, kao i vrijeme kad su partizani krajem 1942. i početkom 1943. g. držali Bihać pod svojim nadzorom. Zbog činjenice da su na ovom dijelu NDH od 1941. do 1945. g. vođeni česti ratni sukobi u kojima su, osim oružanih snaga NDH, sudjelovale i partizanske, talijanske, njemačke te četničke postrojbe, bit će analiziran tijek tih sukoba.

Istraživanje se prvenstveno temeljilo na arhivskoj građi Vojnog arhiva Srbije, Hrvatskog državnog arhiva, Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiva Republike Srpske, Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine i Arhiva Unsko-sanske županije. Saznanja iz pregledanih arhivskih fondova upotpunjena su sekundarnim izvorima kao što su *Zbornik zakona i naredbi NDH*, *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Bosna i Hercegovina 1941.-1945.* i *Zbornik dokumenata Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* u izdanju Vojno-istorijskog instituta u Beogradu, *Narodne novine*, *Hrvatska krajina*, *Gospodarski glasnik* te dokumentima pohranjenima u Arhivu banjalučke biskupije.

Disertacija je strukturirana u dvadeset poglavlja: 1. Bihaćko–cazinski kraj na početku Travanjskog rata, 2. Uspostava vlasti NDH, 3. Velika župa Krbava i Psat, 4. Vojne postrojbe NDH na području Velike župe Krbava i Psat, 5. Pojava i djelovanje četnika na području Velike župe, 6. Uspostava represivnog aparata, 7. Od progona do ustanka, 8. Odlazak Ljubomira Kvaternika i daljnja organizacija uprave u Velikoj župi, 9. Talijanska reokupacija i stanje u Velikoj župi, 10. Uvođenje povjerenstva za uspostavljanje javnog mira i poretka, 11. Krajiški, lički i kordunaški partizani stežu obruč oko Velike župe, 12. Operacija „Weiss“ i ponovna uspostava vlasti NDH, 13. Mjere protiv komunističkih pristalica, 14. Djelovanje Huske Miljkovića u Cazinskoj krajini, 15. Njemačke vojne postrojbe na području Velike župe i razvoj borbenih djelovanja u Velikoj župi od 1943. do kraja 1944. godine, 16. Saveznička

bombardiranja Bihaća i Cazina, 17. Gospodarsko-socijalne, prometne i prosvjetne prilike u Velikoj župi Krbava i Psat iz perspektive vlasti NDH, 18. Raspoloženje naroda s obzirom na vanjske i unutarnje prilike i događaje, 19. Zaključak i 20. Prilozi.

I.

BIHAĆKO-CAZINSKO PODRUČJE NA POČETKU TRAVANJSKOG RATA

Nakon njemačkog napada 6. travnja 1941. g. Kraljevina Jugoslavija pokazala je kako nije spremna pružiti značajniji vojnički otpor. Bez jasne obrambene strategije, oskudno naoružana, bez dovoljnih materijalno-tehničkih sredstava i potrebitog vojničkog morala, u razdoblju od 11. do 13. travnja 1941. g. veći dio jugoslavenske vojske bio je u rasulu.[5] U takvim okolnostima njemačka 2. armija 10. travnja 1941. g. pokrenula je snažnu vojnu akciju prema Bosanskoj krajini i do 13. travnja 1941. g. uspostavila kontrolu nad cijelim područjem Hrvatske i zapadne Bosne do crte Karlobag – Gospić – Bihać – Kostajnica.[6] Na prostoru Bosanske krajine, koje je obuhvaćalo područje od Jajca i Usore na istoku do Bihaća i Velike Kladuše na zapadu, smještene oko triju rijeka: Une, Sane i Vrbasa, u travnju 1941. g. formirani su dijelovi četiri divizije bivše jugoslavenske vojske. U Bihaću su bili smješteni dijelovi 44. jugoslavenske divizije i to 55. pješadijski puk i 44. dopunski pješadijski puk smješten u Zavalju kod Bihaća.[7]

U strahu od mogućeg njemačkog bombardiranja Bihaća i njegove okolice jugoslavenska vojska smještena u bihaćkom vojnom logoru Žegar se prvo povukla u brdo Debeljaču iznad Žegara. Otuda se dio jugoslavenskih postrojbi povukao preko bihaćkog naselja Ripač u pravcu Bosanskog Petrovca, dio preko uzvišenja Grabež prema Podgrmeču, a jedan dio prema Bosanskom Novom i dalje prema Banja Luci. Također, dio ovih postrojbi iz Bihaća povukao se prema Plitvičkim Jezerima i dalje u pravcu Knina i Dalmacije.[8] Na taj način jugoslavenska vojska se u razdoblju od 6. do 12. travnja 1941. g. potpuno povukla s područja Bihaća i njegove okolice. O tome Slavko Odić, sudionik ovih događaja u svom radu *Radnički pokret u Bihaću i okolici (1911.-1941.)* iz 1986. g., kaže:

„Kad je izbio rat i nakon nekoliko dana postalo je jasno da jugoslavenske trupe na području Bihaća neće pružiti napadački otpor te da se vojska nalazi u rasulu, partijska organizacija je orijentirala svoje članove i simpatizere da se naoružavaju i budu spremni...

Nešto oružja, municije i spreme Jugoslavenske vojske nalazilo se je u Prekounju, u magazinu smještenom u Sokolskom domu, a streljivo je bilo i u zgradi kavane „Paviljon“. Pri povlačenju vojnici su bacili oružje i streljivo ili su ih davali za hranu i civilna odjela, a kada su i posljednji dijelovi Jugoslavenske vojske napustili

[5] Branko Petranović, *Historija Jugoslavije (1918-1988)*, tom I, Beograd, 1981., str. 393.
[6] Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941*., Titograd, 1983., str. 489.
[7] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 27.
[8] Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*., knjiga 2, Beograd, 1983., str. 365.-366.

Bihać omladina i narod su iz skladišta u Sokolskom domu i u ranijem logoru 55. pješadijskog puka u Žegaru uzeli nešto oružja, streljiva i opreme koja se tamo nalazila."[9]

Nakon što su 11. travnja 1941. g. ustaše i Hrvatska seljačka zaštita u Slunju zarobili cijeli štab VII. jugoslavenske armije, a u Petrinji štab I. grupe armija, na područje Bosanske krajine su se pokušala premjestiti dva pješačka bataljuna i dijelovi Slavonske divizije iz sastava IV. jugoslavenske armije. S njima je došao i zapovjednik IV. jugoslavenske armije general Petar Nedeljković sa zadatkom da od ostataka IV. i VII. jugoslavenske armije organizira obranu Bosanske krajine. Taj zadatak se nije mogao izvršiti jer su se ove postrojbe već nalazile u potpunom rasulu.[10]

Već 12. travnja 1941. g. njemačko vrhovno vojno zapovjedništvo je izdalo „Privremene smjernice za podjelu Jugoslavije" na temelju kojih su određene granice između njemačke i talijanske okupacijske zone na području Jugoslavije. Kroz Bosnu i Hercegovinu demarkacijska crta išla je pravcem Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka, Jajce, Travnik pa dalje kroz Bosnu južno od Sarajeva do Rudog. Na taj način je cijelo bihaćko-cazinsko područje pripalo talijanskom interesnom području.[11]

Nakon što je 11. travnja 1941. g. stigla u Zagreb, njemačka 14. oklopna divizija nastavila je put prema Karlovcu. Sljedećeg dana dio te divizije krenuo je prema Bihaću i Sarajevu, a dio prema Bosanskom Novom, Banja Luci i Doboju. Prednji dijelovi ove njemačke divizije su 13. travnja 1941. g., preko Ličkog Petrovog Sela, Željave, Baljevca i Zavalja, bez borbe, ušli u Bihać gdje su se zadržali dva dana, nakon čega su produžili prema Bosanskom Petrovcu i Ključu, gdje su stigli istog dana. Iza 14. oklopne divizije, u drugom ešalonu nalazile su se postrojbe 51. armijskog korpusa njemačke vojske koje su činile 101., 132. i 183. pješačka divizija. Prethodnice ovog korpusa stigle su 15. travnja 1941. g. do rijeke Une u području Bosanske Krupe i Bosanskog Novog te produžile dalje pa su istog dana predvečer stigle u Sanski Most. Pritom, 132. pješačka divizija se tog i sljedećeg dana nalazila na području od Bosanske Krupe do Otoke s isturenim dijelovima u Sanskom Mostu dok je 183. pješačka divizija zauzela područje Bosanska Gradiška – Prijedor – Banja Luka.[12]

Nakon što su dijelovi 14. oklopne divizije njemačke vojske 13. travnja 1941. g. stigli u Bihać, a potom nastavili kretanje dalje prema Sarajevu, 17. travnja 1941. g. u Bihać su stigli

---

[9] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom I, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka, 1987., str. 104.

[10] Istorijski zbornik, broj 5, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka, 1984., str. 74.

[11] Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 22.

[12] Slavko Odić, *Bosanska krajina u aprilskom ratu, Zbornik*: Podgrmeč u NOB-i, knjiga 1, Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1972., str. 513.-516.; Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*., knjiga 2, Narodna knjiga, Beograd, 1983., str. 419., 434., 448.

dijelovi 2. brzog korpusa talijanske vojske. Bile su to postrojbe „Lancieri di Novara“ koje su se smjestile u vojni logor u bihaćkom naselju Žegar. Odmah po ulasku u grad, ove postrojbe su uspostavile stražarska mjesta na svim prilazima Bihaću, uvele redarstveni sat te izdale naredbu da sve trgovine, banke, radnje i poduzeća moraju biti otvoreni te nastaviti s radom kao i ranije.[13]

O dolasku i susretu s talijanskom vojskom fra Bosiljko Ljevar, tadašnji svećenik bihaćke župe, je zapisao: „Talijanska vojska je stigla u Bihać na malim biciklima obloženima tvrdom gumom, s puškama manjega oblika nego što su jugoslavenske. Nastanili su se u logoru u Žegaru i stražarili na prilazima gradu. Sutradan nakon osam sati nalazio sam se u vrtu moleći brevijar kad mi pristupi jedan talijanski vojni svećenik u habitu s vojnim obilježjima i zamoli me da bi njihovim oficirima ustupili jednu sobu gdje bi oni objedovali dok borave u Bihaću. Ja sam ga uputio župniku fra Viktoru (Šakiću, op. a.) i kazao što želi. Župnik se malo zamislio i reče mi da ne bi bilo oportuno ne dozvoliti im jer bi nam kasnije mogli praviti kakvih neprilika i dozvoli, a on (talijanski časnik) zahvalivši otiđe.“[14]

[13] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986.*, tom II, knjiga 2, Banja Luka, 1987., str. 16.-17.
[14] Bosiljko Ljevar, *Autobiografski zapisi* (neobjavljeni rukopis), str. 114.

II.

USPOSTAVA VLASTI NDH

Proglašenjem NDH 10. travnja 1941. g. nije bilo riješeno pitanje statusa Bosne i Hercegovine. U „*Privremenim smjernicama*“ koje je Adolf Hitler donio 3. travnja 1941. g. bilo je određeno da se „političko uobličenje Bosne i Hercegovine prepušta Italiji“.[15] Ovakav Hitlerov stav bio je u skladu s dogovorom Berlina i Rima da je Italija nadležna za politiku Osovine u svim pitanjima Sredozemlja i da Jugoslavija stopostotno ulazi u interesnu sferu Italije dok Njemačka tu ima samo ekonomski interes.[16] Već 23. travnja 1941. g. utvrđena je demarkacijska crta na području bivše Jugoslavije koja se većim dijelom protezala preko teritorija NDH, dijeleći ga na njemačko i talijansko interesno područje.

Demarkacijska crta protezala se pravcem Samobor – Petrinja – Glina – Bosanski Novi – Prijedor – Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf – Travnik – Visoko – Sarajevo – Prača – Ustiprača – Rudo, a sva navedena mjesta pripadala su njemačkom interesnom području.[17] Njemačka interesna zona obuhvaćala je područja sjeverno, a talijanska južno od navedene demarkacijske crte. Na njemačkom interesnom području u Bosni i Hercegovini našla su se sva značajnija bogatstva u oblasti poljoprivrede, rudarstva i industrije.[18]

Konačno, pitanje ulaska Bosne i Hercegovine u sastav NDH riješeno je *Rimskim ugovorom* 18. svibnja 1941. g. kad su NDH priznate granice do Crne Gore čime je Italija potvrdila da je Bosna i Hercegovina uključena u NDH.

Bihać je do utemeljenja Velike župe Krbava i Psat, kad je postao županijsko središte, bio sjedište kotara u upravnoj nadležnosti Ustaškog stožera za Bosansku Hrvatsku i Likvidature bivše Vrbaske banovine. Prvi organizatori vlasti NDH na terenu bili su takozvani izvanredni ustaški povjerenici koje je najprije imenovao Hrvatski ustaški nadzor, a od svibnja 1941. g. tu je funkciju preuzeo Glavni ustaški stan. Za povjerenika čitave Bosne i Hercegovine bio je imenovan Jure Francetić, a osim njega imenovani su i povjerenici za pojedine dijelove i mjesta u Bosni i Hercegovini. Za područje bivše Vrbaske banovine sa sjedištem u Banja Luci, kojoj je administrativno-teritorijalno pripadalo i bihaćko-cazinsko područje, povjerenik je bio

---

[15] Rafael Brčić, *Italijanski planovi u NDH 1941-1943. (s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu)*, Prilozi, Sarajevo, 1978., str. 288.

[16] Rafael Brčić, *Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941.*, Prilozi br. 3, Sarajevo, 1967., str. 171.

[17] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1978., str. 84.-85.

[18] Vojmir Kljaković, *Bosna i Hercegovina u njemačko-italijanskim dogovorima do ustanka 1941., Zbornik*: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1973., str. 58.

Viktor Gutić, odvjetnik iz Banja Luke.[19] Već 22. travnja 1941. g. objavljena je odredba prema kojoj su činovnici i drugi službenici bivših banovina, ostalih samoupravnih tijela i svih ustanova javnog poretka stavljeni na raspolaganje nadležnim ministarstvima NDH koja su ih bez obrazloženja mogla otpustiti iz službe, umiroviti, premjestiti bez njihovog pristanka iz područja jednog ministarstva u drugo, iz državne službe u samoupravnu i u službu ustanova javnog poretka te obrnuto.[20]

U političkom pogledu, najveći dio muslimanskog pučanstva[21] bihaćko-cazinskog područja u razdoblju do izbijanja Travanjskog rata 1941. g. bio je pod utjecajem Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), a ostali dio pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke (HSS). Vrlo mali broj muslimana je podupirao političke ideje ostalih političkih stranaka koje su u to vrijeme djelovale u Kraljevini Jugoslaviji. Etnički Hrvati su uglavnom podupirali politiku HSS-a dok su etnički Srbi najvećim dijelom podupirali političke ideje i stavove Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) na bihaćko-cazinskom području.[22]

Od 1936. do ožujka 1941. g. dužnost gradonačelnika Bihaća obnašao je Muhamed Galić-Muhica.[23] Odmah nakon proglašenja NDH, 10. travnja 1941. g., dužnost bihaćkog gradonačelnika je privremeno preuzeo Abdulah Ibrahimpašić, disident Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO). Naime, Ibrahimpašić se nakon izbora 1935. g. u Bihaću, kad je kao kandidat JMO-a na Mačekovoj listi izabran u Narodnu skupštinu, razišao s tadašnjim predsjednikom JMO-a Mehmedom Spahom i sarajevskim stranačkim vodstvom. Na skupštinskim izborima 1938. g. u Bihaću Ibrahimpašić je izabran u Narodnu skupštinu na listi Vlatka Mačeka, porazivši Spahine kandidate koji su bili na vladinoj listi Milana Stojadinovića. [24]

Do dolaska njemačkih i talijanskih vojnih postrojbi na područje nekadašnjih srezova Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Cazin i u drugim većim mjestima na području Bosanske krajine utemeljena su privremena tijela vlasti pod nazivom Narodni odbori sa zadaćom

---

[19] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb, 1978., str. 99.-100.

[20] *Narodne novine*, 23. travnja 1941.

[21] Korištenje terminologije vjerske pripadnosti pučanstva, a ne etničke u ovoj doktorskoj disertaciji, sukladan je terminologiji popisa pučanstva Kraljevine Jugoslavije iz 1931. koji je bio i zadnji službeni popis pučanstva prije izbijanja Drugog svjetskog rata na tom području.

[22] Esada Bibanović, Kulenvakufski komunisti u radničkom pokretu i ustanku, *Zbornik radova,* Banja Luka, 1987., str. 420.

[23] Muhamed Galić-Muhica (1905.-1980.), potječe iz ugledne i bogate bihaćke gradske obitelji koja se uspješno bavila trgovinom kožom i žitom. U Bihaću je završio malu gimnaziju, a potom u Zagrebu i trgovačku akademiju. Najznačajniji projekti koji su obilježili njegov mandat gradonačelnika bili su izgradnja Unske pruge od Bosanskog Novog do Bihaća i izgradnja novog betonskog mosta preko rijeke Une. Dužnost gradonačelnika Bihaća samovoljno napušta u ožujku 1941. g.

[24] Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.*), Zagreb, 2012., str. 773.

očuvanja javnog reda i mira među pučanstvom. Javno iskazivanje potpore novoproglašenoj NDH na bihaćko-cazinskom području bilo je sve izraženije. Tako je u Cazinu 11. travnja 1941. g. održan javni skup posvećen proglašenju NDH koji je otvorio Alija (Ale) Omanović, predsjednik cazinske kotarske organizacije HSS-a, mjesni povjerenik Hrvatskog radiše i Seljačke sloge, koji je i prije uspostave NDH bio povezan sa Slavkom Kvaternikom i ustaškim krugovima u Zagrebu.[25] Na skupu je govorio i bihaćki odvjetnik dr. Osman Kulenović.[26] On se u razdoblju između dva svjetska rata nije isticao u političkom životu, ali se držao svoga frankovačkog uvjerenja. Po utemeljenju NDH postao je potpredsjednik Vlade NDH i svojim djelovanjem poticao muslimane da podržavaju NDH i njenu vlast.[27]

Osim dr. Osmana Kulenovića, potporu utemeljenju NDH davao je i njegov brat dr. Džafer Kulenović.[28] Kad je 1939. g. postao predsjednik JMO-a, najjače muslimanske političke stranke u Kraljevini Jugoslaviji, za razliku od Mehmeda Spahe, bivšeg predsjednika JMO-a, zastupao je prohrvatske interese. I kao član Vlade Kraljevine Jugoslavije deklarirao je svoje hrvatsko opredjeljenje.[29]

---

[25] Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, *Zbornik radova*, 1, Sarajevo, 2011., str. 63.

[26] Dr. Osman Kulenović (1889.-1947.), hrvatski političar i pravnik, rodio se u Rajnovcima kraj Kulen Vakufa, srez Bihać. Potječe iz bogate begovske obitelji. Kao student prava Zagrebačkog sveučilišta priključuje se prvo starčevićancima, a kasnije frankovcima, a na Sveučilištu upoznaje i Antu Pavelića, kasnije poglavnika NDH. Bio je aktivni član Hrvatskog muslimanskog akademskog društva. Studij prava 1917. g. završio je u Beču, a potom i doktorski studij. Početkom 1920. bio je kotarski predstojnik u Kotor Varoši nakon čega je 1923. g. došao u Bihać i otvorio odvjetnički ured. Bio je aktivni član Hrvatskog pjevačkog društva „Krajišnik“ u Bihaću. Nakon proglašenja NDH na poziv Ante Pavelića otišao je u Zagreb gdje je 16. travnja 1941. g. imenovan za potpredsjednika Vlade NDH. Premještanjem Potpredsjedništva Vlade NDH od svibnja 1941. g. radio je u Banja Luci. Nakon tri mjeseca podnio je ostavku koju je poglavnik Pavelić usvojio tek u jesen 1941. g., kada je za potpredsjednika Vlade NDH imenovao njegovog brata Džafera Kulenovića. Od studenog 1941. g. Osman je obnašao dužnost poslanika i opunomoćenog ministra u Ministarstvu vanjskih poslova NDH, a u svibnju 1943. g. je umirovljen. Ostao je cijelo vrijeme u Zagrebu te je 6. svibnja 1945. g. s ostalim dužnosnicima NDH otišao u Austriju gdje se predao britanskim vojnim vlastima. Nakon toga, 10. listopada 1946. g. izručen je jugoslavenskim vlastima koje su ga zajedno sa Slavkom Kvaternikom i drugim visokim dužnosnicima NDH osudili na smrt 1947.g. (Vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 219.).

[27] Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 304.

[28] Dr. Džafer Kulenović (1891.-1956.), rođen u selu Rajnovcu kraj Kulen Vakufa, srez Bihać. Nakon završetka gimnazije, 1909. g. upisuje studij prava koji završava u Zagrebu, a potom i doktorira pravo. Godine 1909. izabran je za predsjednika starčevićanskog sveučilišnog društva „Svijest“. Članom Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) postaje 1919. g. nakon čega je na svim održanim izborima bio biran za narodnog zastupnika JMO kotara Brčko. Nakon što se JMO podijelila na centralističku i autonomašku listu, opredjeljuje se za ovu drugu. Ta je lista na izborima za Narodnu skupštinu 1923. g. porazila centralističku i prosrpsku listu JMO. Nakon smrti predsjednika JMO Mehmeda Spahe, 1939. g. dr. Džafer Kulenović je izabran za predsjednika ove stranke. U Cvetkovićevoj vladi bio je ministar bez lisnice, a u Simovićevoj vladi ministar šuma i ruda. U Travanjskom ratu 1941. g. nije napustio zemlju kao ostali članovi Vlade Kraljevine Jugoslavije. U NDH je od 7. studenog 1941. g. obnašao dužnost potpredsjednika Vlade NDH, zamijenivši na tom mjestu svoga brata Osmana Kulenovića. Na toj dužnosti je ostao do sloma NDH. Od 24. kolovoza 1943. g. povjereno mu je privremeno vođenje Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja do kraja kolovoza 1943. g. Zajedno s ostalim dužnosnicima NDH napustio je Zagreb 6. svibnja 1945. g. da bi ga britanske vojne vlasti uhitile 17. svibnja 1945. g. i sprovele u logor Spittal na Dravi. Nakon oslobađanja iz logora odlazi u Siriju. Umro je u Damasku 1956. g. (Vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 216.-217.).

[29] Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 301.

Potporu utemeljenju NDH i njezinoj izabranoj vlasti dr. Džafer Kulenović je jasno iskazao sredinom kolovoza 1941. g. kad je predvodeći izaslanstvo JMO-a posjetio poglavnika Pavelića i tom prigodom izjavio: „Mi smo svi u pokretu od prvog časa, te surađujemo u njemu u državnoj politici i u upravi NDH u svim pravcima. Svima je nama Muslimanima Hrvatima pred očima konsolidacija i uređenje NDH, pa u to ulažemo i uvijek ćemo ulagati sve svoje sile.“[30] Već u studenom 1941. g. Pavelić ga je imenovao za potpredsjednika Vlade NDH.

Osim braće Kulenović potporu utemeljenju vlasti NDH na bihaćko-cazinskom području dali su i drugi prije Drugog svjetskog rata istaknuti članovi JMO-a s ovog područja: Husein Muratbegović, književnik i učitelj, koji je kasnije bio imenovan za logornika u Bosanskoj Krupi i Bosanskom Novom; dr. Smajo Gradaščević, koji će biti imenovan za prvog predsjednika Prijekog suda u Bihaću; dr. Mehmed Alajbegović, odvjetnik iz Bihaća koji je u Vladi NDH prvo obnašao dužnost ministra skrbi, a potom i ministra vanjskih poslova; profesor Husein Alić iz Kulen Vakufa koji je od kolovoza 1941. g. obnašao dužnost pobočnika Ustaškog stožera Vrhbosna u Sarajevu, a od proljeća 1944. g. i dužnost velikog župana Velike župe Sana i Luka.[31]

Potporu uspostavi vlasti NDH dali su i predstavnici Islamske vjerske zajednice. Potvrđuje to i *Rezolucija* muslimana Bosanske Krupe koju je njihov imam Smail Mujakić prilikom prijama kod poglavnika Pavelića u Zagrebu 30. svibnja 1941. g. osobno uručio poglavniku. U *Rezoluciji* je pored ostalog pisalo:

„Vama, Poglavniče, kao nositelju nove i sretne ere, stavljamo se na raspolaganje, spremni za dom, imovinu i živote položiti s tim uvjerenjem, da za nas Muslimane, iza teškog i barbarskog razdoblja, nikada nije kucnuo sretniji čas ni došao ljepši dan, od kada ste Vi, Poglavniče, došli na čelo naroda i države Hrvatske (...)

Svoje oči samo u Vas upiru i svi iz dubine duše mole Boga, da Vas održi zdrava i čila na diku i ponos naroda Hrvatskog, te mile nam domovine Slobodne i Nezavisne Države Hrvatske.“[32]

Među istaknutijim bihaćkim katolicima koji su dali potporu ustroju vlasti NDH na bihaćko-cazinskom području su braća Franjo i Jakov Džal. Franjo Džal je nakon svršetka bihaćke gimnazije završio i nižu vojnu akademiju 1924. g. kako bi potom u vojsci Kraljevine Jugoslavije završio školovanje za pilota lovca. Do proglašenja NDH bio je na dužnosti pomoćnika 5. zrakoplovne pukovnije u Nišu. Odmah se po proglašenju NDH stavio na raspolaganje njenom vojnom zrakoplovstvu gdje je imenovan za zapovjednika 4. lovačke

[30] *Hrvatski narod*, br. 182, od 15. kolovoza 1941.
[31] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 34.
[32] *Hrvatsko gospodarstvo*, br. 17, od 31. svibnja 1941.

skupine Hrvatske zrakoplovne legije na istočnom bojištu. Ta je skupina po njemu, zbog velikih uspjeha, nazivana i „Džalova skupina“. U ožujku 1945. g. postavljen je za glavara Stožera Zapovjedništva vojnog letališta NDH gdje ostaje do sloma NDH. Jugoslavenski Vrhovni sud osudio ga je na smrt u rujnu 1945. g.[33]

Njegov brat Jakov Džal se također odmah po proglašenju NDH stavlja na raspolaganje hrvatskim vlastima. Obnašao je dužnost bihaćkog kotarskog predstojnika, a u razdoblju od lipnja do rujna 1941. g. i tajnika velikog župana Velike župe Krbava i Psat. Tijekom 1942. g. radio je u Ustaškoj nadzornoj službi (UNS), a od kraja 1943. g. u službi je Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR), na dužnosti nadstojnika Odsjeka u Uredu III. za upravu logora u NDH. U ožujku 1945. g. promaknut je u čin pukovnika redarstvene straže te postavljen za zapovjednika 1. obrambenog ustaškog zdruga.[34]

Od ostalih bihaćkih katolika koji su dali potporu uspostavi vlasti NDH na bihaćko-cazinskom području treba istaknuti članove društva „Mladež sv. Ante“ koje je u Bihaću utemeljeno početkom 1940. g. Istaknutiji članovi tog društva bili su: Ante Vicković, Edvard Prša (od 1941. g. logornik u Novoj Gradiški, op. a.), Pero Šimić, Mirko Kršnjavi i Marko Jurić. Ova trojica kao studenti Zagrebačkog sveučilišta 1939. i 1940. g. aktivno su se uključili u promicanje hrvatskih nacionalnih ideja na području Bihaća. Zbog toga su u siječnju 1941. g. bili uhićeni i pritvoreni, a u zatvoru su ostali sve do dolaska njemačke vojske u Bihać 13. travnja 1941. g. Osim njih, u Zavalju, u kotaru Bihać, ustaški pokret i ideju stvaranja NDH snažno su podupirali Petar Dujmović, Slavko Findrik i Josip (Jole) Bujanović, svećenik koji je od prosinca 1944. g. obnašao i dužnost velikog župana Velike župe Lika i Gacka. U kolovozu 1941. g. ustaškom pokretu je pristupio i Stjepan Šimić, bivši predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Bihaću, koji je potom bio postavljen za pobočnika Ustaškog logora Bihać. Od 1. rujna 1941. g. to su učinili i ostali članovi kotarske organizacije HSS-a u Bihaću.[35] U Bihaću je do 14. listopada 1941. g. bilo 176 domaćih ustaša i domobrana.[36]

Ustroj vlasti NDH na bihaćko-cazinskom području predvodio je stožernik za bivšu Vrbasku banovinu Viktor Gutić. On se tijekom njemačkog bombardiranja Bihaća 11. travnja 1941. g. nalazio u Ripču kod Bihaća kao pričuvnik Unske divizije jugoslavenske vojske. Kad je saznao za Proglas od 10. travnja 1941. g. o proglašenju NDH, Gutić je došao u Bihać i poduzeo aktivnosti u cilju uspostave nove vlasti na bihaćko-cazinskom području. Tako je 13. travnja

[33] Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945., Uredništvo: Zdravko Dizdar, Marko Grčić, Slaven Ravlić i Darko Stuparić, Minerva, Zagreb, 1997., str. 108.
[34] Isto.
[35] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom II, knjiga 2, Banja Luka, 1987., str. 17.-19.
[36] Isto, str. 19.

1941. g., po ulasku njemačke vojske u Bihać, za ustaškog logornika u gradu postavio odvjetnika Ivana Bunića, a za njegove suradnike i savjetnike dr. Osmana Kulenovića i Murata Ibrahimpašića. Za kotarskog predstojnika imenovan je Vicko Dračevac, također odvjetnik iz Bihaća. Istog dana, dr. Viktor Gutić je izdao prvi Proglas sljedećeg sadržaja:

„HRVATSKI NARODE! Braćo Muslimani i Katolici!

Kako Vam je poznato propala je Vaša tlačiteljica Kraljevina Jugoslavija. Na njezinim ruševinama stvorena je Nezavisna Država HRVATSKA na cijelom povijesnom i narodonosnom teritoriju. Odmah imaju da se izbrišu svi znaci našega ropstva, kao grb, zastava, kraljevske slike bivše Jugoslavije itd.

U Zagrebu je stvorena vlada za Državu Hrvatsku, u kojoj je svakako uključena i Bihaćka Krajina, pa je sveta dužnost svih nas da se naredbama naše Vlade pokoravamo.

U ime HRVATSKE VLADE u kotaru bihaćkom, bosansko-krupskom, cazinskom i bosansko-petrovačkom preuzeo je danas sveukupnu vlast Ivan Bunić, odvjetnik iz Bihaća, te njegovi suradnici i savjetnici dr. Osman Kulenović, odvjetnik iz Bihaća i Murat Ibrahimpašić, posjednik iz Bihaća.

Pozivam sve Vas da se naredbama gornje trojice hrvatskih ustaških predstavnika pokoravate i da ih u njihovom radu svesrdno potpomažete.“[37]

Nakon Bihaća, Gutić je otišao s učiteljem Ademom Haračićem u Bosansku Krupu, Bosanski Novi i Prijedor kako bi uspostavili vlast NDH dok je s istim zadatkom u Cazin poslao dr. Osmana Kulenovića.[38] U Cazinu i Velikoj Kladuši, kao i u Bihaću, nakon sloma Kraljevine Jugoslavije vodeću ulogu preuzeli su disidenti JMO-a Alija (Ale) Omanović i Hasan Miljković. Omanović je, kao što je već naglašeno, prije proglašenja NDH bio predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Cazinu i povezan s ustaškim krugovima u Zagrebu. Za razliku od njega, Hasan Miljković se u vrijeme šestosiječanjske kraljeve diktature kao disident odvojio od vodstva JMO-a u Sarajevu te pokušava pogodbama s različitim diktatorskim vladama vratiti svoj politički utjecaj na bihaćko-cazinskom području. U tome mu je najveći politički oponent bio Nurija Pozderac koji je bio odan politici stranačkog vodstva JMO-a i predsjednika Spahe, zbog čega je 1935. g. izabran za senatora. Time je Pozderac postao vodeći muslimanski krajiški političar. Međutim, 1936. g. na općinskim izborima u Vrbaskoj banovini Hasan Miljković je u ime hrvatsko-muslimanske autonomističke oporbe porazio Spahine pristaše okupljene oko Nurije Pozderca i preuzeo dužnost načelnika općine Velika Kladuša. Na toj dužnosti Miljković je dočekao slom Kraljevine Jugoslavije i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, nastavljajući obnašati dužnost općinskog načelnika.

[37] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 33.; *Hrvatska krajina*, br. 11/1941.
[38] Isto, str. 32.

Miljkovićevom političkom usponu u NDH doprinijela je i činjenica da je Pavelić svojom odlukom u kolovozu 1941. g. poništio staru presudu u predmetu „Miljković i drugovi“, izrečenu u vrijeme kraljeve diktature 1933. g., a zbog izazivanja nereda u Vrbaskoj banovini. Nurija Pozderac se po uspostavi NDH politički pasivizirao, a potom se od 1942. g. priključio partizanskom pokretu obnašajući dužnost potpredsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a.[39]

Potporu uspostavi vlasti NDH na bihaćko-cazinskom području dali su u velikom broju katolici i muslimani ovog područja, što se ne može reći za pripadnike pravoslavnog pučanstva. Ono je od samih početaka ustroja vlasti NDH pokazivalo otklon i protivljenje. To će se u praksi potvrditi već krajem srpnja 1941. g. kad će pod vodstvom četničkih i komunističkih krugova podići ustanak čije će središte biti Drvar, odnosno područje Velike župe Krbava i Psat. Često je potpora vlasti NDH na području ove Velike župe, posebno kad je u pitanju muslimansko pučanstvo, ovisila i o postupcima koje su provodili najviši nositelji župske vlasti. To se posebno odnosi na razdoblje vladavine velikog župana Ljubomira Kvaternika. Nasilje koje je u tom razdoblju provođeno nad pravoslavnim i židovskim pučanstvom Velike župe Krbava i Psat utjecalo je na određeni broj muslimana ovog područja da se priključe ustanicima, a kasnije u partizanske redove.

Nakon proglašenja, NDH je administrativno-teritorijalno bila podijeljena na velike župe, kotareve, kotarske ispostave, općine i sela. Na prostoru Velike župe Krbava i Psat do ljeta 1941. g. uz župska, kotarska i općinska tijela vlasti djelovao je i ustaški odbor sastavljen od uglednih ustaških dužnosnika kao što su ustaški logornik, kotarski predstojnik, gradski poglavar, predsjednik suda, vjerske i druge istaknute osobe. Tabornici, logornici i stožernici su predstavljali tijela političke vlasti dok su kotarski predstojnici imali upravnu vlast.[40] Tijekom proljeća 1941. g. izvršena je i smjena općinskih načelnika. Gutićevom odlukom od 25. travnja 1941. g. za gradonačelnika grada Bihaća postavljen je Niko Pavlović, urar iz Bihaća. Odvjetnik Ivan Bunić je i dalje obnašao dužnost bihaćkog ustaškog logornika dok je za logornika u Bosanskoj Krupi i Bosanskom Novom imenovao Huseina Muratbegovića, a u Cazinu Aliju Omanovića.[41]

---

[39] Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941*., Zagreb, 2012., str. 772.-773.; *Zbornik radova*, Cazinska krajina u XX. stoljeću, svezak 10, broj 32-33, Zagreb, 2011., str. 177.-189.

[40] Tabornik je bio ustaški dužnosnik koji se nalazio na čelu tabora koji je obuhvaćao područje jedne upravne općine. Za svoj rad je odgovarao logorniku, a određeni su mu bili zbirnici na području njegovog tabora.
Logornik je bio ustaški dužnosnik na čelu logora koji je obuhvaćao područje jednog kotara, a za svoj rad je bio odgovoran stožerniku.
Stožernik je bio visoki ustaški dužnosnik na čelu stožera koji je obuhvaćao područje jedne velike župe. Njega je imenovao poglavnik.

[41] HDA, MUP NDH, kut. 292, br. predmeta 12 758, Bihać grad; Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku, Kab. Br. 449/41, od 25. travnja 1941.

III.
VELIKA ŽUPA KRBAVA I PSAT

Posebnom odredbom poglavnika Pavelića od 10. lipnja 1941. g. na području NDH su utemeljene velike župe.[42] Po toj odredbi velika župa je definirana kao „državna upravna oblast na određenom državnom području“, a na čelu velike župe se nalazio veliki župan kao pouzdanik vlade koji vodi cijelu građansku upravu u velikoj župi. Njega je imenovao Poglavnik, a njegova odgovornost prema odredbi jednaka je odgovornosti ministra. NDH je bila podijeljena na 22 velike župe.[43]

Velika župa Krbava i Psat utemeljena je 16. lipnja 1941. g. sa sjedištem u Bihaću.[44] U sastav Velike župe ušli su upravni kotarevi: Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo, Cazin, Donji Lapac i Korenica te kotarske ispostave Velika Kladuša i Kulen Vakuf. Bihać kao sjedište Velike župe imao je status grada.[45]

Kotaru Bihaću pripadale su upravne općine: Ličko Petrovo Selo, Lipa, Pokoj, Ripač, Vrsta i Zavalje. Kotaru Bosanskoj Krupi pripadale su upravne općine: Bosanska Krupa, Bužim, Grmeč (sjedište Gudavac), Otoka i Velika Rujiška (sjedište Rašće). Upravne općine Bosanski Petrovac, Krnjeuša, Kulen Vakuf i Kulen-Vakuf Sela ulazila su u sastav kotara Bosanski Petrovac. Kotaru Bosansko Grahovo pripadale su upravne općine: Bosansko Grahovo, Crni Lug, Drvar i Trubar. U sastav kotara Cazin ulazile su upravne općine: Cazin, Ostrožac, Pećigrad, Stijena, Tržačka Raštela, Velika Kladuša i Vrnograč. Upravne općine Donji Lapac i Srb ulazile su u sastav kotara Donji Lapac, a upravne općine Bunić, Korenica i Plitvička jezera u kotar Korenica.

Od 20. prosinca 1941. g. kotar Korenica se priključuje Velikoj župi Lika i Gacka.[46] Kotar Bosansko Grahovo se od 1. siječnja 1942. g. priključuje Velikoj župi Bribir i Sidraga dok je kotar Donji Lapac ukinut i priključen Velikoj župi Gacka i Lika.[47]

U sastav Velike župe Krbava i Psat od 5. srpnja 1944. g. priključeni su kotarevi Bosanski Novi i Dvor koji su do tada pripadali Velikoj župi Gora.[48]

---

[42] *Narodne novine,* 10. travnja 1941.
[43] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb, 1978., str. 103.-104.
[44] Zbornik zakona i naredaba NDH (ZZN)-1942, br. 423, Objava o početku poslovanja Velike župe Krbava i Psat u Bihaću.
[45] Isto; Rajka Bućin: *Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH,* Arh.vjesn., god. 44 (2001), str. 218.
[46]ZZN-1941, br. 1201, Zakonska odredba o odvajanju kotara Korenica od Velike župe Krbava i Psat u Bihaću i njegovu pripojenju Velikoj župi Lika i Gacka u Gospiću, str. 1050.
[47] ZZN-1941, br. 1166, Zakonska odredba o ukidanju kotara Donji Lapac i pripojenju njegova područja Velikoj župi Gacka i Lika, kao i o pripajanju kotara Bosansko Grahovo Velikoj župi Bribir i Sidraga, str. 1035.

Sjedište Velike župe Krbava i Psat u razdoblju od 23. srpnja 1944. do 23. rujna 1944. g. iz Bihaća je privremeno premješteno u Banja Luku.[49] Zbog opće sigurnosne situacije 13. prosinca 1944. g. na području ove Velike župe uvodi se iznimno stanje kad poslove građanske uprave preuzima vojni zapovjednik obalnog odsjeka Lika, a od 27. ožujka 1945. g. glavar građanske uprave, kao poseban opunomoćenik za područja velikih župa Vuka, Baranja i Posavje.[50] Velika župa Krbava i Psat imala je površinu od 3693 km² i na tom području je živjelo oko 215300 stanovnika.[51]

[48] Rajka Bućin, Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH, Arh. vjesn., god. 44 (2001), str. 218.

[49] ZZN-1944, br. 521, Naredba ministra unutarnjih poslova od 17. srpnja 1944., „(...) o privremenom prijenosu sjedišta Velike župe Krbava i Psat u Banja Luku“, str. 498; Isto, br. 701, Naredba ministra unutarnjih poslova od 13. rujna 1944.: „ (...) o vraćanju privremeno premještenog sjedišta Velike župe Krbava i Psat iz Banja Luke u Bihać“, str. 696.

[50] ZZN-1944, br. 865, Odredba o uvođenju iznimnog stanja na području Velike župe Krbava i Psat i Livac-Zapolje, 829; Narodne novine (NN) br. 71 od 28. ožujka 1945.; Odredba o promjeni odredbe od 13. prosinca 1944. o uvođenju iznimnog stanja na području Velikih župa Krbava i Psat i Livac-Zapolje.

[51] Mladen Colić, *Takozvana NDH*, Beograd, 1973., str. 184.

Ilustracija 1. Zemljopisna karta Velike župe Krbava i Psat s kotarevima
(Preuzeto s Wikiwand – NDH)

Tablica 1. Popis stanovništva srezova Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Cazin iz 1931. godine koji su pripadali Vrbaskoj banovini

(Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. ožujka 1931., knjiga II., Beograd. 1938.)

SREZ	KATOLICI	%	PRAVOSLAVCI	%	MUSLIMANI	%	UKUPNO
BIHAĆ							
srez	7999	20	17178	44	13962	36	39309
grad	2149	26	1320	16	4739	56	8374
B. KRUPA							
srez	347	1	31502	67	15087	32	46946
općina	232	3	4632	55	3769	44	8642
B. PETROVAC							
srez	1579	5	24647	76	6298	19	32557
općina	664	4	11348	74	3311	22	15347
B. GRAHOVO							
srez	1419	5	24644	94	48		26118
općina	1101	9	11280	91	23		12404
DRVAR	305	4	8293	96	22		8627
CAZIN							
srez	895	2	11072	23	35313	75	47283
općina	78	1	308	5	5771	94	6158
VELIKA KLADUŠA	694	8	1032	11	7262	81	8990

Uspostavom Velike župe Krbava i Psat, za velikog župana, na prijedlog ministra unutarnjih poslova NDH, poglavnik Pavelić je 3. lipnja 1941. g. imenovao Ljubomira Kvaternika.[52] On je bio brat vojskovođe i doglavnika Slavka Kvaternika koji je 10. travnja 1941. g. proglasio NDH. Prije dolaska na dužnost velikog župana Kvaternik je obnašao različite dužnosti: privremenog katastralnog povjerenika, gospodarskog vježbenika i pristava i poljoprivrednog savjetnika.[53] Za dožupana Velike župe Krbava i Psat je imenovan dr. Salih Hadžalić.[54] Kvaternik u Bihać stiže 15. lipnja 1941. g., a o tom dolasku fra Bosiljko Ljevar kaže: „Iz Zagreba je poslan u Bihać Ljubomir Kvaternik. Došao je koliko se sjećam jednog popodneva i od naroda dočekan kod samostana časnih sestara, pred mostićem koji preko kanala vodi u grad. Pozdravljen od građana i naroda uzvratio je govorom koji je započeo riječima: „Dragi

[52] HDA, MUP NDH, kut. 292, Ljubomir Kvaternik, br. predmeta 2539; Ured poglavnika, br. zapisnika 6699 Pr. M.U.P. 1941., od 3. lipnja 1941.
[53] Isto.
[54] *Hrvatski narod*, 29. svibnja 1941.

moji Muslimani...“ i u kojima je isticao hrvatstvo bosanskih Muslimana. Srba nije ni spomenuo. Vjerovao sam da je to kod njih ostavilo mučan dojam.“[55]

Nekoliko dana po dolasku u Bihać, veliki župan Kvaternik 20. lipnja 1941. g. izdaje proglas kojim se u cilju „očuvanja hrvatskog narodnog značaja grada Bihaća i njegove bliže okoline“ svim bihaćkim Srbima zabranjuje pristup i zadržavanje u gradu Bihaću i njegovoj okolini do udaljenosti od 15 kilometara. Već 23. lipnja 1941. g. Kvaternik je izdao i drugi proglas kojim poziva pučanstvo Velike župe Krbava i Psat na red i mir, naglašavajući da će svi oni koji budu kršili javnu sigurnost biti predani na postupanje Prijekom sudu.[56]

Nezadovoljan postignutim rezultatima, a prije svega odnosom prema pravoslavnom pučanstvu Velike župe Krbava i Psat, Kvaternik je smijenio Ivana Bunića, ustaškog logornika u Bihaću. Za njegovog nasljednika imenovao je Petra Šimića iz Zavalja kod Bihaća.[57] Također je smijenio bihaćkog kotarskog predstojnika Vicka Dračevca, a na njegovu dužnost je imenovan Jakov Džal. Navodno, Kvaternik je Dračevcu zamjerio da je svojim službenim automobilom dopustio bijeg jednog zapovjednika puka bivše jugoslavenske vojske iz Bihaća do Beograda.[58]

[55] Bosiljko Ljevar, *Autobiografski zapisi*, (neobjavljeni rukopis), str. 114.
[56] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195, dok. br. 14, dok. br. 61.
[57] *Hrvatski narod*, 29. svibnja 1941.
[58] Slavko Odić, *Radnički pokret Bihaća*, napomena 186, str. 81.-82.

IV.
VOJNE POSTROJBE NDH NA PODRUČJU VELIKE ŽUPE KRBAVA I PSAT

Domobranstvo

Dvadesetak dana po proglašenju NDH bio je izvršen cjelokupni ustroj njenih oružanih snaga. Već 16. travnja 1941. g. objavljena je Temeljna uredba o ustrojstvu zapovjedništva vojske i ministarstava hrvatskog domobranstva po kojoj oružane snage NDH čine kopnene, zračne i pomorske vojne snage te oružništvo. Domobranstvo je predstavljalo redovnu vojsku NDH, a pored njega oružane snage činile su Ustaška vojnica i oružništvo. Vrhovno zapovijedanje nad domobranskim snagama NDH imali su Nijemci koji su na početku brojnost domobranskih snaga ograničili na ukupno 16000 ljudi.[59] Nakon što su domobranske postrojbe zaposjele cijelo područje NDH, 29. lipnja 1941. g. zapovjeđeno je da se obavi postrojavanje novih pješačkih pukovnija koje su označene arapskim brojevima od 1 do 15. Pješačke pukovnije bile su temeljne postrojbe kopnene vojske domobranstva koje su se pod različitim nazivima zadržale do kraja rata. Potkraj 1943. g. došlo je do spajanja domobranstva i Ustaške vojnice u jednu vojnu formaciju pod nazivom Oružane snage NDH.[60]

Krajem travnja 1941. g. njemačka vojska je dopustila uspostavljanje postrojbe hrvatske vojske sastava jedne bojne s četiri satnije (ukupno 800 ljudi) u Zagrebu, Varaždinu, Bjelovaru, Osijeku, Virovitici, Požegi, Brodu, Bijeljini, Tuzli, Novoj Gradiški, Sarajevu, Mitrovici, Zemunu, Travniku, Bihaću, Sisku, Petrinji, Vukovaru i Čakovcu.[61]

Sukladno zapovijedi Stožera Kopnene vojske NDH od 24. travnja 1941. g. došlo je do preimenovanja bivših pješačkih pukova jugoslavenske vojske koji su postojali na području NDH. Na području Bihaća i okolice bio je smješten 55. pješački puk jugoslavenske vojske

[59] Već 13. travnja 1941. g. njemačka vojska je hrvatskom stožeru Kopnene vojske dostavila odluku po kojoj su se trebale ustrojiti hrvatske posadne postrojbe koje su, pored očuvanja reda, zaštite pučanstva i njegove imovine, imale zadaću osigurati pozadinu njemačke 2. armije. Prema toj odluci posadne postrojbe u određenim mjestima nisu smjele biti jače od bataljuna s četiri satnije, naoružane samo puškama i strojnicama. Hrvatske vojne vlasti mogle su samo predlagati mjesto njihovog formiranja, a konačnu odluku donosili su Nijemci. Tako je 30. travnja 1941. g. njemačka vojska dopustila uspostavu postrojbi hrvatske vojske jačine jedne bojne s četiri satnije s ukupno 800 ljudi u Zagrebu, Osijeku, Varaždinu, Bjelovaru, Virovitici, Požegi, Sisku, Petrinji, Vukovaru, Čakovcu, Brodu, Novoj Gradiški, Bijeljini, Tuzli, Sarajevu, Travniku, Bihaću, Mitrovici i Zemunu.

[60] Više o ustroju domobranstva u NDH vidjeti: Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.

[61] Isto, str. 55.

koji je preimenovan u Bihaćku pješačku pukovniju dok je 2. bataljun 55. pješačkog puka u Gospiću preimenovan u 2. bataljun Bihaćke pješačke pukovnije.[62]

Poslije talijanskih postrojbi, 21. travnja 1941. g. u Bihać dolazi i jedna domobranska satnija iz Siska koja ostaje kao posadna postrojba u gradu. Ova Sisačka satnija zajedno s Bjelovarskom i Zagrebačkom satnijom činila je 1. pohodni bataljun u sastavu Bosansko-hercegovačkog odjela koji je poslan u Bosnu i Hercegovinu radi uspostave vlasti NDH u razdoblju od 22. do 24. travnja 1941. g. Odjelom je zapovijedao pukovnik Matija Čanić.[63] Nakon toga u Bihać je 15. svibnja 1941. g. došao pješački potpukovnik Gustav Matković sa zadaćom formiranja Bihaćke pješačke pukovnije. Do njegovog dolaska u Bihaću se nalazilo oko 120 domobrana i ustaša pod zapovjedništvom satnika Blagomira Webera. Vojnici nisu imali adekvatne odore, bili su loše opskrbljeni oružjem i drugom vojnom opremom, a nisu bili prošli niti odgovarajuću vojnu obuku. Ovi su vojnici sa satnikom Weberom obilazili bihaćka okolna sela, vršeći pretrese i oduzimajući pronađeno oružje i druga vojna sredstva kojima su naoružavali svoju vojsku. U takvim okolnostima vojnički sustav na području Bihaća i ostalih dijelova Velike župe Krbava i Psat djelovao je vrlo kaotično i neprofesionalno. Dolaskom potpukovnika Matkovića, koji je preuzeo zapovjedništvo nad Zapovjedničkom posadom u Bihaću, stanje se bitno mijenja.[64]

O početcima ustroja Bihaćke pukovnije, kasnije Bihaćkog posadnog bataljuna, potpukovnik Matković u svom izvješću od 16. listopada 1941. g. kaže: „Po dolasku u Bihać regulirao sam službu, smještaj i rad postrojbi i po formacijskim pregledima počeo organizirati postrojbe s pozvanim obveznicima. Zahtijevao sam sve potrebe, uredio pukovnijski povrtnjak i otpočeo s popravkom zgrade u vojnom logoru Žegar. Tad je uslijedila zapovijed da Bihaćka pukovnija postaje Bihaćki posadni bataljun. Počeo sam izvršavati novu formaciju, ljudstvo je pristizalo, ali nije bilo opreme i naoružanja koje sam na sve strane tražio. Uslijed višekratnih preustroja i mijenjanja sastava jedinica, a dijelom uslijed velikih nedostataka u opremi, s obukom se jedva počelo tako da je zapovjednik Vrbaskog divizijskog područja prilikom obilaska bataljuna našao veći broj vojnika bosih na vježbalištu, bez oružja i opreme. Tek druga polovina lipnja 1941. g. donijela je neko poboljšanje jer je primljena izvjesna količina opreme. U to vrijeme veći dio bataljuna zauzet je akcijama u okolini Bihaća u cilju pronalaženja oružja, kao udarni

[62] Isto, str. 55.-57.
[63] Isto, str. 58.; Bihać u novijoj istoriji, *Zbornik radova,* tom I, Banja Luka, 1987., str. 18.
[64] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, V. T. Br. 1267, od 16. listopada 1941.

odjel parira raznim nezakonitim radnjama stanovništva, pretresa planine Plješevice i sl. Jedva je bataljun bio formiran i po odlasku talijanske vojske smješten u vojni logor Žegar."[65]

Problemi oko osnivanja Bihaćkog posadnog bataljuna, a kasnije i III. bojne 11. pješačke pukovnije bili su, prije svega, vezani za popunjavanje postrojbi bataljuna vojnim obveznicima. Naime, 31. rujna 1941. g. Zapovjedništvo posade Bihać izdalo je zapovijed po kojoj su svi vojni obveznici koji su bili na vojnoj vježbi četiri mjeseca i duže trebali dobiti otpust. Prema istoj zapovijedi, otpušteno ljudstvo, bez obzira na područje kojem je pripadalo, trebalo je vratiti preko stožera pukovnija, odnosno doknadne bojne iz koje su upućeni. Svi ostali vojni obveznici koji su dolazili iz Siska, Petrinje i Požege trebali su biti zadržani u svojim postrojbama, a otpuštene obveznike trebalo je zamijeniti s pozvanim pričuvnicima iz kotareva Bihać, Cazin i Bosanska Krupa. Također, ova zapovijed se odnosila i na pričuvnike koji su dolazili iz Siska, Petrinje, Požege, Bjelovara, Karlovca, Banja Luke, Sarajeva i drugih mjesta.[66]

Nakon što su u razdoblju od travnja do početka srpnja 1941. g. postrojeni posadni i pohodni bataljuni, a domobranske postrojbe zaposjele cijelo područje NDH, početkom srpnja 1941. g. došlo je do preimenovanja pješačkih postrojbi domobranstva u pješake pukovnije koje su označene arapskim brojevima od 1. do 15. Tako su Vrbasko divizijsko područje činile 10., 11. i 12. pješačka pukovnija sa sjedištima stožera u Banja Luci, Sisku i Otočcu. Bihaćki posadni bataljun je preimenovan u III. bojnu 11. pješačke pukovnije.[67]

Krajem srpnja 1941. g., zbog četničko-komunističkog ustanka, vojno-sigurnosna situacija na području Velike župe Krbava i Psat postala je sve složenija. Zbog toga je u Bihać 28. i 29. srpnja iz Bjelovara prebačena jedna domobranska bojna koja je trebala doprinijeti suzbijanju daljnjeg širenja ustanka.[68] Istog dana po izbijanju četničko-komunističkog ustanka u Drvaru, 27. srpnja 1941. g. potpukovnik Matković je sa 100 vojnika 7. satnije 11. pješačke pukovnije otišao u Bosanski Petrovac gdje su mu se nakon dva dana priključile dvije kombinirane satnije iz I. bojne 1. pješačke pukovnije i II. bojne 11. pješačke pukovnije iz Bihaća i Siska i dvije satnije iz I. bojne 1. pješačke pukovnije.[69]

S istim ciljem, zaustavljanja četničko-komunističke pobune, general Dragutin Rumler, zapovjednik Vrbaskog divizijskog područja, 29. srpnja 1941. g. zapovjedio je osnivanje triju

---

[65] Isto.
[66] Vojni arhiv, kut. 151a, dok. br. 3, V.T. Br. 774.
[67] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 71.-74.
[68] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom II, Banja Luka, 1987., str. 19.
[69] Vojni arhiv, kut. 151a, dok. br. 2, V.T. Br. 1267, od 16. listopada 1941.

novih vojnih odreda: petrovačkog, ključkog i travničkog sa zadatkom da 31. srpnja izvedu napad na Drvar, središte četničko-komunističkog ustanka.[70] Međutim, kako je ovaj ustanak na području zapadne Bosne, sjeverne Dalmacije i Like stvorio pravu pomutnju, pa i strah u redovima civilne i vojne vlasti NDH, 31. srpnja 1941. g. vojskovođa Slavko Kvaternik je zapovjedio osnivanje triju novih zdrugova: Ličkog, Sanskog i Kninskog. Sanski zdrug sa sjedištem u Prijedoru, kojim je zapovijedao general Rumler, trebao je djelovati na području od Bihaća do Banja Luke, odnosno između rijeka Une i Sane. Prema zapovijedi Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva od 14. kolovoza 1941. g. ovim zdrugovima su bile podčinjene sve domobranske i ustaške postrojbe te ostale naoružane skupine koje su djelovale na područjima zdrugova. Izuzetak su činile satnije koje su korištene za osiguranje željezničke pruge Bihać – Kostajnica.[71]

Početkom kolovoza 1941. g. četničko-komunistički ustanici su svoje napade usmjerili prema Bosanskom Petrovcu dovodeći ga u potpuno okruženje. U tom trenutku u Petrovcu se nalazila domobranska posada koju su činile: Kombinirana bojna s 303 domobrana i 14 časnika, I. bojna 1. pješačke pukovnije s 257 domobrana i 8 časnika, Strojnička satnija 15 mm s 42 domobrana i 3 časnika, Haubička bitnica s 91 domobranom i dva časnika i jedan vod I. bojne 7. bitnice s 44 domobrana i 2 časnika.[72] U cilju deblokade ove domobranske posade u Bosanskom Petrovcu zapovjedništvo Vrbaskog divizijskog područja je donijelo odluku o ustroju tri borbene skupine.

Skupina generala Rumlera bila je sastavljena od I. bojne 10. pješačke pukovnije, 2. satnije Banjalučke doknadne bojne i jednog voda haubica 7. topničkog odjela. Ovom borbenom skupinom je zapovijedao bojnik Husein Krupić, ali kako je general Dragutin Rumler, zapovjednik Vrbaskog divizijskog područja, želio osobno sudjelovati u ovoj vojnoj operaciji, pridružio se ovoj borbenoj skupini i s njom je bio do kraja operacije, odnosno dolaska u Bosanski Petrovac. Poduhvat ove borbene skupine je išao iz pravca Ključa prema Bosanskom Petrovcu.

Borbena skupina potpukovnika Božidara Zorna se sastojala od III. bojne 3. pješačke pukovnije i nastupala je pravcem Bosanska Krupa – Gornja i Donja Suvaja – Krnjeuša – Bosanski Petrovac. Treća borbena skupina pukovnika Ivana Matagića je trebala poduzeti poduhvat iz Bihaća. Snage koje su sudjelovale u poduhvatu raspoređene su na način da je u

---

[70] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 85.
[71] Isto, str. 87.
[72] HDA, Zbirka mikrofilmova, Vojni arhiv, Beograd, mikrofilmski svitak D-2121, snimke 270-293., MINDOM, Glavni stožer, Dnevno izvješće za 12./13. kolovoza 1941. g., s područja pobune.

bihaćkom selu Ripač bila raspoređena pohodna satnija 3. pješačke pukovnije sa 74 domobrana i 4 časnika, u Kulen Vakufu 8. satnija III. bojne 11. pješačke pukovnije sa 61 domobranom i jednim časnikom dok su se u Bihaću nalazile: kombinirana satnija III. bojne 11. pješačke pukovnije sa 187 domobrana i 11 časnika, kombinirana satnija I. bojne 11. pješačke pukovnije sa 61 domobranom i jednim časnikom, satnija I. bojne 1. pješačke pukovnije sa 106 domobrana i tri časnika, 4. satnija I. bojne 2. pješačke pukovnije sa 164 domobrana i pet časnika i Ustaška satnija s 50 ustaša.[73] Borbene skupine su svoj zadatak izvršile 14. kolovoza 1941. g. kad su ušle u Bosanski Petrovac i time deblokirale domobransku posadu te omogućile putnu i brzojavnu komunikaciju ovog mjesta s ostatkom Velike župe Krbava i Psat.

Međutim, poduzeta vojna akcija prema Bosanskom Petrovcu iz Bihaća, Bosanske Krupe i Ključa nije zaustavila četničko-komunističku pobunu. Ustanici nastavljaju sa svojim napadima na području cijele Velike župe Krbava i Psat. Raspoložive domobranske i ustaške snage smještene na području Velike župe očito nisu bile dovoljne da zaustave četničko-komunistički ustanak. Zbog toga je iz Siska u Bihać 5. rujna 1941. g., kao pojačanje, upućena 2. satnija 11. pješačke pukovnije.[74] Nakon toga, Zapovjedništvo posade u Bihaću 8. rujna 1941. g. je izdalo zapovijed o ustroju 1. i 2. bojne 11. pješačke pukovnije. Po toj zapovijedi ove bojne su trebale biti popunjene na način da su satnije morale brojati po 200 ljudi u svom sastavu dok je Stožer bojne trebao imati do 35 ljudi. Strojničke satnije su trebale brojati do 107 ljudi dok je svaka bojna trebala imati jurišni vod koji bi činilo 36 ljudi.

Prva bojna 11. pješačke pukovnije popunjavala se pristiglim pričuvnicima iz okoline Bihaća, s tim da je zapovjednik 3. bojne morao od novoprimljenih pričuvnika svakodnevno upućivati u satnije 1. bojne po 20 obveznika. Ovi obveznici dolazili su u satnije 1. bojne u civilnim odijelima, a odore su dobivali od obveznika koji su otpuštani ili upućeni u Sisak. Isto je učinjeno i s naoružanjem. Svi primljeni obveznici morali su proći najpotrebniju obuku i postupno su bili upućivani na dužnosti na kojima su se nalazile njihove satnije.[75]

Druga bojna 11. pješačke pukovnije se popunjavala na isti način kao i 1. bojna, s tim što je uzimala novopridošle obveznike, i to po 20 obveznika na dan iz 3. bojne. Obveznici koji su stupili na vojnu vježbu zaključno s 25. svibnjem 1941. g. iz Petrinjskog i Banjalučkog

[73] HDA, Zbirka mikrofilmova, Vojni arhiv, Beograd, mikrofilmski svitak D-2121, snimka 183, MINDOM, Glavni stožer, Dnevno izvješće od 6. kolovoza 1941. g., s područja pobune.
[74] Vojni arhiv, kut. 151a, V.T. Br. 1267, od 16. listopada 1941.
[75] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 29, V. T. Br. 737/I.

popunidbenog zapovjedništva i bili neprekidno na vježbi otpušteni su svojim domovima. Za razliku od njih, časnici i dočasnici nisu se otpuštali s vježbi.[76]

U sastav 1. bojne ušli su domobrani iz okolice Siska i Petrinje, a u sastav 2. bojne domobrani iz Bihaća i njegove okolice. Prvu bojnu su činile 1., 2., 3. i 4. satnija dok su 2. bojnu činile 5., 6., 7. i 8. satnija. Za zapovjednika stožera 1. bojne 11. pješačke pukovnije imenovan je satnik Ivan Ćorić, a zapovjednici satnija bili su: natporučnik Ivan Krašovec (1. satnija), poručnik Ivan Drašković (2. satnija), poručnik Rudolf Stunić (3. satnija) i poručnik Zvonko Leović (4. strojnička satnija).

Zapovjednik Stožera 2. bojne 11. pješačke pukovnije bio je potpukovnik Gustav Matković, a njegov zamjenik Romualdo Solla. Zapovjednici satnija ove bojne bili su: satnik Romualdo Solla (5. satnija), natporučnik Hasan Mujezinović (6. satnija), satnik Stanislav Špoljarić (7. satnija) i natporučnik Rudolf Vuković (8. strojnička satnija). Svim ovim postrojbama zapovijedao je Stožer posade na čelu s potpukovnikom Gustavom Matkovićem.[77]

Prva bojna 11. pješačka pukovnija imala je zadatak osiguravati Bihać i njegovu okolicu. Sjedište stožera ove bojne bilo je u vojnom logoru Žegar. Prva satnija 1. bojne bila je zadužena za osiguranje područja sela Ripča, Ripački klanac i njegove okolice. Druga satnija 1. bojne osiguravala je željezničku prugu Bihać, zaključno sa željezničkom postajom Grmuša. Objekte u ovom području osiguravalo je 120 domobrana dok je 50 domobrana bilo angažirano na zasjedama na južnom rubu Unskog kanjona, a preostali dio satnije nalazio se u pričuvi, smješten na željezničkoj postaji Srbljani u kotaru Cazin, gdje je bilo i sjedište zapovjedništva ove satnije.

Sjedište zapovjedništva 3. satnije 1. bojne bilo je u zgradi bivše policije, preko puta bihaćke gimnazije. Ova satnija je davala sljedeće posade: 40 domobrana ove satnije osiguravalo je prostor Gradine na Lohovskim brdima kraj Bihaća, jedan dočasnik i 40 domobrana činili su posadu u selu Skočaj, jedan dočasnik i 40 domobrana posadu u selu Prijeboj kod Plitvičkih Jezera, jedan dočasnik i 20 domobrana činili su posadu u selu Pritoka. Zadatci ovih posada bili su osiguravanje bihaćkih sela i njihove šire okolice, postavljanjem zasjeda na podesnim točkama i obranom ovih sela u slučaju neprijateljskih napada. Posada u selu Pritoci imala je zadatak osigurati putnu komunikaciju Bihać-Ripač.

Dio 3. satnije s oko 40 domobrana bio je smješten u sjedištu svog zapovjedništva i davao je dnevne i noćne ophodnje u gradu Bihaću dok su preostali pripadnici 3. satnije bili smješteni u logoru Žegar gdje su davali stražu. Na ovim dužnostima bili su raspoređeni jedan zapovjednik

[76] Isto.
[77] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, V. T. Br. 561.

straže i 12 domobrana koji su davali stražu na četiri stražarska mjesta u logoru Žegar. Ostatak satnije ulazio je u sastav pričuvne posade sa zadatkom da uzme sudjelovanje u obrani logora Žegar u slučaju da isti bude napadnut. Četvrta strojnička satnija davala je četiri strojopuške s poslugama 1. satniji čija je posada bila smještena u selu Ripač, jednu strojnicu s poslugom i dvije strojopuške s poslugom 3. satniji koja je bila smještena u zgradi bivše bihaćke policije, preko puta bihaćke gimnazije dok je ostatak od četiri strojopuške i dvije strojnice ostajao u logoru Žegar zajedno s ostatkom 3. satnije kao posadna pričuva.[78]

O stanju oružanih snaga NDH na području Bihaća krajem rujna 1941. g. govori se i u izvješću o prilikama u Bihaću posebnog izaslanika potpredsjednika Vlade NDH Munira Šahinovića od 22. rujna 1941. g.:

„Prema planu generala Rumlera koji je određen da vodi operacije prema jugu i jugoistoku od Bihaća, sadašnje brojčano stanje vojske u Bihaću koje iznosi 3000 momaka potpuno je nedovoljno za djelatnost šireg značaja i trajnije vrijednosti, a oprema kojom ta vojska raspolaže daleko je od toga da bi odgovarala potrebama. Vojska je k tomu u priličnoj mjeri neizučena. General Rumler predlaže da se najžurnije pošalju potrebne količine opreme bez čega je uspjeh predstojeće djelatnosti posve dvojben. Među ostalim on prvenstveno traži: 600 kompletnih oprema za vojnike (puške, odijela i dr.), 800 pušaka s potrebitim streljivom za naoružanje novaka i eventualno dragovoljačkog kora ili slične postrojbe, 20 ispravnih kamiona za brzo prebacivanje četa, 2 sanitetska automobila s potrebnim količinama zavojnog materijala i 4 borna kola koja su poslana na popravak u Zagreb a koja još nisu stigla.“[79]

Na temelju zapovijedi Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 27. rujna 1941. g., tijekom listopada dolazi do novog vojno-teritorijalnog i zapovjednog preustroja domobranstva u NDH. Ukinuto je dotadašnjih pet divizijskih područja, a umjesto njih su ustrojena zapovjedništva domobranskih zborova, domobranskih zbornih područja i pješačkih divizija. Tako je NDH podijeljena u tri domobranska zborna područja, pri čemu je područje Velike župe Krbava i Psat zajedno s velikim županama Bilogora, Zagorje, Prigorje, Pokuplje, Gora, Modruš, Vinodol i Podgorje, Lika i Gacka, Bribir i Sidraga te grad Zagreb činilo I. domobransko zborno područje sa zapovjedništvom u Petrinji.

Prema ovom preustroju u Bihaću je bio stožer 2. pješačke divizije kojim je zapovijedao pukovnik Ivan Tomašević. U sastavu divizije bile su: 3. pješačka pukovnija (Karlovac), 12. pješačka pukovnija (Otočac), 15. pješačka pukovnija (Knin), VIII. topnički odjel (Bihać) i X.

[78] Isto.
[79] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 31.

topnički odjel (Zagreb). Krajem listopada 1942. g. stožer 2. pješačke divizije je iz Bihaća preko Bosanskog Novog bio povučen u Kostajnicu.[80]

Dvomjesečne neprekidne borbe sa četničko-komunističkim ustanicima na području cijele Velike župe Krbava i Psat dovele su do toga da su angažirane ustaške i domobranske postrojbe na ovom području raspolagale dosta oštećenom ili potpuno uništenom vojnom opremom. Potvrđuje to i izvješće pješačkog potpukovnika Gustava Matkovića, zapovjednika Zapovjedništva posade Bihać od 16. listopada 1941. g. u kojem kaže:

„Kao zapovjednik posade izdao sam potrebne zapovijedi za uređenje službe, zauzimanje položaja, zatvaranje prilaza Bihaću i osiguranje željezničke pruge do Grmuše. Pošto su sve satnije morale odmah krenuti na položaje, ljudstvo pridošlo iz B. Petrovca i Kulen Vakufa nije moglo biti ni uredno razvrstano, a da se ne govori o nekoj obuci. Oprema i ranije manjkava, upropaštena je i oštećena u dvomjesečnim borbama, gdje se vojnici uopće nisu ni skidali ni presvlačili. U Bihaću im se nije moglo dati drugi par rublja, jer isto i pored zahtjeva nije primljeno i danas ga nema u dovoljnoj količini da bi svaki vojnik imao dva para...

Prolazeće postrojbe i dijelovi bili su u Bihaću opskrbljeni neophodnom opremom, ukoliko je iste još bilo u ranijem skladištu 2. bojne 11. pješačke pukovnije i opskrbljene hranom. Tako su se bojnička skladišta pretvorila u izvore iz kojih je neko vrijeme opskrbljeno hranom 8000 ljudi. Razumljivo je da ova skladišta, neuređena za ovakav kapacitet, nisu mogla uvijek u potpunosti odgovoriti potrebama. Tada je naređeno da se otpuste kućama domobrani koji su četiri i više mjeseci na vježbi, da se strani domobrani zamjene domobranima-pričuvnicima iz Bihaća i okoline i da se formira nova 3. bojna 11. pješačke pukovnije. Pozvao sam pričuvnike do 40 godina starosti iz kotareva Cazin, Bosanska Krupa i Bihać, kao i pričuvne časnike i formirajući 3. bojnu dopunjavao 1. i 2. bojnu 11. pješačke pukovnije čije su satnije spale na 50-60 ljudi.

Za cijelo ovo vrijeme nije se nalazio u Bihaću ni zapovjednik 11. pješačke pukovnije, ni njegov stožer tako da je zapovjedništvo posade primilo na sebe sav posao i administraciju, preustroj i rad na 11. pješačkoj pukovniji.“[81]

Osim loše opremljenosti potrebitim naoružanjem kao i velikom iscrpljenošću vojske zbog nepostojanja pričuvnih postrojbi koje bi ih povremeno mijenjale, domobranske snage su na području Velike župe Krbava i Psat bile razvučene na relativno velikom području. Ove snage su branile područje od Plitvičkih Jezera do Lohovskih brda kraj Bihaća te od Bihaća do Bosanske Krupe, Cazina i Otoke s posebnim zadatkom osiguranja željezničke i putne komunikacije Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi. Ovako razvučene i slabo naoružane domobranske postrojbe nisu bile u stanju vršiti bilo kakve veće operacije navalnog značaja.

[80] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 118.-121.
[81] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 2., V.T. Br. 1267.

Sve to su iskoristile kordunaške partizanske snage koje su odmah po povlačenju talijanskih snaga iz Velike Kladuše u Cetingrad 23. veljače 1942. g. zauzele ovo mjesto i uspostavile svoju vlast koja će trajati do 18. ožujka 1942. g. U trenutku partizanskog napada, Veliku Kladušu je branilo svega 47 domobrana, 6 oružnika i 2 općinska stražara.[82] U svom izvješću o ovim događajima Karlo Hübner, upravitelj kotarske ispostave Velika Kladuša, između ostalog, kaže:

„Nakon primljenih uputa od gospodina velikoga župana ja sam odmah pošao natrag u Veliku Kladušu. Kada sam tako oko 18 sati stigao do škole u Maloj Kladuši tamo sam našao pričuvnog poručnika Granova sa svim oružnicima i domobranima iz Velike Kladuše, te mi je poručnik Granov saopćio da u Velikoj Kladuši do njihovog odlaska nije bilo još ništa novoga, ali da su domobrani i pored toga htjeli odložiti oružje jer se ne pouzdaju da će moći dati potreban otpor u slučaju partizanskih napadaja, pa da je radi toga morao napustiti Veliku Kladušu i s njima svima se povući u Malu Kladušu. Rekao sam mu da nisu smjeli to učiniti, naime napustiti Veliku Kladušu i ujedno mu saopćio brzoglasni nalog gospodina velikog župana, na što mi je odgovorio da je on uporabio sve mjere da se domobrani ne povlače i predočio im zakonske posljedice, ali da mu to ipak nije uspjelo, te da će domobrani za sada ostati u Maloj Kladuši.“[83]

Dodatan problem uslijedio je već početkom ožujka 1942. g. kada je zapovjednik talijanskog vojničkog područja u Bihaću pukovnik Costa obavijestio stožer II. domobranske pješačke divizije u Bihaću da se po zapovijedi višeg talijanskog zapovjedništva imaju tijekom 5. ožujka 1942. g. povući talijanske posade iz svih manjih mjesta kao što su Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac i Ličko Petrovo Selo.[84] Kako je vremenski rok između ovog priopćenja talijanskog zapovjedništva i roka povlačenja bio vrlo kratak, postojeće domobranske snage II. pješačke divizije nisu mogle provesti neophodna osiguranja tih mjesta. Sve je to olakšavalo partizanskim postrojbama korištenje mogućnosti da na sličan način, kao što su to učinili i pri povlačenju talijanskih postrojbi iz Velike Kladuše, ovladaju i ovim dijelovima Velike župe Krbava i Psat; tim više što je zemljopisno kotar Cazin s dijelovima kotara Bosanska Krupa bio duboko usječen, poput klina, među tri kotara pod partizanskom kontrolom i to: Bosanski Novi s istoka, Vojnić sa sjevera i Slunj sa zapada, odakle su partizani svakodnevno napadali prostor Velike župe Krbava i Psat. To potvrđuju i zaključci sa sastanka najviših predstavnika civilne i vojne vlasti Velike župe koji je održan 15. svibnja 1942. g. u uredu velikog župana dr. Josipa Barišića u kojima se kaže:

[82] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 64, T. broj: 2321-I-A-1942., od 7. travnja 1942.
[83] Isto.
[84] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, Prs. Broj: 1/42, od 8. ožujka 1942.

„Jednoglasno se ustanovljuje da je kotar Cazin s dijelom kotara Bosanska Krupa duboko usječen među tri partizanska kotara i to: Bosanski Novi, Vojnić i Slunj. Ovaj klin naseljen je Hrvatima islamske vjeroispovijesti i zabada se, dakle, duboko među tri spomenuta kotara koji su ogromnim svojim djelom nastanjeni grko-istočnjacima. Svi ovi grkoistočnjaci dušom su i tijelom u protivničkom taboru. Mlađi s oružjem u ruci napadaju taj klin, a stariji i nesposobni za borbu služe aktivnim borcima kao moralna potpora, obavještajna služba i kao opskrbno uporište. To ne vrijedi samo za partizane u središtima gore spomenutih kotareva nego i za periferijska partizanska sela koja upiru u spomenuti naš klin, pa čak i na grkoistočnjačka sela koja su, iako u neznatnom broju, u našoj domeni. Kao najbolji argument za ovu tvrdnju služi činjenica da niti jedan grkoistočnjak ili prielaznik nije do danas niti prstom maknuo pa da bi našim civilnim ili vojnim vlastima bilo čime pomogao pri otkrivanju zasjeda, nego su što više dozvoljavali da se zasjede prave u njihovim kućama.“[85]

Osim domobranskih i ustaških postrojbi te oružništva, dijelove Velike župe Krbava i Psat, kao što su područja Cazina i Bosanske Krupe, branile su i naoružane skupine civilnog pučanstva, odnosno milicija. Njihovo djelovanje često puta je bilo dovođeno u kontekst pljačke pravoslavne imovine i ubijanja pravoslavnog pučanstva u Velikoj župi. Zbog takvih optužbi zapovjedništvo talijanske II. divizije tražilo je njihovo razoružavanje i kažnjavanje pred ustanovljenim prijekim sudovima. Međutim, najviši predstavnici hrvatskih civilnih i vojnih vlasti Velike župe su imali potpuno suprotan stav o tim aktivnostima. Njihovo djelovanje su vidjeli kao veliko junaštvo i veliki doprinos obrani Velike župe od svakodnevnih partizanskih napada. Taj stav su iznijeli i na sastanku održanom 15. svibnja 1942. g. kojem su nazočili: dr. Josip Barišić, veliki župan, dr. Salih Hadžalić, podžupan, pukovnik Ivan Tomašević, zapovjednik II. divizije, natporučnik Marijan Šola, ustaški stožernik i Branko Vučić, upravitelj Župske redarstvene oblasti, kad je istaknuto sljedeće:

„Hrvati muslimani u ovom klinu (kotarevi Cazin i Bosanska Krupa) mogu poslužiti kao živi primjer junaštva svim krajevima naše domovine, kako se bori i gine za rodnu grudu. Stisnuti partizanima sa svih strana izuzev prema Bihaću, oni su kroz cijelu zimu uz žrtve najboljih boraca odbijali partizanske napadaje, a ovakvo stanje traje i danas. Kada se istakne da kroz cijelu zimu nije u ovom kraju bilo niti domobranskih, niti ustaških postrojbi onda je borba Krajišnika u ovom klinu za svaku pohvalu. Ovi Krajišnici dobili su oružje u sporazumu s Vojskovođom još pred prošli Božić, a obranu vrše pod zapovjedništvom pojedinih oružnika susjednih postaja. Može se mirne duše reći da se je još preostali teritorij ove župe do danas održao zahvaljujući samo žilavosti, otporu i žrtvama Krajišnika u spomenutom gore klinu.“[86]

Početkom 1942. g. počinju se ustrojavati nove domobranske postrojbe nazvane gorski zdrugovi. Za razliku od domobranskih postrojbi koje su utemeljene tijekom 1941. g. i koje su

[85] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 172, V.T. 44/42, od 15. svibnja 1942.
[86] Isto.

popunjavane uglavnom pričuvnicima, gorski zdrugovi su se trebali popunjavati novacima. Tako su ustrojena četiri gorska zdruga. Ministarstvo domobranstva je 23. ožujka 1942. g. izdalo zapovijed o osnivanju stožera gorskih zdrugova i to: I. gorskog zdruga u Zagrebu, II. gorskog zdruga u Požegi, III. gorskog zdruga u Petrovaradinu i IV. gorskog zdruga u Bjelovaru.[87]

U sastavu I. gorskog zdruga nalazila se II. lovačka bojna smještena u Bihaću. Brojala je 657 dobro naoružanih i opremljenih ljudi, uglavnom vojnih obveznika s područja Dalmacije i Hercegovine.[88] Ona je držala položaje s dvije satnije nad Unskom prugom kod bihaćkog sela Spahići prema Grmuši dok su dva njezina voda 3. satnije osiguravala sela Golubić i Dobrenicu, a jedan vod ove satnije bio je kao pričuva u Bihaću.[89]

Radi lakšeg vođenja i zapovijedanja postrojbama krajem travnja 1942. g. domobranski zborovi su podijeljeni na manja operativna područja ili su uvedene privremene postrojbe za obavljanje određenih vojnih zadataka. Prvi domobranski zbor koji je bio podijeljen na operativne zone 1. i 2. pješačke divizije, odlukom zapovjedništva ovog zbora od 29. travnja 1942. g. podijeljen je na devet zona. Zapovjednik zone imao je zadaću uspostavljanja i održavanja reda i sigurnosti na svom području, osiguravanja važnijih prometnica, telefonskih veza i gospodarskih objekata. Njemu su u operativnom smislu bile podređene sve borbene i posadne postrojbe domobranstva, milicije i oružništva u zoni.[90]

Kotarevi Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Cazin, Donji Lapac, Korenica, Dvor na Uni i Bosanski Novi činili su VIII. zonu koja je bila pod zapovjedništvom zapovjednika II. pješačke divizije u Bihaću. Područje osiguranja željezničke pruge Sunja – Bosanski Novi – Bihać i Bosanski Novi – Prijedor – Banja Luka predstavljalo je IX. zonu pod zapovjedništvom zapovjednika osiguranja spomenutih željezničkih pruga sa zapovjednim mjestom u Bosanskom Novom.[91]

Vojno-sigurnosno stanje u Velikoj župi Krbava i Psat značajno se pogoršalo od sredine svibnja 1942. g. Nakon što su 17. svibnja 1942. g. partizanske snage zauzele Prijedor, tjedan dana kasnije, 25. svibnja 1942. g., nakon povlačenja talijanskih postrojbi, uspjele su zauzeti i Bosanski Petrovac. Time su se partizanske snage značajno približile Bihaću i Bosanskoj Krupi.[92]

---

[87] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 130.-132.
[88] Isto, str. 143.
[89] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 65, T, Broj: 10745-I-A-1942., od 16. prosinca 1942.
[90] Isto, str. 149.-150.
[91] Isto, str. 150.
[92] Bihaćka republika (4. XI 1942 – 29.I. 1943.), *Zbornik članaka*, knjiga 1, str. 53.-60.

Već početkom lipnja 1942. g. talijanske postrojbe su se povukle i iz Bihaća. Naime, zapovjedništvo talijanske II. pješačke divizije u Bihaću obavijestilo je župske civilne i vojne vlasti o povlačenju 2300 talijanskih vojnika iz Bihaća s cjelokupnom opremom. To je značilo da zapovjedništvo II. domobranske pješačke divizije mora povući većinu domobranskih snaga iz vanjskih naselja bihaćkog kotara u sam grad Bihać. Zbog ovakve odluke talijanskog zapovjedništva već 2. lipnja 1942. g. u Bihaću je održan sastanak najviših predstavnika hrvatskih civilnih i vojnih vlasti Velike župe Krbava i Psat. Zaključeno je da se osobno poglavniku Paveliću uputi brzojav sljedećeg sadržaja:

„Talijani odlaze. Domobrani su do sada zaštićujući vanjska naselja Ličko Petrovo Selo, Vaganac, Izačić, Skočaj, Golubić i druga naselja, jedva odolijevali pritisku neprijatelja. U Bihaću ima pričuve svega 80 ljudi. Za prijem obrane talijanskog sektora u Bihaću domobranstvo se mora povući iz vanjskih naselja. Spoj s Državom nemamo već više od mjesec dana. Vojska oslabljenog morala. Izbjeglica već sada ima u Bihaću 5000, Bosanskoj Krupi 2500 i Cazinu 1500. Ako vojska napusti vanjska naselja, panika je neminovna. Sav će narod pribjeći u Bihać. Hrane ponestaje, a dotur, odnosno popuna je nemoguća. Molimo najmanje dvije bojne jer u protivnom neprijatelj će stegnuti Bihać, izgladniti ga te nas čeka sudbina Prijedora. Molimo najžurniji odgovor jer će od istoga zavisiti da li će se vojska iz vanjskih naselja povući u Bihać ili ne, a time i sudbina cijeloga kraja.“[93]

Uočivši nedostatak ljudstva u domobranskim i ustaškim redovima, kao i njihovih pričuvnika koje bi mogle zamijeniti talijanske postrojbe koje su se povukle iz Velike župe Krbava i Psat, partizani su 20. lipnja 1942. g. izveli snažan napad na Bosansku Krupu i privremeno je zauzeli. Istovremeno, dok su napadali kotar Bosansku Krupu, partizanske snage s područja Korduna i Banovine vršile su snažne, svakodnevne napade na područje kotara Cazin i kotarske ispostave Velika Kladuša. Ovo područje branile su brojčano znatno manje i slabije naoružane postrojbe domobrana, ustaša i milicije. Uviđajući ovaj problem, najviši predstavnici civilne vlasti kotara Cazin održali su 18. lipnja 1942. g. sastanak na kojem su razmatrali opće vojno-sigurnosne prilike u kotaru i, između ostalog, konstatirali sljedeće:

„(…) Iz ukratko navedenih činjenica izvodi se ovaj zaključak: da je uslijed napred navedenog, a naročito zbog pogibije najboljih boraca, kao i uslijed toga, što je oko 2000 osoba koje su ostale bez krova i sredstava za život, i pored najboljih nastojanja civilnih i vojnih vlasti i ostalih ljudi od ugleda borbenost popustila. Tokom svih ovih obrambenih borbi kotarski predstojnik tražio je svojim nedjeljnim izvješćima da se u ovaj kotar pošalje ili dobro naoružano domobranstvo ili ustaške postrojbe ili što bi bilo jednostavnije, te da se u ovu kotarsku oblast pošalje do 1500 pušaka sa streljivom kako bi se osigurala obrana. Po ovim traženjima od vremena do vremena slana je

[93] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, dok. br. 11.

pomoć i pojačanje. Tako je divizija iz Bihaća slala više puta pomoć i pojačanje u snazi jedne satnije, ali te pomoći nisu ostale stalno, nego su dolazile obično poslije izvršenih jačih partizanskih napada. (…)

Od nove godine do sada iz svih ugroženih mjesta ove kotarske oblasti išle su razne deputacije ovoj kotarskoj oblasti, Župi u Bihać, Diviziji u Bihać i svim odlučujućim faktorima u Zagrebu tražena je potrebita pomoć i sredstva za obranu.“[94]

I s ovog sastanka upućen je zahtjev Glavnom stanu Poglavnika: „da se u Veliku Kladušu, Vrnograč i Bužim žurno pošalju najmanje dvije satnije dobro naoružanih domobrana ili ustaša, da se u Tržac i Šturliće pošalje jedna satnija domobrana ili ustaša, da Glavni stožer divizije u Bihaću najkraćim putem učini sa svoje strane što može da u Veliku Kladušu pošalje dobro naoružane, barem jednom teškom strojnicom, dvije satnije, kao i to da se od Ministarstva domobranstva zatraži sve ovo što i od Glavnog stana Poglavnika“.[95] Ovim zahtjevima kotarskih vlasti nije bilo udovoljeno.

Povlačenjem talijanskih postrojbi iz Bosanskog Petrovca, a potom i njegovim zauzimanjem od partizana, 1. srpnja 1942. g., Talijani su se povukli i iz Drvara čime je bosanskim i ličkim partizanima bio otvoren put za daljnja osvajanja. Do kraja srpnja 1942. g. oni su osvojili i Glamoč i time se još više približili području Velike župe Krbava i Psat.[96]

Poslije Bosanskog Petrovca i Bosanske Krupe na meti partizanskog napada našao se Cazin u koji su partizani ušli 2. rujna 1942. g. i u njemu se zadržali od 7.00 do 14.00 sati istog dana.[97] U kotarskom izvješću o ovom napadu, koji je upućen župskim civilnim i vojnim vlastima, kaže se: „Kad se pobliže promotri izvršeni napad, dolazi se do zaključka da je izvršen s nevjerojatnom drskošću, a naročito kad su znali da se u Bihaću, Krupi i Otoci nalaze naše jake ustaške i domobranske postrojbe.“[98]

Međutim, izvješće velikog župana dr. Josipa Barišića o partizanskom napadu na Cazin upućeno Ministarstvu unutarnjih poslova – Ravnateljstvu za javni red i sigurnost od 21. rujna 1942. g., otkriva prave razloge partizanske ugroze ovog kotara. Ti razlozi su vezani za dvije stvari: nedostatak neophodnog naoružanja kojim bi se naoružali vojno sposobni muslimani Cazinske krajine i povezano s tim organizirao novi „Krajiški zdrug“. U izvješću se kaže:

„Popraćajući ovo izvješće osobito mi je na srcu istaknuti da bi nepopravljiva šteta po opće hrvatske narodne i državne probitke bila kada se ne bi moralne i fizičke snage naše Krajine organizirale i upotrijebile u oružanoj

[94] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, dok. br. 58.
[95] Isto.
[96] Bihaćka republika (4. XI. 1942. – 29. I. 1943.), *Zbornik članaka*, knjiga 1, str. 53.-60.
[97] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, V.T. broj: 14/42, od 7. rujna 1942.
[98] Isto.

borbi protiv narodnih nam i državnih neprijatelja, Krajišnici su, kako je poznato, od starine poznati kao borbeni ljudi i hrabri borci, a danas su vrlo pouzdani te Poglavniku i NDH potpuno odani i vjeran element. Oni upravo vape za oružjem te bi se s njima mogle napraviti značajnije stvari koje bi na više mjesta pogodile u srce i mozak naših neprijatelja. I danas nakon što su mnogi na službi u hrvatskom domobranstvu, a možda još više ih u raznim ustaškim postrojbama te priličan broj kao i legionari na istočnom bojištu, mogu dati 5000-6000 dobrih, zdravih i mlađih boraca. Do sada je više puta nastojano, kako od strane ustaškog stožera tako i od strane Velike župe, potaknuti mjerodavne čimbenike da se pristupi organiziranju krajiškog zdruga, ali to nije donijelo uspjeha iz tehničkih razloga. Krajnje je vrijeme da se nabačene misli ostvare pa molim gosp. ministra Artukovića dr. Andriju da se osobno i svojski zauzme za ovu stvar i da na najvišem mjestu zagovara ovu stvar te isposluje potrebito oružje (pješačke puške i odgovarajući broj strojopušaka i strojnica te bacača mina) za naoružavanje jednog većeg sdruga bar 3000 ljudi. Ovim bi se pouzdano učinile velike usluge Domovini ne samo što bi se za vazda otklonila opasnost od ovih krajeva s jedne strane, a oslobodile sada za Bihać i okolicu važne postrojbe Ličkog ustaškog sdruga s druge strane, nego bi se time znatno podignula i svijest hrvatskog naroda u ovim krajevima osobito u pogledu vlastite snage i vrijednosti te bi ga nerazriješivo povezala uz ustašku Hrvatsku.“[99]

Međutim, ni ovi apeli upućeni najvišim civilnim i vojnim vlastima NDH u Zagrebu nisu imali učinka. Sigurnosno stanje u Velikoj župi dodatno je otežano kad je tijekom rujna 1942. g. izvršen preustroj gorskih zdrugova kojim su ukinute lovačke bojne i preustrojene u obične pješačke bojne gorskih zdrugova. Tim preustrojem II. lovačka bojna u Bihaću izdvojena je iz sastava I. gorskog zdruga, nakon čega je nastavila djelovati pod istim nazivom. Iako samostalna postrojba, ona je bila podređena 12. pješačkoj pukovniji. Krajem rujna 1942. g., na zahtjev Talijana, II. lovačka bojna je iz Bihaća upućena u Gospić kako bi pojačala obranu tog grada budući da je područje između Bihaća i Gospića bilo pod partizanskom kontrolom. To je i učinjeno pa je ova bojna obilaznim putem preko Bosanskog Novog, Siska i Karlovca stigla u Gospić 28. listopada 1942. g.[100] Sve se ovo dogodilo tjedan dana prije partizanskog osvajanja Bihaća, a potom i cijele Velike župe Krbava i Psat početkom studenoga 1942. g.

Kad su jake partizanske snage s područja Bosne, Like i Korduna 2. studenoga 1942. g. pokrenule opći napad na područje Velike župe Krbava i Psat, Bihać je branilo oko 500 naoružanih domobrana i ustaša. U samom mjestu nije bila niti jedna pričuvna domobranska postrojba dok su se postrojbe Ličko-krbavskog zdruga nalazile na položajima u raznim mjestima udaljenim od Bihaća 20 – 50 kilometara. Uz sve to, kako je već rečeno, iz Bihaća je uoči samoga partizanskoga napada povučena II. lovačka bojna koja je brojem i naoružanjem bila najbolja domobranska postrojba u Bihaću i okolici.[101]

---

[99] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, V.T. broj: 112/1942.
[100] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 143.
[101] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 65, T. Broj: 10745-I-A-1942., od 16. prosinca 1942.

O držanju domobranskih postrojbi 12. pješačke pukovnije prilikom ulaska partizana u Bihać 4. studenoga 1942. g. u izvješću Kotarske oblasti Bihać kaže se: „Borba je bila vrlo teška i žilava, naročito na velikom betonskom mostu na Uni jer su naše domobranske snage davale jak otpor i sprečavale prijelaz preko mosta na Uni, gdje su se posebno istakli naši domobrani s teškim strojnicama. Dana 3. studenoga, oko 19.00 sati napustio je grad veliki župan Josip Barišić s pratnjom koju su sačinjavali izvjestan broj redara, službenika, građana i ostalih. Na uzletištu pratnji velikog župana pridružilo se i oko 100 naoružanih domobrana i ustaša koji su krenuli u pravcu sela Vrsta prema Cazinu jer je to bio jedini put kojim se moglo proći u označenom pravcu. Istog dana, noću, napustio je Bihać i zapovjednik mjesta, odnosno cjelokupne vojne posade ustaški pukovnik Tomičić s pratnjom naoružanih domobrana i ustaša čiji se broj ne može točno utvrditi. Vojna posada bez zapovjednika, gore spomenutog Tomičića, borila se sve do 4. studenoga do 10.00 sati kad su nakon žestokih borbi konačno partizani osvojili Bihać.[102]

Partizani su područje Velike župe Krbava i Psat pod svojom kontrolom držali do 29. siječnja 1943. g. kad su se povukli te je ponovno uspostavljena vlast NDH. Ministarstvo oružanih snaga NDH je 15. veljače 1943. g. donijelo odluku da se sve domobranske i ustaške postrojbe na području omeđenom rijekom Savom, Drinom, njemačko-talijanskom demarkacijskom crtom i crtom Blinjski Kut (isključeno) – Bijelnik (isključeno) – Maja (isključeno) – Vrtljine podrede njemačkom generalu Rudolfu Lüthersu. Sukladno ovoj naredbi II. pješačka divizija (Bihać) i Banjalučki zdrug su stavljeni pod zapovjedništvo njemačke 714. pješačke divizije. Ovim postrojbama je zapovijedao general-poručnik Rudolf Lüthers, zapovjednik njemačkih četa u Hrvatskoj čije je sjedište bilo u Brodu na Savi. Ovo pojačano uključivanje njemačke vojske u ratne operacije u NDH bilo je rezultat njemačkog shvaćanja da domobranske postrojbe nisu dovoljno sposobne zaustaviti partizanske aktivnosti na tom području.[103]

Do sredine 1943. g. uslijedio je novi preustroj domobranskih postrojbi u NDH po kojem je glavnina domobranskih pješačkih divizija i postojećih gorskih zdrugova bila preustrojena u četiri nova lovačka i gorska zdruga. Prema tom preustroju, sjedište stožera 3. gorskog zdruga bilo je u Bihaću, a činile su ga 3. gorska pukovnija (Bjelovar), 11. gorska pukovnija (Sisak), II. topnički sklop (Zagreb) i XIII. topnički sklop (Zagreb). Ovaj gorski zdrug je djelovao do

[102] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, Taj. Broj: 5/43, od 25. veljače 1943.
[103] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 288.-290.

sredine rujna 1944. g. kad je tijekom partizanskog napada na Banja Luku veći dio njegovih pripadnika prešao na partizansku stranu.[104]

U ovom razdoblju na području Velike Kladuše je djelovala 11. domobranska pukovnija kojom je zapovijedao pukovnik Antun Nardelli. Osim obrane Velike Kladuše, Nardelli je imao i zadatak pregovarati s Huskom Miljkovićem koji je početkom 1943. g. ponudio suradnju i uključivanje u 11. domobransku pukovniju što se, na kraju, i dogodilo. Ova pukovnija pokazala je veliki borbenost u lipnju 1943. g. kad su partizani ponovno pokušali zauzeti Veliku Kladušu što im nije uspjelo. U Kladuši se 11. domobranska pukovnija zadržala do 12. kolovoza 1943. g. kad se povukla u Topusko. Prema dr. Vjekoslavu Vrančiću, 11. domobranska pukovnija se povukla kako bi zauzela nove postave u Bihaću i Glini i u budućem razdoblju djelovala na području Bihaća i na jugu prema Donjem Lapcu. [105]

Prema njemačkoj zapovjedi, u travnju 1944. g. proveden je preustroj posadnih postrojbi domobranske dobrovoljačke postrojbe, vojno-oružničkih vodova, pješačkih pukovnija i topničkih postrojbi koje nisu bile uključene u lovačke i gorske zdrugove. U Bihaću se nalazila III. bojna Zagrebačkog posadnog zdruga dok je u Cazinu bio smješten 2. samostalni topnički vod 5. posadnog zdruga čiji je stožer bio u Novoj Gradišci, a zdrug je djelovao na području sjeverozapadne Bosne i Slavonije.[106]

Ovakav ustroj domobranstva u NDH je ostao do 21. studenoga 1944. g. kad je Ministarstvo oružanih snaga NDH donijelo zapovijed da se domobranski lovački, gorski, posadni i doknadni zdrugovi zajedno s ustaškim stajaćim djelatnim zdrugovima i Zagrebačkim ustaškim posadnim zdrugom preustroje u 15 hrvatskih divizija.[107] Područje Velike župe Krbava i Psat je bilo pod vojnom nadležnošću 10. hrvatske divizije. Ova divizija je imala stožer u Skočaju kod Bihaća, a djelovala je na području Pećigrad – Bužim – Otoka – Palanka – Srnetica – Šator planina – Svilaja – Trogir – Zadar – Gračac – Korenica – Drežnik. Divizijom je u razdoblju od 21. studenoga 1944. do ožujka 1945. g. zapovijedao general Ivan Tomašević, koji je istovremeno bio i zapovjednik Obalnog odsjeka „Lika“, a od ožujka do travnja 1945. g. pukovnik Dušan Rajković. U sastav 10. hrvatske divizije su ušle postrojbe 10. lovačkog zdruga (bivši 2. lovački zdrug), 1. lovačka pukovnija (I. i II. bojna), 10. lovačka pukovnija (I. i II. bojna), VII. ustaški zdrug s dijelovima VI. i VIII. ustaškog zdruga i topnički sklop 10. lovačkog zdruga s dvije bitnice.

---

[104] Isto, str. 234.
[105] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bosanskoj krajini, *Glasnik Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 306.-307.
[106] Isto, str. 247.-248.
[107] Isto, str. 366.

Divizija je u borbama za Bihać krajem ožujka 1945. g. pretrpjela teške gubitke. Dijelovi divizije su se 16. travnja 1945. g. uspjeli probiti do Ostrošca kraj Bosanske Krupe kad je 10. lovački zdrug bivše 10. hrvatske divizije prešao u sastav 6. hrvatske divizije. Ova divizija je djelovala na području Pakrac – Garešnica – Voloder – Sunja – Dubica – Prijedor – Bosanska Krupa – Kotor Varoš – Hrvaćani – rijeka Vrbas – Medari – Dragalić. U svom sastavu imala je X. ustaški zdrug, 15. pješački zdrug (bivši 5. posadni zdrug) i topnički sklop 15. pješačkog zdruga s dvije bitnice. Sjedište stožera divizije je bilo u Banja Luci, a divizijom je zapovijedao general Vladimir Metikoš.[108]

[108] Isto, str. 370., 406.

Pos

formiranje posade
8.IX

ZAPOVJEDNIČTVO POSADE
V.T.Br.561
8 rujna 1941.
B I H A Ć

MNO. FNRJ.
ARHIV NARODNO-OSLOBODILAČKOG RATA
Br. Reg. 7/3-1
K. 151-a

Formiranje 1.i 2.bojne 11. pješačke pukovnije.

ZAPOVJEDNIKU

Pošto je jučer pristigla iz Siska 2.satnija 11.pješačke pukovnije, to se ima izvršiti formiranje 1.i 2.bojne 11.pj.pukovnije u Bihaću i to:u 1.bojni ima da budu u sastavu domobrani iz okoline Siska i Petrinje,a u 2.bojni domobrani iz okoline Bihaća.

U cilju izvršenja ovog zadatka.

Z A P O V J E D A M:

1.-Od danas postojat će u Bihaću do daljnje odredbe:
Stožer posade,zapovjednik podpukovnik Gustav Matković.
Stožer 1.bojne,zapovjednik satnik Ivan Čorić.
1.satnija,zapovjednik nadporučnik Ivan Krašovec.
2.satnija,zapovjednik poručnik Ivan Drašković.
3.satnija,zapovjednik poručnik Rudolf Stunić.
4.strojnička satnija,zapovjednik poručnik Leović Zvonko.
Stožer 2.bojne,zapovjednik podpukovnik Gustav Matković,zamjenik sat.Solla R.
5.satnija,zapovjednik satnik Romualdo Solla zamjenik poručnik Ivan Frlan.
6.satnija,zapovjednik nadporučnik Hasan Mujezinović.
7.satnija,zapovjednik satnik Stanislav Špoljrić.
8.satnija,strojnička,zapovjednik nadporučnik Rudolf Vuković

2.-Zapovjednici satnija 2.bojne uputit će odmah odgovarajućim satnijama 1.bojne /t.j.zap.5.satnije zapovjedniku 1.satnije,zap.6.sat.zapovjedniku 2.satnije,zap.7.satnije zapovjedniku 3.satnije,zap.4.strojničke satnije zapovjedniku 8.strojničke satnije/svo ljudstvo koje pripada okolini Siska ili Petrinje,tako da satnije 1.bojne imaju u sastavu samo ljudstvo iz okoline Bihaća.Popunu do 200 ljudi sa časnicima u 1.bojni izvršiti sa ljudstvom koje satnije dobijaju po prednjem iz 2.bojne,kao i ljudstvom iz okoline Siska i Petrinje,koje će zapovjedniku 1.bojne uputiti zapovjednik dosadanje kombinovane satnije poručnika Draškovića,koja se rasformira.Poručnik Drašković uputit će svo ljudstvo svoje satnije iz okoline Bihaća zapovjedniku 2.bojne koji će ih rasporediti u svoje satnije radi dopune po gore navedenog broja.Strojničke satnije imaju 107 ljudi sa časnicima i 8 strojnica.

Ovo preformiranje ima biti završeno u toku 8.rujna i od 9.rujna ujutru imaju funkcionirati samo napred navedene satnije.

Ljudstvo iz satnije bojnika Webera takodjer podijeliti prema prednjem.Bojnik Weber Blagomir staviti će mi se na raspoloženje u stožeru.

Strojnička satnija doknadne bojne Osječke div.područja ostat će u Bihaću na dosadanjoj dužnosti do dolaska bojne podpukovnika Prokeša u Bihać,kada ulazi u sastav te bojne.

Svo ljudstvo koje bude preteklo po formiranju satnija vodit će se i dalje kao prekobrojno u svojim satnijama.Zapovjednici satnija dostavit će do 9.rujna o.g.u 18 sati točne brojne preglede satnija sa izvještajem koliko ljudi pretiče,kako bi se izdalo naredjenje za njihovo otpuštanje,odnosno upućivanje u druge jedinice.

3./Zadatci i uloge jedinica i zapovjednika ostaju po zapovijedi V.T.Br.544 od 7.rujna o.g.s tim,da se kombinirana satnija pretvara u 2.satniju i prima pored dužnosti osiguranja Žegara sa svojom drugom polusatnijom osiguranje željezničke pruge i objekata Bihać-Grmuša.

Dostavljeno zapovjednicima bojni i satnija 11.p.p.

ZAPOVJEDNIK,PODPUKOVNIK
Gustav Matković

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
3. Bojnica 11. pješačke pukovnije
BIHAĆ

Ilustracija 2. Zapovijed o formiranju 1. i 2. bojne 11. pješačke pukovnije
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 7)

Ustaška vojnica

Osim domobranskih postrojbi, na području Velike župe Krbava i Psat djelovale su i postrojbe Ustaške vojnice kao dio oružanih snaga NDH. U Bihaću je prvo bila angažirana ustaška satnija kojom je zapovijedao satnik Ivan Devčić.[109] Satnija je brojila 240 ustaša. Sjedište zapovjedništva satnije bilo je u Stožernoj zgradi logora Žegar. Dužnost ustaške satnije bila je davati posadu od jednog časnika i 30 ustaša u Ličkom Petrovom Selu. Posada je postavljala zasjede na Cezarevom kamenu (tr. 369), Čelopeku (tr. 328) i ostalim posadnim mjestima dok je najmanji dio snaga davala u samom mjestu. Glavni zadatak satnije je bio obraniti Ličko Petrovo Selo i širu okolicu od partizanskih napada pod svaku cijenu. Nadalje, pripadnici ustaške bojne osiguravali su logor Žegar. Imali su svoje zasjede na okolnim visoravnima, a naročito u pravcu Somišlja, Debeljače, Zavalja i Panja.

Osim obrane logora Žegar, zadatak ovih ustaških zasjeda bio je i štititi jugozapadni ulaz u Bihać. U sporazumu sa zapovjedništvom 1. bojne 11. pješačke pukovnije ustaška satnija je mogla za obranu logora Žegar koristiti i dio pripadnika 3. satnije i dio 4. strojničke satnije 1. bojne koji su bili smješteni u Žegaru. Preostali dio pripadnika ustaške satnije bio je smješten u jednu od tri novoobnovljene barake logora Žegar. Oni su bili angažirani na izviđanju terena u međuprostoru Bihać - planina Plješivica do Ličkog Petrovog Sela i Skočaja.[110]

Iz Hercegovine je u Bihać 19. kolovoza 1941. g. stigla Hercegovačka ustaška bojna od sedam satnija kojom je zapovijedao ustaški satnik Ivan Herenčić. Ova bojna je vršila akcije i osiguravala područje oko Bihaća, Bosanskog Petrovca i Kulen Vakufa.[111]

Nakon što su krajem veljače 1942. g. partizanske snage privremeno zauzele Veliku Kladušu za ponovnu uspostavu vlasti NDH u ovoj kotarskoj ispostavi angažirane su postrojbe 11. ustaške bojne pod zapovjedništvom ustaškog satnika Martina Grabovca. Postrojbe ove ustaške bojne uz pomoć pripadnika 11. pješačke domobranske pukovnije, kojom je zapovijedao pukovnik Antun Nardelli, uspjele su 18. ožujka 1942. g. protjerati partizanske snage iz Velike Kladuše. Sutradan, 19. ožujka 1942. g. održana je izvanredna sjednica općinskog vijeća Velike Kladuše na kojoj je donesena odluka da se poglavniku Paveliću uputi jedna deputacija koja će tražiti da u Velikoj Kladuši ostane 11. ustaška bojna i da ista dobije veće količine naoružanja. Ova odluka je obrazložena riječima: „Ukoliko bi 11. ustaška bojna napustila

[109] Ustaški satnik Ivan Devčić je od 31. svibnja do 21. lipnja 1941. g. obnašao dužnost zapovjednika Bojnice Glavnog ustaškog stana.
[110] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 53, V.T. Br. 1226, od 14. listopada 1941.
[111] Mladen Colić, *Karakteristike operacije kao oblika borbenih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu 1942. godine*, Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1983., str. 515.

Veliku Kladušu onda bi i sve stanovništvo ovog kraja, kojeg ima preko 25 000, moralo napustiti svoja ognjišta čime bi nastala panika i u cijelom kotaru cazinskom i bihaćkom.“[112]

Izaslanstvo koje je predvodio Hasan Miljković, općinski načelnik Velike Kladuše, posjetilo je poglavnika Pavelića 26. travnja 1942. g. Nakon obavljenog razgovora dobili su Poglavnikovo obećanje da će 11. ustaška bojna do daljnjeg ostati na području Velike Kladuše.[113] Ova bojna se u punom sastavu na području Velike Kladuše zadržala do 17. lipnja 1942. g. kad je veći dio bojne napustio ovo područje. U Velikoj Kladuši ostalo je oko 60 njezinih pripadnika, a onda su i oni napustili ovo područje.[114]

U svibnju 1942. g. u Bihaću je formirana XIX. djelatna ustaška bojna s oko 230 ljudi, kojom je zapovijedao ustaški poručnik Josip Ćurčić. Ova postrojba se nije mogla značajnije koristiti u borbama s partizanima jer su joj nedostajali naoružanje i oprema.[115] Zbog toga su na zajedničkom sastanku održanom 2. lipnja 1942. g. civilne i vojne vlasti Velike župe Krbava i Psat uputile Ministarstvu oružanih snaga NDH i Poglavniku sljedeći zahtjev:

„Da se za XIX. Ustašku djelatnu bojnu u Bihaću, koja broji danas 230 momaka, bez odlaganja odpošalju puške sistema „Mauser“, te nužna količina naboja, jer sa puškama sistema „Manlicher“, koje sada imamo ne smiju ni pomišljati na bilo kakvu akciju, budući da za ovo posljednje nema municije. Ovoj bojni istodobno treba poslati odgovarajuću količinu strojopušaka i teških strojnica.“[116]

Od 7. rujna 1942. g. Ličko-krbavski zdrug je preustrojen u IV. stajaći djelatni zdrug u čijem sastavu su bile postrojbe: 31. ustaška bojna smještena u Ličkom Petrovom Selu s 2. satnijom u Rakovici, 32. ustaška bojna u Bosanskoj Krupi s 2. satnijom u Cazinu, 33. ustaška bojna čija je glavnina 4. satnije bila u Udbini, 19. ustaška bojna koja je od ranije bila u Bihaću i 34. ustaška bojna u Gospiću. Zapovjednik 4. stajaćeg djelatnog zdruga i svih ostalih snaga u Bihaću i okolici bio je ustaški pukovnik Stjepan Tomičić.[117]

---

[112] Arhiv Unsko-sanske županije, Fond Drugi svjetski rat 1941.-1945., K. broj: 265/42, Zapisnik Izvanredne sjednice občinskog vijeća Velike Kladuše, 19. travnja 1942.
[113] Isto, Izvješće Kotarske oblasti Cazin, K. br. 365/42, od 6. svibnja 1942.
[114] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, Zapisnik sastavljen dana 18. lipnja 1942. godine u Kotarskoj oblasti u Cazinu pozivom na G.S.P. br.: 44/42, od 22. ožujka 1942.
[115] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114c, dok. br. 3, od 21. svibnja 1942., kut. 213, dok. br. 11, od 2. lipnja 1942., kut. 195II, dok. br. 18, od 15. lipnja 1942.
[116] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, dok. br. 11.
[117] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114, dok. br. 7, kut. 135, dok. br.1.

Do rujna 1943. g. bilo je ustrojeno pet stajaćih djelatnih zdrugova (I.-V.), a do kraja 1943. g. ustrojena su još dva zdruga (VI. i VII.), da bi od travnja 1944. do početka 1945. g. bili ustrojeni od VIII. do XXIII. stajaćeg djelatnog zdruga.[118]

Kapitulacija Italije, početkom rujna 1943. g., osnažila je partizane koji su se u tom razdoblju sakupili između Petrove Gore i Male Kapele, čime je područje Velike župe Krbava i Psat sve više bilo ugroženo. Povlačenje 11. domobranske pukovnije iz Velike Kladuše u ovom razdoblju nastoji iskoristiti Huska Miljković koji je osnovao svoje oružane postrojbe pod nazivom Muslimanska milicija. Cilj mu je bio uspostaviti vojnu kontrolu nad cijelim područjem Cazinske krajine, neovisno od hrvatske vojske. Vlasti NDH odlučuju pregovorima uvjeriti Husku da svoje postrojbe milicije uključi u regularne postrojbe Ustaške vojnice, nudeći svu potporu koja se, osim u oružju i streljivu, odnosila i na uključivanje ustaških časnika i dočasnika u Huskinu miliciju. Tako je krajem 1943. g. u Cazin stigao dio postrojbi IV. ustaške bojne pod zapovjedništvom potpukovnika Duića.[119]

Početkom veljače 1944. g., po Huskinoj dojavi da su u Topuskom smješten partizanski Vrhovni štab za Hrvatsku i članovi engleske vojne misije, organizirana je vojna akcija s ciljem uništenja ovog štaba. Operacijom koja je organizirana u najvećoj tajnosti rukovodio je potpukovnik Joso Rukavina, glavar Vojnog redarstva. On je zajedno s potpukovnikom Nikolom Oreškovićem, zvanim Gandhi, i 250 ustaških dragovoljaca iz Zagreba 6. veljače 1944. g. vlakom doputovao u Bosanski Novi, a otuda u mjesto Ostrožac u blizini Cazina. Iz Ostrošca su pješice krenuli prema Cazinu. Na putu ih je pratila snažna snježna mećava zbog koje nisu mogli izvršiti svoj zadatak, odnosno probiti se do Topuskog. Rukavina i Orešković su sa svojom postrojbom ustaških dragovoljaca u Cazinu ostali do 12. veljače 1944. g. kad su se vlakom iz Bihaća vratili u Zagreb. Istog dana u Cazin je stigao ustaški bojnik Franjo Sudar, sa svojim stožerom. Nekoliko dana kasnije stigla je i njegova bojna koja je imala zadatak osiguravati Cazin i njegovu okolicu od mogućih partizanskih napada.[120]

Tijekom travnja 1944. g. postrojen je bio VIII. i IX. stajaći djelatni zdrug. Naime, VIII. stajaći djelatni zdrug je ustrojen kao planirani Ustaški krajiški dobrovoljački zdrug od 28. studenoga 1943. g. u koji su se trebale uključiti postrojbe pod zapovjedništvom Huske Miljkovića na području Cazinske krajine. Međutim, taj dogovor s Huskom Miljkovićem nikad nije sproveden u djelo. Sjedište Stožera i stožernog sata VIII. stajaćeg djelatnog zdruga bilo je

[118] Amir Obhođaš, Mario Werhas, Bojan Dimitrijević, Zvonimir Despot, Ustaška vojnica 2, knjiga 2, Zagreb, 2013., str. 20.-21.
[119] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aieres, 1954., str. 308. i 311.
[120] Isto, str. 314.-315.

u Hrvatskoj Kostajnici. U sastav ovog zdruga ulazile su: 1. bojna (1.- 4. sat.), 2. bojna (5.-8. sat.), 3. bojna (9.-12. sat.), 4. bojna (13.-16. sat.), 5. bojna (17.-20. sat.), Posadne bojne Drežnik i Glina i VIII. doknadna bojna u Bihaću. Od rujna 1944. g. 4. bojna ovog zdruga s 699 pripadnika bila je smještena na području Bosanske Krupe dok je 5. bojna s 566 pripadnika bila smještena na području Cazina. Ovom bojnom je do kolovoza 1944. g. zapovijedao ustaški satnik Tomo Masarini, a potom ustaški natporučnik Ante Alivojvodić. VIII. doknadna bojna na području Bihaća imala je 500 pripadnika, a njome je zapovijedao satnik Nikola Babić.[121]

Najveće povećanje broja stajaćih djelatnih zdrugova dogodilo se u studenome 1944. g. kad su na temelju zapovijedi Stožera Ustaške vojnice dotada samostalne ustaške posadne bojne objedinjene u nove zdrugove.[122] Tako je 5. bojna smještena u Cazinu od 19. prosinca 1944. g. preustrojena u XIX. stajaći djelatni zdrug kojim je zapovijedao ustaški satnik Idriz Delić.[123]

VIII. stajaći djelatni zdrug od 1. prosinca 1944. g. ulazi u sastav 4. hrvatske pješačke divizije. Od veljače 1945. g. zdrug su činile: 1. bojna u Bihaću, 2. bojna ustrojena od Posadne bojne Drežnik u Petrinji, 3. i 4. bojna razmještene duž prometnice Hrvatska Kostajnica – Bosanski Novi i VIII. doknadna bojna u Bihaću koja je od 15. veljače 1945. g. preustrojena u XXI. doknadni zdrug.[124] Tijekom listopada 1944. g. došlo je do novog preustroja hrvatskih oružanih snaga. Sve domobranske i ustaške postrojbe na jednom području bile su objedinjene u nove postrojbe - divizije. Tako su od 21. studenoga 1944. g. oružane snage NDH činile: I. hrvatska udarna divizija, 2. – 19. hrvatska divizija i I. tjelesna divizija.[125]

Krajem ožujka i početkom travnja 1945. g. došlo je do ustroja četiri hrvatska (ustaška) zbora s brojčanim nazivima od II. do V. u čiji sastav su ušle postojeće hrvatske divizije. Pritom su dijelovi (10. lovački zdrug) nekadašnje 10. hrvatske divizije, koji su 16. travnja 1945. g. prešli u sastav 6. hrvatske divizije, ušli u sastav IV. hrvatskog (ustaškog) zbora kojim je zapovijedao general i ustaški pukovnik Josip Metzger. U početku je ovaj zbor djelovao na području srijemske bojišnice nakon čega se zbog snažnog napada Jugoslavenske armije povlači pravcem Brod na Savi – Nova Gradiška.[126] Osim 6. hrvatske divizije, u sastav IV. hrvatskog

---

[121] Amir Obhođaš, Mario Werhas, Bojan Dimitrijević, Zvonimir Despot, *Ustaška vojnica 2*, knjiga 2, Zagreb, 2013., str. 21.-37.
[122] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114j, dok. br. 20.
[123] Amir Obhođaš, Mario Werhas, Bojan Dimitrijević, Zvonimir Despot, *Ustaška vojnica 2*, knjiga 2, Zagreb, 2013., str. 37.
[124] Isto.
[125] Isto, str. 75.-82.
[126] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom XI, knjiga 1, dok. br. 131., bilj. 16.

(ustaškog) zbora ušle su i 3., 4. i 15. hrvatska divizija. Krajem travnja 1945. g. stožer IV. hrvatskog (ustaškog) zbora premješten je u Repušnicu.[127]

Oružništvo

Pored domobranstva i Ustaške vojnice u NDH i oružništvo je predstavljalo dio oružanih snaga. Glava zadaća mu je bila očuvanje javnog reda i mira te osobne i imovinske sigurnosti pučanstva.[128] Bilo je podređeno Ministarstvu unutarnjih poslova osim u pitanjima ustrojstva, stege, nastave i uprave koja su bila u nadležnosti Ministarstva hrvatskog domobranstva. Prema zakonskoj odredbi o oružništvu od 21. kolovoza 1941. g. oružništvo u NDH je postalo vojnički ustrojena straža koja podupire provedbu oblasnih naredbi i provodi sve mjere sigurnosti.[129] Oružništvo na području NDH dijelilo se na pet oružničkih pukovnija koje su nosile imena mjesta svojih sjedišta. Svakom pukovnijom je upravljalo i zapovijedalo Zapovjedništvo oružničke pukovnije, zatim su dolazila oružnička krilna zapovjedništva, zapovjedništva oružničkih vodova, oružnička kotarska zapovjedništva i oružničke postaje. Sve oružničke pukovnije bile su podređene Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu.[130]

Područje Velike župe Krbava i Psat pripadalo je 3. oružničkoj pukovniji čije je sjedište stožera bilo u Banja Luci. Ova oružnička pukovnija je imala četiri krilna oružnička zapovjedništva: Banja Luka, Doboj, Bosanski Petrovac i Bihać. Krilnom oružničkom zapovjedništvu Bosanski Petrovac bila su podčinjena tri oružnička voda: Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Jajce. Oružnički vod Bosanski Petrovac je imao oružničke postaje Bosanski Petrovac, Krnjeuša, Oštrelj, Kulen Vakuf, Rmanj Manastir, Vrtoče, Ključ, Bravsko, Sitnica, Gornji Ribnik i Potoci dok je Oružnički vod Bosansko Grahovo imao oružničke postaje Bosansko Grahovo, Grkovci, Resanovci, Drvar, Trubar, Glamoč, Mlinište, Prekaja i Preodac.

Također, i Krilnom zapovjedništvu Bihać bila su podčinjena tri oružnička voda: Bihać, Sanski Most i Cazin. Oružnički vod Bihać imao je oružničke postaje Bihać, Drenovo Tijesno, Vrsta, Lipa, Ličko Petrovo Selo, Zavalje, Ostrožac, Bosanska Krupa i Ripač dok je Oružnički vod Cazin imao oružničke postaje Cazin, Tržačka Raštela, Johovica, Pećigrad, Velika

[127] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 406.-407.
[128] Narodne novine, br. 2, od 15. travnja 1941.
[129] Narodne novine, br. 109, od 23. kolovoza 1941.
[130] Isto.

Kladuša, Vrnograč, Ravnice, Bužim, Glodina i Otoka. Zapovjednik oružničkog krila u Bihaću bio je oružnički bojnik Stjepan Vindakijević.[131]

Nakon što je NDH podijeljena na 22 velike župe, Vrhovno oružničko zapovjedništvo poslalo je 22. srpnja 1941. g. zapovjedništvima oružničkih pukovnija prijedlog za reorganizaciju oružničkih postrojbi. Na temelju Zakonske odredbe o ustrojstvu Oružništva NDH od 21. kolovoza 1941. g. izmijenjen je raniji raspored i sastav oružničkih pukovnija. Po toj zakonskoj odredbi 3. oružnička pukovnija Banja Luka imala je četiri oružnička krila: Banja Luka, Bihać, Gospić i Knin. Također, ovom zakonskom odredbom ukinuta su neka prethodna krilna oružnička zapovjedništva među kojima i ono u Bosanskom Petrovcu.[132]

Napadi na oružničke postaje i oružnike nakon četničko-komunističkog ustanka u srpnju 1941. g. na području Velike župe Krbava i Psat postali su gotovo svakodnevna pojava. Tako je zapovjedništvo oružničke postaje u Kulen Vakufu izvijestilo da su 27. srpnja 1941. g. ustanici napali oružničku postaju Rmanj Manastir (Martin Brod) zbog čega su se oružnici ove postaje povukli u oružničku postaju Kulen Vakuf.

U izvješću se dalje kaže: „Ovi oružnici su zajedno s oružnicima oružničke postaje Kulen Vakuf i naoružanim građanima zauzeli položaje oko ovog mjesta koje su srpski ustanici stalno napadali. U međuvremenu, vojska je pod zapovjedništvom bojnika Webera evakuirala mještane sela Boričevac, kotar Donji Lapac u Kulen Vakuf. Srpski ustanici su cijelo to vrijeme napadali sa svih strana, a posebno oružničku postaju, ali su stalno odbijani.“[133] Ovi napadi su nastavljeni i 29. srpnja 1941. g. kad su četničko-komunistički ustanici napali, razoružali i zarobili ophodnju oružničke postaje Otoka koja je bila na osiguranju željezničke pruge kod željezničke postaje Blatna. Istog dana napadnuta je i oružnička postaja Benakovac, kotar Bosanska Krupa pri čemu su ustanici zarobili četiri oružnika. Tijekom kolovoza 1941. g. na meti napada četničko-komunističkih ustanika bile su i druge oružničke postaje na području Velike župe Krbava i Psat.[134]

U izvješću zapovjedništva 3. oružničke pukovnije Banja Luka od 8. kolovoza 1941. g. o situaciji na području ove pukovnije kaže se:

---

[131]Davor Kovačić, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske, Redarstveno tijelo i vojna postrojba 1941.-1945.*, Zagreb, 2014., str. 49.-50.

[132] Mladen Colić, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941., Beograd, str. 1973., 292.

[133] Zdravko Dizdar, Mihael Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 1999., str. 177.-178.

[134] Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini, dok. br. 250.

„Četničko-komunistička akcija na području ove pukovnije u većem opsegu otpočela je 26. srpnja 1941. napadom na bojnika Ferdinanda Konrada na cesti Drvar-Oštrelj. Poslije ovog napada akcija četnika, kojoj su se pridružili u većem dijelu stanovnici grkoistočne vjere te simpatizeri komunizma, uzimala je iz dana u dan sve više maha, proširivši se od Oštrelja u svim pravcima: prema Glamoču, Bosanskom Grahovu, Kulen Vakufu, Bosanskoj Krupi, Sanskom Mostu, Ključu, Prijedoru, Bosanskom Novom, Bosanskoj Kostajnici i Bosanskoj Dubici. Pod vješto ubačenim parolama komunista, da Sovjeti u ratu s Nijemcima napreduju i da će uskoro izvojevati konačnu pobjedu te uskrsnuti bivšu Jugoslaviju pod žezlom bivšeg kralja Petra Karađorđevića, potaknuli su na ustanak skoro sav grkoistočnjački živalj na području oružničkog krila Bosanski Petrovac i Bihać, a dijelom i na području krila Banja Luka...

Akcija ovih buntovnika u prvom redu počela je s napadajima na oružničke postaje, koje su u mnogim slučajevima, nalazeći se poput oaza u pustinji usamljene među grko-istočnjačkim življem, bile izvrgnute najvećim opasnostima od potpunog uništenja.

Nedovoljno organizirani i naoružani svoju borbu pobunjenici sveli su uglavnom na iznenadne napade s pogodnih njima terenskih položaja na naše vojno-ustaške i oružničke snage prilikom vršenih njihovih pokreta u cilju koncentracije.“[135]

Osim što su bile suočene sa svakodnevnim napadima četničko-komunističkih ustanika, oružničke postaje na području Velike župe Krbava i Psat nisu raspolagale ni s dovoljnim brojem oružnika. Potvrđuje to i izvješće zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 18. kolovoza 1941. g. u kojem se navodi:

„Obzirom na gerilski način vođenja borbe pobunjenika, bilo bi oportuno i sa naše strane voditi borbu sa istima na isti način i istim sredstvima. Toga radi bilo bi potrebno oružničke postaje pojačati sa pouzdanim građanima u trostrukom broju oružnika nalazeći se po oružničkim postajama te iste naoružati i staviti pod zapovjedništvo zapovjednika oružničke postaje, koje bi jedino, sa na ovaj način dovoljno stvorenom snagom, a koja bi se kretala na svakoj postaji otprilike od 30 do 50 momaka, bile u suradnji sa susjednim oružničkim postajama, te sa dislociranim vojnim snagama u mogućnosti oduprijeti se svakom napadu kao i sa istim zametnuti borbu. Na ovaj način već su neke oružničke postaje na području ove pukovnije pojačane, a pojačava će se i druge gdje god će to biti potrebno.“[136]

Prema zapovijedi zrakoplovnog pukovnika Ivana Mraka, izaslanika poglavnika Pavelića, od 15. listopada 1941. g., radi zaštite pojedinih ugroženih sela na području Velike župe Krbava i Psat, angažirani su domobrani pozvani na redovitu vježbu u domobranstvo. Prema ovoj zapovijedi ovi vježbenici su sada vježbu morali izvršiti pod zapovjedništvom i prema rasporedu Bihaćkog oružničkog krila. Sukladno toj zapovijedi, Bihaćko oružničko krilo nije

[135] Isto.
[136] Isto, dok. br. 266.

moglo više razoružavati ove domobrane nego iste opremiti, naoružati i rasporediti prema potrebi u pojedine oružničke postaje.

Također, zapovjednik 4. strojničke satnije 11. pješačke pukovnije morao je sve domobrane koji su u tu satniju primljeni iz oružništva odmah staviti na raspolaganje Bihaćkom oružničkom krilu. Svi ti domobrani bili su kao oružnici raspoređeni po pojedinim oružničkim postajama i po selima pod zapovjedništvom djelatnog oružnika sukladno zapovijedi Bihaćkog oružničkog krila.[137]

Nakon ponovnog dolaska talijanskih postrojbi u Bihać 9. listopada 1941. g. vlasti Velike župe Krbava i Psat često su se vlastima NDH u Zagrebu žalile na miješanje Talijana u nadležnosti župskih vlasti. Tako su talijanske vojne vlasti u Bihaću tražile da se razoružaju pomoćni oružnici, odnosno domobrani koji su dodijeljeni oružničkim postajama. Osim toga, tražili su predaju oružja koje su ovi oružnici, po njima, protuzakonito posjedovali. Ukoliko to ne bi učinili, bili bi podvrgnuti organiziranoj premetačini, a onaj kod koga se oružje nađe, mogao je biti suočen i s kaznom strijeljanja. Rok za predaju oružja bio je 22. listopada 1941. g. Ni ovi zahtjevi nisu bili prihvatljivi za župsku civilnu i vojnu vlast jer su smatrali da su ta pitanja u njihovoj nadležnosti i nadležnosti sudbenih tijela NDH.[138]

S druge strane, dolazak talijanskih postrojbi na područje Velike župe Krbava i Psat početkom listopada 1941. g. obilježen je i pojačanim napadima četničko-komunističkih ustanika na cijelom području Velike župe. Nakon što su bili razbijeni na području Oštrelja i Drvara, oni su se povukli u planinu Grmeč i nastavili svoje napade u svim pravcima, a posebno na području kotara Bihać, Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa. Na meti pobunjenih četnika i komunista bile su Unska i Sanska uskotračna željeznička pruga, oružničke postaje i oružničke ophodnje, brzoglasne linije, kao i civilno pučanstvo koje se nije željelo priključiti ustanicima. Tako je 3. listopada 1941. g. na meti njihovog napada bio samovoz kojim su se vozili pukovnik Ivan Matagić s još četirima časnicima, trima dočasnicima i jednim domobranom. Napad se dogodio kod mjesta Čovka u kotaru Bosanski Petrovac. Svi u samovozu su poginuli.

Noću 4. i 5. listopada 1941. g. četničko-komunistički ustanici su u selu Mali Skočaj, kotar Bihać napali krstareći oružnički vod kojim je zapovijedao oružnički poručnik Stjepan Gola, ali je ovaj napad odbijen bez žrtava. Nekoliko dana kasnije, 7. listopada 1941. g. u ranim jutarnjim satima isti ustanici su s jakim snagama napali Ripački klanac i mjesto Ripač u kotaru Bihać. Posada od oko 200 domobrana koja je branila Ripač povukla se prema Bihaću,

[137] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 55, V.T. Br. 1248, od 15. listopada 1941.
[138] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 244., dok. br. 36, Broj: 4049/41, od 18. listopada 1941.

a s njima i svi oružnici oružničke postaje u ovom mjestu. Tom prilikom združene četničko-komunističke snage su zapalile Ripač koji je potpuno izgorio te su se istog dana povukle iz njega prema Ripačkom klancu.[139]

Sve ovo je zaoštravalo odnose između talijanskih vojnih vlasti s jedne strane te civilnih i vojnih vlasti Velike župe Krbava i Psat, s druge strane, što je trajalo sve do odlaska talijanskih vojnih postrojbi iz ove Velike župe.

Krajem veljače 1942. g. talijanska vojska se prvo povukla s područja kotara Cazin, odnosno kotarske ispostave Velika Kladuša. Talijanskim povlačenjem, napadi kordunaških partizana na Cazinski kotar postali su sve češći i jači. Tijekom veljače i ožujka 1942. g. oni su izvršili snažan napad na oružničku postaju u Tržačkim Raštelima pri čemu su ubili 26 oružnika, a nakon toga i na oružničku postaju u Johovici kojom prilikom je uništena oružnička vojarna, a nekoliko oružnika ranjeno.[140]

Strah od učestalih partizanskih napada i posljedice koje su ti napadi imali doveli su do nekontroliranog naoružavanja civilnog pučanstva i zloupotreba naoružanih skupina (milicije) po selima cazinskog kotara. Sve to stvaralo je veliki problem oružničkim postajama u očuvanju javnog reda i sigurnosti. Potvrđuje to i izvješće 3. oružničke pukovnije upućeno Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu 31. ožujka 1942. g. u kojem se kaže:

„Muslimansko pučanstvo s cijelog područja kotara Cazin traži svakodnevno oružje od oružničtva i upravnih vlasti, po raznim izgovorima i tobožnjim pojavama četnika, ali sve takve prijave su samo maska da bi na bilo koji način došli do oružja s kojim idu u nezaštićena sela radi pljačke stoke, stočne hrane, poljskog i drugog alata grko-istočnjaka, ruše njihove kuće, odnosno građu, prozore, vrata sa kuća i drugih prostorija.

Oružničtvo sa sadašnjim brojčanim stanjem nije više u mogućnosti da ovo zlo spriječi, jer je narod naoružan, bilo s znanjem vlasti, a još više bez znanja, a narod ima podršku i podstrek u ljudima koji vode propagandu protiv svega što nije muslimansko.

Prednje izvješće dostavlja se na znanje i mišljenje da bi oružničke postaje trebalo pojačati dijelovima domobranstva, a da se naoružani građani na cijelom području kotara Cazin razoružaju, jer postoji opasnost da na tom području zavlada bezvlašće.“[141]

Ništa bolji nije bio ni položaj oružnika na području kotarske ispostave Velika Kladuša koji se značajno pogoršao povlačenjem talijanske posade s ovog područja 22. veljače 1942. g. Naime, zapovjedništvo talijanske posade u Velikoj Kladuši je svega dan prije svog povlačenja o tome izvijestilo kladušku oružničku postaju koja nije ni organizacijski ni brojem

[139] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 61, O. Broj 650, od 14. listopada 1941.
[140] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, dok. br. 58.
[141] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, J. S. Broj 957/Tajno, od 7. travnja 1942.

raspoloživih oružnika bila u stanju nadomjestiti talijanske postrojbe. Ovim nekorektnim talijanskim postupanjem bila je ugrožena sigurnost cijele kotarske ispostave, a partizanima otvoren put da osvoje Veliku Kladušu što su oni i učinili 23. veljače 1942. g. Potvrđuje to i izvješće Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH od 8. ožujka 1942. g. u kojem se, između ostalog, kaže:

„Prilikom napuštanja Velike Kladuše po talijanskoj posadi dana 22. veljače 1942. zapovjednik posade obavijestio je naše oružničke i upravne vlasti o napuštanju gotovo pred sam polazak, tako da je obrana Kladuše došla u veoma težak položaj. To su teško stanje iskoristili odmetnici, te su odmah drugog dana u većim gomilama napali Kladušu tako da se slaba oružnička posada morala povući i odmetnici su ušli u Kladušu. Četničko-komunističke bande izvršile su 1. o. mj. napad na Vrnograč, kotar Cazin, ali su odmetnici jakim protunapadom oružnika i domobrana nakon 7 sati borbe potpuno razbijeni, te je ubijeno 10 odmetnika. Naši gubici su 4 mrtva i 3 ranjena.“[142]

Uz sve navedene probleme, oružničke postaje u Cazinu su bile suočene i s nedostatkom adekvatnog zapovjednog kadra. Saznajemo to iz dopisa Kotarske oblasti u Cazinu upućenog velikom županu Velike župe Krbava i Psat od 19. lipnja 1942. g. u kojem se kaže: „Opće je poznato da uslijed pomanjkanja dobrog oružničkog osoblja trpi stega naoružanog ljudstva. Tako na primjer zapovjednik oružničke postaje u Vrnograču, inače stariji oružnik i dobar za normalne prilike, potpuno je uplašen i paničan čovjek, jedva hoda od straha i slabosti. Zapovjednik oružničke postaje u Velikoj Kladuši sličan je. On je na primjer u mjesecu veljači prvi pobjegao pri napadu na Veliku Kladušu, a da ni puške nije opalio. Zapovjednik međupostaje u Šturliću je pokusni oružnik kome potpuno manjka sposobnost za organiziranje obrane i održavanje stege, a isti je slučaj i sa zapovjednikom međupostaje u Tržcu, Pjanićima, Mutniku i Trstavcu. A ovo su sve najizloženija i ugroženija mjesta.“[143]

Zbog svega ovoga, Kotarska oblast u Cazinu je zahtijevala da se u Kotar pošalje jedan časnik koji bi imao zadatak preuzeti organizaciju i nadzor nad oružničkim postajama i cjelokupnom obranom kotara Cazin. Također su predložili da to bude pričuvni natporučnik Hasan Mujezinović jer je on, po njihovom mišljenju, bio ne samo dobar organizator nego i poznavatelj ljudi i općih prilika u Cazinskom kotaru.[144]

Od veljače do studenoga 1942. g. došlo je do novog preustroja Oružništva u NDH. Prvo je na temelju zapovijedi Vrhovnog oružničkog zapovjedništva od 27. veljače 1942. g. izvršen novi preustroj kojim je područje NDH podijeljeno na šest oružničkih pukovnija sa sjedištima

[142] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, dok. br. 7, Prs. Broj: 1/42.
[143] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, V.T. Broj: 15/1942.
[144] Isto.

u Sisku (I.), Gospiću (II.), Banja Luci (III.), Tuzli (IV.), Sarajevu (V.) i Mostaru (VI.). Zapovjednik 3. oružničke pukovnije Banja Luka bio je oružnički pukovnik Viktor Novak.[145] Međutim, novom zakonskom odredbom o ustrojstvu i djelovanju Oružništva i o službenim odnosima njegovih pripadnika od 26. studenoga 1942. g. umjesto šest oružničkih pukovnija na području NDH počelo je djelovati šest oružničkih krila čija su sjedišta stožera bila u Sisku (I.), Gospiću (II.), Banja Luci (III.), Sarajevu (IV.), Travniku (V.) i Mostaru (VI.).[146]

Po ovom preustroju Oružništvo NDH na području Velike župe Krbava i Psat bilo je podčinjeno 2. oružničkom krilu koje je ustrojeno od 2. oružničke pukovnije sa stožerom u Gospiću. Zapovjednik Krila bio je oružnički pukovnik Dragutin Čanić, a župska oružnička zapovjedništva bila su u Kninu za Veliku župu Bribir i Sidraga, u Gospiću za Veliku župu Lika i Gacka, u Senju za Veliku župu Vinodol i Podgorje, u Ogulinu za Veliku župu Modruš i u Bihaću za Veliku župu Krbava i Psat. Župskom zapovjedništvu oružništva u Bihaću bila su podčinjena kotarska zapovjedništva oružništva u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Petrovcu i Cazinu.[147]

Nakon privremenog partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat početkom studenoga 1942. g. uz pomoć njemačkih snaga ponovno je uspostavljena vlast NDH u Velikoj župi 29. siječnja 1943. g. U izvješću Kotarske oblasti Bihać o stanju javne sigurnosti u Bihaću i Velikoj župi od 25. veljače 1943. g. kaže se:

„U samom gradu Bihaću nalazi se veliki broj njemačkih trupa te je grad potpuno osiguran od svakog iznenađenja. U općini Ličko Petrovo selo pojavili su se upadi partizana u sela: Ličko Petrovo selo, Željava i Vaganac. Državni put Bihać - Ličko Petrovo selo – Slunj te Ličko Petrovo selo - Korenica, prema tome, nije siguran, te se njime za sada ne može putovati bez jačeg vojnog osiguranja.

Zapovjedništvo Oružničkog krila u ova ugrožena sela u ovom pravcu izašilje krstareće odjele radi progona grupa partizana koji se nalaze u Plješevici i okolini, a gdje nije dobro pročišćeno. Sa uspostavljanjem oružničkih postaja u kotaru nije se još otpočelo, a naročito u ugroženim mjestima iz razloga što bi oružničke postaje malim brojem ljudi teško mogle dati takav otpor pri napadu partizana te se radi toga vrši krstarenje u većim odjelima oružnika. Ostali dio kotara do sada nije bio ugrožen od partizana.“[148]

Međutim, već tijekom ožujka 1943. g. ponovno su uspostavljene oružničke postaje u cijeloj Velikoj župi. Potvrđuje to i izvješće Ministarstva unutarnjih poslova - Glavnog ravnateljstva

[145] Davor Kovačić, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske, Redarstveno tijelo i vojna postrojba 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2014., str. 56.
[146] Isto, 111.-123.; Amir Obhođaš, Mario Werhas, Bojan Dimitrijević, Zvonimir Despot, Ustaška vojnica 2, Zagreb, 2013., str. 87.-89.
[147] Isto.
[148] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17, Taj. Broj: 5/43.

za javni red i sigurnost od 26. ožujka 1943. g. u kojem se kaže: „Kotarska oblast u Bihaću javlja dopisom od 22. ožujka 1943. g., prema vijestima primljenim od Oružničkog krila Bihać da su na području oružničkog krila Bihać uspostavljene oružničke postaje u mjestima: Cazin, Pećigrad, Velika Kladuša, Ostrožac, Pištaline, Tržac, Bosanska Krupa, Bužim, Otoka, Vrsta, Zavalje, Golubić, Vaganac i Bosanski Petrovac.“[149]

Vrlo brzo po uspostavljanju oružnici oružničke postaje u Bosanskom Petrovcu su se povukli u Drvar. Razlog je bio u tome što je svega 40 oružnika ove postaje osiguravalo Bosanski Petrovac. S druge strane, Petrovac su opsjedale daleko brojnije partizanske snage prijeteći da zauzmu samo mjesto. Zbog toga Oružničko krilo Bihać u svom izvješću upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH 27. ožujka 1943. g. moli „žurno odslanje jedne jače domobranske posade u Bosanski Petrovac jer postoji opasnost da pučanstvo iz straha od partizana prepadom će bježati u Bihać“.[150]

U proljeće 1943. g. osnivanjem Njemačke redarstvene organizacije oružništvo u NDH je značajno izgubilo svoju samostalnost. Naredbom Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 3. srpnja 1943. g. pripadnici oružništva stavljeni su na raspolaganje velikim županima čije su naloge morali izvršavati bez odlaganja. Oružničke postaje i oružnici su i dalje bili na meti svakodnevnih partizanskih napada. Zbog toga je Glavno zapovjedništvo oružništva u svibnju 1943. g. predlagalo Ministarstvu unutarnjih poslova NDH da se izvrši nova reorganizacija oružničkih postaja, na način da se one spoje u jureća krstareća odjeljenja, što je od MUP-a prihvaćeno.[151]

Osim u kotaru Bosanski Petrovac, ustroj oružničkih postaja i na području kotara Cazin tijekom 1943. g. susretao se s nizom poteškoća. Pored nedostatka oružnika, adekvatnog naoružanja, svakodnevnih partizanskih napada, oružnici su se na području Cazinske krajine suočavali i s problemom djelovanja Huske Miljkovića i njegovih naoružanih skupina (milicije) o čemu će se nešto kasnije govoriti. O stanju oružništva u Cazinskom kotaru, poručnik Josip Puljić, zapovjednik Vodnog oružničkog zapovjedništva Cazin u svom izvješću od 4. lipnja 1943. g. kaže:

„Oružnička postaja Tražac je povučena u sjedište voda, uslijed izvanrednih prilika koje vladaju na području Tržca. Oružnička postaja Pećigrad je uništena. Zapovjednik postaje i 2 oružnika-domobrana se nalaze na liječenju u Bihaću, 5 oružnika nalazi se u sastavu postaje Cazin, a za 21 oružnikom-domobranom se ne zna. Ovaj

[149] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 21, dok. br. 12, Broj: V.T. 21/43, Izvješće o stanju do 26. ožujka 1943.
[150] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 21, dok. br. 12.
[151] Davor Kovačić, Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske, Redarstveno tijelo i vojna postrojba 1941.-1945., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2014., str. 142.-146.

oružnički vod oskudijeva u dobrim zapovjednicima postaja, ili su nestručni ili bolesni, a jedan se nalazi pod ratnim sudom u pritvoru u Zagrebu. Traženo je više puta popuna ovog voda dobrim dočasnicima, ali to pitanje još nije riješeno. Starijih oružnika nema, vrlo malo, većina je preživjela više rasula, bijega od partizana, zarobljavanja, a neki su se čak i kretali s njima. Za povraćaj moralne snage kod njih treba strogih i dobro obrazovanih zapovjednika postaja, a u tome se oskudijeva. Zbog svega toga javna sigurnost na području voda nije povoljna."[152]

Partizanski napadi i u drugim dijelovima Velike župe Krbava i Psat nastavljeni su tijekom cijele 1943. g., unatoč nazočnosti velikog broja njemačkih postrojbi, pripadnika 373. divizije. U kotaru Bosanski Petrovac opće sigurnosno stanje se značajno pogoršalo od 25. rujna 1943. g. zbog povlačenja njemačkih snaga. To su iskoristili partizani koji su djelovali na području planine Grmeč te su nakon povlačenja oružnika i domobrana zauzeli Bosanski Petrovac.[153]

Da partizani nisu samo ugrožavali javni red i sigurnost pučanstva na području Velike župe, nego i postupno zauzimali pojedine njene dijelove, potvrđuje tjedno izvješće Velike župe Krbava i Psat od 12. studenoga 1943. g.:

„Usprkos velikom broju vojske u Bihaću i okolici te u mjestima u Unskoj dolini uz željezničku prugu, područje Župe nad kojim vrši kontrolu naša civilna vlast, svakim danom se suzuje, jer pojedini krajevi dolaze pod vlast partizana. Očito je vidljivo, da njemačka vojska ima interesa samo da čuva prometne veze, tj. željezničku prugu Bosanski Novi – Bihać, te dalje cestu za Dalmaciju. Civilna i redarstvena vlast i oružništvo ovo ne mogu spriječiti jer njihova vlast potpuno iščezava pred ovim silnim mnoštvom vojske."[154]

Položaj oružništva na području Velike župe Krbava i Psat nije se značajnije promijenilo ni tijekom 1944. i početkom 1945. g. Osim osiguranja mjesta, posebno onih u rubnim dijelovima Velike župe, koji su bili najviše izloženi partizanskim napadima i pljački, oružnici su u ovom razdoblju posebno bili angažirani na osiguranju željezničke pruge Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi. U osiguranju ove željezničke pruge tijekom rata veliki broj oružnika je bio ubijen, a mnogi su nakon zarobljavanja završavali u partizanskim logorima. Ukupan broj stradalih oružnika na području Velike župe Krbava i Psat tijekom rata od 1941. do 1945. g. nikad nije utvrđen, a podatci o tome iz vremena NDH su tijekom postojanja komunističke Jugoslavije dijelom nestali ili su uništeni.

[152] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 150a-II, dok. br. 56, Broj: 237/tajno, Doglasno izvješće za 5. lipnja 1943. g.
[153] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, dok. br. 58, Broj: Taj. 1132/43, od 22. listopada 1943. g.
[154] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, dok. br. 2, Broj. Taj. 1185/43., Tjedno izvješće od 1.XI. do 7. XI. 1943.

Ilustracija 3. Karta NDH s vojno-teritorijalnom podjelom
(Karta preuzeta iz knjige: Milan N. Zorić, Drvar u ustanku četrdeset prve, Beograd, 1963., str. 5.)

V.
POJAVA I DJELOVANJE ČETNIKA NA PODRUČJU VELIKE ŽUPE

Četničke vojne skupine u Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata oblikovale su se postupno i u različitim vremenskim razdobljima. U ljeto 1941. g. počinju djelovati prve četničke postrojbe na području Hercegovine, jugozapadne, srednje i sjeverne Bosne. One nastaju izdvajanjem velikosrpskih i pročetničkih skupina koje su zajedno s daleko malobrojnijim komunistima krajem srpnja 1941. g. podigle ustanak u NDH. Prvo su u jesen 1941. g. osnovane četničke pukovnije (pukovi), a u proljeće 1942. g. osnovana je i Dinarska četnička divizija u čiji sastav ulaze četničke postrojbe s područja sjeverne Dalmacije, južne Like i jugozapadne Bosne. Sve te postrojbe bile su stavljene pod neposredno zapovjedništvo Štaba zapadnobosanskih, ličko-dalmatinskih i hercegovačkih vojno-četničkih odreda kojim je zapovijedao vojvoda Ilija Trifunović-Birčanin. Nakon što su se od sredine 1942. g. aktivno uključili u njemačke i talijanske vojne poduhvate protiv partizana, četničke postrojbe na području Bosne i Hercegovine postale su „jugoslavenska vojska u otadžbini“ pod vodstvom generala Draže Mihailovića.[155]

Značajnije vojno organiziranje četnika na području Velike župe Krbava i Psat vezano je za osnivanje četničkih pukovnija na području jugozapadne Bosne. Značajnu potporu u tome četnici su dobili od Talijana, posebno u logističkom pogledu, koji su krajem rujna i početkom listopada 1941. g. izvršili reokupaciju Druge i dijelova Treće okupacijske zone. Suradnjom s četnicima Talijani su željeli postići više ciljeva. Osim slabljenja vlasti NDH, Talijani su nastojali upotrijebiti četnike u borbi protiv partizana, svoga glavnog protivnika u NDH, a s druge strane sačuvati talijanske snage od gubitaka. Ova suradnja četnika i Talijana konkretizirana je kroz potpisane sporazume prvo u Benkovcu 23. srpnja 1941. g., a potom u ličkom selu Otriću 11. kolovoza 1941. g.[156]

---

[155] Više o četničkom pokretu i zločinima na području Bosne i Hercegovine tijekom Drugog svjetskog rata vidjeti: Branko Latas i Milovan Dželebdžić, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941-1945.*, Beograd, 1979; Jozo Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941.-1945.*, Zagreb, 1979.; Zdravko Dizdar i Mihael Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 1999; Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002.

[156] Neposredno prije četničko-komunističkog ustanka, 23. srpnja 1941. g., u Benkovcu je održan sastanak na kojem su sa četničke strane sudjelovali Momčilo Đujić, Stevo Rađenović, Pajica Omčikus, Vlado Novaković i Ilija Zečević dok su, s druge strane, bili predstavnici talijanskog prefekta u Zadru. Razgovaralo se o međusobnoj suradnji. Do novog sastanka dolazi 11. kolovoza 1941. g. u ličkom selu Otriću. Četničko-komunističko izaslanstvo činili su poslanik Stevo Rađenović, major Boško Rašeta i poručnik Milan Lukić dok su talijansko činila trojica satnika iz Stožera talijanskog VI. korpusa. Na ovom sastanku dogovoreno je međusobno nenapadanje i potpisan sporazum. Potpisnici sporazuma su bili Đoko Jovanić, u ime četničko-komunističkih ustanika, i satnici iz stožera Zadarskog korpusa Radovani i Marusi, u ime talijanske vlasti. Suština ovoga sporazuma bila je uz pomoć talijanske vojske protjerati hrvatske vojne snage iz Bosanske krajine, proširiti

U rujnu 1941. g. osnovana je pukovnija „Gavrilo Princip“ sa sjedištem u Bosanskom Grahovu kojom je zapovijedao vojvoda Brane Bogunović te pukovnija „Kralj Aleksandar“ sa sjedištem u Drvaru kojom je zapovijedao vojvoda Mane Rokvić. Ove četničke postrojbe s ukupno šest bataljuna brojale su oko 2400 naoružanih vojnika.[157]

Tijekom četničko-komunističkog ustanka četničke postrojbe predvođene vojvodom Rokvićem počinile su masovne zločine nad katolicima i muslimanima Velike župe Krbava i Psat. Među tim zločinima posebno se ističu oni počinjeni u mjestima Drvaru, Oštrelju, Vrtoču, Krnjeuši i Kulen Vakufu u razdoblju od kraja srpnja do listopada 1941. g. Tako se u izvješću Kotarske oblasti Bosanski Petrovac broj: 713/43 od 28. kolovoza 1943. g. o četničkom vojvodi Mani Rokviću kaže sljedeće:

„Prilikom ustanka u srpnju 1941. godine Mane Rokvić je stajao na čelu pobunjenika i vršio paljenja kuća i ubijanja našeg pučanstva u Kulen Vakufu, Krnjeuši, Orašcu i drugim mjestima. Dok su Talijani bili u Petrovcu, Rokvić je sa svojim ljudima (oko 100) bio u Petrovcu i surađivao s Talijanima. Naše su vlasti bile nemoćne da suzbiju i spriječe protuhrvatsko djelovanje Mane Rokvića i njegovih četnika jer su ih u tome podržavali talijanski časnici s kojima su Mane i njegovi suradnici pijančili i orgijali svaku večer. Kada su se Talijani povukli iz Petrovca povukao se je zajedno s njima i Mane sa svojim ljudima jer nije smio da dočeka partizane s kojima se već koncem 1941. razišao i prišao Talijanima. Kada su u Bosanski Petrovac ušle njemačke trupe Rokvić je prišao Nijemcima i s njima zajedno vodio akcije protiv partizana. Ovih dana iz Petrovca su se povukle njemačke trupe, a na njihovo mjesto došla hrvatska legija i ustaše. Rokvić se je s glavninom svojih ljudi povukao s Nijemcima.“[158]

Zaštitnički odnos Talijana prema četnicima nije bio slučajan. Naime, uz pomoć četničkih postrojbi Talijani su nastojali ugušiti četničko-komunistički ustanak i iskoristiti ih u borbi protiv partizana te na taj način oslabiti ulogu i moć vlasti NDH u svojim reokupiranim zonama. S druge strane, takav odnos Talijana omogućio je nesmetano vojno organiziranje četničkih postrojbi na području NDH. Osim pomoći i zaštite, do kraja 1941. g. na talijanski poticaj došlo je do uspostavljanja prvih kontakata između četnika i predstavnika vlasti NDH na području jugozapadne Bosne, odnosno Velike župe Krbava i Psat.

---

talijansku okupacijsku zonu na cijelu Bosansku krajinu do crte Karlovac – Banja Luka i sačuvati glavninu pravoslavnog pučanstva izvan Srbije pod protektoratom Italije dok ono ne prijeđe na stranu saveznika (Vidjeti: Tarik Kulenović, *A što kada partizani počine genocid?*, Časopis za kulturu i društvena pitanja „Behar“, godina XXIII, broj 122, Zagreb, 2014., str. 91.-100.).

[157] Isto, str. 158.

[158] O zločinima Mane Rokvića kao četničkog vojvode vidi: Arhiv BiH, Fond ZKUZBiH, kut. 91, Zapisnik br. 22, Mjesni odbor: Malo Očijevo, 9. kolovoza 1946., 2; Isto, kut. 68, Srez Bosanski Petrovac, Zapisnik br. 18, Mjesni odbor: Prkosi, 4. kolovoza 1946, 3; *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 1, Borbe u Hrvatskoj 1941. godine, dok. br. 42, „Izvješće Štaba gerilskog odreda za Liku koncem rujna 1941. godine Štabu drvarske brigade o vojno-političkoj situaciji, nedatirano, str. 134.

Tako je skupina pobunjenih četnika iz Vrtoča i okolnih mjesta 10. studenoga 1941. g. u Bihaću vodila pregovore s predstavnicima Velike župe Krbava i Psat.[159] Bili su to prvi takve vrste pregovori u Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata na kojima je dogovorena zajednička suradnja u borbi protiv komunista, odnosno partizana. O ovim pregovorima 12. studenoga 1941. g. obaviještene su i vlasti u Zagrebu. U izvješću se kaže:

„Predstavnici pobunjenika iz Vrtoča i Lipe te okolnih sela došli su u Bihać pod vodstvom „okružnog zapovjednika" iz se. Vrtoče, koji je ranije bio djelatni oružnički narednik. Pregovore su vodili sa našim građanskim vlastima i nekim izaslanicima iz Zagreba... (Isti) su se sporazumjeli u slijedeće: 1./ Pobunjenici će se vratiti kući i vratit će 90% oružja, a ostalo zadržavaju radi obrane od komunista. 2./ Pobunjenici pristaju da se Hrvati postave za povjerenike općina, no s time da odbornici budu pravoslavni. 3./ Naše oružništvo doći će u njihova sela."[160]

Također treba naglasiti kako je jedan od povoda za vođenje ovih razgovora bio vezan za već spomenuti proces podjela među četničko-komunističkim ustanicima na četnike i partizane predvođene komunistima te nastojanje komunista da iz ustaničkih redova uklone četnike. S druge strane, tek ustrojene četničke postrojbe nisu imale neophodnu logističku potporu. Nisu raspolagale dovoljnom količinom oružja i streljiva niti su imale dovoljno hrane kako bi prehranile svoju vojsku. Sve to nastojale su osigurati kroz pregovore kako s vlastima NDH, tako i kroz suradnju s Nijemcima i Talijanima. Do proljeća 1942. g. vlasti NDH su ostvarile kontakte i s ostalim četničkim postrojbama koje su djelovale na području Bosne i Hercegovine.

Nakon što je početkom siječnja 1942. g. osnovana Dinarska četnička divizija, njen zapovjednik Ilija Trifunović-Birčanin se proglasio zapovjednikom bosanskih, dalmatinskih i ličkih četnika. U sastav ove divizije ušle su i već spomenute četničke pukovnije „Gavrilo Princip" i „Kralj Aleksandar" s područja jugozapadne Bosne. Na taj način divizija je u operativnom pogledu obuhvaćala i područje zapadne i sjeverozapadne Bosne (Bosanske krajine), izuzev njezinih sjevernih dijelova koji su bili u njemačkoj interesnoj i okupacijskoj zoni. [161]

Nakon snažnih partizanskih napada 25. svibnja 1942. g. četnici Mane Rokvića su se povukli iz Bosanskog Petrovca u Drvar gdje su se zadržali do 1. srpnja 1942. g. kad su se povukli u Bosansko Grahovo i Knin. Na tom području su ostali sve do kapitulacije Italije početkom

[159] Muzej Unsko sanske županije, Bihać, m. f. 155, snimak 284, 294.
[160] Isto.
[161] Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 105.

rujna 1943. g. Prije povlačenja iz Bosanskog Petrovca vojvoda Mane Rokvić je 17. svibnja 1942. g. u Kninu ponudio vlastima NDH suradnju u borbi protiv partizana. Dogovor je postignut 18. lipnja 1942. g. nakon što je ministar Mladen Lorković svojim dopisom od 26. svibnja 1942. g. obavijestio najodgovornije u Velikoj župi Bribir i Sidraga „da je Glavni stožer domobranstva suglasan s vašim prijedlogom da se vođama grko-istočnjaka popu Momčilu Đujiću, Mani Rokviću, Bogunoviću, Paji Popoviću i Paji Omčikusu dodijeli pomoć od milijun kuna, 200 pušaka jugoslavenskog porijekla i 10 strojopušaka.“[162]

Odobravanje suradnje s četničkim vojvodom Rokvićem od najviših vlasti NDH, pored spoznaje da je Rokvić sa svojim četničkim postrojbama izvršio masovne zločine nad katoličkim i muslimanskim pučanstvom u Velikoj župi Krbava i Psat tijekom četničko-komunističkog ustanka, posljedica je jačanja partizanskog pokreta u Bosni i Hercegovini. Ne smije se zaboraviti da je partizanski pohod, jačine četiri pješačke brigade, iz Zelengore prema Bosanskoj krajini počeo još 24. lipnja 1942. g., a završio 4. studenoga 1942. g. kad su partizani pod svoju kontrolu stavili do tada najveći dio područja NDH nazivajući ga „Bihaćka republika“, sa sjedištem u Bihaću.

Nakon talijanske kapitulacije, krajem 1943. g. četničke postrojbe pod zapovjedništvom vojvode Mane Rokvića, koje su bile u sastavu Dinarske četničke divizije, djelovale su u jugozapadnom dijelu Bosanske krajine. Nakon što su ostvarile suradnju s Nijemcima, Rokvićevi četnici su bili raspoređeni duž prometnice Bosansko Grahovo – Drvar – Bosanski Petrovac – Bihać. Uz njemačku suglasnost i odobrenje Draže Mihailovića, zapovjednik Dinarske četničke divizije Momčilo Đujić je u Bihać uputio četničkog kapetana Nikolu Ciganovića i Voju Došenovića, četničkog nacionalnog povjerenika sa zaduženjima da uspostave kontakt s Huskom Miljkovićem koji je sa svojom milicijom djelovao na području Cazinske krajine.[163] Razgovori o toj suradnji održani su 5. studenoga 1943. g. u Cazinu uz posredovanje bojnika Schmaila iz 373. pješačke divizije. O sadržaju ovog sastanka saznajemo iz izvješća 10. lovačke pukovnije upućenog Zapovjedništvu 2. lovačkog zdruga 6. studenoga 1943. g. u kojem se kaže:

„Poslije dugog razmatranja političke situacije uopće od strane kako Huske, tako i četničkog časnika, prešlo se je na razmatranje lokalne situacije u ovim krajevima i u krajevima Like i Bosanske krajine. Konstatirano je da u tim krajevima ima veliki broj pravoslavnog življa, kako kod svojih kuća, koji pomažu pokret partizana i da iz ovog kraja ima među partizanima veliki broj življa koji aktivno s partizanima sudjeluje. Ovo većinom iz razloga jer stanovništvo nema povjerenje u sadanje prilike i boje se još uvijek nasilja. Da bi se suzbila ova fama kod

[162] Isto, str. 143.
[163] Isto, str. 128.-129.

ovog življa odlučeno je da izvjestan broj, oko 10-tak četnika dođu u Cazin i da se priključe Huskinom pokretu i da se s tim četnicima sprovede jedna velika propaganda, kako kod življa koje se još nalazi kod svojih kuća, tako i kod redova partizana. Cilj ovoga pokreta i ove propagande bio bi da se stvara razdor u redovima partizana i tako njihovi redovi oslabe. Ujedno je potvrđeno, da poslije izvjesnog vremena budu od Huske odaslano nekoliko ljudi u redove četnika oko Banja Luke/Drenovića/, da iz tih gore navedenih razloga – propagande među življem u tom kraju, kako bi i tamo narod dobio povjerenje u četnički pokret i uvidio da se ne vrši nasilje sa pravoslavnim življem, već da je jednom došlo vrijeme uzajamne suradnje."[164]

Dolazak ovlaštenih četničkih časnika i raspoređivanje četničkih postrojbi na području između Priboja i Donjeg Lapca tijekom rujna 1943. g., a potom i dolazak oko 800 Đujićevih četnika u selo Vaganac, zapadno od Bihaća pod zapovjedništvom poručnika Ćuka uz dozvolu zapovjednika njemačke 373. divizije generala Aldriana, povećalo je strah muslimanskog pučanstva od mogućeg četničkog pokolja.[165] Suradnja generala Aldriana s četnicima s jedne strane i Hasanom Miljkovićem, političkim mentorom Huske Miljkovića s druge strane, predstavljao je dio strategije kojom su Nijemci nastojali pridobiti Husku i njegovu miliciju na svoju stranu. U tom pravcu početkom 1944. g. osnovan je Unski četnički odred koji je angažiran na osiguravanju prometnice Bihać – Bosanski Novi. Ovaj odred je imao dobru suradnju s njemačkom 373. legionarskom divizijom „Tigar" čije je sjedište stožera bilo u Bosanskom Novom.

Zahvaljujući ovoj suradnji četnici su od Nijemaca dobivali hranu, odjeću, obuću i novac te neophodno oružje i streljivo. Zauzvrat, četnici su sa svojim postrojbama osiguravali prometnicu Knin – Bihać – Bosanski Novi i sudjelovali u borbama protiv partizana. Logistička potpora Nijemaca omogućila je i ustroj 1. i 2. bosanskog četničkog korpusa u sastavu Dinarske četničke divizije.[166] O njemačkoj potpori četničkim snagama te o području koje su držali pod svojom kontrolom, dijelom i na području Velike župe Krbava i Psat, govori i izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost od 15. rujna 1944. g. u kojem se kaže:

„Saznali smo da od Knina prema Bihaću drže četnici mjesta Srb, Suvaju, Nebljuse i Bosanski Petrovac. Vrlo dobro su naoružani, dobro opskrbljeni hranom i odjećom. Četnici koji drže ovo mjesta broje oko 5000 momaka. Oni u zadnje vrijeme mobiliziraju svu pravoslavnu mladež od 15 godina dalje i to prisilno. Odnos između Nijemaca i četnika je više nego srdačan i prijateljski. Pomoć koju pružaju Nijemci našim oružanim snagama u streljivu i pomoć koju pružaju Nijemci četnicima u streljivu odnosi se u omjeru 1:10. Četnici dobivaju od

[164] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 117, dok. br. 1, Br.: 3105/taj., od 6. studenoga 1943.
[165] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Glasnik Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 308. i 310.
[166] Isto, str. 129.

Nijemaca streljiva toliko, koliko oni žele, dok naše oružane snage tek neznatnu količinu. Nijemci to opravdavaju time, barem pred našim oružanim snagama, da se streljivo mora štedjeti.“[167]

Ovakva suradnja Nijemaca i četnika se nastavila sve do kraja rata. Nakon što su u prosincu 1944. g. partizani zauzeli Knin, četničke postrojbe su se uz pomoć Nijemaca izvukle u pravcu Bihaća, a otud su se preko Like i Hrvatskog primorja prebacile sve do Istre i dalje prema Sloveniji, gdje su se 30. travnja 1945. g. predale američkim postrojbama.[168]

[167] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153II, dok. br. 30, Broj: V.T.-12272-5-1944.
[168] Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 2002., 130.

VI.
USPOSTAVA REPRESIVNOG APARATA

Odmah nakon proglašenja NDH 10. travnja 1941. g. vlasti NDH su počele uključivati policijska tijela Banovine Hrvatske u službu NDH. Poslije kapitulacije jugoslavenske vojske, žandarmerija Kraljevine Jugoslavije na teritoriju NDH uglavnom je ostala na svojim mjestima obavljajući policijsku službu.[169] Redarstvena tijela u NDH činila su Ravnateljstvo za javni red i sigurnost kao središnje tijelo koje je djelovalo u sastavu MUP-a NDH dok su u velikim župama djelovale župske redarstvene oblasti. Djelovala je i Redarstvena služba, odnosno redarstvenici u odorama, koja je od 1942. g. bila u sastavu Ustaške vojnice, ali je u djelovanju bila podređena Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost. Krajem 1943. g. Redarstvena služba promijenila je naziv u Državna redarstvena služba.[170]

Na području Velike župe Krbava i Psat djelovalo je Župsko redarstveno ravnateljstvo. Sjedište ravnateljstva u početku je bilo u takozvanoj Ivkovića kući, nakon čega je preseljeno u Beronjinu kuću u središtu Bihaća. Redarstveno ravnateljstvo je činilo nekoliko referada: ravnatelj redarstva, zamjenik ravnatelja redarstva, jedan redarstveni činovnik i prijavni ured.[171] Tijekom 1941. g. dužnost upravnika redarstvene postaje u Bihaću obnašao je Krunoslav Batušić, a od početka 1942. g. tu dužnost je preuzeo Kazimir Krenedić.[172] Najdulje je na dužnosti upravitelja Župske redarstvene oblasti bio Branko Vučić koji je obnašao i dužnost kotarskog predstojnika u Bihaću. On se nakon privremenog partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat početkom studenoga 1942. g. i povlačenja partizana s tog područja dragovoljno pridružio partizanskom pokretu i napustio Veliku župu. Njegov zamjenik bio je Tomo Perković kojeg su partizani pri povlačenju iz Bihaća krajem siječnja 1943. g. odveli kao taoca zajedno s dr. Salihom Hadžalićem, podžupanom Velike župe Krbava i Psat.[173]

---

[169] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret, od nastanka do travnja 1941*., Zagreb, 2006., str. 575.

[170] Leopold Kobsa, „O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH“, Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb, 1971., str. 239.-251.; Davor Kovačić, Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine, Zagreb, 2009.

[171] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195, dok. br. 1, Pr. broj: 297.

[172] Husref Redžić, Mladi crveni grad, *Zbornik Podgrmeč u NOB*, knjiga 1, 116.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 33.

[173] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17, Taj. broj 5/43.; Ostali djelatnici ŽRO u Bihaću bili su: Anka Kovačević, manipulativna vježbenica, Rozalija Hehner, dočinovnica, Ivica Lajnvas, izvidnik (poginuo kod Slunja 1941.,), Vjekoslav Konjstanjšek, izvidnik (samovoljno otišao u partizane), Mile Barić, izvidnik, Juraj Gecan, izvidnik (ubili ga partizani u studenome 1942.), Stjepan Lazar, izvidnik (poginuo po ulasku partizana u Bihać 4. studenoga 1942.), Jure Markovinović, izvidnik, Osman Pečenković, (1942. otpušten iz službe, poginuo pri napadu partizana na Bihać), Kasim Midžić, redarstveni vojnik, profesionalni redarstveni stražari bili su: Ivan Ivušić, (prisilno ga odveli partizani pri povlačenju iz Bihaća), Mehmed Bašić, Mujo Bečić, Alija Beganović, Mehmed Delić, Ale Delić-Ibukić, Luka Dujmović, Vehbija Hadžiabdić, Sulejman Hadžihajdarević, Šime Jurić, Mehmed Kadić, Ante Marjanović, Hadžo Midžić, Dragutin Perišić, pokusni stražari bili su: Marko Anušić,

Posebno velike probleme u funkcioniranju redarstvene službe u Bihaću zadavao je Malić Beširević, zapovjednik Redarstvene straže u Bihaću. On je aktivno surađivao s partizanskim pokretom i ilegalnim komunističkim „ćelijama“ u Bihaću, prenoseći povjerljive redarstvene i druge informacije te dostavljajući im naoružanje i vojnu opremu koju je otuđivao iz redarstvenih postaja. Osim toga, Beširević je bio blizak suradnik s Abdulahom Ibrahimpašićem koji je početkom Travanjskog rata obnašao dužnost bihaćkog gradonačelnika, a nakon toga otvoreno surađivao s ilegalnim komunističkim pokretom. Ibrahimpašić je svojim javnim djelovanjem i nastupima narušavao javni red i mir u Bihaću te omalovažavao kotarske i župske vlasti. U tome je imao potporu svojih pristaša, muslimana koji su sebe nazivali „abdulahovcima“, a jedan od njih je bio i Malić Beširević.

Na traženje Ibrahimpašića, Beširević je uspio uposliti značajan broj njemu bliskih osoba koje su aktivno surađivale s komunistima Bihaća. Sve to potvrđuje i doglavno izvješće Velike župe Krbava i Psat od 1. ožujka 1942. g. u kome se kaže:

„Ako mjesne (bihaćke) vlasti upotrijebe prisilna sredstva, nailaze na sveopću kritiku, tako da ni jedan akt državne vlasti nije izmakao toj kritici. U samom gradu potencira ovaj nehat i ovo neraspoloženje Abdulah Ibrahimpašić, bivši poslanik u beogradskoj skupštini, o kome je ova župa nekoliko puta izvještavala i tražila da mu se odredi prisilni boravak. Abdulah Ibrahimpašić skoro redovito sa većom skupinom ljudi obilazi noćne lokale, ostaje preko policijskog sata, javno omalovažava predstavnike državnih vlasti u Bihaću, jer se ni jednom nije htio pokoriti redarstvenim organima, kada su upozoravali na policijski sat.

Njegovo pijano društvo odobravalo je njegove postupke s poklicima: „Živio Abdulah, vođa islama!“ Slučaj je htio, da neposredno iza toga 23. veljače 1942. redarstveni organ Vinko Penava, koji je tražio Abdulahovo hapšenje, morao sam biti uhapšen uslijed zapovjedi naših vlasti iz Zagreba i Bjelovara, pa je nakon ovog neželjenog slučaja vladanje Abdulaha Ibrahimpašića prešlo sve mjere. Javno po lokalima spominje ovo hapšenje i na račun toga časti svoje društvo i govori pogrdno o ostalim dužnosnicima, jer da su svi za haps.

Među ostalim, on je sa svojim društvom i sinoć, 28. veljače 1942. došao nakon policijskog sata u hotel „Bosna“, te ovdje tražio alkohol, koji mu se nije servirao jer je redarstvena straža u to naišla. Na zahtjev straže njegovo se društvo nije htjelo legitimirati, a kako se u njegovom društvu nalazio zapovjednik straže Malić Beširević, te službujući redarstveni organi nisu ni mogli uredovanje provesti, jer je ovaj izjavio da Abdulah i njegovo društvo na njegovu odgovornost mogu ostati do 11 sati. Općenito je poznato da je zapovjednik straže Malić Beširević Abdulahov čovjek te da je Abdulah utjecao i na zapovjednika oblasnog župskog redarstva dr. Kazimira Krenadića, time da je dr. Krenadić primao kao redare Abdulahove ljude. Baš radi toga redarstvena služba u Bihaću stoji ispod svake kritike što se najbolje vidi po tome da redarstveni organi nisu htjeli izvršiti hapšenje Abdulaha Ibrahimpašića. Nema sumnje, da bi prilike u Bihaću i župi za 70% bile bolje kada bi se ovaj

---

Mahmud Alagić (partizani ga ubili u studenom 1942.), Adem Piralić, Marko Rukavina, Stjepan Šimić, Marko Živković, Martin Marjanović, podvornici su bili: Huso Delić (poginuo pri ulasku partizana u Bihać), Salih Karalić, Vebija Ćubur i Vjera Vrsalović, dnevničar. (HDA, ŽRO u Bihaću, K. broj: 869/43, od 26. ožujka 1943., Iskaz službenika Župske redarstvene oblasti u Bihaću).

umišljeni zastupnik islama internirao. Ovo je traženo nekoliko puta, pa se taj prijedlog ponavlja i sada, jer inače o sređivanju prilika u Bihaću nema govora.“[174]

Znajući za podršku koju Ibrahimpašić ima kod značajnog broja bihaćkih muslimana, ilegalno komunističko vodstvo u Bihaću na čelu sa Šefketom Maglajićem nastojalo ga je pridobiti na svoju stranu. Ibrahimpašić je ovaj poziv prihvatio i na Maglajićev zahtjev otišao u Cazin kako bi uvjerio, u tom trenutku politički pasiviziranog, Nuriju Pozderca da iskoristi svoj ugled i utjecaj među muslimanima Cazinske krajine i pozove ih da se priključe komunistima, odnosno partizanskom pokretu.[175]

Nedugo nakon gore navedenog izvješća Velike župe Krbava i Psat upućenog Ministarstvu unutarnjih poslova NDH, 15. ožujka 1942. g. uhićen je Abdulah Ibrahimpašić pod optužbom da surađuje s komunistima. Sljedećeg dana skupina njegovih pristalica pokušala je u Bihaću održati prosvjedni skup, ali su ih redarstvenici i oružnici u tome spriječili. Nakon toga je Ibrahimpašić pušten iz zatvora, ali mu je određen prisilni boravak u Zagrebu.[176]

Prije nego što je došlo do Ibrahimpašićevog uhićenja, Malić Beširević je premješten s dužnosti zapovjednika Redarstvene straže u Bihaću, a na to mjesto je postavljen Stjepan Lozić. Beširević je postavljen za voditelja Pomoćnog ureda i blagajne Župske redarstvene oblasti Bihać. Međutim, ni na ovoj dužnosti nije prestala njegova suradnja s bihaćkim komunističkim pokretom i okolnim partizanskim postrojbama i njihovim vodstvom. Zbog toga je u svojoj službi zaposlio Vjekoslava Kostanješka, isljednika, i Mehmeda Jašarevića, oružnika, koji su bili angažirani za suradnju s NOP-om.[177]

Nakon ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi od 29. siječnja 1943. g. došlo je do nove personalne i ustrojbene organizacije župske redarstvene oblasti u Bihaću.[178] Mjesto

---

[174] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 33.

[175] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986.* godine, tom II, Banja Luka, 1987., str. 290.-291.

[176] Arhiv USŽ, Bihać, m. f. 54/537.

[177] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), str. 52.

[178] Službenici ŽRO u Bihaću nakon ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi od 29. siječnja 1943. bili su: Karlo Hübner, zamjenik upravnik, Adam Ćurak, kazneni gospodarstveno-redarstveni upravitelj, Katica Kolaković, manipulativna vježbenica, radila na prijepisima i glavnom urudžbenom zapisniku, razika Helmer, dočinovnik na putničkom odsjeku, Mile Barić, dočinovnik na prijavnom odsjeku, Stjepan Lozić, redarstveni vodnik, zapovjednik redarstvene straže, izvidnika i uredovnih poslova, Kasim Midžić, redarstveni rojnik, Franjo Pleša, redarstveni dorojnik, Ivan Došen, redarstveni izvidni rojnik, redarstveni pokusni stražari bili su: Marko Uremović (zapovjednik stražarnice), Marko Anušić (vršio nadzor nad redarstvenim uznicima), Marko Rukavina, Ilija Velić, Sulejman Hadžihajdarević, Hadžo Midžić, Anton Marjanović, Stjepan Pauk, Mujo Bečić, Šimun Jurić, Marko Živković, Luka Dujmović, Alija Beganović, Hasan Murtić, Mehmed Dedić, Ale Delić-Ibukić, Osman Midžić, Mehmed Bašić, Serafin Šantić, Ivica Anušić, Adem Piralić, Stjepan Šimić, Ljubomir Matešić, Ivan Duvnjak, Mustafa Šepić, Martin Marjanović, redarstveni izvidnici bili su: Mile Knežević, Ismet Hadžić, Žiga Sudar, Nikica Prebeg, Mile Prša, Damjan Beno, Hakija Ibrahimpašić, Marko Kolar i Reuf Kurtagić, ugovorni službenik. (HDA, ŽRO u Bihaću, Broj: 1472/43, od 25. svibnja 1943., Popis službenika Župske redarstvene oblasti u Bihaću).

vršitelja dužnosti redarstvenog upravitelja preuzeo je Franjo Družak.[179] U ovom razdoblju najveći dio aktivnosti župskog i kotarskog redarstva bio je usmjeren na otkrivanje suradnika partizanskog pokreta. Redarstvu su gotovo svakodnevno prijavljivane osobe koje su predstavljane kao aktivni suradnici partizanskog pokreta i oni koji su pomagali partizanima tijekom njihovog boravka u Velikoj župi Krbava i Psat od početka studenoga 1942. g. do kraja siječnja 1943. g. O tome postoje brojne službene zabilješke iz kojih je razvidno kako je nakon provedenog izvida većina ispitanih osoba oslobođena optužbi koje su im stavljane na teret.

Osim redarstva i oružništva značajan dio represivnog aparata NDH bio je i pravosudni sustav. U NDH sudbena vlast je bila odvojena od upravne. Uz redovito sudstvo u NDH postojalo je i specijalno (izvanredno) sudstvo. Vrhovno redovno sudbeno tijelo bio je Stol sedmorice sa sjedištem u Zagrebu, a svaka je velika župa imala jedan sudbeni stol dok je svaki kotar kao sud prvog stupnja imao kotarski sud. U izvanredne sudove ubrajali su se prijeki (stalni) sudovi i pokretni prijeki sudovi.

Prijeki sudovi osnovani su Zakonskom odredbom o prijekom sudu od 17. svibnja 1941., a njihova teritorijalna nadležnost poklapala se s područjem pojedinog sudbenog stola.[180] Mjesec dana nakon osnivanja prijekih (stalnih) sudova bili su osnovani pokretni prijeki sudovi Zakonskom odredbom o pokretnom prijekom sudu od 24. lipnja 1941. g.[181] Za razliku od prijekih sudova kojih se teritorijalna nadležnost poklapala s područjem pojedinog sudbenog stola, pokretnim prijekim sudovima nadležnost se protezala na cijelom području NDH, a mjesnu nadležnost određivao je ministar pravosuđa odredbom kojom je izaslao pokretni prijeki sud.[182]

Odredbom Ministarstva pravosuđa NDH od 17. lipnja 1941. g. proglašen je Prijeki sud za područje Sudbenog stola u Bihaću. Za predsjednika tog suda imenovan je Smajo Gradaščević, predsjednik Kotarskog suda u Bihaću, a za njegovog zamjenika dr. Mihovil Vujčić, vijećnik Sudbenog stola u Bihaću, a za suce prijekog suda Islam Vukačević, kotarski sudac u Bihaću i Petar Dujmović, ustaša iz Zavolja. Njihovi zamjenici bili su Ferdo Jengić, sudac Kotarskog suda u Bosanskom Petrovcu i ustaša Petar Šimić, student iz Skočaja kod Bihaća.[183]

Nezadovoljni radom ovog suda vlasti NDH su već 14. srpnja 1941. g. imenovale nove suce. Novi predsjednik Prijekog suda u Bihaću postao je Ferdo Jengić, za njegovog zamjenika

[179] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 197 I, dok. br. 4, Broj: Taj. : 344/44, Dnevno izvješće ŽRO u Bihaću.
[180] Narodne novine, br. 32.
[181] Narodne novine, br. 58.
[182] Nikolina Srpak, Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941. - 1945.), Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str. 1129.-1135.
[183] Narodne novine, od 18. lipnja 1941.

imenovan je dr. Zvjezdan Čulić dok je Petar Dujmović imenovan za člana, a logornik Petar Šimić za zamjenika člana Prijekog suda. Ni ovaj sastav suda se nije uspio dugo zadržati jer je već 28. kolovoza 1941. g. imenovan novi sastav Prijekog suda koji su činili: Karlo Bać, Petar Šimić, a novoimenovani članovi bili su Humbert Musapa i Stanko Vindakijević, a drugi zamjenik postao je Sadik Ćehajić.[184] U ovom sastavu sud se zadržao i tijekom 1942. g.

Tijekom 1943. g. došlo je do nekoliko promjena u sastavu Prijekog suda u Bihaću. Naredbom Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja – odjel za pravosuđe broj 10.408-1943 od 26. veljače 1943. g. razriješeni su svi dotadašnji članovi Prijekog suda i imenovani novi i to: Boris Arendt, vijećnik Sudbenog stola u Sarajevu za predsjednika Prijekog suda u Bihaću, dr. Nikola Gross, državni tužitelj kod Sudbenog stola u Bihaću za državnog tužitelja Prijekog suda u Bihaću i Zdenko Sekanin, ustaša i student tehnike iz Bihaća za člana Prijekog suda. Za njihove zamjenike imenovani su Ilijas Delić i Ivica Madžar, ustaše iz Bihaća.[185]

Već sljedećeg mjeseca, 8. ožujka 1943. g. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH svojom odlukom broj: V. T. 957-1943 ukida Prijeki sud i osniva Pokretni prijeki sud u Bihaću. Prema istoj ministarskoj odluci članovima ovog suda imenovani su: Sadik Ćehajić, sudac Kotarskog suda u Bihaću za predsjednika, dr. Nikola Gross za državnog tužitelja Pokretnog prijekog suda, Zdenko Sekanin i Husein Nadarević za članove dok su za njihove zamjenike imenovani Ilijas Delić i Ivica Madžar.[186] Sadik Ćehajić se na dužnosti predsjednika suda zadržao do 31. ožujka kad je ministarskom naredbom smijenjen, a na tu dužnost imenovan dr. Srećko Grabovac, predstojnik Kotarskog suda u Bihaću.[187]

[184] Narodne novine, od 2. rujna 1941.
[185] Narodne novine, br. 50, od 2. ožujka 1943.
[186] Narodne novine, br. 56, od 9. ožujka 1943.
[187] Narodne novine, br. 74, od 31. ožujka 1943.

VII.
OD PROGONA DO USTANKA

Nasilje nad pravoslavcima i Židovima

Ustaški pokret je Kraljevinu Jugoslaviju smatrao državom u kojoj su pravoslavci zatirali hrvatsku državnost i ugnjetavali katoličko pučanstvo. Bio je to razlog zbog kojeg su ustaše nakon sloma Jugoslavije i uspostave Nezavisne Države Hrvatske pokrenuli oštre mjere protiv Srba koji su činili gotovo trećinu ukupnog pučanstva nove države. Nedugo po uspostavi NDH postignut je sporazum između hrvatskih i njemačkih vlasti po kojem je NDH trebala primiti više desetaka tisuća Slovenaca koje su Nijemci namjeravali iseliti iz dijelova slovenskih zemalja koje su pripojene Trećem Reichu dok su vlasti NDH u Srbiju trebale iseliti isti broj Srba.[188]

Zbog svega toga, odmah po uspostavi NDH, vlasti ove države donijele su niz zakonskih odredbi i mjera koje su bile usmjerene protiv pravoslavnog i židovskog pučanstva na teritoriju NDH. Tako je zabranjena upotreba ćirilice, ukinut je naziv srpsko-pravoslavna vjera, a uveden naziv grčko-istočna, izdana je naredba o ograničenom kretanju pravoslavnog pučanstva u mjestima boravka, kao i naredba o promjeni naziva onih mjesta koja su imala srpska obilježja. Uz jaku promidžbu u NDH došlo je i do masovnog otpuštanja pravoslavaca iz javnih službi, a potom i njihovih uhićenja i oduzimanja imovine.

Vlastima NDH su posebno smetali oni pravoslavci i Židovi koji su obnašali određene dužnosti u javnom i političkom životu bivše Jugoslavije, intelektualci te pravoslavne i židovske vjerske osobe. Nakon brojnih uhićenja i pljenidbi imovine, vlasti NDH su pristupile prisilnom iseljavanju pravoslavnog pučanstva. U tu svrhu osnovan je poseban ured pod nazivom Državno ravnateljstvo za ponovu koje je imalo svoje ispostave po kotarevima koje su dobivale točne upute o provođenju iseljavanja.[189]

U Bihać su prvi Židovi došli sredinom 19. stoljeća u vrijeme turske okupacije Bosne i Hercegovine. Godine 1879. u Bihaću su živjela 72 Židova-Sefarda da bi 1910. g. taj broj porastao na 165, od čega 128 Sefarda i 37 Eškenaza.[190] Od domaćeg pučanstva razlikovali su

---

[188] Nikica Barić, O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnog mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka, te Pliva i Rama tijekom 1941. godine, *Zbornik radova* Bosna i Hercegovina 1941.: Novi pogledi, Institut za istoriju, Sarajevo, 2012., str. 52.

[189] Fikreta Jelić-Butić*, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941-1945*., Zagreb, 1977., str. 162.-178.

[190] Spomenica 400 godina dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966, Sarajevo, 1966., str. 78.; Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom I, Banja Luka, 1987., str. 331.-332.

se po načinu odijevanja (nošnji) i govoru. Govorili su židovsko-španjolski-ladino jezik, a bavili se uglavnom trgovinom i nešto manje zanatstvom. Tako je 1934. g. od ukupno 187 trgovačkih radnji, koliko ih je bilo u Bihaću, u vlasništvu Židova bilo njih dvadeset. Vlasnik pilane na vodu u Golubiću kraj Bihaća bio je također Židov Jakov Atijas. Trgovali su raznim artiklima za potrebe gradskog, a još više seoskog pučanstva.[191]

Do uspostave vlasti NDH na prostoru Bihaća živjelo je 148 Židova, od čega 37 obitelji i 5 samaca.[192] Živjeli su u svim dijelovima grada, izmiješani s ostalim pučanstvom. Za razliku od Židova, na području Velike župe Krbava i Psat, 1941. g. pravoslavci su bili većinsko pučanstvo u kotarevima Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i kotarskoj ispostavi Drvar, a na području Bihaćkog kotara u mjestima Lipa, Ličko Petrovo Selo i Ripač.[193]

Po ugledu na nacističku Njemačku, vlasti NDH donijele su rasne zakone. Prve rasne zakonske odredbe bile su donesene već 30. travnja 1941. g., a to su bile Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu.[194] Nešto kasnije, 5. lipnja 1941. g. donesena je Zakonska odredba o obveznoj prijavi židovske imovine i židovskih poduzeća.[195] Oduzimanjem poduzeća i oštrim kažnjavanjem za prikrivanje imetka vlasti su nastojale slomiti gospodarsku moć Židova u NDH. Među brojnim poniženjima bilo je i ono da su Židovi morali nositi žute trake sa židovskom zvijezdom kako bi bili uočljivi na javnim i drugim mjestima, ograničavala im se sloboda kretanja te zabranjivalo posjećivanje javnih ustanova i drugo.

Odmah po ulasku njemačkih, a potom i talijanskih postrojbi u Bihać 13., odnosno 17. travnja 1941. g. na meti napada i uznemiravanja od privremeno uspostavljenih tijela vlasti NDH našli su se bihaćki Židovi. O tome Moric Levi, bihaćki Židov i svjedok tog vremena kaže:

„Još prvu noć kada su Nijemci zanoćili u Bihaću neke ustaše su jednoj grupi Nijemaca pokazale kuću trgovca Jozefa Levija. U toj kući su cijelu noć bančili. Uzimali su što su htjeli, a zidove išarali kukastim krstovima i parolama. U radnjama su „pokupovali“ mnogo robe plaćajući okupacionim markama. Talijani su također odnosili iz radnje što im se sviđalo, a naročito vunu i kavu.

[191] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986.*, tom I, Banja Luka, 1987., str. 333.
[192] Isto, str. 335.
[193] Vidjeti: Konačni popis stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. ožujka 1931. godine.
[194] Narodne novine, br. 16.
[195] Narodne novine, od 5. lipnja 1941.

U židovske i srpske radnje postavljeni su povjerenici, koji su u stvari bili gospodari, a dotadanji vlasnici njihova besplatna radna snaga. Židovi koji su bili u državnoj službi otpušteni su. Svi Židovi morali su se registrirati i nositi značke – metalne pločice prečnika oko 8 cm na kojima je na žutom polju bilo otisnuto crno slovo „Ž“.“[196]

Položaj bihaćkih Židova se još više pogoršao nakon što je dužnost velikog župana Velike župe Krbava i Psat preuzeo Ljubomir Kvaternik. On je od samog početka pokazivao vrlo negativan stav kako prema židovskom tako i pravoslavnom pučanstvu ove Velike župe. Takav njegov odnos bio je često opravdanje pojedinim ustaškim skupinama ili pojedincima da sve češće upadaju u židovske kuće i stanove te pravoslavna sela na području Velike župe oduzimajući im stečenu imovinu.

Od seljaka je zahtijevano da prikupe određene količine hrane, pod izgovorom da to čine za potrebe vojnih i civilnih vlasti Velike župe. Međutim, često je ta hrana prisvajana za vlastite potrebe onih koji su je seljacima oduzimali. Vršeni su i popisi imućnih ljudi po pravoslavnim selima kojima je potom oduzimana stoka, novac i druge vrijednosti koje su posjedovali. Siromašnim obiteljima oduzimane su određene količine žita, najčešće od 10 do 30 kilograma po obitelji, koje su naoružane ustaške skupine nosile svojim kućama.[197]

Već 20. lipnja 1941. g. veliki župan Ljubomir Kvaternik izdao je naredbu prema kojoj se „imaju još istog dana iz državnih i samoupravnih ureda i ustanova izuzev državne željeznice odstraniti svi službenici grko-istočne vjere i židovi te im se zabraniti pristup u državne i samoupravne urede i ustanove“.[198] Prema toj naredbi, ovakva postupanja prema pravoslavnom i židovskom pučanstvu učinjena su zbog „interesa hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske, jer je bilo neophodno da se iz državnih i samoupravnih službi uklone svi elementi koji nisu prožeti hrvatskim narodnim osjećajima po ustaškim načelima“.[199] Osim navedenih razloga, Kvaternik je donošenje ovakve naredbe opravdavao i strahom od mogućeg ometanja rada tijela nove vlasti od uposlenih pravoslavaca i Židova. Zato su po Kvaternikovom obrazloženju izdate naredbe bile samo preventivne mjere opreza koje su zahtijevale tadašnje prilike.

Kvaternik se nije zaustavio na ovim „mjerama opreza“ prema pravoslavnom i židovskom pučanstvu, nego istog dana, 20. lipnja 1941. g., u ime Velike župe Krbava i Psat izdao novi proglas kojim je zabranio svim Vlasima, kako je nazivao pravoslavno pučanstvo, pristup i zadržavanje u gradu Bihaću i njegovoj okolici do udaljenosti od petnaest kilometara. Bihaćki

[196] Moric J. Levi, Jevreji Bihaća 1919-1945, *Zbornik radova, tom I,* Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka, 1987., str. 336.
[197] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 48.
[198] HDA, Velika župa Krbava i Psat, Broj: 5354/41, od 5. prosinca 1941.; Naredba broj 10 Pr. od 20. lipnja 1941.
[199] Isto.

pravoslavci su prema ovom proglasu mogli doći u Bihać samo ukoliko ih je pozvala vlast NDH i uz predočenje tog poziva. U gradu su se mogli zadržati samo onoliko vremena koliko im je bilo potrebno da obave poslove zbog kojih su pozvani. Svatko tko se ne bi pridržavao ovih propisa mogao je biti strogo kažnjen. Za provođenje ove Kvaternikove naredbe bilo je zaduženo redarstvo i ostala župska tijela javne sigurnosti. Kako se naredba nije dosljedno poštovala, veliki župan je 20. lipnja 1941. g. kotarskim oblastima i ispostavama te gradskom poglavarstvu Bihaća uputio novi proglas.[200] U njemu se kaže:

„Opaženo je u posljednje vrijeme da i pored zabrane iz mog proglasa od 20. lipnja 1941. Pr. broj 20/41 Vlasi tzv. Srbi dolaze i bez poziva vlasti u grad Bišće pa što više, da ih neki uredi puštaju u svoje uredovnice i u zapisnike primaju njihove molbe i žalbe. Ovakvo stanje ne može i ne smije da se trpi, pa vas pozivam, da izdate izvršnim organima stroge naloge da ne propuštaju svoju dužnost nadzora i sprječavanja Vlaha u dolaženju u Bišće te u koliko bi koji ipak neovlašteno došao u Bišće da ne propuste provesti protiv njega kazneni postupak.

Upozorite isto tako podređene uredovnice i druge službenike, da će biti pozvani na strogu odgovornost u slučaju da ne bi vodili računa o uvodno navedenom proglasu i ako bi radili ili učinili što u protimbi s istim proglasom.“[201]

Tri dana nakon ovog proglasa, 23. lipnja 1941. g., uslijedio je još jedan županov proglas u kojem poziva cjelokupno pučanstvo Velike župe na poštivanje javnog reda i mira, zabranjuje samovoljno djelovanje pojedinaca ili skupina, pogotovo onih „koji se još nisu snašli u položaju državljana NDH, pa još uznemiruju svojim zločinačkim istupima pošteno, izmučeno i mirno hrvatsko pučanstvo“.[202] U proglasu se nadalje kaže:

„Protiv svih onih, koji bilo na koji način uznemire i poremete javnu sigurnost i mir na području moje župe, postupat će se sa svom strogošću postojećih zakona. Nepoćudni elementi bit će otpremljeni na prisilni boravak u zato određene logore, koji će se nalaziti u svakom kotaru, a oni kod kojih se dokaže da su se ogriješili o pozitivni zakon kao i čast Hrvatske Domovine i Hrvatskog naroda, bit će stavljeni u smislu odredbe Ministarstva pravosuđa od 16.VI.1941. br. 34459 i u skladu sa proglasom predsjednika Sudbenog stola u Bišću pred prijeki sud.

Čvrsto sam uvjeren, da će u mojoj Velikoj župi svi župljani shvatiti moj položaj kao i odgovornost Poglavniku, stvaraocu Velike Domovine Hrvatske i da će svaki pojedinac sama sebe zatajiti i predano posvetiti sve svoje snage i sile na izgradnji i uređenju Velike župe Krbave i Psat.“[203]

[200] Vojni arhiv, Fon NDH, kut. 195, dok. br. 14.
[201] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 201, Broj: 119/41 Pr.
[202] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195, dok. br. 61.
[203] Isto.

Prva masovnija uhićenja i ubojstva pravoslavaca i Židova u Velikoj župi Krbava i Psat otpočela su krajem lipnja 1941. g. na području Bosanskog Petrovca. Potvrđuje to i prosvjedno pismo potpukovnika Lohwngrina Girauda, zapovjednika talijanskih postrojbi u Bosanskom Petrovcu, upućeno kotarskom predstojniku Branku Crniću, oružničkom satniku Vilimu Švobu i ustaškom poručniku Antonu Šnariću, 21. lipnja 1941. g., u kojem kaže:

„Primijetio sam da se u zadnje vrijeme događaju stvari koje mi se ni najmanje ne sviđaju, a koje se kod nas u Italiji nazivaju umorstvo. Prije nekoliko dana uhapsio je zapovjednik Ustaškog odreda nekolicinu Srba, te je zapovjednik dao časnu oficirsku riječ talijanskom majoru Tarziu, da oni neće biti streljani, već odvedeni u Banja Luku na suđenje. Međutim, ustanovio sam da su ta lica umorena, a to je zvjerstvo i barbarstvo. To su učinile ustaše, a ne redovne vlasti. Ja priznajem u Hrvatskoj samo redovnu vlast i žandarmeriju, a za ustaše neću da znam. Za ubuduće što se god desi činim odgovornim oružničkog satnika, koji će me o svemu obavještavati. Ako ne bude mir sa strane ustaša, ja ću upotrijebiti silu. Imam 2000 pušaka i mitraljeza i ne trebam dalje ništa da govorim. Ko god što učini zapovjednik oružnički dotičnog će uhititi i predati redovnom sudu. To sam naređenje dobio od Dučea i A. Pavelića.“[204]

Nova nasilja nad pravoslavnim pučanstvom zabilježena su već 24. lipnja 1941. g. u Bihaćkom kotaru. Naime, ustaše su iz mjesta Zavalje prisilno odvele 13 mještana pravoslavaca čija sudbina više nije bila poznata. Saznajemo to iz izvješća Oružničke postaje Zavalje, upućenog kotarskom poglavarstvu Bihaća 28. lipnja 1941. g.:

„Dana 24. lipnja 1941. ustaški logornik preko ustaša iz Bihaća sa područja ove postaje tj. iz mjesta Zavalje odveo je sa autima sva lica koja su bila grčko-istočnjačke vjere, za koja lica ovoj postaji nije poznato gdje su odvedeni. Sa područja ove postaje odvedena su sljedeća lica: Drakulić Petar, oružnički satnik u mirovini, njegova supruga Darinka i sin mu Milovan, Dušan Orelj, financijski preglednik u mirovini, Đuro Pejnović, oružnički poručnik u mirovini, Petar Babić, i žena mu Soka, kćeri Danica, Smilja i Marija i sin mu Milan težak iz Zavalja i Soka Panjković i njena kći Milka Panjković, svi iz Zavalja, općine iste. Ukupno 13 lica. Istog dana ustaše su odvele i Petra Hrnjaka rodom iz sela Jezera, općina Plitvice, koji je bio lugar kod imovne općine Otočac i njegovu suprugu Evicu Hrnjak, koji su stalno bili sa službom u selu Malom Skočaju, općina Zavalje.“[205]

Očito da su proglasi velikog župana Ljubomira Kvaternika od 20. i 23. lipnja 1941. g. bili samo uvod u ono što će se događati tijekom ljeta 1941. g., a vezano je za uhićenja, progone i ubojstva pravoslavaca i Židova na području Velike župe Krbava i Psat. Brzina kojom je Kvaternik donosio proglase kao i njihov sadržaj nameće pitanje je li za sve ove svoje postupke Kvaternik imao suglasnost najviših tijela vlasti NDH ili ih je poduzimao

[204] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 85, dok. br. 49.
[205] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 201, dok. br. 11.

samovoljno. Očito je kako je Kvaternik smatrao da su njegova postupanja prema pravoslavcima i Židovima u Velikoj župi potpuno sukladna proklamiranoj politici tadašnje vlasti NDH.

Nekoliko dana prije iseljavanja pravoslavaca i Židova iz Bihaća ustaše su upadale u njihove kuće, odnoseći namještaj i druge stvari bez ikakvih naloga ili priznanica. Prvo je iseljena židovska obitelj Jakova i Regine Kaveson dok je njihova kuća stavljena na raspolaganje župskih vlasti. Nakon toga, noću 23. lipnja 1941. g., uslijedila su uhićenja uglednijih bihaćkih Židova: rabina Avrama Atijasa, dr. Emila Levija, suca i njegovog sina Riharda-Kike, studenta, Morica Levija, geometra, Moska Kavezona, odvjetnika te trgovaca Morica Levija, Alberta-Mike Atijasa, Mike Atijasa zvanog Tivar, Jakova Baruha, Jakova Kavesona, Rudija Rehnicera i Hajima Farhija.[206] Poslije ovih uhićenja određena je kontribucija, po kojoj su Židovi morali skupiti i predati bihaćkom ustaškom logorniku Peri Šimiću 25 kg zlata i 100 kg srebra dok su uhićeni zadržani kao taoci. Židovi su donosili koliko su imali zlata i srebra, ali su te količine bile nedovoljne. Zbog toga su iz bihaćke sinagoge uzeti svi srebrni svijećnjaci, nakit za Toru i druge stvari. Nakon što su prikupljene i logorniku dostavljene naznačene količine zlata i srebra iz zatvora su pušteni uhićeni Židovi.[207]

Međutim, već 24. lipnja 1941. g. veliki župan Ljubomir Kvaternik usmenim putem je naredio iseljavanje cjelokupnog pučanstva pravoslavne i židovske vjere iz užeg dijela grada Bihaća, izuzev stranaca i mješovitih brakova onih koji su katolici.[208] Naime, tog dana oko 5.00 sati ujutro svi bihaćki pravoslavci i Židovi su morali napustiti svoje domove nakon čega su dovedeni na nogometno igralište u bihaćko naselje Luke. Sa sobom su mogli ponijeti samo osobne stvari i novac u vrijednosti do 500 dinara po osobi. Sve ostalo od novca, stvari i dragocjenosti što je pronađeno kod njih bilo im je oduzeto. Nakon toga, uz pomoć 24 talijanska vojna kamiona oni su preko Donjeg Lapca prebačeni u Kulen Vakuf. U Kulen Vakufu su zadržani Židovi dok su pravoslavci odmah produžili put k Bosanskom Petrovcu.[209] Interniranje pravoslavaca i Židova bilo je obavljeno u tri skupine, a internirano je oko 2000 ljudi.[210]

O ovom iseljavanju pravoslavaca i Židova iz Bihaća fra Bosiljko Ljevar kaže: „Srbi su i dalje nerado gledani, a i posljednja Kvaternikova gesta prema bihaćkim Srbima i Židovima,

---

[206] Bihać u novoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom I, Banja Luka, 1987., str. 337.

[207] Slavko Odić, *Radnički pokret Bihaća i okolice do ustanka 1941., Zbornik* Podgrmeč u NOB-i, knjiga 1, str. 98.

[208] *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata*, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945., Beograd, 1993., dok. br. 102.

[209] Kalendar događaja u NOR-u 1941.-1945., Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću, m. f. 156/274.

[210] Isto.

bila je da ih je iselio iz Bihaća. Kada su prolazili pokraj župskog stana profesor Gaon, Židov navrati se meni i zaiska kruha za svoga sinčića. Rado sam mu ga dao. Otišli su cestom Zavalje – Knin, ali su kod Kulen Vakufa prešli Unu i otišli prema Bosanskom Petrovcu, a odatle u Prijedor, Banja Luku i Srbiju. Prije iseljavanja Srba iz Bihaća župnik fra Bosiljko Šakić je dao tiskati uvjerenja da su Srbi ispravni građani, da nisu politički krivci i da ih se ima smatrati i susretati kao ostale građane Hrvate. Ta je uvjerenja dijelio da ih spasi od najgoreg."[211]

Nakon kraćeg zadržavanja u Kulen Vakufu iseljeni bihaćki Židovi su bili prebačeni u školsku zgradu u mjestu Bukovača kod Bosanskog Petrovca, a nakon toga u nedovršenu zgradu bolnice koja se nalazila na južnoj periferiji Bosanskog Petrovca. Uvjeti života bili su i više nego teški. Živjelo se po načelu „snađi se". Nakon što su četničko-komunistički ustanici početkom rujna 1941. g. prekinuli putnu komunikaciju Bihać – Bosanski Petrovac, a potom i zauzeli Kulen Vakuf, svi Židovi iz Bosanskog Petrovca su prvo kamionima prebačeni do željezničke postaje Bravsko, a otuda tijekom noći vlakom do Prijedora.

U Prijedoru su razmješteni po kućama tamošnjih Židova s pravom da uz propusnicu kotarskog predstojnika mogu ići kuda žele, osim u Bihać. Mnogi su tu mogućnost iskoristili i prije zime 1941. g. počeli napuštati Prijedor. Mnogi su otišli u Banja Luku, manji broj u Sanski Most, Zenicu i druge gradove u Bosni i Hercegovini. Nekoliko židovskih obitelji otišlo je u Cazin kod svojih rođaka dok je određeni broj otišao na teritorij pod kontrolom ustanika.[212]

Kada su partizani 2. rujna 1942. g. ušli u Cazin, i istog se dana iz njega morali povući, s njima su iz Cazina otišli doseljeni bihaćki Židovi: Salamon Kaveson, njegov brat Leon Kaveson, Moric Abinun, Moric Levi sa suprugom Palombom i kćeri Rifkicom i Jakov zvani Bitoljac. Dan nakon toga ustaše su u Cazinu uhitile preostale Židove, izuzev obitelji dr. Izidora Levija koji je kao liječnik bio potreban pučanstvu Cazina. Tad su u Bihać odvedeni Jakov Kaveson, njegova supruga Gracija, Irena Levi i njena djeca Nina i Jakov, Jozef Pinto, Jada Levi, njegova supruga Luna i djeca Zlata, Erna, Sabetaj te snaha Stela, unuk Moric, kći Bukica i unuka Stela. Zatvoreni su u vojni logor Žegar, a potom su ubijeni.[213]

Nešto kasnije, kad su partizani zauzeli Cazin 6. studenoga 1942. g., njima su se priključili preostali Židovi koji su živjeli u Cazinu: dr. Izidor Levi, njegova supruga Klarica i majka

[211] Bosiljko Ljevar, *Autobiografski zapis* (neobjavljeni rukopis), str. 118.
[212] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 454.; Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom I, Banja Luka, 1987., str. 340.-341.
[213] Isto.

Rifka, sestra Regina Kaveson s nećakinjom Lejcom Kaveson i Lea Kaveson. Oni su napustili Cazin pri povlačenju partizana krajem siječnja 1943. g.[214]

Od ukupno 148 bihaćkih Židova ubijeno ih je 109 u samom gradu, logorima Stara Gradiška i Jasenovac. Petorica su preživjela zarobljeništvo. Partizanskom pokretu se priključilo 19 bihaćkih Židova, od kojih je 9 poginulo u borbama. Prva žrtva među bihaćkim Židovima bio je Salomon (Aron) Kaveson koji je kao student ubijen u Bihaću 3. rujna 1941. g.[215]

Nakon iseljavanja bihaćkih pravoslavaca i Židova, već 30. lipnja i 1. srpnja 1941. g. uslijedili su i progoni pravoslavnog pučanstva iz Ličkog Petrovog Sela i ostalih sela oko Plitvičkih Jezera. Jedan dio tih pravoslavaca bježi prema Bosanskom Petrovcu, a dio prema Bosanskom Grahovu. Prema naređenju None Sarića, ustaškog logornika u Bosanskom Grahovu, doseljene pravoslavne obitelji su smještene po grahovskim selima. Nedugo potom su se priključili četnicima i komunistima koji su krajem srpnja 1941. g. podigli ustanak na području Drvara i Bosanskog Grahova.[216]

Uhićenja i zlostavljanja pravoslavnog pučanstva u kotaru Bihać, po Kvaternikovom naređenju, nastavila su se i tijekom srpnja 1941. g. Gotovo svakodnevno, bihaćke ustaše su dovodile skupine pravoslavnih seljaka iz okolnih bihaćkih sela i smještali ih u bihaćku „Kapetanovu kulu“ koja je služila kao zatvor. Prema svjedočenju preživjelih zatočenika, osim prostorija Kapetanove kule, značajan broj uhićenih pravoslavaca bio je zatočen i u jednokatnu zgradu pokraj te kule koju su Bišćani zvali „Brigada“. Zatvorenici su bili izloženi različitim torturama. Svaku skupinu uhićenika koja je dolazila u dvorište bihaćke kule, ustaše su propuštale kroz „svoj špalir“, udarajući ih do besvijesti željeznim šipkama. Ponekad bi naredili da svi pjevaju „kralju Petre, dika naša...“, sve glasnije i glasnije, a onda bi zbog tog pjevanja ponovno bili zlostavljani.[217]

Po nalogu velikog župana Kvaternika, 23. srpnja 1941. g., u noćnim satima, pod izgovorom da odlaze na prisilni rad u Njemačku, zatočeni bihaćki pravoslavci iz zatvora Kula su kamionima odvezeni na poljanu u blizini rječice Klokot koja se nalazi oko dva kilometra od Bihaća. Seljaci koji su odvođeni na strijeljanje bili su uvjereni da idu na prisilni rad u Njemačku pa su sa sobom ponijeli značajnu količinu novca, dobru odjeću i nešto hrane. Prije

[214] Isto.
[215] Isto; Moric Levi, *Jevreji Bihaća 1941.-1945.* (neobjavljeni rukopis).
[216] Isto, 101.
[217] *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata*, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945., Beograd, 1993., dok. br. 373.

strijeljanja ustaše su svaku žrtvu natjerale da skine odijelo, odloži novac i druge stvari, nakon čega su je pogubili i bacili u iskopane jame.[218]

Sljedećih dana ustaše su prisilno dovele seljake katolike i muslimane iz okolice Bihaća na mjesto gdje su bili pogubljeni pravoslavci i naredili im da kopaju jame u koje su potom bačena tijela ubijenih. Neka od ubijenih tijela su odmah bačena u rječicu Klokot. Na ovoj poljani pogubljeni su pravoslavci iz bihaćkih sela Lipa, Meljinovac, Gorjevac, Pritoka i oni iz okolice Ličkog Petrovog Sela.[219]

Kako su tijela ubijenih bila zakopana u dosta plitkim jamama prijetila je opasnost od pojave zaraze. Ova opasnost je bila utoliko veća što se ovo područje nalazilo blizu grada čije je pučanstvo koristilo vodu rječice Klokot za piće i napajanje stoke. Osim toga, mogućem širenju zaraznih bolesti pogodovala je i činjenica da su se ova ubojstva događala u ljetnim mjesecima. Po nalogu Velike župe Krbava i Psat imenovano je Sanitarno povjerenstvo sa zadatkom da ispita stanje grobnica na području Garavica i predloži mjere neposredne zaštite.[220]

U zapisniku Povjerenstva koje su činili dr. Petar Dojećanski, ravnatelj Doma narodnog zdravlja u Bihaću, Ismet Šarić, tajnik Velike župe, i medicinski radnici Zvonimir Milković, Ivan Janković i Dušan Tićinović, koji je sastavljen 6. kolovoza 1941. g., po očevidu zajedničkih grobova napisano je:

„Povjerenstvo je pogledalo grobove na tri mjesta:

1. Bivše Karađorđevo selo (10 metara udaljeno od glavnog puta Bihać-Izačić) u kome se nalaze 2 jarka i to jedan dugačak oko 62 m, a drugi oko 30 metara. Po pričanju g. Stipe Jerkovića iz Bakšajiša (koji je pomagao prilikom pokopavanja) svi spomenuti jarci s leševima imaju 40 cm nasute zemlje. Isti su posuti gašenim krečem a osjeća se i miris karbola. Inače se nije moglo (za sada) osjetiti nikakav neugodan zadah.
2. Pod Humcima oko rijeke Klokot s južne strane, nalaze se dva jarka u dužini 190 m, a drugi 26 metara. Dubina istih je oko 100 cm (po pričanju), a nad tjelesima se nalazi zemlja oko 40 cm. Gornji jarci su posuti krečem, a nad tjelesima se nalazi zemlja oko 40 cm. Gornji jarci su posuti krečem, ali su naknadno zasuti još sa novom nabacanom zemljom, radi čega se kreč samo mjestimice vidi. Na izvjesnim mjestima osjeća se neugodni zadah a na kraju dužeg jarka leži u lokvama vode pomiješana krv. Sam teren je dosta vlažan i nepogodan za kopanje jer već na manjim dubinama izlazi voda. Rijeka Klokot je udaljena 100-200 m od spomenutih jaraka, a ista se voda upotrebljava za piće. Na pojedinim mjestima se kupe rojevi muha, a osobito na onim mjestima u čijoj se okolini osjeća zadah.

[218] Isto.
[219] Isto.
[220][220] *Bihać u novijoj istoriji (1918-1945)*, Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine, tom II, knjiga 2, Banja Luka, 1987., str. 119.

3. Na Ceravcima prva jama je udaljena od ceste 50 m, a druga 15 m od nje. U ovim jamama tijela su prekrivena slojem zemlje oko 50 cm, mjestimično do 70 cm. Ista su zasuta krečem i taj rad izgleda najbolje pa ipak se osjeća neugodan zadah u manjoj mjeri.“[221]

I u kotaru Bosanska Krupa ubojstva pravoslavnog pučanstva počela su istovremeno kad i u Bihaću, po nalogu velikog župana Kvaternika. Pod izgovorom da idu na rad u Njemačku, kao i u Bihaću, njih su kamionima odvezli u smrt. Među najpouzdanijim izvršiteljima Kvaternikovih naređenja isticao se ustaški poručnik Enver Kapetanović. Za vrijeme jednog nedjeljnog vašara u Bosanskoj Krupi, Kapetanović je naredio da se saberu svi pravoslavci koji su tu došli, pod optužbom da su buntovnici te su isti utjerani u kamione i prevoženi do Bihaća, a nakon toga ubijeni na bihaćkim Garavicama.[222]

Na području kotara Bosanska Krupa česta su bila strijeljanja pravoslavnog pučanstva u manjim skupinama. Kao najveća stratišta na području Bosanske Krupe spominju se Hrvatski dom, brdo Risova greda, mjesto Govedarica i Crno jezero, a na području kotara Cazin Vrelo, Osredak, Gradina, Pištaline, Ćoralići i Stijena.[223]

Nema dvojbe kako su nad pravoslavcima i Židovima izvršeni zločini na području Garavica, blizu Bihaća, kao i na drugim dijelovima tadašnje Velike župe Krbava i Psat tijekom srpnja i kolovoza 1941. g. Međutim, manipuliranje brojem 12000 - 14000 ubijenih pravoslavaca u Bihaću tijekom ljeta 1941. g. dijelom je rezultat pisanja samih sudionika ratnih događanja među kojima je Vladimir Dedijer. On u svom ratnom *Dnevniku* piše: „Prema hvalisanju samih ustaša s područja Velike župe i nekih dijelova Like i Korduna, tog krvavog ljeta 1941. g. samo u Bihaću i njegovoj bližoj okolini ubijeno je 12 000 Srba.“[224]

Nakon svršetka Drugog svjetskog rata mnogi povjesničari iz razdoblja komunističke Jugoslavije su u svojim radovima i javnim istupima navodili ovaj broj ubijenih pravoslavaca u Bihaću, a da pritom nikada nisu te tvrdnje potkrijepili bilo kakvim podatcima s imenima ubijenih koji bi takve navode potvrdili. Osim toga, u *Zborniku dokumenata Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945. u izdanju Vojno-istorijskog instituta u

[221] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 173., dok. br. 24.
[222] *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, zbornik dokumenata*, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945., Beograd, 1993., dok. br. 373.
[223] Isto.
[224] Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, knjiga 2, str. 11.

Beogradu 1993. navodi se da je na području Velike župe Krbava i Psat tijekom 1941. g. stradalo oko 4000 Srba.[225]

Cjelovitiji prikaz stradanja srpskog pučanstva na području Velike župe Krbava i Psat 1941.-1945. dao je Dušan Miljković u svojoj knjizi *„Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba 1941.-1945.“*. Autor u knjizi daje sljedeći statistički prikaz stradanja srpskog pučanstva na području Velike župe Krbava i Psat u razdoblju 1941.-1945. g. od, kako navodi, fašističkog i ustaškog terora: kotar Bihać 1721, kotar Bosanska Krupa 3714, kotar Cazin 2612 i kotarska ispostava Velika Kladuša 3612 Srba, što ukupno iznosi 11659 osoba. Prema istom autoru, godine 1941. stradanja pravoslavnog pučanstva su iznosila: kotar Bihać 967, kotar Bosanska Krupa 2830, kotar Cazin 1916 i kotarska ispostava Velika Kladuša 2395 ubijenih pravoslavaca, što ukupno iznosi 8108 ubijenih osoba.[226]

Također, treba naglasiti da se pri iznošenju ovih statističkih pokazatelja imenovani autor ne poziva na bilo kakve autentične i provjerljive izvore, niti daje jasan uvid u popise ubijenih koji bi potvrdili njegove navode o ukupnom broju stradalih pravoslavaca na području Velike župe Krbava i Psat, kako tijekom 1941. g. tako i do svršetka rata. Stoga, može se zaključiti kako se ovdje radi o proizvoljnim i tendenciozno iznesenim podatcima s ciljem da se vlasti NDH prikažu zločinačkima, a isključiva odgovornost za počinjene zločine na području Bihaća i ostalih dijelova tadašnje Velike župe Krbava i Psat pripišu katoličkom i muslimanskom narodu. Cilj je bio prikazati srpski narod kao najveću žrtvu „ustaškog“ terora i one koji su na području Velike župe Krbava i Psat bili glavni nositelji partizanskog, odnosno antifašističkog pokreta.

Nažalost, takvo tumačenje povijesnih događaja tijekom Drugog svjetskoga rata na području zapadne Bosne, u historiografiji komunističke Jugoslavije, dovelo je do političkog pasiviziranja velikog broja katolika i muslimana ovog dijela Bosne i Hercegovine nakon završetka rata. Većina njih pod „optužbom“ da su osobno ili preko članova svoje obitelji služili NDH, odnosno „ustaškom režimu“, od 1945. g. smatrani su „politički“ nepodobnima služiti KPJ-u i novouspostavljenom komunističkom režimu. Sve je to za posljedicu imalo odlazak velikog broja katolika i muslimana zapadne Bosne u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje i promjenu nacionalne i vjerske strukture pučanstva na području ovog dijela Bosne i Hercegovine.

[225] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 312, dok. br. 55.
[226] Dušan D. Miljković, *Stradanja u Cazinskoj krajini i antifašistička borba 1941.-1945.*, Beograd, 2011., str. 196.-199.

Kao oblik nasilja nad pravoslavnim pučanstvom u NDH često se spominje i „nasilni“ prelazak pravoslavaca na katoličku vjeru. Na temelju Poglavnikove Zakonske odredbe o prijelazu s jedne na drugu vjeru, broj L.V. 87-Z.p.1941., od 3. svibnja 1941. g., Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja je 30. srpnja 1941. g. izdalo okružnicu s uputama za prevođenje pravoslavaca na katoličku vjeru.[227] Prema tim uputama „grkoistočnjaci“ koji su dolazili u katoličke župne urede, da bi bili primljeni, morali su donijeti od kotarskih i općinskih poglavarstava potvrdu o osobnoj čestitosti, a kod izdavanja potvrda trebalo je paziti na „grkoistočne“ učitelje, popove, trgovce, bogate obrtnike i seljake i uopće inteligenciju, da im se ne izdaju potvrde, osim u slučajevima ako doista dokažu svoju čestitost.

Također, u točki 6. Okružnice kaže se da upute vrijede za sve velike župe na području NDH izuzev velikih župa Krbava i Psat i Gora. U tim župama veliki župan je u dogovoru s ustaškim logornikom i taborima mogao izdati upute za svoja područja prema mjesnim prilikama.[228]

Na području Velike župe Krbava i Psat osim manjih slučajeva prijelaza pravoslavnih vjernika na katoličku vjeru u kotaru Bihać, najveći broj ovih prijelaza je zabilježen u kotaru Cazin. Kako je u Cazinskom kotaru živjelo svega nekoliko katoličkih obitelji, na ovom prostoru nije djelovao stalni župnik. U to vrijeme u Bihaću je župni ured vodio župnik fra Viktor Šakić, a pomagali su mu fra Marijan Jakovljević i fra Bosiljko Ljevar koji je vršio i službu katehete u bihaćkoj gimnaziji.

Prema autobiografskom zapisu fra Bosiljka Ljevara jednoga dana iz cazinskih sela Jezera, Gate i Osretka u bihaćki župni ured stigla je skupina „uznemirenih i prestrašenih“ pravoslavnih seljaka sa zamolbom župniku Šakiću da dozvoli dolazak jednog svećenika u Cazin. Taj bi svećenik, prema njihovoj molbi, trebao ostati u Cazinu do svršetka rata kako bi zaštitio pravoslavno pučanstvo od ubijanja.[229] Fra Marijan Jakovljević je pristao dobrovoljno otići u Cazinski kotar i izvidjeti situaciju o kojoj su govorili ovi pravoslavni seljaci. Nakon izvida, fra Jakovljević je otišao u Banja Luku i o svemu izvijestio banjalučkog biskupa fra Jozu Garića. Biskup je odobrio njegov odlazak među pravoslavne

[227] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, dok. br. 10; *Zločini NDH, dok. br. 169.*
[228] Isto.
[229] Bosiljko Ljevar, *Autobiografski zapisi* (neobjavljeni rukopis), str. 110.

vjernike te mu je 31. listopada 1941. g. izdao dekret o postavljenju za njihova dušobrižnika.[230]

Broj pravoslavnih vjernika koji su prešli na katoličku vjeru u Cazinskom kotaru bio je prilično velik. Iz dopisa koji je fra Marijan Jakovljević u dva navrata uputio Općinskom poglavarstvu Cazin, može se zaključiti da je na dan 24. rujna 1942. g. u Cazinskom kotaru bilo 2955 pravoslavnih vjernika koji su prešli na katoličku vjeru.[231] Početkom listopada 1942. g. taj broj se povećao na 3471 prelaznika što saznajemo iz dopisa fra Marijana Jakovljevića od 8. listopada 1942. g. upućenog cazinskim kotarskim vlastima gdje navodi da je u cazinskoj općini 1656, u općini Tržac, prije Tržačka Raštela 1345, a u Bihaćkom kotaru 375 prelaznika od čega je bilo i 95-ero djece rođene i krštene 1941. i 1942. g.[232]

Katolička Crkva, odnosno fra Marijan Jakovljević ni na koji način nije utjecao na odluku pravoslavnih vjernika da pristupe Katoličkoj Crkvi. Naime, pravoslavni vjernici navedenih sela u Cazinskom i Bihaćkom kotaru u velikom broju, još prije Jakovljevićevog dolaska za njihovog dušobrižnika, izjavili su kako žele prijeći na katoličku vjeru, podnoseći zahtjev za prelazak nadležnim državnim vlastima NDH, kao što su Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja u Zagrebu ili Kotarskoj oblasti u Cazinu i Bihaću. Osim toga, na području Cazinskog kotara nitko od katoličkog klera ili vjernika, u to vrijeme, na pravoslavne vjernike nije mogao vršiti bilo kakav pritisak budući da tu nije ni bilo katoličkih svećenika, nego je bihaćki župnik dolazio nekoliko puta godišnje posjetiti mali broj katolika koji su tu živjeli.[233] Oni koji su htjeli prijeći na katoličku vjeru, sami su u rujnu 1941. g. došli do bihaćkog župnika i molili da ih primi u katoličku vjeru jer su već bili predali molbu za prelazak, ali još nisu dobili nikakav odgovor. O njihovom prelasku iz pravoslavne u katoličku vjeru u svom dopisu predstojniku kotara Cazin fra Jakovljević kaže:

---

[230] Arhiv franjevačkog samostana Petrićevac, Banja Luka (dalje: AFSP), dokumentacija fra Marijana Jakovljevića, Dopis Biskupskog Ordinarijata u Banja Luci Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, Odjel za bogoštovlje, br. 62/42 od 14. siječnja 1942.

[231] AFSP, dokumentacija fra Marijana Jakovljevića, Dopis Općinskom poglavarstvu Cazin, Broj 1877/42 od 24. rujna 1942.

[232] AFSP, Dokumentacija fra Marijana Jakovljevića, Dopis Općinskom poglavarstvu Cazin, Broj: 1898/42 od 8. listopada 1942.

[233] Prema konačnom popisu stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. ožujka 1931. u općini Cazin živjelo je svega 78, a u cijelom Cazinskom srezu 895 katolika. Od toga u Velikoj Kladuši 694, Ostrošcu 16, Pećigradu 65, Stijeni 2, Tržačkoj Rašteli 21 i Vrnograču 19 katolika.

„Ovdje se ne može reći, da su katolički svećenici bilo silili na katoličku vjeru, bilo sijali mržnju, jer ih nije ni bilo, nego je potpisani po nalogu starijih došao da preuzme službu za obraćenike, koji su sami zatražili prijelaz u katoličku vjeru.“[234]

Međutim, ono što se sa sigurnošću može tvrditi jest da su ovi prijelaznici na katoličku vjeru u Cazinskom kotaru bili izloženi različitim oblicima nasilja. Potvrđuju to brojni dopisi koje je fra Marijan Jakovljević tijekom 1941. i 1942. g. upućivao civilnim i vojnim vlastima u kotaru Cazin, župskim vlastima u Bihaću, ali i Biskupskom ordinarijatu u Banja Luci. U njima se posebno naglašavaju zločini koje su nad katolicima (prijelaznicima) činile „divlje ustaše“ koje su u Velikoj župi Krbava i Psat činile samostalne naoružane skupine muslimanskog pučanstva koji su zbog osobnog probitka ili osvete vršili zločine nad pravoslavcima.

Napadi „divljih ustaša“ postajali su sve učestaliji kad je veliki broj pravoslavaca odbio prijeći na islam. U strahu za vlastite živote napuštali su svoje kuće i imanja i priključivali se prvo četničko-komunističkim ustanicima, a kasnije partizanskim i četničkim postrojbama na području Korduna.[235] Nasilje koje su „divlje ustaše“ vršile nad prijelaznicima na katoličku vjeru, ali i pravoslavnim pučanstvom koje to nije učinilo, ogledalo se u pljački njihove imovine, progonu iz vlastitih domova i ubijanju. U dopisu župskim vlastima u Bihaću fra Jakovljević o tome kaže:

„Što se sada događa, prešlo je svaku mjeru. Nisu samo kuće paljene. I ubijano je. Zaklana je Mara Rapajić na domaku kuće Jakšića u Gati, zaklan je i Mirko Jakšić. Troje njegove djece bježeći pred krvnicima smrzlo se u snijegu. Eno ih još nepokopanih. Končar Rade ubijen je u kući iz puške, kao i Zorić Dušan koji je pune tri godine bolestan ležao u svojoj kući. Ovi ljudi i djeca leže još i sada nepokopani jer ih ne smiju nositi. Čim se koji pokaže, odmah zapucaju.“[236]

Zbog ovakvog postupanja i djelovanja „divljih ustaša“, reagirao je i vojskovođa Kvaternik tako što je 6. rujna 1941. g. izdao naredbu domobranskim i ustaškim zapovjednicima da se oštro obračunaju s takvim skupinama budući da „to nisu ustaše, nego divljaci i pljačkaši“. Prema ovoj naredbi dužnost domobranskih zapovjednika bila je da prave red, „(...) jer pljačkaši i divljaci su ista vrsta ljudi kao četnici i ne zaslužuju drugu sudbinu već kao i oni, tj. da se stave pred prijeki sud“.[237] Krajem 1941. g., vlasti NDH i

[234] Isto, Dopis predstojniku Cazinskog kotara, Broj: 884/42, od 10. ožujka 1942.
[235] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, Broj: 119/I-A-1941.
[236] AFSP, dokumenti fra Marijana Jakovljevića, Dopis kotaru Cazin, broj 412/42.
[237] Naredba V.T. Br. 30 zapovjednika Savskog divizijskog područja za 10. rujan 1941. godine, HDA, Domobransko popunidbeno zapovjedništvo Bjelovar, V. T. Br. 603/1941.

poglavnik Pavelić osobno poduzeli su mjere kojima bi se suzbilo djelovanje „divljih ustaša“ i zaustavilo njihovo nasilje nad pravoslavnim pučanstvom.[238]

Osim „divljih ustaša“, razbojstva nad pravoslavnim pučanstvom i prijelaznicima na katoličku vjeru i pljačku njihove imovine vršili su pripadnici različitih vojnih postrojbi koje su sebe nazivale ili predstavljale kao hrvatske. Međutim, to su činili i četnici i partizani koji su vodili akcije i ratne operacije kako bi taj teritorij stavili pod svoju kontrolu ili vlast i pridobili narod na svoju stranu, a naročito različite paravojne i naoružane civilne skupine iz okolnih, nepravoslavnih sela.

[238] *Ustaša* (Zagreb), br. 7, 17. kolovoza 1941., str. 7.; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 2, dok. br. 170.

Veliki Župan Velike Župe Krbave i Psata.

PROGLAS!

U svrhu sačuvanja hrvatskog narodnog značaja grada Bišća i njegove bliže okoline, te u svrhu trajnog osiguranja istog značaja

ZABRANJUJEM

svim Vlasima t. zv. Srbima svaki pristup i zadržavanje u gradu Bišću i njegovoj okolini do udaljenosti od 15 (petnaest) Km.

Vlasi moći će doći u Bišće samo i jedino na poziv vlasti i to uz predočenje poziva. Prema tome ne će smjeti dolaziti ni na nedjeljne ni na godišnje sajmove u Bišće i njegovu okolinu.

U slučaju poziva po vlastima, moći će se Vlasi da zadrže u Bišću i njegovoj okolini samo tako dugo, koliko je potrebno da svrše posao, radi kojeg ih vlast poziva i samo na mjestu, gdje su vlastima radi uredovnog posla potrebni. Svako drugo ponašanje t. j. zadržavanje duže nego je vlastima potrebno biti će strogo kažnjeno.

Redarstveni organi kao i svi organi javne sigurnosti paziti će da se ova odredba strogo izvršava.

U Bišću, 20. lipnja 1941. god.

Bucat

VELIKI ŽUPAN
VELIKE ŽUPE KRBAVE I PSATA:
LJUBOMIR KVATERNIK, v. r.

Ilustracija 4. Proglas velikog župana Ljubomira Kvaternika od 20. lipnja 1941. g.
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195, dok. br. 14)

Veliki Župan velike Župe Krbave i Psata u Bišću.

PROGLAS!

Danom 16. lipnja 1941. preuzeo sam dužnost Velikog Župana velike Župe Krbave i Psata u Bišću povjerenjem **najvećeg hrvatskog sina Poglavnika Dr. Ante Pavelića.**

Današnjim danom priopćujem građanstvu Bišća kao sjedištu velike župe, kao i svim žiteljima Župe Krbave i Psata da imade u mojoj župi vladati

potpuni mir i red

i da imaju prestati sve akcije pojedinaca i skupina, pogotovo onih, koji se nisu ni dosada još snašli u položaju državljana Nezavisne Države Hrvatske, pa još uznemiruju svojim zločinačkim istupima pošteno, izmučeno i mirno hrvatsko pučanstvo.

Protiv svih onih, koji bilo na koji način uznemire i poremete javnu sigurnost i mir na području moje župe, postupat će se sa svom strogošću postojećih zakona.

Nepoćudni elementi biti će otpremljeni na prisilni boravak u zato određene logore, koji će se nalaziti u svakom kotaru, a oni kod kojih se dokaže da su se ogriješili o pozitivni zakon kao i o čast Hrvatske Domovine i Hrvatskog naroda, bit će stavljeni u smislu odredbe Ministra pravosuđa od 16 VI. 1941. br. 34459. i u skladu sa proglasom predsjednika sudbenog stola u Bišću pred

prijeki sud.

Čvrsto sam uvjeren, da će u mojoj Velikoj župi svi župljani shvatiti moj položaj kao i odgovornost Poglavniku, stvaraocu Velike Domovine Hrvatske i da će svaki pojedinac sama sebe zatajiti i predano posvetiti sve svoje snage i sile na **izgradnji i uređenju Velike župe Krbave i Psata.**

Dano u Bišću 23. lipnja 1941.

Za dom spremni!

Veliki župan velike župe Krbave i Psata:

LJUBOMIR KVATERNIK, v. r.

Ilustracija 5. Proglas velikog župana Ljubomira Kvaternika od 23. lipnja 1941. g.
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195 I, dok. br. 31)

Pobuna pravoslavnog pučanstva i podizanje ustanka

U bivšoj komunističkoj Jugoslaviji 27. srpnja se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini obilježavao kao „Dan ustanka naroda i narodnosti“ protiv fašizma. Tadašnje komunističke vlasti su sebi pripisivale taj „ustanak“ nastojeći ga prikazati kao početke antifašističkog pokreta za koji su samo oni zaslužni. Međutim, sve ono što će se događati od 27. srpnja 1941. g. četničko-komunističkom pobunom na području zapadne Bosne, istočne Like i sjeverne Dalmacije potvrđuje da se radilo o organiziranom ustanku četnika i komunista čiji je cilj bio stvoriti „oslobođeni teritorij“ uništenjem i progonom svih katolika sa spomenutih područja, a potom i muslimana.

Sve je činjeno sustavno i planski što potvrđuje i činjenica da je četničko-komunistički ustanak, odnosno progon i pokolj, počeo istovremeno i u Drvaru, u Bosanskom Grahovu, na Oštrelju, u Srnetici i Potocima, u Srbu te drugim mjestima u istočnoj Lici, a potom se proširio na Vrtoče, Krnjeušu, Kulen Vakuf, Bosanski Petrovac sve do Ključa. Na taj je način cijelo područje od Bihaća do Mrkonjić Grada i od Sanskog Mosta do Knina praktično ostalo bez katoličkog i muslimanskog pučanstva.[239]

Četničko-komunistički ustanak u NDH je počeo u Drvaru koji je tada bio kotarska ispostava Velike župe Krbava i Psat. Naime, nakon što su se postrojbe Jadranske divizije jugoslavenske vojske predale njemačkim snagama 17. travnja 1941. g., u Drvar je ušla njemačka vojska. Nijemci su se u Drvaru zadržali do 6. svibnja 1941. g. kad vojnu upravu nad tim prostorom preuzimaju Talijani budući da je Drvar pripao talijanskoj interesnoj zoni. NDH je svoju vlast na području Drvara uspostavila tek 25. svibnja 1941. g. kad je za prvog općinskog povjerenika imenovan Emir Rozek čime je uspostavljena civilna vlast NDH u Drvaru koja je do tada bila u talijanskim rukama. Međutim, općinski povjerenik Rozek se i dalje morao oslanjati na talijansku vojsku jer se u tom trenutku u Drvaru nalazio samo jedan roj ustaša.[240] Ovo stanje se promijenilo već krajem svibnja 1941. g. kad je u Drvar stiglo pedesetak domobrana pod zapovjedništvom poručnika Ivana Grosa.[241]

Za razliku od Drvara, u Bosanskom Grahovu i Bosanskom Petrovcu bile su smještene samo talijanske postrojbe. Iz Drvara su se talijanske postrojbe povukle u razdoblju od 1.

[239] Anto Orlovac, *Waldemar Maximilian Nestor - prvomučenik Banjalučke biskupije*, Banjalučka biskupija, Banja Luka, 2017., str. 65.-66.
[240] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 29.
[241] Isto, 31.

do 12. lipnja 1941. g. Dužnost ustaškog logornika u Drvaru, nakon smjene Emira Rozeka i povlačenja talijanske vojske preuzeo je vrlo kratko Vladimir Marek, nakon čega je na tu dužnost imenovan Kazimir Kuharski, bivši ustaški emigrant i osoba od posebnog povjerenja stožernika Viktora Gutića.[242] Kuharskog su četnici i komunisti Drvara teretili za nasilje i ucjenu. Optuživali su ga da od njih iznuđuje različite količine novca, a ukoliko mu novac ne bi dali, morali su napustiti Drvar ili bi bili suočeni sa smrću.[243]

U takvim okolnostima u Drvar je 18./19. lipnja 1941. g. stigla polusatnija 3. satnije 1. pohodnog bataljuna sa zapovjednikom satnikom Tomislavom Gržetom. Odmah po dolasku, on je preuzeo zapovijedanje i nad onim domobranima koji su već bili u Drvaru pod zapovjedništvom poručnika Ivana Grosa. Tako je u Drvaru od 19. lipnja 1941. g. počela djelovati 2. satnija 1. pohodnog bataljuna iz Prijedora pod zapovjedništvom satnika Gržete.[244] Odmah po preuzimanju dužnosti, pravoslavno pučanstvo Drvara uputilo je jedno izaslanstvo satniku Gržeti koje ga je izvijestilo o ustaškim zlodjelima u Drvaru. Satnik Gržeta je o tome izvijestio i zapovjedništvo Vrbaskog divizijskog područja koje mu je potom izdalo zapovijed da razoruža ustaše u Drvaru što je on i učinio.

Nakon ovog događaja, stožernik Viktor Gutić pozvao je u Banja Luku drvarskog logornika Kazimira Kuharskog i dao mu upute o ponovnoj uspostavi ustaške organizacije u Drvaru, što je ovaj i učinio. Sukladno tim uputama ustaše više nisu mogle boraviti kod svojih kuća, nego u logoru i za svako napuštanje logora morale su dobiti dozvolu.[245]

Međutim, i nakon uvođenja ovih mjera ustaše su nastavile provoditi nasilje nad pravoslavnim pučanstvom Drvara i njegove okolice. Potvrđuje to i izvješće Stožera Vrbaskog divizijskog područja od 8. srpnja 1941. g.:

„Danas sam bio u s. Lički Osredci koje je popaljeno. Na sve strane leže leševi ljudi i žena ubijenih 2. i 3. ovog mjeseca od kojih se širi strašan smrad. Psi i svinje nagrizaju leševe, a ustaše iz Srba zabranile su pokapanje. Postoji bojazan zaraze. Što je ostalo u životu razbjeglo se u šume i ne smije kući. Tamo umiru od gladi. Molim da se preko oružničke postaje Srb i Trubari najnužnije po ovom poduzme nešto.“[246]

Istovremeno, u Drvar i Kulen Vakuf je bio preseljen jedan broj pravoslavnih obitelji iz Ličkog Petrovog Sela i Plitvičkih Jezera. Preseljavanje je vršeno noću 30. lipnja i 1. srpnja

[242] Isto, str. 32.-33.
[243] Isto, str. 34.
[244] Isto, str. 43.
[245] Isto, str. 44.
[246] Isto, str. 45.

1941. g.[247] Sve je ovo povećavalo nepovjerenje i otpor pravoslavnog pučanstva prema vlasti NDH, a posebno prema ustašama, kako u Drvaru tako i u Bosanskom Petrovcu i Bosanskom Grahovu. Nezadovoljstvo pravoslavnog pučanstva tijekom srpnja 1941. g. nastojali su iskoristiti malobrojni članovi KPJ koji su djelovali na ovom prostoru. Osim što su nastojali u svoje redove pridobiti što veći broj pravoslavaca iz Drvara, Bosanskog Petrovca i Bosanskog Grahova, istovremeno su nastojali predstaviti se nositeljima borbe protiv civilnih i vojnih vlasti NDH. U tom pravcu bili su imenovani vojni povjerenici za pojedina sela i zaseoke, a krajem srpnja 1941. g. utemeljeni su i takozvani gerilski odredi koje su činili naoružani pravoslavni pobunjenici sa zadatkom da napadaju oružničke postaje, oružničke ophodnje, uništavaju brzojavne i brzoglasne linije, miniraju željezničke pruge i ceste.

Prije početka ustanka, 20. srpnja 1941. g. u šumi kod sela Kamenica iznad Drvara sastale su se vođe budućeg četničko-komunističkog ustanka na kojem su dogovorili istovremeno dizanje ustanka u cijelom tom kraju. Partizanski izvori ovaj sastanak tretiraju kao sastanak Kotarskog komiteta Komunističke partije Bosansko Grahovo.

Međutim, ubrzo nakon što su četničko-komunistički ustanici pokrenuli prve oružane napade na ustaške i domobranske postrojbe, 26. srpnja 1941. g. suočili su se sa znatnim poteškoćama. Prije svega, broj komunista među njima bio je iznimno malen što je značajno smanjivalo njihovu sposobnost vršenja šireg utjecaja na ustanike. Osim toga, suočavali su se i s problemom nedostatka neophodnog autoriteta kod seljaka ustanika, a koji su drugi ugledni pravoslavci imali, kao što su bili bivši žandari ili časnici i vojnici bivše Kraljevine Jugoslavije. S druge strane, iako su mnogi komunisti etnički imali srpsko podrijetlo, većina ih je provela značajno razdoblje života u urbanim područjima kao radnici ili studenti te su tamo bili izloženi utjecaju komunističkog pokreta. Zbog toga, na početku ustanka, komunisti nisu uživali razinu povjerenja i uvažavanja među seoskim ustanicima koju su imali nekomunistički zapovjednici.

Tako je nastao jaz između komunističkog vodstva koje nastoji biti nositelj četničko-komunističkog ustanka krajem srpnja 1941. g. i seoskog pravoslavnog pučanstva i njihovih nekomunističkih zapovjednika (monarhista) koji su najvećim dijelom bili sposobni za sudjelovanje u ustanku. U pokušaju da ih stave pod svoju kontrolu, komunisti su osnovali gerilske odrede pod svojim vodstvom. Osim toga komunisti su se suočavali i s problemom pojave četnika koji su predstavljali labilno organizirane skupine

[247] Isto, str. 46.

nacionalistički opredijeljenih pobunjenika koji su rat vidjeli kao priliku za radikalnu promjenu nacionalnog sastava Bosne i Hercegovine.[248]

U takvim okolnostima, prvi oružani sukob četničko-komunističkih ustanika s domobranskim i ustaškim postrojbama dogodio se 26. srpnja 1941. g. Toga dana u posjet 2. domobranskoj satniji 1. bojne 10. pješadijske pukovnije, smještenoj u Drvaru, došao je bojnik Ferdinad Konrad, zapovjednik 1. bojne, sa svojom suprugom i zapovjednikom strojničke satnije natporučnikom Josipom Fragnerom. Nakon što je obišao satniju, bojnik Konrad je sa svojom pratnjom krenuo iz Drvara za Prijedor gdje su se nalazili neki dijelovi 1. bojne. Kad su prošli željezničku postaju Pasjak, na njih su iz zasjede pucali četničko-komunistički ustanici. Tom prilikom ubijeni su bojnik Ferdinand Konrad i njegova supruga, a natporučnik Josip Franger ranjen.[249]

Prema partizanskim izvorima ovaj događaj se odigrao ovako:

„26. jula 1941. godine po podne grupa ustanika iz Cvrljivice (Crvljivice), kod Drvara, napala je na svoju ruku, bez znanja Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu, bojnika Ferdinanda Konrada i teško ga ranila. Štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu odlučio je da sutradan napadne Drvar, da bi preduhitrio ustašku odmazdu. Razaslao je kurire, u veče 26. jula, svojim odredima i Revolucionarnom odredu u Srbu s usmenim obavještenjem o sutrašnjem napadu na Drvar. Pismeno naređenje će uslijediti kasnije.“[250]

O događaju u Pasjaku oružnici iz Oštrelja su izvijestili zapovjedništvo 2. domobranske satnije u Drvaru. Zapovjednik satnije Tomislav Gržeta odmah je uputio pola satnije domobrana pod zapovjedništvom natporučnika Vladimira Kučiša u pravcu Pasjaka dok je poručnik Ivan Gros s 12 domobrana i ustaša i 3 oružnika krenuo na mjesto napada.[251]

Po dolasku u Pasjak domobrani i ustaše su izvršili pretres pravoslavnih kuća, tražeći počinitelje ubojstva bojnika Konrada i njegove supruge. Međutim, i prije njihovog dolaska u Pasjak značajan dio pravoslavnog pučanstva iz ovog kraja i okolnih mjesta je pobjegao u šumu i otpočeo s borbom. O tome u izvješću o stanju 2. domobranske satnije za vrijeme borbi u Drvaru od 1. listopada 1941. g. poručnik Ivan Gros kaže:

„Ljudi, žene i djeca koji su pohvatani i dovedeni na Pasjak pobjegli su u šumu. Prva i druga desetina ustanika već se približavala Pasjaku. Stupila je u borbu s ustašama, ali je dodir bio brzo prekinut i ustanici su

[248] Max Bergholz, *Čudna šutnja – zašto nema spomenika za Muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu?*, Historijska traganja, 8, Sarajevo, 2011., str. 117.-124.
[249] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 26.
[250] Đoko Jovanović, Ustanak u donjolapačkom kotaru 1941. godine, u: *Kotar Donji Lapac u NOR-u*, str. 115.
[251] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 85, dok. br. 28., dok. br. 6.

se počeli prikupljati iznad Baukovih kuća na koti 904. Čim su se domobrani i ustaše prikupili na Pasjaku s vlakom su otišli za Drvar. Vlakom za Drvar otišla je i većina domobrana s natporučnikom Kučišem. U vlaku su bila i dvojica ranjenih: jedan ustaša u ruku i jedan domobran u stomak."[252]

Sutradan, 27. srpnja 1941. g. četničko-komunistički ustanici su pokrenuli opći napad i zauzeli Drvar. Zarobljene ustaše i domobrane ustanici su odveli u logor koji je bio u Dukića gaju. U logoru su vršena mučenja i saslušanja zarobljenih vojnika. Posebno su ustanici nehumano postupali prema zarobljenim ustaškim vojnicima. Zapovjednik tog logora bio je Savo Kasum.[253] Nakon zauzimanja, Drvar je postao glavno žarište četničko-komunističkog ustanka na području zapadne Bosne i jugoistočne Like. Od tada četničko-komunistički ustanici šire svoje napade u pravcu Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Knina.

Već 2. kolovoza 1941. g. oni su pod vodstvom Save Pilipovića napali selo Vrtoče.[254] Na meti napada bila je oružnička postaja u tom mjestu. Iako su pružili snažan otpor, daleko malobrojniji oružnici povukli su se pred četničko-komunističkim ustanicima u selo Bjelaj nakon čega su ustanici zauzeli Vrtoče. Nakon tjedan dana, 9. i 10. kolovoza 1941. g., pod zapovjedništvom Laze Atlagića i četničkog vojvode Mane Rokvića napali su i zauzeli selo Krnjeušu.[255] Nakon zauzimanja ovih sela počinili su stravičan zločin nad katolicima Krnjeuše o čemu će se nešto kasnije govoriti. Tijekom napada, Krnjeušu je branila skupina od 32 domobrana kojom je zapovijedao pričuvni poručnik Zvonimir Hus, šest oružnika iz mjesne oružničke postaje i isto toliko ustaša.[256]

Zauzimanjem Vrtoča i Krnjeuše četničko-komunistički ustanici su uspostavili kontrolu nad važnim putnim pravcima: Bihać – Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa – Kulen Vakuf i Bihać – Kulen Vakuf. Time je kotar Bosanski Petrovac u potpunosti bio odsječen od Bihaća i ostatka Velike župe Krbava i Psat. Odmah nakon prekida putnih komunikacija, ustanici su uništili telefonske linije s Bosanskim Petrovcem, a u selu Smoljani prekinuli su vodovod koji je opskrbljivao pučanstvo Petrovca vodom. Pomoć Bosanskom Petrovcu početkom kolovoza 1941. g. bila je moguća jedino zračnim putem. U posebno teškoj

[252] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 61, dok. br. 6.
[253] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo", Beograd, 1963., str. 81.
[254] Isto, str. 145.
[255] Isto, str. 153.
[256] Amir Obhođaš, *Lako prevozni zdrug Hrvatske legije u borbama od Une do Dona, kolovoza 1941. – prosinca 1942.*, Zagreb, 2012., str. 25., str. 182.-187.

situaciji našla se domobranska posada u Bosanskom Petrovcu koja je zauzimanjem Krnjeuše došla u potpuno okruženje.[257]

Već 3. kolovoza 1941. g. izvršen je bezuspješni napad na Bosanski Petrovac. U tom napadu četničko-komunističke ustanike su predvodili zapovjednici njihovih odreda i to: Dušan Rokvić, Ilija Došen, Mile Kecman, Obrad Banjac, Vlado Morača, Rade Zorić, Mane Rokvić i Simo Tadić.[258] Nekoliko dana kasnije, 8. kolovoza, uslijedio je novi bezuspješni napad na Petrovac. Kako bi deblokirali Petrovac iz okruženja četničko-komunističkih ustanika, u razdoblju od 6. do 15. kolovoza 1941. g. bila je pokrenuta velika vojna akcija snaga NDH kojom će Bosanski Petrovac biti deblokiran i ponovno uspostavljena komunikacija ovog kotara s ostatkom Velike župe Krbava i Psat.

Početak četničko-komunističkog ustanka bio je obilježen i svakodnevnim iznenadnim diverzijama na putove, željezničke pruge, mostove, telefonske veze i stupove za električnu energiju i drugo. Na području Velike župe Krbava i Psat na meti ustaničkih diverzija posebno je bila željeznička pruga Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi kojom je išla glavna opskrba snaga NDH oružjem i streljivom u Velikoj župi. Početkom kolovoza 1941. g. diverzije su nastavljene na području Bihaća rušenjem putne komunikacije u Ripačkom klancu koja je predstavljala ulaz u Bihać iz pravca Bosanskog Petrovca i Kulen Vakufa.[259]

O ovim diverzijama izvijestio je veliki župan Ljubomir Kvaternik i Ministarstvo domobranstva NDH 30. srpnja 1941. g. U izvješću se kaže:

„Između željezničkih postaja Blatna – Rudice, na 14. kilometru na pruzi Bosanski Novi – Bihać pruga je na tri mjesta oštećena. Na dva mjesta po jedna šina oštećena, a na jednom mjestu skinuta i u grabu bačena. Ovaj rad izvršen je rukom smišljeno, a ne s eksplozivnim sredstvima. Neka se pošalje pomoć odmah kamionima ili na bilo koji način.“[260]

Koliki je bio uspjeh četničko-komunističkih ustanika u prvim danima pobune, najbolje govori izvješće glavnog stožernog pukovnika Vladimira Kalečaka, glavara Stožera I. domobranskog zbora u Banja Luci, upućeno podmaršalu Augustu Mariću, glavaru Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 30. srpnja 1941. g. u kojem kaže:

[257] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve,* „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 146.
[258] Isto, str. 154.
[259] Isto, str. 145.-147.
[260] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 31., Izvješće o situaciji na pobunjeničkom području za 30./31. srpnja 1941.

„Ustanak poprima karakter općeg ustanka. Širi se na sjever od Ključa i Bosanskog Petrovca, zahvatajući planinu Grmeč. Znaci ustanka su i na Kozari. Panika kod stanovništva. Seljaci se naoružavaju bilo čime i listom se dižu. Zaključak: ustanak se na ovaj način neće ugušiti. Akcija za ugušivanje pokreta će se svesti na borbe izoliranih jedinica, bez veze sa zapovjedništvima. Treba angažirati jake snage i dobro opremljene, te poduzeti sistematsko čišćenje. Intervencija saveznika.“[261]

Na području Velike župe Krbava i Psat u razdoblju od kraja srpnja do početka rujna 1941. g. četničko-komunistički ustanici su ovladali područjem Bosanskog Grahova, Drvara, Kulen Vakufa te dijelovima kotara Bosanska Krupa.

[261] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 31, str. 21.-22., Situacija u noći 30./31. srpnja 1941.

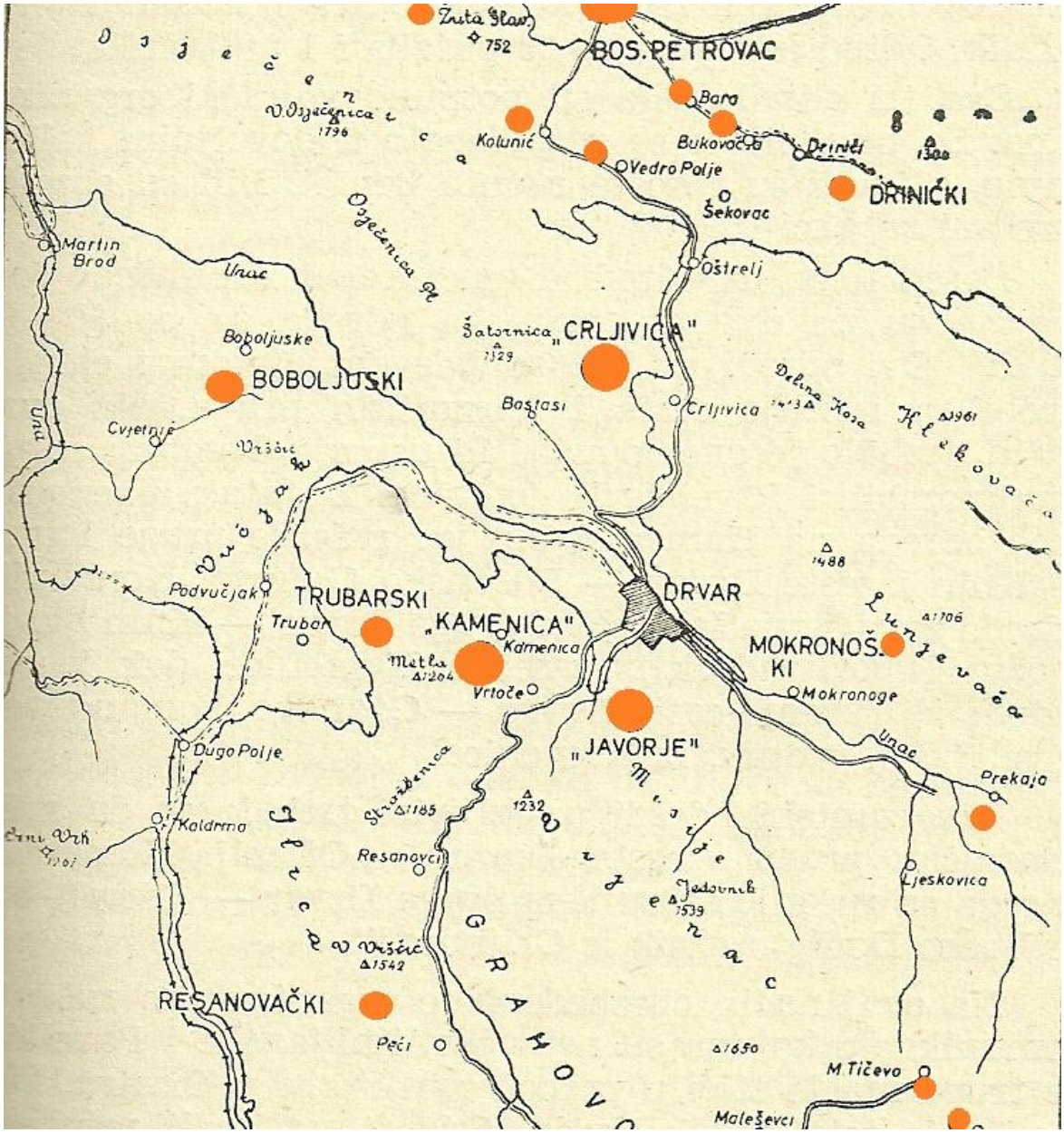

Ilustracija 6. Pregled logora četničko-komunističkih ustanika, srpanj – kolovoz 1941. godine
(Karta preuzeta iz knjige: Milan N. Zorić, Drvar u ustanku četrdeset prve, Beograd, 1963., str. 59.)

Zločini četničko-komunističkih ustanika nad katolicima i muslimanima

Nakon što su četničko-komunistički ustanici 27. srpnja 1941. g. pokrenuli napad na postrojbe NDH, Pokrajinski komitet KPJ-a za Bosnu i Hercegovinu istog dana je uputio proglas u kome poziva na opći ustanak protiv „fašističkog okupatora i domaćih izdajnika“. Na samom početku pravoslavci koji su podigli ustanak suočili su se sa značajnim problemima. Jedan od tih problema bilo je nesuglasje između komunističkog i četničkog vodstva oko suradnje s katolicima i muslimanima. Dok su komunisti smatrali kako se ustanku treba pridružiti pučanstvo svih vjeroispovijesti na području NDH, što znači i katolici i muslimani, dotle je većina ustanika bili protiv toga jer su katolike i muslimane smatrali svojim neprijateljima.[262]

Zbog toga je i početak ustanka bio obilježen masovnim zločinima nad katoličkim i muslimanskim pučanstvom. Prvi se dogodio u Drvaru na katolički blagdan sv. Ane, a prve žrtve su bili drvarski župnik Waldemar Maximilian Nestor i njegovi župljani, hodočasnici. Svake godine drvarski katolici su hodočastili na blagdan sv. Ane njezinoj crkvi na Kosovu Polju kod Knina. Sutradan, 27. srpnja 1941. g. hodočasnici iz Drvara zajedno sa svojim župnikom paterom Nestorom vraćali su se vlakom iz Knina za Drvar. U blizini mjesta Trubar, udaljenom oko 18 kilometara od Drvara, četničko-komunistički ustanici su zaustavili vlak s hodočasnicima. Iz njega su izveli sve katolike, njih oko 300, a potom ih ubili. Njihova tijela bacili su u prirodnu jamu Golubnjača. Među ubijenima bio je i drvarski župnik Waldemar Maximilian Nestor. O ovom događaju partizan Stevo Babić u knjizi „*Drvar 1941.-1945., „Sjećanje učesnika““* je zapisao sljedeće:

„Bilo je svanulo, sunce je već obasjalo cijelu okolinu. Čete se već spremale za pokret prema žandarmerijskoj stanici Trubar. Kada je četa stigla u rejon Ži(v)kovca, pojavio se putnički voz, jer pruga na tom dijelu nije bila pokidana. U vozu nije primijećena vojska pa su ustanici propustili voz prema Vagnju. Na željezničkoj stanici Vaganj, Damjan Zeljković s grupom stariji ljudi i omladinaca pokupio je sve putnike iz voza. Među njima se nalazio ustaša Marko Špiranović, katolički svećenik Petar Maks(sic!) i neki trgovci. Ova grupa je izvela iz voza strojovođu Lakšmita, čiji je sin tada bio član KPJ i nalazio se kod ustanika. Grupa Damjana Zeljkovića je na svoju ruku povela sve putnike k Golubnjači i sve ih, bez ičijeg odobrenja postrijeljala.“[263]

[262] Majstorović M., Medić M., *Ustanak naroda Jugoslavije 1941.*, Beograd, 1964., str. 461.; Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj Krajini*, Beograd, 1967., str. 93., 103., 190., 191.
[263] Drvar 1941.-1945., *Zbornik radova*, svezak II, Drvar, 1972., str. 207.-208.

Koliko je ubijeno hodočasnika, do danas nije točno utvrđeno. U komunističkoj Jugoslaviji ovaj zločin nad katolicima i drvarskim župnikom nikada nije bio procesuiran niti je itko radio na ekshumaciji ubijenih. Štoviše, prostor prirodne jame Golubnjača bio je pretvoren u prostor za odlaganje otpada, prije svega uginulih životinja. Tek u ljeto 2003. g. Povjerenstvo za nestale osobe Federacije Bosne i Hercegovine, vršeći ekshumaciju žrtava rata 1992.-1995. u Bosni i Hercegovini, u jami Golubnjači kraj Drvara, ustanovilo je kako je od ukupno 17 nekompletnih tijela (kostura) samo jedna osoba iz vremena posljednjeg rata (1993. godine), a da su ostala tijela starija od 70 godina, odnosno iz razdoblja Drugog svjetskog rata.[264]

U ovaj proces identifikacije uključila se i Banjalučka biskupija. Utvrđeno je da pronađena nekompletna tijela pripadaju ubijenom drvarskom župniku Nestoru i određenom broju njegovih hodočasnika koje su četničko-komunistički ustanici ubili 27. srpnja 1941. g. Kako je jama Golubnjača bila zatrpana smećem i ostacima uginulih životinja koje su u nju bačene, navedeno Povjerenstvo za traženje nestalih osoba nije moglo vršiti daljnju ekshumaciju. Stoga i dalje ostaje pitanje krije li ova i još neke druge prirodne jame oko Drvara tijela ubijenih katolika iz razdoblja 1941. g.[265]

Na isti blagdan sv. Ane, 26. srpnja 1941. g., skupina drvarskih katolika je hodočastila kod kapelice sv. Ane na Oštrelju, mjestu koje je oko 15 kilometara udaljeno od Drvara. Do Oštrelja hodočasnici su putovali malom šumskom prugom koja je vodila na sjever od Drvara preko Oštrelja i Srnetice gdje se račvala tako da je jedan odvojak išao prema Sanskom Mostu i Prijedoru, a drugi preko Potoka do Mliništa. Većinu hodočasnika činili su žene i djeca. Među njima bilo je nekoliko činovnika iz Drvara te jedan ustaša i dvojica domobrana bez oružja jer su išli na hodočašće.

Predvečer, kad su se hodočasnici vraćali vlakom kući, bio im je popriječen put. Na željezničkoj pruzi su se nalazila srušena stabla drveća koja su putnici uklonili kako bi mogli nastaviti putovanje. Pred zoru, 27. srpnja 1941. g., kad su se hodočasnici približavali Drvaru, četničko-komunistički ustanici su iz šume napali vlak uzvikujući: „Hura! Juriš! Dolje ustaše! Majku vam ustašku! Živjela Crvena armija! Živio kralj Petar!“[266] Odmah na mjestu oni su ubili jednog ustašu i dvojicu domobrana koji su bili nenaoružani te nekoliko muškaraca i činovnika. Žene i djecu zajedno sa svećenikom

[264] Anto Orlovac, *Waldemar Maximillian Nestor – prvomučenik Banjalučke biskupije,* Banjalučka biskupija, Banja Luka, 2017., str. 80.-81.
[265] Isto.
[266] *Četnička pobuna i zločini u istočnoj Lici i jugozapadnoj Bosni 27. srpnja 1941. godine*, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb, 2010., str. 8.-9.

Branimirom Župančićem, koji ih je vodio na hodočašće, nisu ubili nego su ih pustili da se vrate svojim kućama.[267]

Ukupan broj ubijenih katolika i muslimana u Drvaru tijekom četničko-komunističkog ustanka u srpnju i kolovozu 1941. g. teško je utvrditi. Svećenik Grga Blažević, drvarski župnik prije Waldemara Maximiliana Nestora, tvrdio je kako je u Drvaru ubijeno oko 350 katolika i 200 muslimana. Ovi ubijeni su samo dan prije došli iz Živinica kod Tuzle raditi u drvarsku pilanu i tvornicu celuloze jer pravoslavni radnici više nisu dolazili na posao. Priključili su se ustanicima. Osim 200 muslimana koji su dopremljeni iz okolice Tuzle, ubijeno je i 45 katolika iz Hercegovine koji su tada iz istih razloga došli u Drvar. Osim katolika Hrvata, četničko-komunistički ustanici su na području Oštrelja i Potoka ubili i katolike slovenske, češke i poljske nacionalnosti. Među ubijenima je bio i poduzetnik Ivo Bauer, glavni pokretač gradnje katoličke crkve u Drvaru.[268]

O četničko-komunističkim zločinima u Drvaru i okolici svjedočila je i Mara Došen koja je pripadala partizanskom pokretu. Ona je godinu dana nakon što su partizani 26./27. srpnja 1941. g. zauzeli Drvar pred župskim redarstvenim istražnim povjerenstvom, kao svjedok tih događaja, dala sljedeću izjavu:

„Ustanici su istjerali sve pučanstvo iz kuća i otjerali sve u logor izvan mjesta, a kuće pretražili. Hrvate su odvojili od Srba te su ih u grupama od 40-60 ljudi odvojili u Kamenicu i tamo ubijali. Te su u Drvaru i bližoj okolici poubijali oko 300 Hrvata, a ostalo ih je u gradu oko 15-20. Otpor su davali mlade ustaše u Hrvatskom domu njih oko 30, ali nisu mogli izdržati navale, pa su zarobljeni svezani odvedeni u Kamenicu i tu su svi poubijani. Ostali Hrvati nisu bili naoružani, pa nisu ni mogli davati otpor. U to vrijeme nije se govorilo samo o četnicima već i o komunistima jer su zajedno radili.“[269]

Na meti četničko-komunističkih ustanika bili su i katolici koji su radili u drvarskoj tvornici celuloze. Svjedok tih stradanja Ante Mile Krvavica u članku „Svjedok sam četničkih zločina u Grahovu“ u listu *Slobodna Dalmacija* 10. kolovoza 1995. g. je izjavio: „27. srpnja 1941. godine 89 Hrvata radnika koji su radili u Tvornici celuloze u Drvaru s obitelji pobacali su žive u kotlove celuloze.“[270]

---

[267] Anto Baković, *„Dječak s Drine“*, Zagreb, 1996., str. 403.-405.

[268] *Četnička pobuna i zločini u istočnoj Lici i jugozapadnoj Bosni 27. srpnja 1941. godine*, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb, 2010., str. 8.-9.

[269] *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u NDH u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, izdanje Ministarstva vanjskih poslova NDH, sastavljeno na temelju dokaznog gradiva, Zagreb, lipnja 1942., str. 108.-110.

[270] Ante Mile Krvavica, „Svjedok sam četničkih zločina u Grahovu“, *Slobodna Dalmacija*, 10. kolovoza 1995., str. 15.

Prema shematizmu Banjalučke biskupije prvih dana četničko-komunističkog ustanka ubijeno je 37 katolika u Oštrelju i 25 katolika u Potocima. Osim katolika u Kamenici kod Drvara, ubijeni su i radnici muslimani koji su radili u drvarskoj tvornici celuloze 27. srpnja 1941. g. i zatekli se u gradu te neki muslimani koje su ustanici uhitili u okolici Bosanskog Petrovca tijekom ljeta 1941. g.[271] O zločinima drvarskih ustanika nad katolicima i muslimanima tijekom ljeta 1941. g. bilo je riječi i na sastanku dr. Ante Nikolića, velikog župana Velike župe Bribir i Sidraga i generala Renza Dalmazza, zapovjednika talijanskog VI. korpusa koji je održan u Splitu 18. studenoga 1941. g. U razgovoru s generalom Dalmazzom veliki župan Nikolić je ustvrdio kako su pobunjenici u Drvaru „poubijali oko 400 Hrvata".[272]

Masovni zločini nad katolicima na dan ustanka 27. srpnja 1941. g. dogodili su se i u Bosanskom Grahovu. Četnici pod vodstvom Brane Bogunovića i Markice Ćućuze ubili su više od 100 katolika koje su uhitili u Bosanskom Grahovu i okolnim katoličkim selima Mali i Veliki Obljaj, Luke, Korita, Ugarci i Uništa. Ubijeni su na nekoliko mjesta u skupinama dok su drugi ubijeni u svojim kućama. Vlasti NDH su utvrdile identitet 93 ubijene žrtve.[273]

Žrtve su ubijane u svojim kućama gdje su živjele ili gdje su ih ustanici zatekli. Veću skupinu uhićenih bosansko-grahovskih katolika četničko-komunistički ustanici odveli su u selo Tiškovac te ih zatočili u željeznički tunel gdje su bili izvrgnuti različitim oblicima mučenja. Dio tih zatočenih katolika je ubijen, a dio ih je odveden u sela Kamenicu i Risanovce (Resanovce) kod Drvara gdje su ubijeni i bačeni u jame. O početku četničko-komunističkog ustanka i počinjenim zločinima nad katolicima Bosanskog Grahova i okolice govori u svom izvješću od 30. srpnja 1941. g. Andrija Kardum, grahovski

[271] Anto Orlovac, Trinaest ugaslih svijeća – župe Banjalučke biskupije nestale u drugom svjetskom ratu, *Crtajte granice ne precrtavajte ljude*, Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, Studia Vrhbosniensia 7, Sarajevo-Bol, 1995., str. 596.-599.

[272] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 234, dok. br. 3.

[273] Časopis *Drina* 1955. godine objavio je članak o stradanju grahovskih Hrvata, a na temelju iskaza jednog od svjedoka: „Hrvatsko je pučanstvo gornjih sela Šarići, Špiranovići, Čuline i Kardumi tog dana (27. srpnja 1941.) kao i inače mirno i marljivo obavljalo svoje dnevne poslove, kad iznenada upadnu u ta sela do zuba oboružani četnici, pod vodstvom svojih vojvoda popa –ujića, Zlovođe i Bogunovića i počnu odmah sa hvatanjem hrvatskih ljudi. Tko nije uspio pobjeći, stavljen je pod nož. Među ostalim ubijeni su toga dana po četnicima sljedeće osobe: Sarić Ante, Čulina Niko, Bilandžija Jozo, Sarić Frano, Sarić Stanko, Sarić Martin, Sarić None, grahovski župnik kojem se ne sjećam imena, Sarić Juko, Sarić Niko, Sarić Ive, Sarić Marko, Sarić Jandre Markov, Špiranović Niko, Kardum Ive, Sarić Tadija, Sarić Periša sin Tadije, Sarić Ante Tadijin, Sarić Ive, Sarić Janko, Dujić Niko, Sarić Stana, Sarić Ive Jandrin, Kardum Željko, Kardum Niko, Mrđa Pero, Mrđa Ivan, Mrđa Marko, Kardum Željko, Kardum Nine, Špiranović Marko i drvarski župnik kojem se ne sjećam imena, Bilandžija Marko zvani Malenica, Kardum Ive – Bočin, Čulina Mate i žena mu, Sarić Nine, lugar Barać i cijela mu obitelj: žena i sedmoro djece (s majkom Anicom Barać bilo je osmero djece koja su tada stradala) poklana u župnikovom stanu" (Vidi: *Drina* o.c., V, broj 1.-3., 1955., str. 51.-54.).

tabornik. On je s malobrojnom posadom branio Bosansko Grahovo, ali se u noćnim satima morao povući prema Kninu. U izvješću se kaže:

„Dana 26. srpnja 1941. sve telefonske linije Bosanskog Grahova sa susjednim mjestima Kninom i Drvarom bile su pokidane. Te noći su pobunjenici ubili dvojicu hrvatskih vojnika od nekoliko njih koji su čuvali most u selu Borovači. Izvidnica sastavljena od desetak hrvatskih vojnika koja je pošla iz Bosanskog Grahova u Borovaču da vidi što se dogodilo bila je već na putu napadnuta i dvojica vojnika su ubijena…
Hrvati koji su tamo ostali bili su prepušteni sustavnom istrebljenju i to na najgrozniji način. Pobunjenici u Grahovu bili su obučeni neki u seljačkom crnom odjelu sa šubarama i znakom četničkim, a neki u crvenom odjelu s crvenom zastavom u ruci (komunisti)... Po pričanju izbjeglica iz Grahova, pobunjenici, kada su došli sve što je u Grahovu ostalo od našeg življa, sve su poklali i onesposobili (isprebijali), kuće su sve popalili, a sela Bilandžije i Vulići su potpuno razorili i zapalili, također su i sve opljačkali, stoku su ubijali i puštali iz obora u žito.“[274]

U knjizi *Ljetopis samostana Svetog Ante u Kninu 1904.-1963.* autora Petra Bezine, pod datumom 27. srpnja 1941. g. zapisano je da su tog dana pobunjenici oko pet sati navečer bacili u jamu Kamenica više od „200 povezanih muškaraca katolika i muslimana“. Među mučenim i ubijenim katolicima kotara Bosansko Grahovo bili su župnik don Jure Gospodnetić, Tomislav Sarić, ustaški logornik, Petar Barbarić, kotarski oblasni sudac, Vlado Srnić, šef Poreske uprave i njegova supruga i mnogi drugi. Najodgovorniji za ove počinjene zločine bio je četnički vojvoda Brane Bogunović iz Bosanskog Grahova.[275]

Treba istaknuti kako je Slavko Galiot u svom radu *Žrtve II. svjetskog rata i poraća*, koji je objavljen u zborniku radova *Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanje, nauk i pouka* napravio identifikaciju svih 208 ratnih i šest poratnih žrtava katoličke vjeroispovijesti. Prema njegovim podatcima, 1941. g. s područja Bosanskog Grahova ubijeno je 93 katolika, od kojih su njih 58 bile civilne žrtve. Ostali su stradali tijekom rata.[276]

Nakon zauzimanja Drvara i Oštrelja, četničko-komunistički ustanici su 2. kolovoza 1941. g. napali i zauzeli selo Vrtoče koje je pripadalo župi Krnjeuša u kotaru Bosanski Petrovac. U Vrtočama je prema shematizmu Banjalučke biskupije 1935. g. živjelo 88 katolika u jakom pravoslavnom okruženju. Odmah po zauzimanju Vrtoča četničko-komunistički ustanici su uhitili, a potom i ubili trgovca i gostioničara Josipa Matijevića, njegovu suprugu Mariju te još osam članova njegove obitelji, od toga petero djece. Većina

[274] *Zbornik iz NOR-a*, tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini 1941. godine, Beograd, 1951., str. 527.-528.
[275] Zdravko Dizdar, Mihael Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1999., str. 229.-230.
[276] Slavko Galiot, Žrtve II. svjetskog rata i poraća, *Zbornik radova Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanje, nauk i pouka*, Bosansko Grahovo – Zagreb, 2000., str. 289.-371.

ostalih katolika iz Vrtoča pobjegla je u obližnji Bjelaj jer je idućih dana nastupilo njihovo ubijanje te pljačka i paljenje kuća.[277]

Istog dana, 2. kolovoza 1941. g., četničko-komunistički ustanici su upali u ličko selo Boričevac i ubili 55 katolika dok je preostalih oko 2180 uspjelo pobjeći u Kulen Vakuf i tako se spasiti pokolja. Među ubijenim katolicima Boričevca bilo je 44 žena i djece i 11 ostalih osoba. Nakon izvršenog zločina i protjerivanja katolika, četničko-komunistički ustanici su prvo temeljito opljačkali Boričevac, a potom ga spalili.[278]

O stradanju katolika Boričevca i njihovom dolasku i smještaju u Kulen Vakufu u izvješću tajnika državnog vijeća Jure Pavičića od 13. kolovoza 1941. g. kaže se:

„(…) Iste večeri sam stigao u Kulen Vakuf, predao satniku Weberu 200 pušaka za obranu ovog mjesta. U Kulen Vakufu se nalazi stanovništvo cijelog sela Boričevac, koje je do temelja spaljeno i srušeno. Stanovništvo oko 1200 duša, koje je došlo iz sela Boričevca nalazi se u Kulen Vakufu po muslimanskim štalama i kućama u jednom očajnom stanju. Vlada strašna golotinja i glad, jer su već sve pojeli što je u mjestu bilo. A izvan mjesta ne mogu jer su opkoljeni. Dolaskom ovog oružja njihovo stanje se popravilo u toliko što su sigurniji i za opstanak i što i oni napadaju vlaška sela i otuda dogone blago, kose žito i onda gone u mjesto gdje će ga vršiti. No, usprkos tome što su dobili 200 pušaka i što su imali oko 150 vojnika, pritisak četnika je strahovito velik. Četnici koji bježe od vojske, koja je išla iz Bihaća prema Bosanskom Petrovcu idu u planinu iznad Kulen Vakufa, jer je vojska daleko 30 kilometara od Kulen Vakufa prema Boričevcu. Prema izvješću satnika Webera nalazi se više četničkih utvrda, otuda vrše napad i to: u Visočici jedna, druga u Kamenskom, treća u Gornjem Lapcu/ više Gornjeg Lapca/, četvrta prema Lisac selu Doljani i jedna armija u šumi Ljutici. (...)

U Kulen Vakufu je stanje teško i očajno, može se svaki čas dogoditi ono najgore. Četnici mogu većom navalom osvojiti Kulen Vakuf, a kolera se može svaki tren pojaviti, jer narod jede samo meso, a leševi su okolo mnogi, koji ne mogu za sada biti pokopani.“[279]

Tjedan dana nakon Vrtoča i Boričevca, 9. i 10. kolovoza 1941. g. četničko-komunistički ustanici napali su Krnjeušu. Ovo mjesto je bilo sjedište istoimene rimokatoličke župe koja je obuhvaćala deset sela u kojima su živjeli Hrvati i to: Krnjeuša, Lastve, Vranovina, Risovac, Vođenica, Vrtoče, Bjelaj, Teočak, Prkosi i Cimeša. Župa je 1939. g. imala 1368 vjernika katolika, a u samoj Krnjeuši živjelo je više od 300 katolika.[280] Prvo su na meti napada četničko-komunističkih ustanika, kojima je zapovijedao četnički vojvoda Mane Rokvić i Lazo Atlagić, bili zaseoci u kojima su živjeli katolici: Zelinovac, Lastava,

[277] Anto Orlovac, *Waldemar Maximilian Nestor – prvomučenik Banjalučke biskupije*, Banjalučka biskupija, Banja Luka, 2017., str. 70.
[278] Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002., str. 172.
[279] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157, dok. br. 6.
[280] Isto, str. 54.-55.

Vranovine, Selišta, Rustine, Risovac, Brda, Zapoljka, Cerovače, tako da je najveći dio pučanstva tih zaseoka izbjegao u Krnjeušu. U ovom napadu su koristili i topništvo jer su prethodno uspjeli zarobiti jednu domobransku haubicu. Granatiranje je stvorilo paniku kod velikog broja katolika koji su uspjeli pobjeći od četničko-komunističkih ustanika iz 18 katoličkih krnjeuških zaseoka.

Kad je bilo jasno da će četnici i komunisti napasti i samu Krnjeušu, izbjegli katolici su se dali u bijeg. Jedna skupina je krenula u pravcu Bosanskog Petrovca udaljenog dvadesetak kilometara od Krnjeuše. Među onima koji su se povukli prema Bosanskom Petrovcu bio je jedan broj domobrana. U granatiranju Krnjeuše bio je teško ranjen krnjeuški župnik Krešimir Barišić. Nakon što su ga ranjenog uhitili, četničko-komunistički ustanici su ga odveli do katoličke crkve koja se nalazila u središtu Krnjeuše te nakon mučenja i odsijecanja pojedinih dijelova tijela, živog ga bacili u zapaljenu katoličku crkvu zajedno s trojicom sjemeništaraca Ivanom Skenderom, Ilijom Poplašenom i Jurom Tomičićem.[281] Oni su župnika Barišića smatrali glavnim „ustaškim organizatorom“ pod čijim blagoslovom su ustaše počinile sve zločine u Krnjeuši.[282]

O brutalnosti i razmjerima zločina četničko-komunističkih ustanika nad katolicima Vrtoča i Krnjeuše najbolje govori „Izvješće od 20. kolovoza 1941. o pokolju nad Hrvatima na području između Bihaća i Bosanskog Petrovca – Krnjeuše i ostalih sela“ u kojem se između ostalog kaže: „(…) U samim Vrtočama se 2. kolovoza odigrala krvava borba u kojoj su katolički stanovnici mjesta Vrtoče bili gotovo svi poubijani. U Vrtočama je bilo 6 katoličkih kuća, sa po prilici 50 stanovnika. Za vjeran prikaz tih grozota može nam poslužiti najbolje slučaj uglednog trgovca i gostioničara Josipa Matijevića. U subotu 2. kolovoza poklana je cijela njegova obitelj od 9 članova dok su samom Matijeviću odrubili glavu i stavili je na kolac te nosili okolo, a truplo bacili u oganj. (…)

(…) Četnici su u 9 sati sa svih strana upali u selo (Krnjeuša, op. a.), koji je imao 12 katoličkih kuća sa oko 80 žitelja koje su sve od reda opustošene i popaljene, a žitelji kako smo utvrdili, gotovo svi poubijani. U isto vrijeme i pod istim okolnostima zapaljeno je oko 15 kuća malog katoličkog seoca Lastva.

Tokom cijele subote i nedjelje četnici su hvatali ljude, žene i djecu. Neke su od njih i dalje ubijali, neke vodili sobom, a neke žive bacili u bunar zatim ih streljali i bunar natrpali zemljom.

[281] Anto Orlovac, *Palme im u rukama, život i mučeništvo župnika Krešimira Barišića i uništenje župe Krnjeuša 1941. godine,* Banja Luka – Zagreb, 2008., str. 88.–99. i 107.–119.
[282] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 153.

(…) Općinskog načelnika Ivana Matijevića starog 45 godina, rezali su po licu, otkidali prste itd., da je čovjek u najstrašnijim mukama izdahnuo. Iz njegove kuće zlostavljani su i ubijeni: žena Marija 45 godina stara, sinovi: Karlo 20 godina star, Nikola 15 godina star i kćeri: Ana 18 godina, Mara 8 godina i Kata 6 godina stara. Najstrašnije od svih mučen je župnik Krešimir Barišić 33 godine star. Njega su četnici izvukli iz načelnikove kuće, noževima ga izrezali i izboli po licu i tijelu, odsjekli mu prste, nos i uši i izboli oči te ga zatim poluživa bacili u zapaljenu crkvu. (…)

U kući porodice Nikole Balena ubijen je sam Nikola star oko 52 godine, sin mu Nikica star 18 godina, dok se za sudbinu još 4-ro djece, među kojima je najstarijia Ana 23 godine stara, bolesna i slaboumna, ništa ne zna. (…)

U kući Jure i Franje Balen ubijena im je majka Marta stara 52 godine, sestre Marija stara 18 godina, žena Jurina Ivka stara 28 godina, sinovi Jure i Mile, prvi 6 drugi 7 godina star, Jozo 5 godina star, a Ivan dijete od 7 mjeseci bačen živ u goruću kuću. (…)

U kući Ivana Balena (koji je sada u zarobljeništvu u Njemačkoj) živio je brat mu Dane i Toma, koji se sada nalazi u našoj vojsci. Iz te porodice ubijen je Dane Balen 27 godina star, žena mu Ruža 26 godina stara, sin Petar 4 godine star i sin Ilija dijete od 1 godine. Zatim su ubijene žena Ivanova Jela stara 35 godina, kći Kata 13 godina, Milka 8 godina, Mara 5 godina i sin Drago 2 godine star. Isto tako ubijena je Tomina žena Anka stara 19 godina. (…)

Iz zadruge Matijević ubijen je Jure 34 godine star, otac Jurin Ilija 50 godina, majka Ana 50 godina, žena Ruža 36 godina, sin Mile 16 godina, Dane 12 godina, kćer Mara 5 godina, Anka 4 godine i Manda 5 mjeseci stara.“[283]

O zatečenom stanju u Krnjeuši nakon izvršenog zločina govori se i u izvješću potpukovnika Božidara Zorna, zapovjednika 3. bojne 3. pješačke pukovnije koji se 14. kolovoza 1941. g. sa svojom bojnom uspio probiti do Krnjeuše. Izvješće je upućeno najvišim vojnim dužnosnicima NDH, među kojima i vojskovođi Slavku Kvaterniku. U izvješću se kaže:

„Ova bojna je 14. kolovoza 1941. do 17 sati stigla u Krnjeušu. Napredovanje je išlo vrlo teško i sporo te je trajalo 12 sati. Savladano je i uklonjeno 26 prepreka na putu kroz šumu Grmeč. Pored toga, protjerano je nekoliko zasjeda i uhvaćeno mnogo seljaka, od kojih su dva streljana kao četnici, a dva zadržana kao sumnjivi. Katoličko selo Krnjeuša potpuno je spaljeno i uništeno te pruža strašnu sliku. Tu je ubijeno oko 400 Hrvata katolika na najgrozniji način. Svećenik spaljen zajedno s crkvom. Niko se ne može osjećati

[283] HDA, 1450, MF-D-2232, str. 320-330.

ravnodušnim pri pregledu ovih strahota. Vojnici su se jedva suzdržali da ne ubiju sve Srbe. Do sada nikome ništa nije učinjeno. Srbi su vraćeni kućama ili se vraćaju sami. Ima mnogo kuća gdje su samo žene, jer su njihovi muževi u planinama i „navodno se boje“ da se vrate. Četnici su bili i jesu sami seljaci, a vođe su im na mom odsjeku Dušan Ognjenović i geometar Cvetko Rogić i drugi. Sad se svi javljaju da su nevini.“[284]

U napadu četničko-komunističkih ustanika na Krnjeušu i okolne katoličke zaseoke ubijeno je oko 400 katolika.[285] Do danas je identificirano 240 koji su ubijeni 9. i 10. kolovoza i deset koji su poginuli tijekom rata.[286] Njihova tijela su najvećim dijelom bačena u okolne krške jame među kojima je najpoznatija jama Kaluđerica, neki su spaljeni u mjesnoj katoličkoj crkvi, a neki u svojim kućama. Nakon pljačke i ubijanja, ustanici su zapalili Krnjeušu tako da se preživjeli katolici nikada više nisu vratili svojim kućama i u svoj rodni zavičaj.[287]

S druge strane, partizanski izvori o masovnom ubojstvu katolika Krnjeuše i događajima u Krnjeuši 9. i 10. kolovoza 1941. g. govore kao „oslobodilačkoj“ akciji u kojoj je uhićeno nekoliko ustaša, među kojima su Ivan Dudek i krnjeuški župnik, koji su potom streljani.[288]

Odmah po dobivenoj informaciji o počinjenim zločinima u Krnjeuši, vojskovođa Kvaternik je zapovjedio da se brzoglasom obavijesti general Dragutin Rumler, zapovjednik Vrbaskog divizijskog područja, kako od 15. kolovoza 1941. g. počinje s radom Prijeki sud u Bosanskom Petrovcu koji će odmah uredovati u Krnjeuši. General Rumler koji je 14. kolovoza 1941. g. iz Ključa stigao u Bosanski Petrovac odmah je postupio po vojskovođinoj zapovijedi.[289]

Vijest o zločinima nad katolicima Krnjeuše teško je primio i veliki župan Velike župe Krbava i Psat Ljubomir Kvaternik. Potvrđuje to izvješće Glavnog stožera Hrvatskog domobranstva od 14. kolovoza 1941. g. u kojem se kaže:

„Brzoglasu prilazi veliki župan iz Bihaća, pa dodaje da je od Matagićevog odreda odvojena 1 četa od Vrtoča ka Krnjeuši, zatim da će veza do Krnjeuše i Vrtoča biti uspostavljena u tijeku 15. o.m. prije podne. Veliki župan je pod vrlo teškim dojmom, povodom tragedije u Krnjeuši, osudio držanje vojske, koja postupa suviše blago, pa je čak jedan četnik naoružan pušten, navodno da dovede i preda druge četnike, što je vrlo

[284] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14.
[285] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14., Izvješće potpukovnika Zorna, zapovjednika 3. bojne 3. pješačke pukovnije od 14. kolovoza 1941.
[286] Josip Jurjević, *Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. VIII. 1941.,* Zagreb, 1999., str. 110.-125.
[287] Anto Orlovac, *Trinaest ugaslih svijeća – Župe Banjalučke biskupije nestale u drugom svjetskom ratu,* Sarajevo-Bol, 1995., str. 591.-594., Luka Pavičić, *Kronika stradanja Hrvata južne Like,* Zagreb, 1997., str. 282.-286.
[288] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 153.
[289] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14, Glavni stožer Ministarstvo Hrvatskog domobranstva, Stanje 14. kolovoza i noću 14./15. kolovoza na prostoru pobune.

naivno. Traži puške da naoruža pučanstvo te da sam sa ovim pristupi obračunu sa Srbima. O tome da se obavijesti i sam Vojskovođa."[290]

Na istraživanju masovnog zločina u župi Krnjeuša u kolovozu 1941. g. najviše je radio prof. Josip Jurjević, podrijetlom iz Krnjeuše, čijom zaslugom je utemeljena i Zavičajna udruga „Krnjeuša kolovoza 1941". Na temelju dugogodišnjeg istraživanja prof. Jurjevića identificirano je 240 krnjeuških katolika koje su 9. i 10. kolovoza 1941. g. ubili četničko-komunistički ustanici. Prema obiteljskim prezimenima (rodu) ubijeno je: Bajtek (1), Čorak (8), Balen (42), Došen (3), Dudek (2), Ivaniš (12), Ivezić (14), Javor (11), Jurjević (18), Katalinić (5), Knežević (16), Matijević (34), Močnik (2), Pavelić (7), Pavičić (18), Sekulić (4), Skender (14), Tomičić (4).[291]

U historiografiji iz razdoblja komunističke Jugoslavije o počinjenom zločinu i progonu katolika župe Krnjeuša ne postoje nikakvi podatci niti je ovaj zločin istraživan. Razloge takvog odnosa treba tražiti i u činjenici da su se ovi zločini dogodili u vremenu „podizanja ustanka protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika" i „borbe za bratstvo i jedinstvo svih jugoslavenskih naroda" pa bi vjerojatno priznavanje ovih zločina nad katolicima u značajnoj mjeri dovelo u pitanje ovakve od četničko-komunističkih ustanika, odnosno partizana, deklarirane ciljeve borbe.

Osim što preživjelim katolicima Krnjeuše i okolnih 18 zaseoka nikada više nije omogućen povratak na njihova imanja i u spaljene domove, jugoslavenske vlasti su nakon svršetka Drugoga svjetskoga rata sustavno naseljavale ovo područje pravoslavnim pučanstvom. Na taj način trebalo je ne samo promijeniti vjersku strukturu tadašnjeg sreza Bosanski Petrovac na štetu katolika i muslimana, nego i onemogućiti bilo kakav spomen na zločin koji se dogodio 9. i 10. kolovoza 1941. g. Potvrđuje to i činjenica da je tek nakon 74 godine od pogroma u Krnjeuši po prvi put u organizaciji Banjalučke biskupije i župe sv. Josipa Drvar – Bosanski Petrovac održana komemoracija za ubijene katolike župe Krnjeuša, na rimokatoličkom groblju u Krnjeuši koje je u proteklom razdoblju služilo kao livada za ispašu stoke.[292]

Osim prema katolicima, četničko-komunistički ustanici svoje neprijateljstvo su pokazali i prema muslimanskom pučanstvu na području Velike župe Krbava i Psat. Posebno se to vidjelo na primjeru izvršenih masovnih zločina nad muslimanima Kulen Vakufa, tadašnje

[290] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14, str. 7.
[291] Podaci preuzeti: Josip Jurjević, *Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. kolovoza 1941.*, Vikarijat Banjalučke biskupije, Zagreb, 1999.
[292] Više o stradanju katolika župe Krnjeuša vidjeti: www.biskupija-banjaluka.org

kotarske ispostave u Velikoj župi Krbava i Psat. Smješten u Ljutočkoj dolini, Kulen Vakuf je prije rata kao općinsko središte imao oko 2100 stanovnika, od čega je 1975 bilo muslimana, oko 125 pravoslavaca i nekolicina katolika.[293] Osim u Kulen Vakufu, muslimani su bili većinsko stanovništvo i u selima Ćukovi, Orašac, Klisa u kojima je živjelo ukupno oko 3700 muslimana. Tako je 1941. g. u cijeloj Ljutočkoj dolini živjelo oko 5675 muslimana i oko 500 katolika koji su živjeli u nekoliko okolnih sela.[294]

Kao i u ostalim dijelovima Velike župe Krbava i Psat, tijekom travnja i svibnja 1941. g. u Kulen Vakufu je ustrojena jedna manja ustaška skupina od pedesetak dobrovoljaca koju je predvodio Miroslav Matijević. Krajem lipnja i početkom srpnja 1941. g. ova skupina je upadala u pravoslavna sela, pljačkajući imovinu seljaka, a uglednije pravoslavce, poput učitelja ili trgovaca, nakon privođenja su smještali u zatvor. Tako je sudbina mnogih uhićenih pravoslavaca ovog područja ostala nepoznata. Od sredine srpnja 1941. g. povećalo se nasilje ustaša nad pravoslavnim pučanstvom Kulen Vakufa i okolnih sela. Točan broj ubijenih pravoslavaca tijekom lipnja i srpnja 1941. g. nije utvrđen, pretpostavlja se da se radi o 600 ubijenih.[295] Ovi događaji su značajno utjecali na stvaranje nepovjerenja pravoslavnog pučanstva prema vlastima NDH, ali i jačanju netrpeljivosti prema katolicima i muslimanima, što će na kraju dovesti i do podizanja četničko-komunističkog ustanka.

Nakon što su zauzeli Drvar i Oštrelj, izvršili masovna ubijanja i protjerivanja katolika u Boričevcu, Vrtoči i Krnjeuši, na meti napada četničko-komunističkih ustanika našao se Kulen Vakuf. Njihovi značajniji napadi na rubna područja Kulen Vakufa otpočela su već 20. kolovoza 1941. g. Dodatan problem je nastao kad su u Kulen Vakuf, bježeći od ustanika, došle 263 muslimanske obitelji, odnosno 2131 osoba.[296] U takvim uvjetima dolazi do nestašice hrane, a loši smještajni i higijenski uvjeti doveli su do pojave zaraznih bolesti pa je čak prijetila i pojava tifusa. Uz sve to, zbog djelovanja ustanika s područja pravoslavnih sela Gorjevac, Dubovsko i Lipa, Kulen Vakuf nije mogao dobiti nikakvu pomoć iz Bihaća.[297]

---

[293] Max Bergholz, Čudna šutnja – zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu, Historijska traganja, 8, Sarajevo, 2011., str. 113.
[294] Isto, str. 115.
[295] Isto, str. 117.
[296] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve,* „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 273.
[297] Isto.

Već 4. rujna 1941. g. četničko-komunistički ustanici su s područja Bosne i Like napali i spalili muslimanska sela Ćukove i Orašac u Ljutočkoj dolini.[298] Veći dio pučanstva ovih sela je uspio pobjeći u Kulen Vakuf, a oni koji su ostali kod svojih kuća bili su ubijeni. U takvim okolnostima, satnik Blagomir Weber, zapovjednik 12. satnije 11. pješačke pukovnije smještene u Kulen Vakufu, kao zapovjednik mjesta donosi odluku o evakuaciji katoličkog i muslimanskog pučanstva iz Kulen Vakufa u pravcu Bihaća, udaljenog nekih 50-ak kilometara.

Evakuacija je otpočela u jutro 6. rujna 1941. g. U izbjegličkoj koloni nalazilo se oko 5600 izbjeglica, uglavnom muslimana.[299] Dok su se približavali pravoslavnim selima Prkosi i Ćovka, iz šuma, četničko-komunistički ustanici su otvorili vatru na izbjegličku kolonu. Meta napada nisu bili samo hrvatski vojnici koji su pratili i osiguravali kolonu, nego i nenaoružane izbjeglice. Pritom je ubijeno oko 500 ljudi.[300] Komunistički izvori navode da je „neprijatelj imao toliko gubitaka da je bilo nemoguće odrediti točan broj mrtvih i ranjenih“.[301]

Domobranske i ustaške snage, pod zapovjedništvom satnika Webera, koje su osiguravale izbjegličku kolonu, uzvratile su vatrom na ovaj napad i uspjele probiti četničko-komunistički obruč te sa sobom povesti oko 3000 izbjeglica. Ostalih oko 2000 izbjeglica je bilo zarobljeno, od kojih je sedamdesetak muškaraca odmah odvedeno do obližnjih prirodnih jama gdje su ubijeni, a potom bačeni u jame.[302] Dolaskom zapovjednika četničko-komunističkih ustanika Pere Đilasa obustavljeno je daljnje ubijanje. Naređeno je da se ostatak muslimana vrati u Kulen Vakuf uz obećanje da će sljedećeg dana biti izvedeni pod pratnjom iz Ljutočke doline.

Po dolasku u Kulen Vakuf ustanici su zarobljene muslimane podijelili u tri skupine. Jednu skupinu, koju je činilo oko 900 žena i djece, odveli su na obližnju livadu, dok je preostalih oko 400 zarobljenih muslimana smješteno u blizinu redarstvene postaje u Kulen Vakufu.[303]

---

[298] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda,* tom V, knjiga 1, Borbe u Hrvatskoj 1941. godine, Vojno-istorijski institut Jugoslavenske armije, Beograd 1952., dok. br. 42.

[299] Max Bergholz, *Čudna šutnja – zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu?*, Historijska traganja, 8, Sarajevo, 2011., str. 120.

[300] Isto.

[301] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini, br. 114. Izvještaj Štaba partizanskih odreda u Brdu Oraškom drvarske brigade od 9. rujna 1941. godine o borbama za oslobođenje Kulen Vakufa, 9. rujna 1941., str. 253.-254.

[302] Esad Bibanović, *Kulen Vakuf, Svjedočanstvo jednog vremena,* (neobjavljeni rukopis), str. 97.-98.

[303] Isto, str. 98.-99.

Po zauzimanju Kulen Vakufa četničko-komunistički ustanici su otpočeli s pljačkom svega što im je došlo pod ruku. Nakon pljačke počeli su s paljenjem muslimanskih kuća, a za kratko vrijeme cijeli Kulen Vakuf se našao u plamenu.[304] Nakon što su opljačkali i spalili mjesto, ustanici su napali muslimanske žene i djecu koje su držali kao zarobljenike. Neke od njih su bacili u rijeku Unu, a neki su se, pobjegavši do obale rijeke kako ne bi bili na svirep način ubijeni, bacili u Unu i tu skončali svoje živote.[305] Mnogi su uspjeli pobjeći u obližnja kukuruzišta, a kad bi bili otkriveni, na licu mjesta su ubijeni, a mnoge žene silovane.[306]

Međutim, bilo je slučajeva i da su neki pravoslavci fizički sprječavali ubojstva muslimana u Kulen Vakufu. To su uglavnom bili oni koje su muslimani zaštitili od ustaške vlasti. Oko 400 do 450 muslimanskih muškaraca odvedeno je u zarobljeništvo u Martin Brod. Učinjeno je to po naredbi zapovjednika četničko-komunističkih ustanika Pere Đilasa, bivšeg jugoslavenskog žandara. Nedugo potom isti je zapovjedio da se svi zarobljeni muslimani likvidiraju.[307] Zarobljenike su jednog po jednog vezivali žicom i u skupinama odveli do jame Golubnjača. Tu su ih ubili i bacili u jamu.[308]

Iz Kulen Vakufa u Bihać je 6. rujna 1941. g., pod hrvatskom oružanom pratnjom, stiglo oko 3100 izbjeglih muslimana i manji broj katolika. Od preostalih muslimana iz Ljutočke doline uspjelo se spasiti svega oko njih 500 dok je preostalih oko 2000 nestalo u razdoblju od 6. do 8. rujna 1941. g. Oni su ubijani na raznim lokacijama, a njihova tijela su bila razasuta po brojnim jamama, livadama i kukuruzištima, a nakon toga bačena u rijeku Unu.[309]

Masovnošću i okrutnošću počinjenih zločina u Kulen Vakufu i cijeloj Ljutočkoj dolini svoju „zabrinutost“ pokazale su i vođe četničko-komunističke pobune što se može saznati iz dopisa koji su uputili svojim podređenim zapovjednicima u Kulen Vakufu:

---

[304] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda,* tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini, dok. br. 106., Naređenje Štaba prvog bataljona „Sloboda“ od 8. rujna 1941.; komandama četvrtog odreda, odreda u Boboljuskama, Velikom i Malom Cvjetniću i Osredcima za raspored snaga, 8. rujna 1941. godine o borbama za oslobođenje Kulen Vakufa 9. rujna 1941., str. 254.; Bihać u novijoj istoriji (1018-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom I, Banja Luka, 1987., str. 444.-445.

[305] Esad Bibanović, *Kulen Vakuf, Svjedočenje jednog vremena,* (neobjavljeni rukopisi), str. 101.

[306] Derviš Kurtagić, *Zapis o Kulen Vakufu,* Bihać, 2005., str. 32.

[307] Esad Bibanović, *„Kulenvakufski komunisti u radničkom pokretu i ustanku“,* Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), tom I, Banja Luka, 1987., str. 452.

[308] Tarik Kulenović, *A šta kad partizani počine genocid?*, Časopis za kulturu i društvena pitanja „Behar“, godina XXIII., broj 122, Zagreb, 2014., str. 91.-100.

[309] Hilmija Altić, *„Bivši Kulen Vakuf“,* Sarajevo 1942., 15.-18.

„Primili smo vaš iscrpni izvještaj o borbama oko Kulen Vakufa i Dulidbe i o rezultatima tih borbi. Istorija Boričevca se ponavlja. Naše jedinice, koje su u borbu ušle s voljom i uzbuđenjem jer se bore za oslobođenje svoje zemlje, svojih gradova i sela, spaljuje te iste gradove i sela. Te iste jedinice, koje su se borile protiv krvavog terora Pavelićevih bandi (tj. ustaša) pokazale su se slabima u onemogućavanju neodgovornih elemenata od pljačke i paljevine Kulen Vakufa.

Vjerujemo da će svaki pojedinac među našim slavnim borcima osuditi paljevinu i pljačku Kulen Vakufa, kao i ubijanje nedužnih muškaraca, žena i djece. Također, vjerujemo da će u borbama u budućnosti naši borci spriječiti ovakve zločine pod svaku cijenu.“[310]

Nakon što su počinili masovna ubojstva i protjerali katolike i muslimane sa svojih ognjišta u Bosanskom Grahovu, Drvaru i Bosanskom Petrovcu, četničko-komunistički ustanici su proširili područje pod svojom kontrolom. Ta osvojena područja NDH nalazila su se u talijanskoj Drugoj i Trećoj zoni iz kojih su se povukle talijanske postrojbe tako da se ustanicima nisu mogle suprotstaviti novoustrojene malobrojne oružane postrojbe NDH. Unutar ovog područja pod kontrolom vlasti NDH bio je samo garnizon u Bosanskom Petrovcu. Katolici i muslimani koji nisu uspjeli pobjeći s područja pod kontrolom četničko-komunističkih ustanika uglavnom su stradali. Tako su gore navedena područja Bosanske krajine i Like bila prva „očišćena“ područja od katolika i muslimana tijekom Drugog svjetskog rata.

Kao izravna posljedica zločina tijekom rata broj katolika na području rimokatoličkih župa Drvar, Krnjeuša, Bosanski Petrovac i Bosansko Grahovo smanjio se do 1948. g. za više od 77%, a sve tri rimokatoličke župe prestale su postojati. Na ovom području katolici su deseterostruko više stradali nego pravoslavci i uglavnom su stradali od pravoslavnog pučanstva. S druge strane, pravoslavci su najvećim dijelom stradali od Nijemaca i Talijana. Tako je, naprimjer, od 2048 poginulih vojnika i civila srpske nacionalnosti tijekom Drugog svjetskog rata na drvarskom području smrt su kod njih 1394 prouzročili Nijemci, kod njih 489 Talijani, kod oko 100 četnici i kod više od 60 ustaše. Na području Bosanskog Grahova Nijemci i Talijani su prouzročili smrt za 965, a ustaše i četnici za 133 partizanskih vojnika i civilnih žrtava ovog područja.[311]

Također treba naglasiti da se iz pregleda žrtava fašističkog terora Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača Bosne i Hercegovine 1945. godine

[310] Vidi: *Zbornik dokumenata i podataka narodnooslobodilačkog rata jugoslavenskih naroda,* tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini dok. br. 106., Naređenje Štaba prvog bataljona „Sloboda“ od 8. rujna 1941. komandama četvrtog odreda u Boboljuskama, Velikom i Malom Cvjetniću i Osredcima za raspored snaga, 8. rujna 1941., str. 237.

[311] Zdravko Dizdar, Četnički zločini nad Hrvatima jugozapadne Bosne tijekom rata 1941.-1945., *Zbornik radova: Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanje, nauk i pouka*, Bosansko Grahovo – Zagreb, 2000., str. 121.-287.

jasno može vidjeti da u njemu nisu navedene brojne katoličke i muslimanske žrtve, a koje dokumenti različitih provenijencija i preživjeli svjedoci potvrđuju. Tako se u navedenom pregledu navodi „da je na području Bihaća od „fašističkog terora“ stradao 2791 Srbin, 16 Hrvata, 53 muslimana, 78 Židova, na području Bosanskog Grahova 158 Srba i 5 Hrvata, na području Bosanske Krupe 4001 Srbin, 5 Hrvata, 11 muslimana, na području Bosanskog Petrovca 2138 Srba, 3 Hrvata i 21 musliman, na području Cazina 1293 Srba, niti jedan Hrvat, 6 muslimana i 2 ostalih“.[312]

Stoga je za očekivati kako će buduća istraživanja donijeti pouzdanije brojčane pokazatelje svih stradalnika tijekom Drugog svjetskog rata na prostoru cijele Bosne i Hercegovine, bez obzira na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost, ali i onu ideološku koja je očigledno bila značajan čimbenik i vodilja za one koji su se ovim pitanjem bavili u komunističkoj Jugoslaviji.

Napori vojske NDH u gušenju ustanka

Nakon što su 27. srpnja 1941. g. zauzeli Drvar, četničko-komunistički ustanici su do 30. srpnja 1941. g. uspostavili bojišnicu koja se protezala sjeverno od Oštrelja i išla crtom selo Drinjić – južna ivica sela Bukovača – selo Kolunić – Žuta glava. Istovremeno je oko 3000 ustanika zauzelo područje južno od Bosanskog Petrovca. Prema izvješću pukovnika Vladimira Kalečaka, glavara Stožera I. domobranskog zbora od 30. kolovoza 1941. g. upućenom Glavnom stožeru Vrbaskog divizijskog područja ističe se da su sve veze između Bihaća i Bosanskog Petrovca prekinute te da ustanak poprima karakter općeg ustanka koji se širi od Ključa i Bosanskog Petrovca zahvaćajući područje Grmeča, a da su znaci ustanka vidljivi i na Kozari. Seljaci se u tim područjima naoružavaju bilo čime i dižu se na ustanak. Zbog svega toga je, po mišljenju pukovnika Kalečaka, neophodno uključiti i saveznike.[313] Istovremeno, pomoć od četiri do pet vagona puščanog streljiva koje je iz Zagreba upućeno Bihaću preko Bosanskog Novog nije mogla doći zbog oštećene pruge Bosanski Novi – Bihać.[314]

Zbog cjelokupne situacije Zapovjedništvo kopnene vojske NDH je 30. srpnja 1941. g. izdalo zapovijed Jadranskom i Vrbaskom divizijskom području te Gospićkom zdrugu da

[312] Zdravko Dizdar, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002., str. 339.
[313] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 31.
[314] Isto.

poduzmu napad svaki sa svog područja odgovornosti i tako uguše četničko- komunistički ustanak.[315]

Prema ovoj zapovijedi postrojbe Vrbaskog divizijskog područja su trebale izvesti napad u pravcu Drvara, središtu četničko-komunističke pobune, te protjerati i poraziti ustanike na području Lisina – Potoci – Srnetica – Oštrelj – Drvar dok su dijelovi postrojbi Jadranskog divizijskog područja trebali napasti iz pravca Glamoča prema Drvaru i od Livna prema Bosanskom Grahovu.[316] Prema zapovijedi vojskovođe Slavka Kvaternika, V.T.V. broj 1217 od 2. kolovoza 1941. g., cilj ove operacije bio je da se napadom u pravcu Drvara što jače stegne obruč oko područja pod kontrolom četničko-komunističkih ustanika te spriječi njihovo eventualno povlačenje prema Dalmaciji.

Nakon što je dobio zapovijed, a kako bi što bolje organizirao i izveo napad protiv četničko-komunističkih ustanika u pravcu Drvara, general Dragutin Rumler, zapovjednik Vrbaskog divizijskog područja, ustrojio je tri borbene skupine nazvavši ih Petrovačka, Ključka i Travnička.[317] Petrovačku borbenu skupinu pod zapovjedništvom potpukovnika Gustava Matkovića činilo je šest satnija s oko 1200 vojnika iz sastava 1. i 10. pješačke pukovnije. Zadatak ove skupine bio je očistiti od pobunjenika područje Bosanski Petrovac – Oštrelj – Drvar.

Ključkom borbenom skupinom, koju su činile tri satnije s oko 500 vojnika iz sastava 10. pješačke pukovnije i 5. ustaške satnije, zapovijedao je satnik Marko Lišnjak. Njezin zadatak je bio zauzeti i od pobunjenika očistiti područje Srnetice. Konačno, Travnička borbena skupina sastavljena od dvije satnije s oko 350 vojnika pod zapovjedništvom satnika Šoštarića imala je zadatak zauzeti željezničku postaju Potoci i poduzeti izviđanja u pravcu Srnetice.[318]

Glavna središta opskrbe ovih postrojbi bila su Bihać, Prijedor i Travnik. Prema zapovijedi generala Slavka Štancela, zapovjednika kopnenih snaga NDH, odobren je premještaj najnužnijih dijelova stožera Vrbaskog divizijskog područja u Prijedor kako bi se što bolje koordiniralo vojnom akcijom.[319]

Napad je trebao otpočeti 31. srpnja 1941. g. u 5.00 sati, ali je odgođen. Zapovijed o odgađanju akcije je u noćnim satima 30. srpnja 1941. g. izdao podmaršal August Marić, glavar Glavnog stožera domobranstva i brzoglasom prenio Stožeru Vrbaskog divizijskog

[315] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 84, dok. br. 6, V. T. V. broj: 1158.
[316] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 129.
[317] Isto, str. 130.
[318] Isto, str. 131.
[319] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 31, Domobransko dnevno izvješće za 30./31. srpnja 1941., str. 19.

područja u Banja Luci. U zapovijedi se kaže: „..da se akcija ima odložiti dok se ne združi i prikupi streljivo sa baterijom u Bihaću i dok sve ne pređe u Bosanski Petrovac.“[320] Naime, streljivo se nije moglo prebaciti u Bihać jer su četničko-komunistički ustanici na tri mjesta oštetili željezničku prugu Bosanski Novi – Bihać između željezničkih postaja Blatno – Rudice.[321]

Istovremeno, četničko-komunistički ustanici čine sve kako bi oštetili putnu komunikaciju Bosanski Petrovac – Ključ i Bosanski Petrovac – Bihać i time onemogućili opskrbu Petrovca oružjem, streljivom i svježim snagama, time spriječivši poduzimanje napada u pravcu Drvara. Situacija se dodatno usložnila nakon što su ustanici 2. kolovoza 1941. g. zauzeli selo Vrtoče, a tjedan dana kasnije i Krnjeušu te time ugrozili sami Bosanski Petrovac.

Početkom kolovoza 1941. g. Bosanski Petrovac našao se u potpunom okruženju četničko-komunističkih ustanika. U tom trenutku Petrovac je branila domobranska posada s oko 640 vojnika i 30 časnika.[322] Kako bi deblokirali ove domobranske snage, zapovjedništvo Vrbaskog divizijskog područja ustrojilo je tri borbene skupine i to: generala Dragutina Rumlera (bojnika Huseina Krupića), potpukovnika Božidara Zorna i pukovnika Ivana Matagića. Pritom je skupina generala Rumlera trebala nastupati iz pravca Bravsko u okolici Ključa prema Bosanskom Petrovcu, skupina potpukovnika Zorna iz pravca Bosanske Krupe preko sela Gornje i Donje Suvaje i Krnjeuše prema Bosanskom Petrovcu dok je skupina pukovnika Matagića trebala nastupati iz pravca Bihaća preko sela Lipe i Vrtoča prema Bosanskom Petrovcu.[323]

Napad je otpočeo 12. kolovoza 1941. g. iz pravca Bihaća. Snage pukovnika Matagića su nastupale u tri kolone. Središnja kolona se kretala cestom Bihać – Bosanski Petrovac dok su se ostale dvije kretale lijevom i desnom stranom ceste kao pobočne snage. Tijekom 12. kolovoza snage pukovnika Matagića su izbile na crtu Potkrš – Lipa – Pervanski vrh, snage potpukovnika Zorna u selo Risovac, a snage generala Rumlera su bile već osam kilometara od Bosanskog Petrovca.[324] O daljnjem tijeku akcije saznajemo iz izvješća Bihaćkog zdruga od 13. kolovoza 1941. g. u kojem se kaže:

---

[320] Isto.
[321] Isto, str. 18.-19.
[322] Amir Obhođaš, *Lako prevozni zdrug Hrvatske legije u borbama od Une do Dona, kolovoza 1941. – prosinca 1942.*, Grafika Markulin d.o.o., Zagreb, 2012., str. 28.
[323] Isto, str. 27.
[324] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 163.

„Akcija je u tijeku, prije podneva bila je jako usporena, a naročito napredovanje pobočnica (teško zemljište i potrebno veće vrijeme za raščišćavanje pojedinih šuma i šumaraka) kao i kvarenjima koja su pobunjenici izvršili na cesti (iskopani rovovi poprijeko ceste). U 10.00 sati prije podne jedan naš aeroplan bacio je južno od s. Lipe izvještaj o situaciji na putu za Bosanski Petrovac, kao i da je bojnik Krupić u napredovanju od s. Bravsko ka Bosanskom Petrovcu.

Uspostavljanje brzoglasnih linija sa Bihaćem naišlo je na velike poteškoće, jer je žica na mnogim mjestima pokidana, a stupovi razbijeni i razbacani. Naročito je lijeva pobočnica nailazila na puščanu vatru, te je topništvo moralo češće intervenirati.

Selo Vrtoče zauzeto je oko 18.00 sati i tom prilikom je konstatirano da su gotovo sve kuće zapaljene, odnosno opljačkane od ranije, kao i to da u selu nije bilo nikoga osim nekoliko žena i djece. Prilikom pretresa s. Dugo polje nađeno je nekoliko štapova s čvrsto vezanim bajonetima koji su pobunjenicima služili kao oružje, a također u tom selu nije bilo muškaraca.

Za sutra 14. o. m. zapovjeđeno je produženje akcije s ciljem zauzimanja s. Krnjeuša i prodiranja do Bosanskog Petrovca.

Gubitaka nije bilo osim gore spomenutog ranjenika.“[325]

Nakon što su 13. kolovoza do 18.00 sati stigle u selo Vrtoče, snage pukovnika Matagića su tu i prenoćile. Sutradan je pukovnik Matagić iz Vrtoča uputio jednu satniju prema selu Krnjeuši. Istovremeno, snage potpukovnika Zorna su u ranim jutarnjim satima nastavile poduhvat prema Bosanskom Petrovcu. Saznajemo to iz njegovog izvješća upućenog Glavnom stožeru Ministarstva domobranstva u kojem kaže: „Danas 14. kolovoza 1941. u 5.00 sati produžio sam pokret. Oko 2 km južno od sela Gornja Suvaja napadnut sam od pobunjenika. Primio borbu i protjerao ih.“[326] U ovoj borbi zarobljen je Mile Knežić iz sela Dola koji je nakon zarobljavanja izjavio:

„Nas je nekih 26 odmetnika i to je naša predstraža pod zapovjedništvom Dušana Ćulibrka. Ostali odmetnici noćili su sinoć (oko 100) u rudniku boksita pa smo jutros posjeli položaj u šumi i sačekali vojsku. Oko 3000 odmetnika nalazi se oko sela Lipa i Bosanskog Petrovca. Imaju 4-5 strojnica. Vođa je Laza Atlagić i Devetko Rogić, bivši oružnik. Zavjerili smo se da se ne predajemo.“[327]

Oko 17.00 sati, 14. kolovoza 1941. g., 3. bojna 3. pješačke pukovnije pod zapovjedništvom pukovnika Zorna stigla je u selo Krnjeušu. Tu je ostavio jednu satniju da osigurava mjesto u kojem su četničko-komunistički ustanici 9. i 10. kolovoza izvršili masovni zločin nad katolicima. U Krnjeuši su se spojile snage pukovnika Matagića i

[325] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 13., MINDOM, Glavni stožer, Stanje 13. kolovoza 1941. na području pobune, str. 6.
[326] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14, MINDOM, Glavni stožer, Stanje 14. kolovoza 1941. na području pobune, str. 3.
[327] Isto.

potpukovnika Zorna i nastavile daljnje napredovanje prema Bosanskom Petrovcu. Prema izvješću Mjesnog zapovjedništva Bihać ove snage su 14. kolovoza 1941. u 18.00 sati ušle u Bosanski Petrovac, što su učinile i snage pod zapovjedništvom generala Rumlera koje su se probile iz pravca Ključa.[328] Time je domobranska posada u Bosanskom Petrovcu bila deblokirana te je ponovno uspostavljena putna i brzoglasna veza ovog kotara s ostatkom Velike župe Krbava i Psat. U ovom vojnom poduhvatu zarobljeno je devet, ubijeno oko 50 ustanika. Na strani snaga NDH poginuo je jedan časnik, dva dočasnika, dva ustaška tabornika i 46 domobrana. Ranjena su bila četiri časnika, tri dočasnika i 40 domobrana dok su se dvojica vodila kao nestali.[329]

Dolaskom u Bosanski Petrovac sve borbene skupine su stavljene pod zapovjedništvo generala Rumlera i nastavile su s čišćenjem područja od ustanika. Tijekom 15. kolovoza 1941. g. iz zraka su bombardirana sela južno od Petrovca. Nakon izvršenog zračnog izviđanja u pravcu Kulen Vakufa i Lapca ustanovljeno je da su sva sela na putu od Vrtoča prema Kulen Vakufu zapaljena.[330]

Prema izvješću Glavnog stožera Ministarstva domobranstva NDH od 18. kolovoza 1941. g. stanje na području pobune u sjeverozapadnoj Bosni bilo je sljedeće:

„U glavnom mir i red u svim mjestima, osim oko Bosanskog Petrovca, gdje su se vodile manje borbe u tijeku dana. Četnički top kod sela Drinića otvarao je vatru poslije podne i nanio posadi ponovno gubitke. Sela sjeverno od Petrovca izjavila su svoju lojalnost i u njihovom području neće trpjeti četnike. Transport sa hranom upućen iz Bihaća u Petrovac bio je napadnut na 6 km od Vrtoča. Morao se vratiti u Bihać. Brzoglasna veza sa Bosanskim Petrovcem uspostavljena je i veza osigurana.

Prostor između sela Vedro polje i Oštrelj bombardiran je iz zraka.“[331]

Vojne akcije koje su poduzimale domobranske postrojbe tijekom kolovoza 1941. g. nisu zaustavile četničko-komunističku pobunu na području zapadne Bosne jer su oni i dalje pod svojom kontrolom držali područja Drvara i Oštrelja. Zapovjedništvo Vrbaskog divizijskog područja 20. kolovoza 1941. g. je uputilo proglas pozivajući četnike i komuniste na mirnu predaju. U proglasu se kaže:

[328] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14.
[329] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 17, MINDOM, Glavni stožer, Stanje 18. i noću 18./19. kolovoza 1941. na području pobune.
[330] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 14, MINDOM, Glavni stožer, Stanje 14. kolovoza i noću 14./15. kolovoza 1941. na području pobune.
[331] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 17, MINDOM, Glavni stožer, Stanje 17. kolovoza i noću 17./18. kolovoza 1941. na području pobune.

„Hrvatsko domobranstvo stiglo je u krajeve između Sane i Une da uvede red i mir. Pučanstvo mnogih sela vratilo se već svojim ognjištima na redovan posao. No vi iz Drvara zaslijepljeni englesko-komunističkom promidžbom stupili ste u borbu koja kako sami vidite već nema nikakvih izgleda na uspjeh. Čekalo se do sada da poslušate savjete koje vam je dala državna vlast posljednjih dana preko letaka da se pokorite, no vi te savjete niste poslušali.

Pozivate se posljednji put da položite oružje i da se predate, jer se neće imati obzir prema nikome. Svaki onaj, koji se zatekne u pobunjeničkom području bit će strijeljan. Sami ćete biti krivi za sudbinu vašu i vaših domova, koji će biti spaljeni i sravnjeni sa zemljom.“[332]

Četničko-komunistički ustanici ne samo da nisu pomišljali na mirnu predaju, nego su početkom rujna 1941. g. ponovno zauzeli selo Vrtoče, a potom i Kulen Vakuf, odakle se povukla 10. satnija 11. pješačke pukovnije pod zapovjedništvom satnika Blagomira Webera. Nakon zauzimanja Kulen Vakufa, oni su pojačali napade na Bihać.

Zbog ovakve sigurnosne situacije 11. rujna 1941. g. iz Bosanskog Petrovca je u Bihać prebačena 2. bojna i dvije satnije 1. bojne 11. pješačke pukovnije. Od tih postrojbi i vojnih obveznika iz Bihaća i okolice su formirane dvije bojne. Međutim, kako ovaj broj vojnih postrojbi nije bio dovoljan za obranu Bihaća, Glavni stožer Ministarstva domobranstva je 15. rujna 1941. g. donio odluku da se žurno iz Prijedora ili Banja Luke uputi jedna bojna u Bihać te da se Bosanska bojna u Zagrebu prikupi i spremi za pokret. Istog dana iz Zagreba je za Bihać upućeno oko 100 skauta dok je 16. rujna 1941. g. iz Prijedora u Bihać stigla 4. bojna 1. pješačke pukovnije. Za zapovjednika posade u Bihaću imenovan je pukovnik Ivan Matagić.[333]

Postrojbe 11. pješačke pukovnije bile su zadužene da izvrše napad pravcem Ripač – Lipa i pomognu akciju Ustaške bojne kojom je zapovijedao ustaški pukovnik Tomislav Rolf, koja je imala zadaću napasti četničko-komunističke ustanike kod sela Ripča i Hrgara, nedaleko od Bihaća. Postrojbe 12. pješačke pukovnije koje su u Bihać stigle iz Prijedora trebale su organizirati užu obranu Bihaća i očistiti teren od četničko-komunističkih ustanika na području između Bihaća i planine Plješivice. Međutim, planirani napad se nije dogodio jer je pukovnik Rolf smatrao da s raspoloživim ustaškim i domobranskim snagama u Bosanskom Petrovcu i Vrtočama ne može izvršiti postavljeni mu zadatak te da treba angažirati dodatne ustaške postrojbe. Za cijelo to vrijeme četničko-komunističke

[332] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1, dok. br. 20.
[333] Milan N. Zorić, *Drvar u ustanku četrdeset prve*, „Vojno delo“, Beograd, 1963., str. 326.

snage su svakodnevno napadale putnu komunikaciju Bravsko – Bosanski Petrovac s krajnjim ciljem da nakon povlačenja Ustaške bojne zauzmu Bosanski Petrovac.[334]

Od 6. rujna 1941. g. u Bosanskom Petrovcu su trajale pripreme za smjenu postrojbi koje su već duže vrijeme bile uključene u borbena djelovanja na tom području. Glavni stožer Ministarstva domobranstva je 7. rujna 1941. g. zapovjedio da se ove postrojbe povuku u Banja Luku gdje je bila izvršena njihova popuna domobranima s područja Banja Luke i Petrinje. Tako su 8. rujna 1941. g. u Bosanski Petrovac stigle postrojbe 1. pješačke pukovnije pod zapovjedništvom pukovnika Valcla, nakon čega je izvršena smjena postrojbi u razdoblju od 10. do 12. rujna 1941. g. Ustaška bojna pukovnika Rolfa u Bosanski Petrovac je stigla 12. rujna 1941. g.[335]

Dolazak novih domobranskih i ustaških postrojbi u Petrovac četničko-komunistički ustanici su protumačili kao novu pripremu ovih postrojbi za napad u pravcu Oštrelja i Drvara. Zbog toga su četničko-komunističke snage, organizirane u bataljun nazvan „Sloboda“ počele s jačim napadima na rubna područja Bosanskog Petrovca. Međutim, njihove procjene su se pokazale pogrešnima jer je general Rumler zapovjedio prebacivanje domobransko-ustaških postrojbi iz Bosanskog Petrovca u Bihać koji je bio u okruženju. Naime, područje Bihaća je najviše napadano iz pravoslavnih sela Gorijevca, Dubovskog i Lipe. S juga, Bihać je bio ugrožen napadima četničko-komunističkih ustanika iz Like koji su se svakodnevno spuštali s planine Plješevice napadajući rubna bihaćka naselja.[336]

Osim toga, jedan od značajnih problema koji nije išao u prilog obrani Bihaća, kao i cijele Velike župe Krbava i Psat, bila je slaba koordinacija između ustaških i domobranskih postrojbi na ovom području. Potvrđuje to i brzojavka vojskovođe Slavka Kvaternika od 17. rujna 1941. g. upućena generalu Rumleru i ustaškom pukovniku Rukavini u kojoj se kaže: „Određujem da domobranstvo i ustaške postrojbe surađuju bratski, da se međusobno podupiru do požrtvovanosti. Ja ću svakoga koji se ogriješi u tom pozvati na najstrožiju odgovornost.“[337] Zbog svega toga je po zapovijedi poglavnika Pavelića od 17. rujna 1941. g. zapovijedanje nad ustaškim postrojbama u zapadnoj Bosni preuzeo ustaški pukovnik Juco Rukavina. Sukladno ovoj Poglavnikovoj zapovijedi vojskovođa Slavko Kvaternik je 17. rujna 1941. g. zapovjedio generalu Rumleru da otputuje u Bihać i preuzme

[334] Isto, str. 327.
[335] Isto, str. 328.
[336] Isto, str. 324.-329.
[337] Isto, str. 341.

zapovijedanje nad postrojbama u tom mjestu koje su trebale izvesti napad od Bihaća preko sela Ripča u pravcu Vrtoča i to područje očistiti od ustanika.[338]

Akciju čišćenja prema zapovijedi generala Rumlera trebale su izvesti postrojbe raspoređene u tri kolone. Desnu kolonu činile su postrojbe I. bojne 12. pješačke pukovnije i 13. i 15. satnija 12. pješačke pukovnije (ukupno 5 satnija, 3 strojnice i 2 brdska topa), pod zapovjedništvom satnika Ševaljevića. Srednju kolonu činile su postrojbe II. bojne 11. pješačke pukovnije, IV. bojne 1. pješačke pukovnije, 14. satnija 11. pješačke pukovnije, Pionirska satnija i XI. topnički odjel s 2 polubitnice (ukupno 7 satnija, 10 strojnica, 8 haubica i 6 topova), pod zapovjedništvom pukovnika Ivana Matagića.[339]

Lijevu kolonu činile su postrojbe III. bojne 11. pješačke pukovnije te 12. i 13. satnija 11. pješačke pukovnije (ukupno 5 satnija, 3 strojnice i 6 bacača mina), pod zapovjedništvom bojnika Blagomira Webera. Osim ovih postrojbi u akciji čišćenja sudjelovala je domobranska bojna pod zapovjedništvom potpukovnika Neubergera koja je trebala izvesti napad pravcem Bosanska Krupa - selo Donja Suvaja, zatim Ustaška bojna pod zapovjedništvom pukovnika Rolfa koja je imala zadatak zauzeti odsjek Čučevo brdo – Lisina i držati ga do prolaska cijelog Bihaćkog zdruga te nakon toga priključiti se srednjoj koloni.[340]

Posadu za osiguranje Bihaća i okolice činile su I. bojna 11. pješačke pukovnije, V. bojna 2. pješačke pukovnije, Ustaška satnija pod zapovjedništvom satnika Devčića i satnija Vojskovođinih domobrana. Ovom posadom je zapovijedao potpukovnik Gustav Matković.[341]

Pothvat je počeo 25. rujna 1941. g. Domobranske kolone iz smjera Bihaća napredovale su dosta sporije nego što je bilo predviđeno. Razlog je bio jak otpor koji su na pravcu napredovanja pružile četničko-komunističke snage, kao i dosta nepristupačan šumski teren kojim su se postrojbe pobočnih kolona kretale. Postrojbe Bihaćkog zdruga su se 28. rujna 1941. g. kod sela Vrtoča spojile sa snagama ustaškog pukovnika Rolfa. Istovremeno su se kod Oštrelja spojile domobranske snage iz Bosanskog Petrovca i talijanske snage koje su napredovale iz pravca Knina i Drvara. Nakon zauzimanja Vrtoča jedna bojna Bihaćkog zdruga i Ustaška bojna nastavile su napredovanje prema Kulen Vakufu koji je nakon teških borbi zauzet 29. rujna 1941. g.[342]

---

[338] Isto, str. 339.-341.
[339] Vojni arhiv, Fond NDH, kut.151a, dok. br. 36, Bihaćki zdrug, Op. br. 50, od 25. rujna 1941.
[340] Isto.
[341] Isto.
[342] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 2, dok. br. 25, dok. br. 27, dok. br. 28, dok. br. 29.

Ovom vojnom operacijom hrvatskih snaga, zbog nanesenih gubitaka, značajno su bila oslabljena, ali ne i u potpunosti zaustavljena četničko-komunistička borbena djelovanja na području Velike župe Krbava i Psat. Kotar Bosanski Petrovac je ponovno bio prometno povezan s ostatkom Velike župe.

Predstraže za osiguranje Bihaća

Nakon što su vojne snage NDH ponovno uspostavile kontrolu nad Kulen Vakufom, četničko-komunistički ustanici su pojačali napad na okolicu Bihaća. Napadom na selo Ripač 29. rujna 1941. g. izravno su ugrozili Bihać.[343] Zbog novonastale situacije potpukovnik Matković je 2. listopada 1941. g. ponovno tražio pomoć iz Zagreba. U svom dopisu upućenom Glavnom stožeru Ministarstva domobranstva napisao je i sljedeće:

„(…) Ako se posada (u Bihaću) ne pojača prijeti ozbiljna opasnost da se grad odsječe od pozadine, a potom da sadašnje snage posade ne izdrže jedan napad četničko-komunističkih odreda većih razmjera, koji do sada još nije pokušan, ali čiju žestinu znam iz iskustva prilikom napadaja odreda sa Oštrelja na Bosanski Petrovac.“[344]

Zbog činjenice da su se položaji četničko-komunističkih ustanika nalazili u neposrednoj blizini Bihaća, prema Ribićkoj glavici i Vinci na svega 2-3 kilometra, a od sela Golubić i Skočaj bili udaljeni svega oko 500 metara, bilo je neophodno organizirati predstraže kojima bi se osigurao sami grad i njegova uža okolica. Bihać je bio omeđen dvjema utvrđenim crtama vanjske obrane. U njima su izgrađene blokade, bunkeri i rovovi na svim važnijim raskrižjima, trgovima, parkovima dok su jače zgrade pretvorene u otporne točke.

Druga crta vanjske obrane protezala se kružno od željezničkog kolodvora u Bihaću preko naselja Ribića, Privilice, Žegara, Kralja i Vrkašića. Bila je opasana jednorednom bodljikavom žicom i ponekim bunkerom pored putova koji su vodili u grad. Ovu crtu građani su mogli prelaziti samo uz posebnu propusnicu. Pučanstvo iz najbližih bihaćkih sela i zaseoka dolazilo je u grad pazarnim danom, a i tada uz strogu kontrolu. Kako su četničko-komunistički ustanici često napadali željezničku prugu Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi i cestu uz nju, prugom i cestom išlo se samo uz veliko osiguranje.[345]

[343] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 2, dok. br. 29.
[344] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 3, dok. br. 31.
[345] Sabo Delić, *U opkoljenom Bihaću*, Zbornik Podgrmeč u NOB-i, knjiga 3, str. 245.

Redarstveni sat bio je uveden od 19.00 sati navečer do 6.00 sati ujutro. U tom vremenu nitko od civila nije smio izlaziti iz kuća na ulicu niti otvarati prozore prema ulici.[346]

U cilju što efikasnije obrane Bihaća i njegove okolice, zapovjedništvo Vrbaskog divizijskog područja 20. rujna 1941. g. izdaje zapovijed da se utemelje predstraže koje će osiguravati ovo područje po točno utvrđenim odsjecima.

Sjeveroistočni odsjek od Une kod sela Orljani (zaključno) Ribićka glava (355) – Bezimena Glavica zapadno od sela Čekrlije – Vinca (zaključno) – „v“ od naziva Alibegovića – k. 218,5 (na pruzi) – selo Kalina (zaključno do Une), osiguravala je 1. bojna 11. pješačke pukovnije i 13. ustaška bojna satnika Devčića. Zapadni odsjek od mlina na Uni južno od sela Kralja preko kote 246 do Rastića (put zaključno), osiguravala je satnija Vojskovođine garde. Južni odsjek: Rastići – zavoj puta južno od sela Žegara – Debeljače (573) – selo Sokolaca – Krčevine (do Une prema selu Orljanima), osiguravala je 2. bojna 11. pješačke pukovnije.[347]

Raspored na predstraži je bio izvršen tako da su sva važnija mjesta bila posjednuta stražarskim odjeljenjima, a međuprostor osiguran stražarskim ophodnjama. Pored toga, bile su isturene objavnice jačine jednog roja sa strojopuškom dok su na istaknutijim mjestima bile postavljene zasjede. Objavnice, odnosno zasjede su bile po potrebi isturene danju, a obvezno noću izuzev zasjede u Golubiću koja je morala biti stalno.

Kao pomoć sjeveroistočnom odsjeku kod željezničke postaje u Bihaću bio je postavljen 2. haubički vod 2. bitnice VIII. topničkog odjela dok je Samostalni savski haubički vod bio rapoređen na području između sela Ribića i Prekounja. Dva voda domobrana bila su raspoređena na položaju zapadnog ruba Bihaća sa zadaćom da pomognu obranu predstraži koja je tu bila smještena.[348]

Na temelju zapovijedi Zapovjedništva posade Bihać od 26. rujna 1941. g. za osiguranje Bihaća i dalje okolice na raspolaganje su bile stavljene 1. bojna 11. pješačke pukovnije iz Siska koja je u Bihać stigla 5. rujna 1941. g. te 5. bojna 2. pješadijske pukovnije iz Zagreba koja je stigla u Bihać nekoliko dana kasnije. Stožer zapovjedništva ove bojne bio je u vili Biščević u Prekounju. U sastav 5. bojne ulazile su 20., 21., 22. i 23. satnija, zatim ustaška i satnija Vojskovođinih domobrana. Dvadeseta satnija činila je predstražu istočnog odsjeka od Bakšaiša preko Donjeg Prekounja i Ribića do obale rijeke Une.[349]

---

[346] Muzeja Avnoja i Pounja, m. f. 156/121.
[347] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, Op. Br. 4.
[348] Isto.
[349] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, V.T. Br. 871.

Dvadeset i druga satnija obrazovala je predstražu zapadnog odsjeka od sela Kralja, preko Hatinca, Bihaćkog polja i Križa do sela Jezera, s tim da je obuhvaćala i tok rijeke Une kod Kralja. Dvadeset i druga satnija je činila posadnu pričuvu sa zapovjedništvom koje je bilo smješteno u prostorijama ljekarne u Prekounju. U sastavu ove satnije nalazila su se dva poštanska autobusa s vozačima koji su morali biti uvijek u dvorištu zgrade, osigurani gorivom i spremni danju i noću za pokret. Dvadeset i treća strojnička satnija davala je dvije strojnice s poslugom 1. satniji 11. pješačke pukovnije smještenoj u selu Ripču, tri strojnice u sastavu istočnog odsjeka predstraže i tri strojnice u sastavu zapadnog odsjeka predstraže.[350]

Zapovjednik 5. bojne bio je ujedno i zapovjednik predstraže. Na raspolaganju je imao 22. satniju za žurno djelovanje i po svom nahođenju mogao je zamjenjivati satnije na predstražnom položaju sa satnijama u pričuvi. Satnija Vojskovođinih domobrana imala je zadatak davati sve posadne straže. Osim kod sjedišta Zapovjedništva satnije koje se nalazilo u zgradi Gimnazije u Bihaću, pripadnici ove satnije su davali posadne straže u gradu Bihaću kod električne centrale, drvenog mosta, željeznog i kamenog mosta, magazina kod rasadnika, željezničke postaje, zapovjedništva posade i bihaćke pošte. U slučaju potrebe domobrani ove satnije davali su straže kod zgrade gdje je bilo sjedište Velike župe Krbava i Psat, Redarstvenog ravnateljstva i drugih značajnih ustanova ove Velike župe. Nakon odlaska 1. domobranske satnije Vojskovođine garde u Dvor sredinom listopada 1941. g. njezinu dužnost osiguravanja najvažnijih objekata u Bihaću preuzela je 7. satnija.[351]

Za sve pripadnike satnija 2. i 11. pješačke pukovnije bilo je strogo zabranjeno samovoljno kretanje gradom. Svaki časnik, dočasnik i vojnik je morao imati pisanu dozvolu kako za službeni tako i za privatni izlazak. Ukoliko bi netko od pripadnika ovih postrojbi bio uhvaćen bez ovih dozvola bio bi predan Vojnom sudu. Na poseban način vojnicima je bilo zabranjeno korištenje alkoholnih pića. Svaki pijani domobran ili ustaša, koji bi bio zatečen na javnom mjestu u gradu Bihaću, bio bi predan Prijekom sudu na odgovornost. Pripadnici gore navedenih postrojbi nisu se smjeli po gradu kretati bez osobnog naoružanja.[352]

[350] Isto.
[351] Isto.
[352] Isto

VIII.
ODLAZAK LJUBOMIRA KVATERNIKA I DALJNJA ORGANIZACIJA UPRAVE U VELIKOJ ŽUPI

Od samog dolaska na mjesto velikog župana Velike župe Krbava i Psat Ljubomir Kvaternik je svojim javnim istupima i izdavanim proglasima pokazivao netrpeljivost prema pravoslavnom pučanstvu. Potvrdio je to i njegov prvi govor koji je održao po dolasku u Bihać 15. lipnja 1941. g. kad niti jednom riječju nije spomenuo pravoslavno pučanstvo ovog kraja. Nakon toga uslijedili su njegovi proglasi od 20. i 23. lipnja 1941. g. kojima svim pravoslavcima zabranjuje fizički pristup gradu Bihaću i njegovoj okolici do udaljenosti od 15 kilometara te „nepoćudnim elementima“ prijeti otpremanjem na prisilni boravak u za to određene logore.

Po njegovu nalogu izvršena je deportacija pravoslavnog i židovskog pučanstva koje je živjelo u užem dijelu grada Bihaća u Kulen Vakuf i Bosanski Petrovac, a nakon toga tijekom srpnja i kolovoza 1941. g. počinjena su i brojna ubojstva pripadnika ovog pučanstva koje je živjelo u okolnim bihaćkim selima.

Ovakva Kvaternikova postupanja doprinosila su stvaranju negativne percepcije ostalog pučanstva prema NDH i njenoj vlasti. Svoje nezadovoljstvo postupcima velikog župana Kvaternika prema bihaćkim pravoslavcima i Židovima iskazao je i tadašnji gradonačelnik Bihaća Abdulah Ibrahimpašić koji je zbog toga u srpnju 1941. g. odstupio s mjesta gradonačelnika. Nedugo potom, on će se priključiti bihaćkim komunistima koji su ilegalno djelovali, radeći protiv interesa vlasti NDH u ovom gradu.

Za povjerenika općine Bihać veliki župan Kvaternik imenovao je Murata Ibrahimpašića koji je prije rata bio jedan od uglednijih članova bihaćke organizacije HSS.[353] Dužnost općinskog povjerenika preuzima u vrijeme kad se Bihać suočava s progonima i ubojstvima bihaćkog pravoslavnog i židovskog pučanstva. O stanju u Bihaću u tom razdoblju poznati bihaćki kroničar Nikola Radić je zapisao:

„Grad je djelovao avetinjski, pust. Stanovništvo se nerado kretalo ulicom. Na svakom koraku su ih legitimirali i Kapetanova kula je bila puna srpskog življa i komunista. Iz srpskih i židovskih dućana iznosila se roba. Ratni profiteri imali su pune ruke posla. Ubistva su bila normalna pojava. U takvom kaosu, dolaskom na dužnost gradonačelnika, Ibrahimpašić je organizirao osobno ili preko svojih suradnika

[353] Vojni arhiv, Fond NDH, Velika župa Krbava i Psat, broj: 43/41, od 18. kolovoza 1941.

snabdjevanje stanovništva. Na taj način njegove ovlasti bile su svedene samo na logističko osmišljavanje potreba stanovništva, a sve ostalo je određivao ustaški vrh.“[354]

Osudu Kvaternikovih postupaka prema pravoslavcima i Židovima u Velikoj župi Krbava i Psat, kao i postupanja stožernika Viktora Gutića prema istima, u Velikoj župi Sana i Luka, iskazali su i ugledni predstavnici političkog i vjerskog života muslimana u Banja Luci. Oni su 13. studenoga 1941. g. najvišim muslimanskim dužnosnicima u NDH dr. Džaferu Kulenoviću, potpredsjedniku Vlade NDH i Hilmiji Bešlagiću, ministru prometa u Vladi NDH, uputili *Rezoluciju* u kojoj oštro osuđuju postupanja vlasti NDH prema pravoslavnom i židovskom pučanstvu. U *Rezoluciji* je navedeno i sljedeće:

„Još od početka uspostavljanja ove naše Nezavisne Države Hrvatske gledamo mi muslimani s najvećom zabrinutošću, kako su neke ustaše i drugi odgovorni i neodgovorni faktori činili najgrublje greške pa i zločine. Najelementarnija prava čovjeka gažena su bez ikakvih skrupula. Sigurnost života i imetka, sloboda vjere i savjest prestali su da važe za veliki dio naroda ovi krajeva.

Ubijanje svećenika i drugih prvaka bez suda i presude, strijeljanje i mrcvarenje u gomilama često posve nevinih ljudi, žena pa i djece, gonjenje u masama od kuća i iz postelja čitavih porodica s rokom od 1-2 sata za spremanje te njihovo deportiranje u nepoznate krajeve, prisvajanje i pljačkanje njihove imovine, prisiljavanje na prelazak u katoličku vjeru, sve su to činjenice koje su zaprepastile svakog istinskog čovjeka i koje su i na nas muslimane ovih krajeva djelovale najneugodnije.

Mi nismo nikada ni očekivali, a kamali željeli ovakve metode rada i upravljanja u našim krajevima. U našoj burnoj prošlosti mi se nismo ni pod najtežim prilikama služili ovakvim sredstvima, i to ne samo za to što nam to brani Islam, nego i zato što smo vazda vjerovali i što vjerujemo da ovakve metode rada dovode do rušenja javnog mira i reda u svakoj Državi i ugrožavaju njezin opstanak. Mi smatramo da se ovakva nasilja ne bi smjela vršiti ni nad najgorim neprijateljima, jer ovo što se kod nas radilo sumnjamo da bi moglo naći primjera u povijesti kojeg bilo naroda. (...)

Nas ispunjava naročito negodovanje što su oni elementi koji su prouzrokovali ovaj ustanak, uvukli su u ovu akciju i dio muslimanskog ološa, što mi žalimo i osuđujemo. Mi znamo dosta primjera gdje su ustaše pristupile klanju i ubijanju hrišćana pod fesovima na glavi. To je bilo u Bosanskom Novom, gdje su četiri kamiona ustaša došli iz Prijedora pod fesovima na glavi, udružili se s muslimanskim ološem i izvršili klanje hršćana u masama. Isto se desilo i u Bosanskoj Kostajnici, kada je na isti način i za jedan dan poklano 862 hrišćanina. I u Kulen Vakufu su to isto radili i tu se je naročito istakao Miroslav Matijević ustaša iz Vrtoča. Tu je poklano oko 950 hrišćana, što je dalo povoda za osvetu četnika od 6. rujna kada je Kulen Vakuf zapaljen i gdje je platilo gotovo 1365 muslimanskih ljudi, žena i djece.“[355]

[354] Nikola Radić, *Bihaćki gradonačelnici 1878.-2000.*, Bihać, 2002., str. 45.-46.
[355] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, dok. br. 29.

Progone i ubijanja ljudi koji se nisu slagali s vlastima NDH na prostoru Velike župe Krbava i Psat osuđivali su i predstavnici Katoličke Crkve. Bihaćki župnik fra Viktor Šakić i njegovi pomoćnici fra Bosiljko Ljevar i fra Marijan Jakovljević, koji je pastoralno djelovao na području Cazina i Bosanske Krupe, činili su sve kako bi zaštitili pravoslavno i židovsko pučanstvo. Potvrđuje to i činjenica da je bihaćki župnik prije njihovog iseljavanja iz Bihaća dao tiskati uvjerenja o tome da su pravoslavci i Židovi ispravni građani, da nisu politički krivci i da ih se treba tretirati kao i ostale građane katolike u Velikoj župi Krbava i Psat.

Osim toga, ovi svećenici su često posjećivali i naselja u kojima je živjelo pravoslavno pučanstvo kako bi ih ohrabrili i učinili njihov strah od vlasti NDH, a posebno ustaša, što manjim. O stanju i postupcima velikog župana Kvaternika bihaćki župnik Šakić je izvijestio i tadašnjeg banjalučkog biskupa fra Jozu Garića. Nema podataka da je biskup Garić poduzimao bilo kakve mjere kako bi vlastima NDH u Zagrebu skrenuo pozornost na postupanja velikog župana Kvaternika.

Izostanak biskupove reakcije neki su tumačili kao njegovo nastojanje da se ne zamjeri vlastima NDH, prije svega Kvaternikovom bratu Slavku i njegovom sinu Eugenu Didi Kvaterniku. Također, postoje i razmišljanja da je ovakvo biskupovo postupanje rezultat nastojanja biskupa da se ne miješa u sukob koji je u tom trenutku trajao između skupine dužnosnika bliskih stožerniku Viktoru Gutiću, a koju su, navodno, podržavali poglavnik Pavelić i Andrija Artuković, ministar unutarnjih poslova NDH, s jedne strane, i one okupljene oko Ozrena Kvaternika koji je tada bio na čelu Ravnateljstva ustaškog redarstva u Banja Luci, s druge strane.[356]

Također, kako saznajemo iz autobiografskih zapisa fra Bosiljka Ljevara, ali i iskaza nekih Bišćana koji su poznavatelji prilika u Bihaću tijekom 1941. godine, bihaćki župnik fra Viktor Šakić je sam otišao u Zagreb, prema nekima i po dogovoru s biskupom Garićem, tražeći od poglavnika Pavelića smjenu Ljubomira Kvaternika. Ovakav stav iznosi i Milan Vukmanović u svom radu *„Ustaški zločini na području Bihaća u ljeto 1941. godine“*:

„Budući da je rimokatolička župa u Bihaću bila u sastavu Banjalučke biskupije, župnik Šakić morao je obavještavati biskupa fra Jozu Garića, predočavajući mu postojeće stanje i tražeći savjet šta da poduzme u interesu župe i vjernika, a najviše u interesu čovječanstva jer je župan Kvaternik smatran pokretačem zločina protiv Srba i Jevreja, a i terora protiv cjelokupnog stanovništva. Garić mu je odgovorio da lično ništa

[356] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986.*, tom II, knjiga 2, Banja Luka, 1987., str. 133.

ne može učiniti, već mu predlaže da otputuje u Zagreb i tamo predoči težinu situacije i izdejstvuje Kvaternikovo smjenjivanje. (...)

Bez obavještavanja ikoga Šakić je otputovao u Zagreb. Njegova intervencija je uspjela jer se, izgleda, samo tražio povod: kako drugačije objasniti da je istoga dana donesena odluka da se Kvaternik smjeni.“[357]

Nakon što je bio obaviješten o Poglavnikovoj odluci o smjeni, Kvaternik se sa župskim izaslanstvom koje su činili dr. Salih Hadžalić, podžupan, Huseinbeg Ćoralić, Husein i Murat Ibrahimpašić, Muhamed Kadić, Živko Perković, Sadik Ribić, dr. Husein Selimbegović, Stipo Šimić i Muhamed Zjakić, uputio u Zagreb na prijem kod poglavnika Pavelića. Izaslanstvo je tražilo Pavelića da Ljubomir Kvaternik i dalje ostane na dužnosti velikog župana. Međutim, to se nije dogodilo.[358]

Odredbom poglavnika Pavelića od 11. rujna 1941. g. veliki župan Ljubomir Kvaternik je premješten iz Velike župe Krbava i Psat i dodijeljen na službovanje Ministarstvu unutarnjih poslova NDH.[359] Već 14. rujna 1941. g. Ljubomir Kvaternik je dužnost velikog župana predao dr. Josipu Barišiću.[360]

Neposredno po predavanju dužnosti velikoga župana, 17. rujna 1941. g. četničko-komunistički ustanici napali su pratnju Ljubomira Kvaternika na cesti Slunj – Rakovica. Pratnja se automobilom vraćala iz Karlovca prema Bihaću. Pratnju je predvodio oružnički bojnik Stjepan Vindakijević, zapovjednik Oružničkog krila u Bihaću. Na njih je otvorena vatra iz oružja pri čemu su tri oružnika, jedan redarstveni agent i vozač izgubili živote, dok su tri oružnika ranjena. U ovom napadu teško je ranjen i ravnatelj župskog redarstva u Bihaću Krunoslav Batušić. Ranjenima su liječničku pomoć pružili u Slunju, a tu su se povukli i preživjeli oružnici.[361]

Smjenu velikog župana Kvaternika treba promatrati i kroz spoznaju vlasti NDH da je nasilje nad pravoslavnim i židovskim pučanstvom u Velikoj župi Krbava i Psat pod njegovim vodstvom kontraproduktivno za NDH, da je značajno doprinijelo četničko-komunističkoj pobuni i stvaranju nepovjerenja prema hrvatskoj vlasti.

Osim toga, četničko-komunistički ustanak, koji je otpočeo krajem srpnja 1941. g., ne samo da je doveo u pitanje opće sigurnosno stanje u pojedinim dijelovima NDH, nego je prouzrokovao velika stradanja kod katolika i muslimana. To se na poseban način očitovalo i na području Velike župe Krbava i Psat. Iz svih tih razloga vlasti NDH su odlučile

[357] Isto.
[358] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986.*, tom II, knjiga 2, Banja Luka, 1987., str. 133.-134.
[359] HDA, MUP NDH, kut. 292, Broj: 41439. M.U.P.6.1941.
[360] HDA, MUP NDH, kut. 292, Broj 2923/41.
[361] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 61, dok. br. 11.

smijeniti Ljubomira Kvaternika i Viktora Gutića koji su dobrim dijelom, svojim djelovanjem i postupcima, doprinijeli nastanku i širenju nasilja nad pravoslavnim pučanstvom.

Prije dolaska na dužnost velikog župana Velike župe Krbava i Psat dr. Josip Barišić je obnašao dužnost pobočnika u Ustaškom stožeru za područje kotareva Bugojno, Livno, Prozor, Tomislavgrad i Travnik. U srpnju 1941. g. imenovan je za velikog župana Velike župe Bilogora sa sjedištem u Bjelovaru. Tu dužnost je obnašao do dolaska na dužnost velikog župana Velike župe Krbava i Psat sredinom rujna 1941. g.[362]

Promjena velikog župana donijela je i promjene na dužnosti povjerenika gradske općine Bihać. Umjesto Murat-bega Ibrahimpašića na tu dužnost je odlukom velikog župana Barišića od 17. ožujka 1942. g. imenovan Husein-beg Ibrahimpašić[363], a za njegovog zamjenika Niko Pavlović.[364] Ovu dužnost će Husein-beg obnašati sljedećih devet mjeseci. Poslije zauzimanja Bihaća, krajem studenog 1942. g. partizani su ga strijeljali. Njegovo tijelo je po ponovnoj uspostavi vlasti NDH krajem siječnja 1943. pronađeno u jednoj od brojnih masovnih grobnica u središtu Bihaća i sahranjeno na groblju u bihaćkom naselju Hatincu.[365]

Istom odlukom od 17. ožujka 1942. g. veliki župan Barišić je imenovao i Savjetodavni odbor koji je trebao svojim savjetima pomagati povjereniku kod rješavanja važnijih pitanja, a koja su se odnosila na opći interes građana, odnosno gradske općine. Za članove tog Savjetodavnog odbora imenovani su: Murat-beg Ibrahimpašić, Nikola Kovač, Živko Perković, Muho Galić i Ćamil Kadić.[366] U cilju što učinkovitijeg rada administracije u Velikoj župi Krbava i Psat, veliki župan je 28. ožujka 1942. g. imenovao i Povjerenstvo

---

[362] Vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Minerva, Glavni urednici Zdravko Dizdar, Marko Grčić, Slaven Ravlić i Darko Stuparić, Zagreb, 1997., str. 24.

[363] Husein-beg Ibrahimpašić je rođen 1882. g. u selu Ripač kraj Bihaća. U Bihaću je završio Malu gimnaziju. Sa svojom obitelj se 1914. g. doseljava u grad i otkupljuje veliku otoku u blizini bihaćkog naselja Hatinac. Kao ugledni veleposjednik 1910. g. izabran je u tadašnje Općinsko vijeće Bihaća, a bio je angažiran i u radu muslimanskog humanitarnog društva „Gajret“, kao i u bihaćkom Pčelarskom društvu. Uz obiteljsku kuću imao je izgrađenu, za te prilike, suvremenu vodenicu za mljevenje žita, u koju su i stanovnici Ličkog Petrovog Sela dovozili žito na mljevenje. U svojoj knjizi „Bihaćki gradonačelnici 1878.-2000.“ bihaćki kroničar Nikola Radić o Ibrahimpašiću kaže: „Bio je učen, bogat i pravedan čovjek. Za svoje mladosti prošao je Bečom i Peštom. Otac ga je financirao da mu sin vidi svijeta i da stekne iskustva. Njegovi odlasci u metropole Europe kasnije su mu pomogli da skupi prijeko potrebno iskustvo u bavljenju poslovima koji su mu donosili značajan profit.“ Kad je početkom 1942. g. preuzeo dužnost povjerenika gradske općine imao je 60 godina i na toj dužnosti se zadržao svega devet mjeseci.

[364] HDA, MUP NDH, kut. 292, T. Broj 191-1942.

[365] Nikola Radić, *Bihaćki gradonačelnici 1878.-2000.*, Bihać, 2002., str. 59.

[366] Isto.

koje se bavilo ocjenjivanjem rada župskih, kotarskih i općinskih službenika i predlagalo stegovne mjere za iste.[367]

Krajem lipnja 1942. g. odredbom poglavnika Pavelića za općeg opunomoćenika Vlade NDH za područja velikih župa Sana i Luka, Pliva i Rama, Krbava i Psat te za kotare Dvor, Kostajnica i Bosanski Novi iz Velike župe Gora i kotare Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška i Prnjavor iz Velike župe Livac i Zapolje, imenovan je izvanredni poslanik i opunomoćen ministar dr. Oskar Turina.[368] Prema Poglavnikovoj odredbi njemu su na cijelom ovom području bile podređene sve građanske i samoupravne ustanove te političke ustanove ustaškog pokreta koje se „njemu imaju bezuvjetno pokoravati i sve njegove naloge točno izvršavati".[369] Iz nadležnosti općeg opunomoćenika Turine bili su isključeni hrvatsko domobranstvo i ustaška vojnica. Između ostalih ovlasti, općem opunomoćeniku je pripadalo i pravo označiti vojnim oblastima gdje je potrebno izvesti vojni zahvat.[370]

Imenovanje općeg opunomoćenika Vlade NDH za gore navedene velike župe i kotareve vezano je za pokretanje velike vojne akcije njemačkih i snaga NDH protiv više od 3500 partizana na Kozari tijekom lipnja i srpnja 1942. g. Naime, ove partizanske snage su ugrožavale važnije prometne komunikacije na tom području, kao i za Nijemce važan rudnik željezne rude u Ljubiji kraj Prijedora.[371]

Ustroj uprave na području Velike župe Krbave i Psat ostao je isti sve do partizanskog zauzimanja Velike župe početkom studenoga 1942. g. Veliki župan Barišić sa skupinom župskih dužnosnika je Bihać napustio 3. studenoga 1942. g. kad je zrakoplovom prebačen u Zagreb. Protiv njega je u Zagrebu bila pokrenuta i istraga za pad Velike župe Krbava i Psat u partizanske ruke. Međutim, nakon kraće istrage pušten je iz pritvora, ali više nije obnašao dužnost velikog župana Velike župe Krbava i Psat. Od 20. siječnja 1944. g. bio je na dužnosti velikog župana pri Ministarstvu unutarnjih poslova NDH, a u prosincu iste godine je imenovan za velikog župana Velike župe Livac i Zapolje sa sjedištem u Novoj Gradišci.[372]

U razdoblju od 4. studenoga 1942. do 28. siječnja 1943. g. u Velikoj župi su bila uspostavljena partizanska tijela vlasti pod nazivom Komanda mjesta.

---

[367] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, Broj: 2593/1942.
[368] HDA, MUP NDH, T. broj: 4643-I-A, od 26. lipnja 1942.
[369] Isto.
[370] Isto.
[371] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 134.-135.
[372] Vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Glavni urednici Zdravko Dizdar, Marko Grčić, Slaven Ravlić i Darko Stuparić, Zagreb, 1997., str. 24.

Od 29. siječnja 1943. g. njemačko vojno zapovjedništvo u dogovoru s državnim vijećnikom dr. Lovrom Sušićem, koji je u ime Vlade NDH bio u Bihaću, imenovalo je privremenu gradsku upravu od „viđenijih građana“, kako se navodi u Sušićevom izvješću, a čija se imena ne navode.[373]

Nakon privremene gradske uprave, za predsjednika gradske općine Bihać bio je imenovan Muharem Galić. O stanju u Bihaću početkom 1943. g. više saznajemo iz njegovog pisma upućenog dr. Džaferu Kulenoviću, potpredsjedniku Vlade NDH od 3. travnja 1943 g. u kojem se navodi:

„Što se tiče općine pomalo životarimo. Prihodi su vrlo mali s obzirom na teške prilike, koje smo preživjeli. Dobio sam od ministarstva pomoć od 500 000 kuna za isplatu činovništva i 600 000 kuna kao pomoć općini. Od ove sam svote dao kao pozajmnicu za izbjeglice 370 000 kuna i to im je podijeljeno kao jedina pomoć za ova 2 mjeseca.“[374]

Za privremenog upravitelja Velike župe u ovom razdoblju je imenovan Josip Troyer, veliki župan pri Ministarstvu unutarnjih poslova NDH.[375] On će ovu dužnost obnašati sve do uvođenja iznimnog stanja u lipnju 1944. g. U jesen 1943. g. za glavara građanske uprave za sjeverozapadnu Bosnu, Mostar i Dubrovnik imenovan je Aleksandar Benak.[376] Njegovo imenovanje na ovu dužnost vezano je za opću sigurnosnu situaciju nastalu nakon kapitulacije Italije početkom rujna 1943. g. Djelovanje glavara građanske uprave bilo je predviđeno zakonskom odredbom o iznimnom stanju od 18. siječnja 1943. g., a predviđala je da se na području vojnih operacija ili u slučaju državne nužde vojnim zapovjednicima određenog područja dodijeli glavar građanske uprave za obavljanje građanskih poslova, iako izvršnu vlast u cjelini vrše sami zapovjednici.[377]

Partizanski napadi na područje Velike župe Krbava i Psat su se pojačali tijekom lipnja i početkom srpnja 1944. g. U takvim uvjetima Ministarstvo unutarnjih poslova NDH je 17. srpnja 1944. g. donijelo odluku o privremenom prijenosu sjedišta Velike župe iz Bihaća u Banja Luku. Sjedište Velike župe je privremeno bilo izmješteno u Banja Luku u razdoblju od 23. srpnja do 23. rujna 1944. g.[378] Nakon toga se sjedište Velike župe ponovno vratilo u Bihać.

---

[373] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, dok. br. 19.
[374] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, dok. br. 29.
[375] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 259, dok. br. 10.
[376] Više o Aleksandru Benaku vidjeti: *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Glavni urednici Zdravko Dizdar, Marko Grčić, Slaven Ravlić i Dinko Stuparić, Zagreb, 1997., str. 33.
[377] ZZN-1943, br. 40., Zakonska odredba o iznimnom stanju, str. 39.-40.
[378] ZZN – 1944, br. 521.

Međutim, partizanski napadi na Veliku župu su bili nastavljeni. Osim partizanskih napada, Velika župa je bila ugrožena i učestalim anglo-američkim bombardiranjima. U takvim okolnostima 13. prosinca 1944. g. proglašeno je iznimno stanje u Velikoj župi Krbava i Psat.[379] Istog dana Poglavnikovom odredbom poslove građanske uprave u Velikoj župi preuzeo je vojni zapovjednik obalnog odsjeka Lika general Ivan Tomašević. Iznimno stanje se zadržalo do 28. ožujka 1945. g.[380] Nakon ukidanja iznimnog stanja za privremenog upravitelja Velike župe Krbava i Psat imenovan je Jakov Alač koji je tu dužnost obnašao do svibnja 1945. g. kad su ga pri povlačenju iz Zagreba prema Austriji zarobili partizani.[381]

[379] ZZN – 1944, br. 829.
[380] Narodne novine, br. 71, od 28. ožujka 1945.
[381] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 218, dok. br. 16, Broj: 775/45.

IX.
TALIJANSKA REOKUPACIJA I STANJE U VELIKOJ ŽUPI

Talijanske postrojbe su svoja okupacijska područja u Bosni i Hercegovini zaposjele do 18. travnja 1941. g. Takvo stanje će se zadržati sve do potpisivanja Rimskog sporazuma 18. svibnja 1941. g. i određivanja nove hrvatsko-talijanske granice. Od 20. svibnja 1941. g. Talijani su vlast na području NDH pod svojom okupacijom predali hrvatskim vlastima. Time je talijanska vojska, na području NDH, od okupacijske postala posadna, smještena na području savezničke države. Nakon toga domobranske postrojbe su krajem svibnja 1941. g. zaposjele Jadransko divizijsko područje i dijelove Savskog i Vrbaskog divizijskog područja koja su do tada bila pod talijanskom okupacijom.

Talijansko interesno područje u NDH tada je podijeljeno na takozvanu Prvu, Drugu i Treću zonu. Dio Dalmacije koji je tim razgraničenjem postao talijansko interesno područje nazvan je Prva zona. Druga zona je obuhvaćala Gorski kotar, Liku, znatan dio Hercegovine te sva područja uz jadransku obalu sa svim otocima. U ovoj zoni vlast NDH poslije kolovoza 1941. g. nije smjela držati ratnu mornaricu niti graditi vojna utvrđenja i druge objekte te imati svoje redarstvene snage. Područje između Druge zone i talijansko-njemačke demarkacijske crte, odnosno pojas od Karlovca preko Bihaća, Bugojna, Prozora do Bileće i Čajniča predstavljalo je Treću zonu. Njena širina je bila između 40 i 70 kilometara, a u toj zoni su se nalazili gradovi Karlovac, Jastrebarsko, Topusko, Slunj, Bihać, Bosanski Petrovac, Ključ, Glamoč, Konjic, Kalinovik i Goražde.[382]

Međutim, Talijani su svega nekoliko mjeseci nakon određivanja nove granice Kraljevine Italije i NDH, odnosno razgraničenja interesnih područja, počeli postavljati pitanje njegove revizije. Željeli su time proširiti područje svoga utjecaja u NDH. Taj cilj su željeli postići i pomoću četničko-komunističkog ustanka u NDH krajem srpnja 1941. g. Naime, procjenjujući da vojne snage NDH neće moći ugušiti ustanak, Talijani ne samo da nisu željeli vojno pomoći u zaustavljanju širenja četničko-komunističkog ustanka, nego su postupno povlačili svoje postrojbe s pojedinih ustaničkih područja.

Istodobno, talijanske vojne vlasti su uspostavile suradnju s četnicima i njihovim vođama na ustaničkom području te i na taj način nastojale otežati civilnim i vojnim vlastima NDH gušenje ustanka. Svi ovi talijanski postupci imali su za cilj oslabiti NDH i prisiliti je na

[382] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 307.-310; Vjekoslav Vrančić, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb, 1943., str. 11.; Rafael Brčić, *Italijanski planovi u NDH 1941-1943. (s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu)*, Sarajevo, 1978., str. 190.-191.

daljnje teritorijalne ustupke u korist Italije. Konačno, nemogućnost vojnih snaga NDH da zaustave četničko-komunistički ustanak, Talijani su iskoristili za reokupaciju Druge i Treće zone.

Od 1. rujna 1941. g. u dogovoru s vlastima NDH talijanska vojska je preuzela cjelokupnu vojnu i civilnu vlast na području Druge zone dok su vojne snage NDH u toj zoni u operativnom pogledu bile podređene zapovjedništvu talijanske 2. armije u Karlovcu. Nedugo po reokupaciji Druge zone, od 9. listopada 1941. g. Talijani su otpočeli s reokupacijom i Treće zone. U ovoj zoni domobranske snage su stavljene pod talijansko vojno zapovjedništvo dok je civilna vlast ostala u nadležnosti Vlade NDH.[383]

Reokupacija na području Velike župe Krbava i Psat, koja je pripadala Trećoj zoni, počela je 25. rujna 1941. g. ulaskom dijelova talijanske divizije „Sasari“ u Drvar, a nastavlja se 9. listopada 1941. g. ulaskom talijanskih postrojbi u Bihać i Bosanski Petrovac. Početkom listopada 1941. g. zapovjedništvo talijanske 2. armije izdalo je zapovijed 5. armijskom korpusu da okupira kotarsku ispostavu Kulen Vakuf dok su 13. listopada 1941. g. dijelovi divizije „Sasari“ ušli u Vrtoče.[384] Tako je na području Bihaća bio raspoređen jedan konjički puk talijanske vojske zvani „Genova“ kao dio brze divizije sa sjedištem u Plitvičkim Jezerima, 19. bataljun u Cazinu, 13. bataljun u Bosanskoj Otoci i 6. bataljun u Velikoj Kladuši.[385]

Na području Bihaćkog kotara talijanske postrojbe su bile smještene u selima Lipi, Ripču, Vinci, Pokoju i Založju. Nisu poduzimale nikakve vojne akcije protiv četničko-komunističkih ustanika, iako su njihovi položaji bili udaljeni svega 1-3 kilometra od glavnih prometnica na području Velike župe Krbava i Psat.[386]

Ovakvo talijansko postupanje prema četničko-komunističkim ustanicima tumačeno je na različite načine. Vojne i civilne vlasti Velike župe Krbava i Psat su ovakva postupanja Talijana vidjeli kao direktnu podršku jačanju i širenju četničko-komunističkog ustanka dok se u njihovim redovima talijansko postupanje tumačilo kao taktika kojom se želi obuzdati njihova borbena djelovanja. Odmah po dolasku talijanske vojske na područje Velike župe počele su pritužbe općinskih, kotarskih i župskih vlasti na njihovo postupanje i miješanje u rad kako vojnih tako i civilnih vlasti u Velikoj župi.

---

[383] Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 310.-316.
[384] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 82, dok. br. 2.
[385] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom XIII, knjiga 1, dok. br. 154.; Naredba Komande Druge armije od 5. listopada 1941. podčinjenim komandama za okupaciju teritorija NDH između demilitarizirane zone i demarkacione linije s njemačkim trupama, str. 421.
[386] Vojni arhiv , Fond NDH, kut. 152II, T. broj: 417/41, od 7. studenoga 1941.

Naime, zapovjednici talijanske vojske zahtijevali su od oružništva da moraju izvršiti samo njihove zapovijedi, a ne one koje dolaze od velikog župana i kotorskih predstojnika. U mjestima gdje je živjelo većinsko pravoslavno pučanstvo i gdje se pobuna jače širila, Talijani su nastojali s njima uspostaviti što bolju suradnju, obećavajući im zaštitu i povratak oduzete im imovine. Nastojali su im se predstaviti zaštitnicima od vlasti NDH, a posebno ustaša.[387]

Zbog ovakvog postupanja talijanske vojske i njihovog zapovjedništva veliki župan dr. Josip Barišić je 7. studenoga 1941. g. uputio dopis vojskovođi Slavku Kvaterniku, Ministarstvu unutarnjih poslova i Ministarstvu vanjskih poslova NDH u kojem se kaže:

„Dana 9. listopada 1941. došla je talijanska vojska najprije u Bihać, pa onda u Bosansku Krupu, Cazin, Veliku Kladušu, Otoku, Ličko Petrovo Selo, Prijeboj te tako zaposjela samo komunikacione linije, koje vežu gore spomenuta mjesta. Glavnina ove vojske logoruje u samom mjestu, tako da niti ova linija nije uvijek dovoljno osigurana iz razloga toga što se nedaleko samih komunikacijskih linija na 1-3 km nalaze pobunjenici (četnici i komunisti) te ugrožavaju promet i slobodno kretanje po tim linijama. Inače Talijani od ovih linija do danas ne idu, a niti misle ići, tako da se četnici i komunisti osjećaju potpuno sigurnim, pogotovo kada ih talijanski vojnici u njihovim podhvatima ne smetaju.

Odmah po dolasku talijanskih trupa otpočele su žalbe hrvatskog pučanstva na njihove postupke, a također i žalbe naših domaćih vlasti kojima su ove trupe onemogućavale bilo kakav rad. Tako su zapovjednici talijanske vojske naređivali našem oružništvu da mora izvršavati samo naređenja talijanske komande, da ne smiju primati nikakvih zapovjedi od velikog župana i kotarskog predstojnika. Bilo je slučajeva i provale, te grabljenja i prisvajanja imovine po talijanskim vojnicima, razoružavanja našeg oružništva, prisvajanja imovine od strane četnika povratnika uz intervenciju talijanskih vojnika.“[388]

U mjestima Velike župe Krbava i Psat gdje je bilo nastanjeno pravoslavno pučanstvo, talijanska vojska je razoružala oružničke postaje te vršila smjenu oružnika ukoliko bi netko od pravoslavaca prijavio da su bili ustaše ili da su surađivali s njima. Oduzimanjem naoružanja oružništvu značajno je bila ugrožena sigurnost pučanstva, posebno onog dijela koji je živio u neposrednoj blizini četničko-komunističkih položaja. Talijanska vojna uprava je bila angažirana i na povratku pravoslavnog pučanstva koje je napustilo svoje domove priključujući se četničko-komunističkim ustanicima po okolnim šumama. Ovakvim odnosom nastojali su pridobiti naklonost pravoslavnog pučanstva i spriječiti širenje njihovog ustanka u reokupiranoj talijanskoj zoni. Za vlast NDH ovakvo ponašanje Talijana predstavljalo je smišljenu taktiku usmjerenu na zaoštravanje etničkih suprotnosti

[387] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 1, dok. br. 106, dok. br. 406.
[388] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, T. Broj: 417/41.

između katolika i pravoslavaca i prisiljavanje hrvatskih vlasti na nove teritorijalne ustupke talijanskoj strani.[389]

S druge strane, ovakvo ponašanje talijanskih vojnih vlasti na reokupiranom području Pokrajinski komitet KPJ-a za Bosnu i Hercegovinu u svom proglasu od listopada 1941. objašnjavao je na sljedeći način:

„Ovakav talijanski stav može se objasniti samo tim što su bili slabi i nisu bili moćni da uguše ustanak. Da bi se učvrstili igraju ulogu prijatelja srpskog naroda i takvim odnosom prema ustašama nastoje da steknu naklonost Srba, dobiju na vremenu, stvore oslonac u kapitulantskim i izdajničkim elementima i tako uz njihovu pomoć uguše ustanak.“[390]

Za četničko-komunističke ustanike značajan problem je predstavljao šverc koji su Talijani razvili na svom okupiranom području. Smatrali su kako je većina osoba koje su se bavile švercom i slobodno kretale po području pod četničko-komunističkom kontrolom radila u korist Talijana prenoseći neophodne informacije talijanskim vojnim vlastima. Potvrđuje to i izvješće zapovjednika tzv. Drvarske brigade od 2. rujna 1941. g. u kojem se kaže:

„Italijani su intezivno razvili šverc. Povezali su se s ljudima koji su htjeli da se bave švercom i dobro su plaćali sve što su od njih kupovali. Švercerima su dozvoljavali slobodno kretanje po selima, iz kojih su ovi nosili so, duhan i druge artikle kojih na slobodnoj teritoriji nije bilo. Tako su ti ljudi počeli da stižu i na oslobođenu teritoriju. Šverceri su imali vezu sa raznim kapitulanskim nastrojenim ljudima i ovi su ih priučavali kako treba da govore narodu da su Italijani prijatelji. Oni su i među gerilcima našli oslonac. Tu opasnost su pojedine gerilske komande uočavale.“[391]

Veliki je broj slučajeva u kojima je talijanska vojska sudjelovala u provalama i pljački privatne imovine na području Velike župe Krbava i Psat. Tako su 9. listopada 1941. g. talijanski vojnici provalili i opljačkali razne pokretnine odbjeglog općinskog bilježnika Milića Prce u Ličkom Petrovom Selu. Prema izvješću općinskog povjerenika u Ličkom

[389] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 2, dok. br. 7; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 1, dok. br. 166, dok. br. 406.
[390] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih narod*, tom V, knjiga 1, dok. br. 213, dok. br. 466.
[391] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 1, dok. br. 173, dok. br. 707.

Petrovom Selu ovom pljačkom pričinjena je materijalna šteta od 50 000 do 100 000 kuna koja je išla na štetu NDH.[392]

Primjedbe na postupanje talijanske vojske iznio je veliki župan Josip Barišić u svom dopisu Zapovjedništvu talijanske vojske u Bihaću od 23. listopada 1941. g. u kojem se između ostalog kaže:

„Usprkos tome što je u Bihaću sjedište Velike župe, nadalje sjedište Kotarskog predstojništva, Kotarskog suda, Sudbenog stola, te po vrhu svega toga posebno Povjerenstvo delegirano od Poglavnika, vaši vojnici na očigled svih ovih Državnih ustanova donose neke divlje osude, miješajući se u civilnu vlast i to tako da tim miješanjem vrijeđaju ponos i čast Hrvatskog naroda i materijalno oštećuju isključivo naš Hrvatski živalj.“[393]

U Bosanskoj Krupi 28. listopada 1941. g. talijanski karabinjeri s dva talijanska vojnika došli su u oružničku postaju i naredili zapovjedniku oružničke postaje Mustafi Hozi da njegova oružnička postaja ne smije slati ophodnju bez njihovih karabinjera i da se moraju izvršavati samo njihova naređenja. Istovremeno, od krupske oružničke postaje je bilo traženo da svaki dan u 10.00 i 18.00 sati podnese detaljno izvješće o svim događajima u kotaru i da se takva izvješća ne smiju dostavljati kotarskom predstojniku ili kojoj drugoj vlasti u kotaru Bosanska Krupa.[394]

Talijansko vojno zapovjedništvo je, nadalje, tražilo da im se moraju dostaviti svi iskazi otpuštenih ustaša, kao i muslimana koji su bili pod sumnjom da imaju oružje, pod izgovorom da su kazne oružnika i civilnih vlasti preblage. Također, tražili su Talijani da im se redovito dostavljaju izvješća oružnika o raspoloženju pučanstva prema talijanskoj vojnoj vlasti. Ukoliko se ne bi postupilo po ovim naputcima i zapovijedima, talijanske vojne vlasti su prijetile razoružavanjem i strijeljanjem neposlušnih oružnika.[395]

Na ovaj način sigurnosna situacija u kotaru Bosanska Krupa se dolaskom Talijana značajno pogoršala. Napadi četničko-komunističkih ustanika su postali sve češći, kao i ubojstva domaćeg muslimanskog pučanstva. Oni su 30. listopada 1941. g. u Bosanskoj Krupi ubili Ibrahima Ćemalovića, Smaju Zenačića, a u zarobljeništvo odveli Sulejmana Bobića, a već 1. studenoga 1941. g. su napali krupsko selo Bužimkiće ubivši Mahmuta Hukanovića i ranjavajući Husniju Bužimkića.[396] Oružnička postaja u Bosanskoj Krupi je

[392] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 236, dok. br. 32, Prijava Općinsko poglavarstvo Ličko Petrovo Selo, Broj 1213/1941.
[393] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 236, dok. br. 32, Broj: 4259/41.
[394] Isto.
[395] Isto.
[396] Isto, Prijava kotarskog predstojnika Bosanske Krupe Velikoj župi Krbava i Psat, T. Br. 312/41.

prijavila upravi Velike župe kako talijanska vojska dovodi četnike iz sela Radić kako bi ih opskrbili neophodnim prehrambenim artiklima i duhanom. U tom izvješću se kaže:

„Dana 27. listopada 1941. deset talijanskih vojnika dovodi poznate četnike iz Radića te im traže sol i duhana po Krupi. Doveli su ih pred glavnu trafiku Murata i Nazifa Halkića iz Bosanske Krupe. Za njima je išla masa svijeta grko-istočnjačke vjeroispovijesti koja se vraćala iz okolnih šuma. Talijani, četnici i povratnici tražili su silom od Halkića, da im moraju dati sol i duhana. Halkić je odgovorio da nema toliku količinu, koliko oni traže, a da ne može ni manju količinu prodati bez dozvole domaćih vlasti. Četnici su odgovorili da njima nije potrebna dozvola domaćih vlasti, jer ini imaju nalog od Talijana. Zato su svi otišli do kotarskog predstojnika i tražili sa spisom talijanske komande soli i duhana za četnike. Kada su došli do kotarskog predstojnika, jedan talijanski vojnik mu je doviknuo da će pucati na sve što vidi ukoliko predstojnik ne potpiše dozvolu. Nakon ovoga kotarski predstojnik je potpisao dozvolu i četnici su dobili što god su mogli naći. Po kupljenoj robi ispratili su talijanski vojnici četnike kroz grad sve do pod samu šumu.“[397]

I na području Velike Kladuše, Bosanskog Petrovca i Bihaća bile su učestale pojave neslaganja civilnih i vojnih vlasti NDH s postupcima talijanske vojske i njihovog zapovjedništva. U Velikoj Kladuši talijanska vojska je iznenada došla 10. listopada 1941. g. cestom iz pravca Karlovca i Topuskog s preko 1500 vojnika i s oko 100 konja i topova. Odmah po dolasku vojska je, bez ikakvog obrazloženja, otpečatila napuštene pravoslavne kuće i prostorije koje su oni u strahu od divljih ustaša napustili i pridružili se četničko-komunističkim ustanicima u okolnim šumama. Iz tih kuća talijanska vojska je otuđivala razne potrebne im stvari, a posebno živežne namirnice i odjevne predmete.

Već sljedećeg dana talijanski časnici su u Velikoj Kladuši uhvatili svoje vojnike koji su provaljivali u zapečećene radnje noseći iz njih raznu robu i pokretnine. Vlasti kotarske ispostave Velika Kladuša nisu mogle spriječiti ovakvo ponašanje talijanske vojske. Osim toga, talijanska vojska je po dolasku u Veliku Kladušu zaposjela i prostorije pošte vršeći cenzuru svih poštanskih pošiljki.[398]

Iz izvješća Velike župe Krbava i Psat od 17. ožujka 1942. g. upućenog Ministarstvu unutarnjih poslova NDH može se vidjeti kako postupanje talijanske vojske nije bilo drukčije ni u kotaru Bosanski Petrovac gdje su talijanske trupe pristigle sredinom listopada 1941. g. Nedugo potom, od 27. studenoga 1941. g. ovaj kotar se zbog aktivnosti četničko-komunističkih ustanika našao u potpunoj prometnoj blokadi i izolaciji od ostatka

[397] Prijava oružničke postaje Bosanska Krupa, Tajni Br. 230/41 i Prijava Kotarskog predstojnika u Bosanskoj Krupi T. Br. 305/41 i 309/41 upućen Velikoj župi Krbava i Psat.
[398] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 221, Broj: 1840/1941, od 13. listopada 1941.

Velike župe. Do tada je poštanski promet između Bosanskog Petrovca i Ključa bio obavljan pomoću talijanskih vojnih samovoza, ali su Talijani bez ikakvog obrazloženja prestali primati i dostavljati privatnu i službenu poštu. Nakon toga, na isti način je prekinut i poštanski promet između Bosanskog Petrovca i Bihaća.

Kotarske vlasti su ovakvo talijansko ponašanje tumačile pritiskom koji su na njih vršili četničko-komunistički ustanici. S druge strane, talijanska vojna posada u Bosanskom Petrovcu je odgovornost za ovakvo stanje u kotaru prebacivala na središnje hrvatske vlasti smatrajući kako ne vode dovoljnu brigu o stanju u Velikoj župi Krbava i Psat. Župske vlasti odbacivale su takve optužbe smatrajući kako je talijanska vojna posada u Bosanskom Petrovcu, ali i u ostalim kotarevima Velike župe poduzela sve kako bi umanjila ugled i sputala svu moć vlasti NDH u toj Velikoj župi.[399]

Vlasti Velike župe Krbava i Psat u Bihaću kao posebno miješanje talijanskih vojnih vlasti u nadležnosti i poslove ove Velike župe vidjele su u tome što je talijansko vojno zapovjedništvo tražilo da se razoružaju pomoćni oružnici, odnosno domobrani koji su dodijeljeni oružničkim postajama. To je bilo neprihvatljivo za vlasti Velike župe. Naime, oružničke postaje u Velikoj župi nisu raspolagale s dovoljnim brojem oružnika niti adekvatnom opremom i naoružanjem kojim bi mogli jamčiti sigurnost, poglavito rubnih seoskih naselja koja su bila izložena učestalim napadima četničko-komunističkih ustanika.

Potvrđuje to i dopis Zapovjedništva posade Bihać od 12. listopada 1941. g. upućen Zapovjedništvu 2. brze talijanske divizije „Emanuel Filiberto-Testa di Ferro“ sa sjedištem u Bihaću u kojem se kaže:

„Pošto je narod u katoličkim i muslimanskim selima, zone koja je do sada nama bila povjerena, razoružan dolazi do neugodnih situacija, jer pobunjenici počinju da napadaju sela ostavljena bez obrane. Svakodnevno se množe slučajevi da građanske vlasti zahtijevaju ili obranu i zaštitu oružanih sila ili povratak oružja koje je oduzeto. Uvjereni smo da su razoružana sela u opasnosti da budu zauzeta od komunističkih odjela, porobljena, zapaljena, a narod ubijen. Ovakvo se stanje može očekivati u najkraćem vremenu. Znajući ovo narod ostavlja sela i kuće da bi spasio samo živote.

Naše mišljenje je da nije moguće u svako selo postaviti neku vojnu postrojbu, niti se može dati oružje u ruke neodgovornog naroda. Ostalo bi samo da zapovjedništvo odobri da se pojača oružništvo na taj način da se stavi u svako selo po 30-40 oružnika, vrbovani od bivših vojnika pod zapovjedništvom jednog aktivnog oružnika. (…) Dok se ne uspostavi pojačano oružništvo, sela su prepuštena rukama komunista i četnika koji mogu da nanesu ogromnu štetu narodu vjere katoličke i muslimanske.“[400]

[399] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, T. broj: 21/1942.
[400] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, Br. 1210.

Unatoč ovim upozorenjima župskih vlasti, po zahtjevu talijanske strane izvršeno je djelomično razoružanje domobrana koji su dodijeljeni pojedinim oružničkim postajama. Također, talijanske vojne vlasti u Bihaću su tražile da svatko onaj tko protuzakonito posjeduje oružje to oružje preda jer će, u protivnom, biti suočen s kaznom strijeljanja. Rok za predaju oružja bio je do 21. listopada 1941. g. Ni ovo nije bilo prihvatljivo za civilnu i vojnu vlast u Velikoj župi jer su smatrali kako su ova pitanja u nadležnosti hrvatske civilne, vojne i sudbene vlasti. Sve je ovo zaoštravalo odnose između talijanske vojne vlasti s jedne te civilnih i vojnih vlasti Velike župe Krbava i Psat s druge strane. Takav odnos se zadržao sve do odlaska talijanskih postrojbi iz Velike župe polovinom 1942. g.[401]

Složena sigurnosna situacija, uvjetovana pojačanim napadima četničko-komunističkih ustanika u svim dijelovima Velike župe Krbava i Psat, postala je još složenija nakon povlačenja ustaških i dijela domobranskih postrojbi iz Velike župe. Prema zapovjedi Glavnog stožera Ministarstva domobranstva dio domobranskih i ustaških postrojbi morao je od 12. listopada 1941. g. napustiti Bihać. Zapovjedništvo posade Bihać tražilo je od Zapovjedništva 2. brze talijanske divizije u Bihaću smjenu Legionarske ukrajinske bojne koja je bila smještena u blizini sela Skočaj, 2. bojne 11. pješačke pukovnije u selu Ripču i 5. bojne 2. pješačke pukovnije u predstraži Bihaću. To je značilo da će u Bihaću ostati samo jedna bojna pješaštva i pola bitnice haubica 100 mm te bojna koja bi osiguravala željezničku prugu od Bihaća do Grmuše i davala stražu unutar Bihaća.[402]

Međutim, iz Zapovjedništva talijanske divizije u Bihaću su 12. listopada 1941. g. odgovorili da je zapovjednik njihove divizije otputovao u Stožer talijanske Druge vojske kako bi izložio situaciju i tražio dalje instrukcije te da vojne posade NDH u Bihaću ostaju na svojim položajima sve dok talijansko zapovjedništvo ne izvrši zamjenu istih.[403] Sutradan, 13. listopada 1941. g. Zapovjedništvo posade Bihać je primilo zapovijed Glavnog stožera Ministarstva domobranstva u kojem se kaže da se „po nalogu Vojskovođe imaju crvene kapice premjestiti iz Bihaća u Dvor“.[404]

Prema toj zapovijedi zapovjednik 1. satnije domobrana Vojskovođine garde imao je zadatak pripremiti satniju za pokret i za to od željezničke postaje u Bihaću zatražiti dovoljan broj vagona. Pokret je trebalo izvršiti redovnim vlakom 14. listopada 1941. g. u 13.25 sati od Bihaća do Bosanskog Novog, odakle bi bili prebačeni u Dvor.[405] Nakon što

[401] Vojni arhiv, kut. 222, Broj: Taj 122/1941.
[402] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, Br. 1211, od 12. listopada 1941.
[403] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, dok. br. 49.
[404] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 151a, V.T. Br. 1215.
[405] Isto.

je 1. domobranska satnija Vojskovođine garde napustila Bihać, prema zapovijedi Zapovjedništva posade Bihać njene stražarske položaje preuzela je 7. satnija 2. bojne 11. pješačke pukovnije.[406]

O teškom sigurnosnom stanju na području Velike župe Krbava i Psat krajem studenoga 1941. g. veliki župan dr. Josip Barišić obavijestio je i Ured poglavnika Pavelića. U dopisu se veliki župan Barišić žali na postupke talijanske vojske smještene na području Velike župe. Govoreći o talijanskoj vojsci Barišić kaže:

„Za sada se nalaze u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Otoci, Ličkom Petrovom Selu i Priboju ponešto talijanske vojske, no ovi ne poduzimaju nikakvih mjera protiv četnika. Od komunikacijskih linija glavnina talijanske vojske i ne pokušava da bilo kakve akcije poduzmu, pa čak ni toliko, da pruže zaštitu najbližim selima koja četnici pljačkaju odvodeći iz sela stoku i slično. Od važnosti je daljnja okolnost, da četnici sa svoga teritorija zalaze po volji u krajeve gdje se naša vlast još kako tako drži, pa na koncu i u sam Bihać. Talijanska vojska ne pravi im nikakve smetnje, a četnici i dalje zauzimaju krajnje neprijateljski stav prema postojećem stanju, te javno naglašavaju, da im ni na pamet ne pada da predaju oružje. U neposrednoj blizini Bihaća drže straže, tako da nitko od naših u njihov teritorij ne može i ne smije zalaziti.“[407]

Istovremeno iz ovog dopisa upućenog Uredu poglavnika Pavelića saznali smo kako su Bihać i njegova okolica raspolagali s vrlo malim snagama NDH. Naime, u Bihaću se nalazio stožer 2. pješačke divizije kojom je zapovijedao pukovnik Ivan Tomašević, koji je u tom trenutku raspolagao sa svega oko 100 naoružanih vojnika, dok je prije dolaska Talijana početkom listopada 1941. g. u Bihaću bilo skoro 5000 vojnika NDH, naglašava župan Barišić u ovom dopisu. Zbog svega toga tražio je od Glavnog stožera domobranstva i Ureda poglavnika da što žurnije upute dodatne vojne snage u Bihać. Također, u dopisu se navodi da se na području Bihaća i na području prema Bosanskom Petrovcu i Sanskom Mostu „opažaju gibanja četnika i komunista“, koji provode mobilizaciju i novačenje pravoslavnog pučanstva.[408]

Kako su Krnjeuša i Bosanski Petrovac dugo vremena bili prometno odsječeni od Bihaća i ostatka Velike župe, teško je bilo provjeriti sve navode o stanju u tim područjima. Uz pomoć talijanske vojske tadašnji bihaćki župni vikar fra Marijan Jakovljević uspio se probiti do ovih područja 27. studenoga 1941. g. i zadržati se do 30. studenoga 1941. g. U svom izvješću Biskupskom ordinarijatu u Banja Luci od 21. prosinca 1941. g. fra

[406] Vojni arhiv, Fond NDH, kut.151a, V. T. Br. 1226, od 14. listopada 1941.
[407] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 222, dok. br. 10, Broj: službeno, 24. studenoga 1941.
[408] Isto.

Jakovljević je naveo kako je župa Krnjeuša potpuno uništena, da su gotovo svi domovi katolika spaljeni, kao i župna crkva.

Dalje navodi kako je krnjeuški župnik Krešimir Barišić mučen, unakažen i bačen u zapaljenu crkvu te je izgorio do pasa. Župljani koji su uspjeli pobjeći od pokolja razbježali su se po raznim mjestima. Nekoliko katoličkih obitelji se uspjelo skloniti u Bosanski Petrovac. Sva sela od Pritoke do Bihaća su bila popaljena bez obzira tko je u njima stanovao. U selima od Pritoke do Bosanskog Petrovca nije bilo kuće koja nije bila spaljena. Brzojavne stupove su sasjekli četničko-komunistički ustanici.[409]

Iz ovog izvješća fra Jakovljevića saznajemo da se krajem 1941. g. u Bosanskom Petrovcu nalazilo svega stotinjak katolika i obraćenika. Za ove vjernike misu su ponekada držali svećenici koji su se nalazili u sastavu talijanske vojske.[410]

Bosanski Petrovac je bio prometno odsječen od ostalih mjesta. Najbliža željeznička prometna postaja je bila Bravsko. Na putu Bosanski Petrovac – Bravsko, u duljini 22 kilometra, nije bilo nikakvog privatnog niti državnog prijevoznog sredstva. Zbog toga se pučanstvo Bosanskog Petrovca nije moglo opskrbiti ni osnovnim živežnim artiklima. S druge strane, zbog prijetnji četničko-komunističkih ustanika da će biti ubijeni, seljaci iz okolnih petrovačkih sela nisu smjeli dovoziti i prodavati u gradu svoje poljoprivredne proizvode. Zbog svega ovoga, pučanstvu Bosanskog Petrovca je prijetila glad.[411]

Osim teške socijalno-gospodarske i prometne situacije kotar Bosanski Petrovac se suočavao i s teškom sigurnosnom situacijom. Potvrđuje to i izvješće Ministarstva unutarnjih poslova NDH upućeno Ministarstvu vanjskih poslova NDH od 26. studenog 1941. g.:

„Ovom ministarstvu dostavljeno je na žurno uredovanje po Uredu Poglavnika od 21. studenoga 1941. pod brojem 4313 sljedeće izvješće:

U Petrovačkom kotaru je ubijeno oko 4000 muslimana i 500 katolika tj. 50% svih Hrvata kotara, dočim je Srba poginulo oko 800 tj. 21,2%. Ali smo sve podnosili strpljivo, čekajući oslobođenje i povratak normalnom životu, nadajući se da će nakon oslobođenja grada Hrvatska i njezini saveznici razumjeti naše žrtve i pomoći će nam. Međutim, to se nije dogodilo. Došla je talijanska okupacija, a s njom povratak kućama bivših četnika koji su samo sakrili, a nisu predali oružje. Povratnici su tražili od talijanskih vlasti da se njima povrati sve što su za vrijeme pobune izgubili, iako to nije moguće, jer je roba većinom bila izgorjela u zapaljenim kućama, a stoka je bila zaklana i pojedena, kako od strane četnika tako i od naše

[409] Rimokatolički župni ured Bihać, broj 452/41, od 21. prosinca 1941.
[410] Isto.
[411] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 222, Broj: taj. 122/1941.

vojske. Međutim su Hrvati pokazali dobru volju i ne samo da su vraćali i vraćaju Srbima njihov imetak nego daju i svoje samo da bi postigli što prije mir i povrat reda. Ali sve to slabo pomaže.

Talijani čuvaju samo grad, a po selima ima i sada naoružanih četnika. Oni priređuju pravi lov na naše glave. Ubijaju naše čobane, kočijaše, onim Srbima koji hoće u grad da dovezu namirnice ili drvo ne daju da donesu ništa. Četnički vođa Ilija Desnica poziva narod da ne sluša naredbe hrvatskih vlasti, a trgovcima naređuje da prodaju bez kupona, a kad mi tražimo zaštitu od ubojica samo govore ne bojte se. U isto vrijeme naše ljude izbacuju iz srpskih kuća. Mi u gradu ni brašna nemamo (mlinovi ne rade) niti žita, ni soli, ni duhana, ni sapuna, ni šibica, ni gaza ni šećera. Sve je teško dovući, jer treba voziti kamionima sa Sanskog Mosta (70 km ili iz Bravska 24 km), a svojih kamiona nemamo. Talijani teško daju svoje. Glad je neminovna. Međutim kotar nema liječnika, ni veterinara i drugih potrebnih činovnika. Trebalo bi dati gradu 2 kamiona i autobusa za održavanje prometa. Evakuirati žurno izbjeglice iz Petrovca. Osigurati putove za dovoz hrane.“[412]

Nažalost, iako su bile upoznate sa stanjem u kotaru Bosanski Petrovac, hrvatske vlasti u Zagrebu nisu ništa konkretno poduzimale kako bi se ovo teško stanje promijenilo. Istodobno, u Bihaću su kružile različite neprovjerene vijesti o stanju u Bosanskom Petrovcu. Stizale su informacije da su četničko-komunistički ustanici preuzeli vlast u kotaru, da su hrvatski službenici ubijeni, kao i dio katoličkog pučanstva, a da se dio tog pučanstva povukao prema Drvaru i Bosanskom Grahovu uz pomoć talijanske vojske.

Kako bi saznale pravu istinu, župske vlasti u Bihaću su 23. ožujka 1942. g. uputile dopis Zapovjedništvu talijanske posade u Bihaću tražeći informaciju o stanju u kotaru Bosanski Petrovac.[413] U odgovoru koji je na ovaj upit dostavio Vojnički talijanski odjel Bihać 25. ožujka 1942. g. kaže se da su prema njihovim saznanjima dva časnika i 40 vojnika s oružjem posade Bosanski Petrovac prešla buntovnicima.[414]

Za ovakvo stanje vlasti Velike župe Krbava i Psat optuživale su talijansku vojnu posadu u Petrovcu dok su, istovremeno, Talijani odgovornima za ovakvo stanje smatrali župske vlasti. Tako se u izvješću Velike župe Krbava i Psat upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH od 17. ožujka 1942. g. navodi:

„Zanimljivo je upravo to, da talijanska vojna posada u Bosanskom Petrovcu prebacuje zanemarivanje Bosanskog Petrovca po središnjoj vlasti, kada je potpuno dokazano da je upravo vojna posada svojim postupcima potpuno ubila svaki ugled i sputala svu moć naših vlasti u Bosanskom Petrovcu izlazeći i podupirući sve zahtjeve četnika i na štetu hrvatskih državnih probitaka, a izbjegavajući i otklanjajući svaku potporu i našoj vojsci i našim građanskim vlastima na uspostavi autoriteta i moći Nezavisne Države

[412] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 222, Broj: T.577 I. A.-1941.
[413] Vojni arhiv, Fond NDH, kut 242, T. broj: 211/1942.
[414] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 242, Dje. broj 400/1.

Hrvatske u Bosanskom Petrovcu. Dokazano je naime, da je zapovjednik talijanskih trupa u Bosanskom Petrovcu vršio otvoren pritisak na kotarsku oblast, a nije štedio ni sa dozvolom pokolja po četnicima nad našim življem, samo da se zadovolji zahtjevima četnika makar oni bili u potpunoj protivnosti sa pozitivnim zakonskim propisima."[415]

Početkom 1942. g. general Vittorio Ambrosio, zapovjednik talijanske 2. armije u izvješću Glavnom stožeru talijanske kopnene vojske je predložio da se njegove postrojbe povuku iz Treće zone te usredotoče na pojačanu okupaciju Druge zone kako bi se osiguralo anektirano područje Dalmacije.[416] Nekoliko mjeseci kasnije, točnije 1. lipnja 1942. g. talijanska vlada je obavijestila Vladu NDH o namjeri povlačenja svojih vojnih snaga iz pojedinih dijelova NDH. Sukladno toj obavijesti Vlada NDH je uputila zamolbu talijanskoj strani da 10-14 dana prije najave povlačenje svojih postrojbi kako bi iste mogle biti zamijenjene vojnim snagama NDH.[417]

Konačno, 19. lipnja 1942. g. u Zagrebu je potpisan sporazum između talijanske strane i Vlade NDH o povlačenju talijanske vojske iz Treće zone, osim iz područja Karlovca te pojedinih dijelova Druge zone. Sporazumom su se Talijani obvezali da će na vrijeme izvijestiti Glavni stožer Ministarstva domobranstva o povlačenju svojih snaga kako bi ih na vrijeme mogle zamijeniti vojne snage NDH.[418] Međutim, vrlo brzo se pokazalo da NDH nema dovoljno vojnih snaga koje mogu uspješno nadomjestiti talijanske snage koje su se povukle iz pojedinih područja NDH pa su Talijani tijekom srpnja i kolovoza obustavili povlačenje svojih snaga.

[415] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 270, Broj: Tajno 21/1942.
[416] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom XII, knjiga 1, dok. br. 281., tom XIII, knjiga 1, dok. br. 281, tom XIII, knjiga 1, dok. br. 203, knjiga 2, dok. br. 1; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1978., str. 245.-246.; Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 317.
[417] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom XIII, knjiga 2, dok. br. 67.
[418] Isto, tom V, knjiga 32, dok. br. 116.

Ilustracija 7. Karta talijanske okupacijske uprave u BiH poslije Rimskih ugovora, svibanj – prosinac 1941. (Karta preuzeta iz knjige Zdravka Dizdara, Četnički zločini u BiH 1941.-1945., str. 102.)

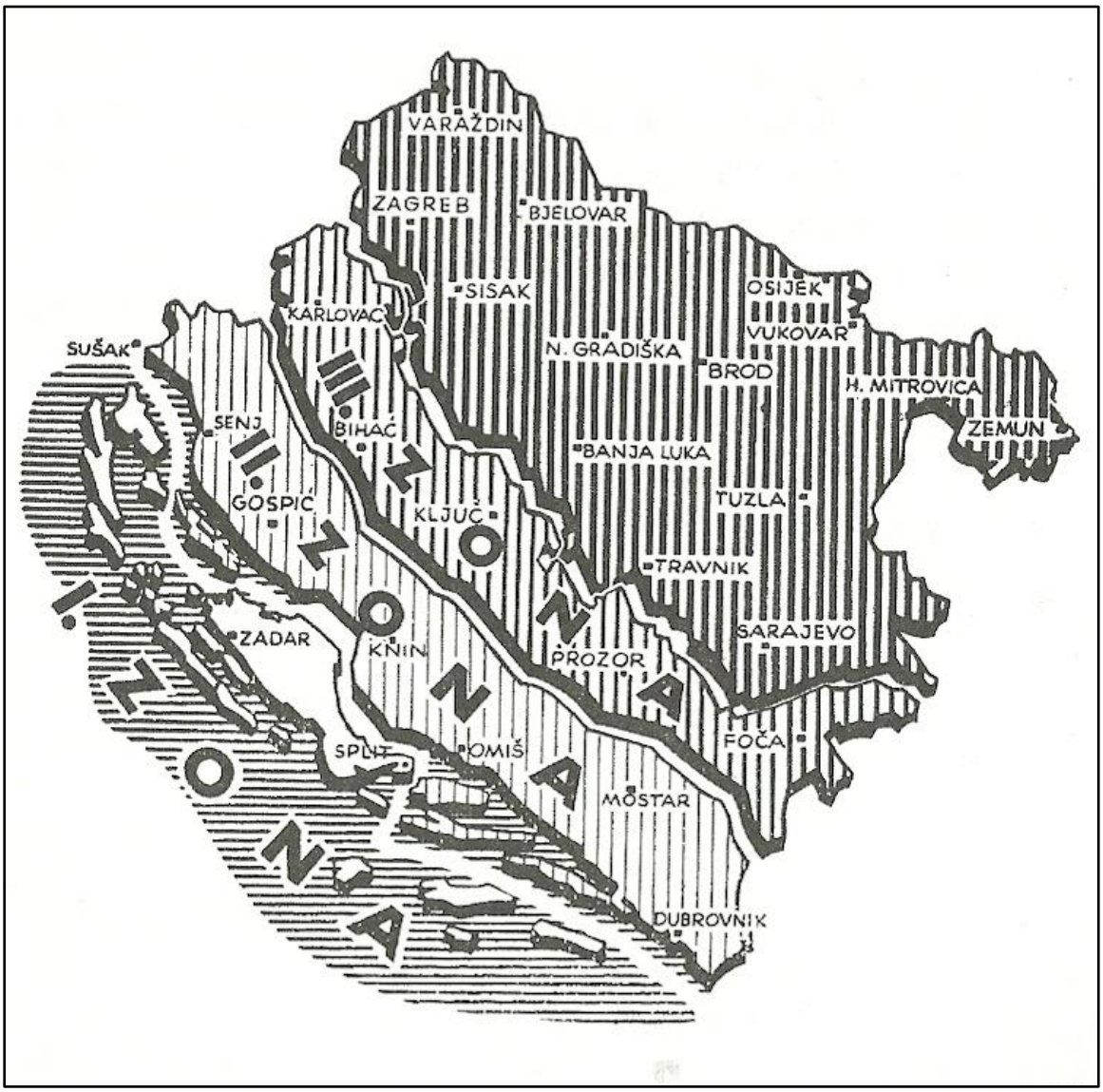

Ilustracija 8. Talijanske reokupacijske zone na području NDH
(Karta preuzeta iz knjige: Vjekoslav Vrančić, Urota protiv Hrvatske, Zagreb 1943., str. 11.)

X.
UVOĐENJE POVJERENSTVA ZA USPOSTAVLJANJE JAVNOG MIRA I PORETKA

Nesnalaženje novouspostavljene vlasti NDH na području Velike župe Krbava i Psat u razdoblju od lipnja do listopada 1941. g. ogledalo se i u nemogućnosti uspostave opće sigurnosti građana na području cijele Velike župe. To je dovodilo do učestalih pojava pljačke pučanstva i otuđivanja njihove imovine, a za što nitko nije snosio odgovornost niti su prema počiniteljima pokretani bilo kakvi kazneni postupci. Samovoljno postupanje pojedinih ustaških skupina posebno je bilo izraženo u seoskim naseljima gdje su te skupine, pod izgovorom da to čine na zahtjev općinskih, kotarskih ili župskih vlasti, nasilno oduzimale seljacima stoku, žito i druge stvari, a potom isto koristili za vlastite potrebe.

Na području Velike župe Krbava i Psat, a posebno njezinih kotareva Bosanska Krupa i Cazin, civilnim i vojnim vlastima značajne probleme stvarali su muslimani „divlje ustaše“. Naime, ove samoorganizirane i naoružane skupine su samovoljno upadale u pravoslavna sela, pljačkajući njihovu imovinu i ubijajući ljude. Na njihovom udaru posebno su bili pravoslavni vjernici koji su, kako bi zaštitili svoju egzistenciju, u velikom broju prelazili na katoličku vjeru. Potvrđuje to i dopis Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja NDH o postupanju muslimana „divljih ustaša“ u kotaru Bosanska Krupa upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH u kojem se kaže:

„Ovaj vjerski prijelaz grkoistočnjaka na rimokatoličku vjeroispovijest nije bio po volji tamošnjih muslimana koji su još iz ranijih pritužaba ovome ministarstvu poznati i opisani kao divlje ustaše, zbog terora i pljačke koju su vršili nad mirnim stanovništvom, osobito onim grkoistočnjacima koji su se od početka osnivanja NDH držali lojalno i u svemu prilagodili postojećem državnom poretku, te su nedavno jednostavno navalili na ove prijelaznike sa noževima i ostalim oružjem i jednostavno ih rastjerali s njihovih posjeda i potjerali iz mirnih domova da mogu lakše izvršavati pljačku.“[419]

Ništa manji problem za civilne i vojne vlasti Velike župe Krbava i Psat nisu predstavljali ni učestali upadi, pljačke i ubijanja civilnog pučanstva u rubnim katoličkim i muslimanskim selima od strane četničko-komunističkih ustanika, a kasnije i partizana.

[419] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153II, Broj: 3895-B-1942.; Isto, kut. 213, T. broj: 296/42.

Zbog toga su „divlje ustaše“ često svoje djelovanje i postupke pravdali zaštitom tih sela i njihovog pučanstva od tih napada.

S druge strane, nakon proglašenja NDH, za ustaškog stožernika za područje bivše Vrbaske banovine sa sjedištem u Banja Luci, koja je po uspostavi velikih župa, teritorijalno obuhvaćala područje velikih župa Krbava i Psat, Sana i Luka i Pliva i Rama, imenovan je Viktor Gutić. Obnašajući ovu dužnost stožernik Gutić se istaknuo izjavama u kojima je poticao na nasilja nad pravoslavnim pučanstvom, a i brojne njegove odluke bile su usmjerene u tom pravcu. Na isti ili sličan način na području Velike župe Krbava i Psat postupao je veliki župan Ljubomir Kvaternik koji je tu dužnost obnašao od lipnja do rujna 1941. g. Zbog svega toga pravoslavno pučanstvo je u gore spomenutim velikim župama bilo izloženo različitim oblicima progona i nasilja koji su doveli do četničko-komunističkog ustanka u NDH u ljeto 1941. g.[420]

Kako bi se zaustavilo daljnje nasilje nad pravoslavnim pučanstvom i tako spriječilo širenje četničko-komunističkog ustanka započetog 27. srpnja 1941. g., odredbom poglavnika Pavelića od 3. listopada 1941. g. osnovano je tijelo koje je nosilo naziv „Povjerenstvo za ispitivanje i uspostavljanje javnog mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka te Pliva i Rama“. Na čelu Povjerenstva nalazio se zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak dok su za članove Povjerenstva imenovani ustaški potpukovnik Ivan Šojat, zrakoplovni bojnik Nikola Mikec i zrakoplovni bojnik Vjekoslav Vičević.[421] U nekim dokumentima ovo Povjerenstvo se naziva i „Povjerenstvo Mrak“.

Zadaća Povjerenstva je bila na području velikih župa Krbava i Psat, Sana i Luka te Pliva i Rama ispitati uzroke poremećaja javnog reda i poretka te poduzeti potrebite mjere kako bi se zaštitili život i imovina pojedinaca i cjelokupnog pučanstva. Nadalje, trebalo je odraditi sve potrebno kako bi pučanstvo bez obzira na svoju vjeru moglo nesmetano u svojim domovima živjeti i raditi. Povjerenstvo je također trebalo razoružati svaku nezakonitu oružanu skupinu ili postrojbu, a „naročito razoružati, raspremiti i oduzeti možebitne odore, te ustaško znakovlje bilo pojedincu, bilo skupinama, koje se nepovlasno njima služe“. Također, Povjerenstvo je trebalo učiniti sve potrebno da svugdje zavlada mir i poredak, da se pučanstvo potpuno smiri i svojim obvezama vrati, da im se osigura sigurnost života i imovine, a „tko god samovoljno bilo kakvu vlast vrši da se privede i po

[420] Nikica Barić, O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnog mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka, te Pliva i Rama tijekom 1941. godine, Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi, *Zbornik radova,* Institut za istoriju, Sarajevo, 2012., str. 52.
[421] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 142, Ured poglavnika br. 3437/41., od 3. listopada 1941.

zakonu kazni“ kako bi se uspostavio ugled države i svatko osjetio zaštitu državnih vlasti.[422]

Osim toga, sukladno Poglavnikovoj odredbi, sve državne, upravne, samoupravne, vojničke i ustaške vlasti bile su obvezne Povjerenstvu staviti na raspolaganje „sav potrebiti materijal za rad, sve spise i podatke koji mu budu potrebni i koje on zatraži, sve potrebito osoblje, stoku, prijevozna sredstva, zgrade i prostorije za smještaj pučanstva koje je bez krova, potrebite prostorije za stanovanje i uredovanje povjerenika, te sve ino što Povjerenstvo bude trebalo za izvršavanje svoje zadaće.“[423]

Osim ovih ovlasti, Povjerenstvo je imalo i pravo, gdje to smatra potrebnim, smijeniti bilo kojeg državnog, upravnog, samoupravnog, ustaškog i domobranskog dužnosnika, kao i oružničke časnike i dočasnike, te na njihova mjesta imenovati druge osobe. Sve ove zadatke Povjerenstvo je trebalo izvršavati u sporazumu s velikim županima i ustaškim stožernicima, odnosno vođama ustaškog pokreta u spomenutim velikim župama. Nalazi i zapovijedi Povjerenstva trebali su biti bezuvjetno izvršeni, a eventualne pritužbe protiv njegovog djelovanja nisu mogle odgoditi njegove odluke.[424]

Na početku svog djelovanja Povjerenstvo je objavilo proglas sljedećeg sadržaja:

„Odlukom Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske od 3. listopada 1941. godine broj 3437/41 imenovano naročito Povjerenstvo za uspostavu javnog mira i poretka u Velikoj župi Krbava i Psat, Sana i Luka te Pliva i Rama, poziva ovim sve one osobe, koje su iz kojih bilo razloga ostavile svoje domove, da se mogu nesmetano povratiti u svoje selo i na svoje posjede, te nastaviti mirno sa obavljanjem svojih redovnih poslova.

Svaki onaj koji se bude odazvao ovom pozivu, dužan je prijaviti se kod općinskog načelnika, kotarskog predstojnika ili oružničke postaje svojega kraja gdje će dobiti propusnicu za ulazak u svoje selo i dolazak na svoj posjed, koja će mu propusnica služiti kao priznanje svih prava o kojima je riječ u ovom proglasu. Naročito se naglašava, da će ovakve osobe uživati punu zaštitu Nezavisne Države Hrvatske, pa se u tu svrhu pozivlju sve civilne, oružničke, vojne i ustaške vlasti i formacije, da ovakvim osobama povratnicima budu u svemu pri ruci. (…)“[425]

Iako je iz dobivenih zadataka i ovlasti ovog Povjerenstva, kao i citiranog proglasa razvidno da je cilj njegovog imenovanja i djelovanja bio spriječiti daljnje nasilje, prije svega ono koje su provodile „divlje ustaše“ te zaustaviti nezakonita djelovanja na području spomenutih velikih župa i na taj način doprinijeti smirivanju četničko-

[422] Isto.
[423] Isto.
[424] Isto.
[425] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 142, dok. br. 46.

komunističke pobune u NDH, tumačenje takve uloge ovog Povjerenstva ne nalazimo u historiografiji iz razdoblja komunističke Jugoslavije. Naprotiv, povjesničari iz tog razdoblja, poput Dušana Lukača i Milana Vukmanovića, naglašavaju da se Povjerenstvo javlja u trenutku kad je „ustaška vlast“ shvatila da se partizanski pokret sve više širi i time ugrožava interese NDH. Oni ga prikazuju kao „specijalno tijelo vlasti NDH“ koje je trebalo poslužiti protiv četničko-komunističkih ustanika, a Prijeki sud koji je djelovao pri Povjerenstvu kao represivni aparat usmjeren protiv komunista, partizana i dijela pučanstva koje nije podržavalo NDH, ali bez uspjeha.[426]

Međutim, da djelovanje Povjerenstva Mrak i njegovog Prijekog suda nije bilo isključivo usmjereno protiv komunista i partizana, a još manje protiv cjelokupnog pučanstva na području na kojem je djelovalo, potvrđuju optužnice i osude ili samo osude ovog Suda. Iz tih spisa može se zaključiti kako je spomenuti Sud tijekom listopada 1941. g. djelovao u Bosanskoj Krupi i Bihaću, a tijekom studenoga u Banja Luci. Prema dostupnim predmetima članovi Vijeća Suda bili su dr. Franjo Pihač, predsjednik Vijeća, ustaški potpukovnik Ivan Šojat i zrakoplovni bojnik Nikola Mikec.[427]

Tako je Pokretni prijeki sud 11. listopada 1941. g. u Bosanskoj Krupi na smrt strijeljanjem osudio petero muslimana iz tog mjesta. Oni su bili optuženi da su početkom rujna 1941. g. u selu Drenovoj Glavici kao „divlje ustaše“ noževima zaklali 65 „grkoistočnjaka“, žena i djece. Prvooptuženi u ovom slučaju bio je Ibrahim Jogić zvani „Baška“ koji je bio optužen i da je nekoliko dana prije ubio i opljačkao još četiri osobe.[428]

Nekoliko dana kasnije, zasjedajući u Bihaću, 30. listopada 1941. g. isti je Sud na kaznu smrti strijeljanjem osudio sedmero muslimana iz kotara Cazina. Optuženi su bili da su 22. rujna 1941. g. u selu Tržačkoj Rašteli i okolnim mjestima ubili nekoliko desetaka „grkoistočnjaka“ koji su se prije ubojstva odazvali pozivu vlasti NDH i vratili svojim kućama te najavili da će prijeći na rimokatoličku vjeru. Sud je također utvrdio da su organizatori ovog zločina bili Ale Omanović, bivši ustaški logornik u Cazinu i još nekoliko osoba, za čije prebivalište Sud nije znao pa je postupak protiv njih izdvojen.[429]

Povjerenstvo Mrak vodilo je istragu i protiv Kazimira Kuharskog koji je poslije proglašenja NDH bio voditelj kotarske ispostave u Drvaru. Kuharski je optužen da su

[426] Nikica Barić, O djelovanju Povjerenstva za ispitivanje i uspostavljanje javnog mira i poretka u velikim župama Krbava i Psat, Sana i Luka, te Pliva i Rama tijekom 1941. godine, Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi, *Zbornik radova*, Sarajevo, 2012., str. 53.-54.
[427] Isto, str. 55.
[428] Isto, str. 57.
[429] Isto.

njegovi nasilni postupci prema „grkoistočnjacima“ u ljeto 1941. g. doveli do njihove pobune, ali je na kraju istraga obustavljena, a optuženi oslobođen optužbi.[430]

Ove presude Prijekog suda u Bosanskoj Krupi i Bihaću, kojima su izrečene smrtne kazne protiv domobrana i ustaša koji su vršili nasilje nad pravoslavnim pučanstvom, potvrđuju da Sud nije isključivo sudio komunistima, partizanima i njihovim suradnicima. Također, osnivanje ovog Povjerenstva treba promatrati i kroz nastojanje vlasti NDH da ukoliko već nije uspjela zaustaviti četničko-komunističku pobunu u njenim počecima da je koliko-toliko stavi pod kontrolu i spriječi njeno daljnje širenje. Pritom, znajući da je nasilje nad pravoslavnim pučanstvom glavni uzročnik pokretanja četničko-komunističkog ustanka, da nanosi ogromnu štetu NDH, vlast NDH i kroz ovo Povjerenstvo i pri njemu ustanovljeni Prijeki sud želi zaustaviti to nasilje i vratiti povjerenje pravoslavnog pučanstva.

U tom kontekstu treba promatrati i okružnicu Povjerenstva Mrak koja je napisana u Banja Luci 20. studenog 1941. g. Povjerenstvo u okružnici navodi da je proglas upućen svim narodima, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost s ciljem da pobunjenici polože oružje i mirno se vrate svojim kućama. Ukoliko tako postupe, bila bi im jamčena opća sigurnost, a ukoliko to ne učine, bit će izvedeni pred Prijeki sud. Nadalje, okružnicom se strogo zabranjuje samovoljno i protuzakonito postupanje prema zarobljenim pobunjenicima.

U okružnici se govori o položaju i odnosu prema „grkoistočnjacima“, pri čemu je naglašeno kako je većina ovog pučanstva pobjegla u šume zbog nasilja koje nad njima vrše „neodgovorni elementi“. Pritom se kaže: „Ti postupci sa grkoistočnjacima, u glavnom mirnim građanima, vršeni su bez ikakvog sistema i plana sa jednom strahovitom brutalnošću, a vršio ih je svaki na svoj način i prema svojoj uviđanosti.“ Okružnicu Povjerenstva Mrak je Vrhovno oružničko zapovjedništvo u Zagrebu 24. studenoga 1941. g. dostavilo svim podređenim oružničkim zapovjedništvima na postupanje.[431]

[430] Isto, str. 58.
[431] Isto, str. 59.-61.

XI.
KRAJIŠKI, LIČKI I KORDUNAŠKI PARTIZANI STEŽU OBRUČ OKO VELIKE ŽUPE

Krajem 1941. i početkom 1942. g. partizanske snage s područja Bosanske krajine, Like i Korduna pojačale su napad na područje sjeverozapadne i zapadne Bosne. Na području Velike župe Krbava i Psat ti su napadi bili najizraženiji u kotarevima Bihać, Cazin i Bosanski Petrovac te kotarskoj ispostavi Velika Kladuša. Tako su kordunaški partizani 30. siječnja 1942. g. napali selo Gatu u općini Vrsti, kotar Bihać. Zaustavljen je partizanski napad uz pomoć stražara koji su osiguravali selo, oružnika iz oružničke postaje Vrste i građana Gate koji su im se priključili. Nakon toga, partizanske snage su opkolile, a potom i zauzele selo Ilidžu i jedan dio sela Rujnice nadomak Gate. Zauzimanjem ovih sela partizanima je omogućen daljnji jači napad na Gatu. Istog dana napadnuta je i oružnička straža u selu Čavniku. Oružnici su pružili jak otpor i potisnuli partizanske snage 3-4 kilometra od sela. U ovim partizanskim napadima nije bilo ubijenih ni ranjenih među civilnim pučanstvom i oružnicima koji su branili spomenuta sela u općini Vrsti.[432]

Odmah poslije ovih napada na Gatu-Ilidžu i Čavnik, 5. veljače 1942. g. partizani su napali sela Čavkiće i Čekrlije u općini Pokoju, kotar Bihać. Napad je počeo oko 6.00 sati ujutro kad je skupina od oko 100 partizana napala ovo selo. Za napad na selo Čavkiće partizani su noć prije izvršili pripreme tako što su na podesnim mjestima u obližnjem selu Srpskom Založju postavili jednu tešku i nekoliko lakih strojnica. Cilj napada bila je zgrada u kojoj je bila smještena postajna straža od jednog oružnika i dvadeset naoružanih građana. Partizanske snage su uspjele ući u Čavkiće, ali su se nakon kraćeg zadržavanja povukle u pravcu Grabeža.[433]

Istodobno s napadom na Čavkiće, partizani su napali selo Čekrlije. Straža od 19 domobrana, koja se nalazila u ovom selu, povukla se prvo prema klancu iznad sela, a potom u selo Vincu. Pri povlačenju domobrani su ubili jednog partizana.[434] U znak odmazde partizani su se vratili u Čekrlije uhititi i u zarobljeništvo odvesti 15 mještana sela. Nakon tog događaja, a u strahu od novih partizanskih napada, preostali mještani Čekrilija su napustili mjesto i povukli se prema užem području Bihaća.[435]

---

[432] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 173, dok. br. 4, Taj. broj: 41/42, od 31. siječnja 1942.
[433] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 173, Taj. Broj: 54/42, od 6. veljače 1942.
[434] Isto.
[435] Isto.

Krajem veljače 1942. g. partizani iz okolnih pravoslavnih bihaćkih sela su napali i zauzeli Pritoku. Pučanstvo ovog sela svoj spas je pronašlo bijegom u Bihać. Nedugo potom val iseljavanja katoličkog i muslimanskog pučanstva zahvatio je i druga sela u neposrednoj blizini Bihaća: Dobrenicu, Ribić, Čekrlije, Vinicu i Založje kojima su partizanske postrojbe došle u neposrednu blizinu. Sela uz željezničku prugu Bihać – Bosanska Krupa, kao što su Spahići, Jezero, Kurtovo selo, su također tražila pomoć u vojsci i naoružanju jer su povremeno bila na meti napada krajiških partizana.[436]

Početkom ožujka 1942. g. Zapovjedništvo talijanske 2. divizije u Bihaću obavijestilo je civilne i vojne vlasti Velike župe Krbava i Psat da će se do 5. ožujka povući talijanske posade iz Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Ličkog Petrovog Sela i drugih manjih mjesta u Velikoj župi.[437] Iako su znali da vojne snage NDH na području Velike župe ne raspolažu s dovoljnim brojem vojnika koji bi mogli zamijeniti povučene talijanske posade, do kraja ožujka i početka travnja 1942. g. talijanske posade su se povukle iz većine gore navedenih mjesta. Povlačenje talijanske vojske iskoristile su partizanske snage za nove napade na područje Velike župe Krbava i Psat.

Tako su rano ujutro, 27. travnja 1942. g. lički partizani s oko tisuću vojnika poduzeli snažan napad iz Koreničkog kotara na selo Prijeboj. Selo je u trenutku napada branilo 10 domobrana, 42 djelatna i 21 pričuvni oružnik.[438] Oni su uspjeli odolijevati partizanskim napadima cijeli dan, nakon čega je ova posada dijelom zarobljena, dijelom pobijena, a dio se povlačenjem uspio spasiti. Pučanstvo Prijeboja prije partizanskog napada izbjeglo je u Bihać. Gubitkom Prijeboja, Bihać je izgubio jedno od svojih najvažnijih opskrbnih uporišta. Time je značajno bila ugrožena prehrana, prije svega oko 4500 izbjeglica koliko ih je u tom trenutku bilo u Bihaću.

Odmah po zauzimanju Prijeboja, lički partizani su počeli s napadima prema Plitvičkim Jezerima i Ličkom Petrovom Selu. Pučanstvo ovih mjesta napustilo je svoje domove i otišlo u Bihać. Time se broj izbjeglica u Bihaću za vrlo kratko vrijeme značajno povećao. Nakon tri dana borbi, partizani su zauzeli područje Plitvičkih Jezera i Ličkog Petrovog Sela.[439]

O sigurnosnom stanju na području Velike župe Krbava i Psat nakon povlačenja talijanske vojske župske civilne i vojne vlasti su u drugoj polovici lipnja 1942. g.

[436] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 173, Taj. broj 52/42, 54/42.
[437] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, Prs. Broj: 1/42., od 8. ožujka 1942., Izvješće Ministarstva unutarnjih poslova NDH, Ravnateljstva za javni red i sigurnost.
[438] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, V. T. Broj: 39/42, od 28. travnja 1942.
[439] Isto.

izvijestile poglavnika Pavelića i Glavni stožer Ministarstva domobranstva. U upućenom izvješću se, između ostalog, kaže:

„Talijani odlaze. Domobranci su do sada – zaštićujući vanjska naselja: Ličko Petrovo Selo, Vaganac, Izačić, Skočaj, Golubić i druga naselja jedva odoljevali pritisku neprijatelja. U Bihaću ima pričuve svega 80 ljudi. Za prijem obrane talijanskog sektora u Bihaću domobranstvo se mora povući iz vanjskih naselja. Spoja s državom nemamo već više od mjesec dana. Vojska oslabljenog morala. Izbjeglica već sada ima u Bihaću 5000, Bosanskoj Krupi 2500 i u Cazinu 1500. Ako vojska napusti vanjska naselja, panika je neminovna. Sav će narod pribjeći u Bihać. Hrane ponestaje, a dotur, odnosno popuna je nemoguća. Molimo najmanje dvije bojne, jer u protivnom neprijatelj će stegnuti Bihać, izgladniti ga, te nas čeka sudbina Prijedora. Molimo najžurniji odgovor, jer će od istog zavisiti, da li će se vojska iz vanjskih naselja povući u Bihać ili ne, a time i sudbina cijelog kraja.“[440]

Osim sela Bihaćkog kotara, na meti napada kordunskih partizana bila je kotarska ispostava Velika Kladuša. Ti napadi su pojačani nakon povlačenja talijanskih postrojbi iz ovog mjesta. Naime, zapovjedništvo talijanske posade u Velikoj Kladuši je 22. veljače 1942. g. obavijestilo Karla Hübnera, upravitelja kotarske ispostave i Hasana Miljkovića, općinskog načelnika o namjerama talijanske vojske da se povuče s područja Velike Kladuše u pravcu Cetingrada. Hübner i Miljković, iznenađeni ovakvom odlukom talijanskih vojnih vlasti, iznijeli su zabrinutost za sigurnost pučanstva.

Naglasili su da ne raspolažu s dovoljnim brojem oružnika i domobrana kojima bi mogli zamijeniti talijanske snage u Velikoj Kladuši, ali bez rezultata. Istog dana u 17.00 sati talijanska vojska se povukla iz Velike Kladuše u pravcu Cetingrada. Odlaskom talijanske vojske obranu Velike Kladuše preuzele su snage jačine 47 domobrana, 6 oružnika i 2 općinska stražara.[441]

Povlačenje talijanskih postrojbi iz Velike Kladuše iskoristile su partizanske snage. Već u ranim jutarnjim satima 23. veljače 1942. g. otpočeo je snažan napad kordunskih partizana na Veliku Kladušu. Upravnik kotarske ispostave Hübner otišao je u Pećigrad kako bi o partizanskom napadu izvijestio cazinsku oružničku postaju i zatražio od njih pomoć. Iz Pećigrada je o partizanskom napadu na Veliku Kladušu obavijestio velikog župana Barišića i župsko redarstvo u Bihaću. Veliki župan je o situaciji u Velikoj Kladuši već bio obaviješten od kotarskog predstojnika iz Cazina te je uputio naročitog teklića u Bosanski Novi sa zahtjevom da od tamošnjeg domobranskog zapovjedništva zatraži upućivanje

[440] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114c, dok. br. 36.
[441] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153a, Broj: 1/42, od 8. ožujka 1942., Izvješće Ministarstva unutarnjih poslova NDH, Ravnateljstva za javni red i sigurnost.

najmanje dvije domobranske satnije u sljedećih 2-3 dana prema Velikoj Kladuši. Međutim, za sve je bilo kasno jer su partizanske snage već istog dana zauzele Veliku Kladušu.

O svom povratku iz Pećigrada u Veliku Kladušu Karlo Hibner, upravitelj kotarske ispostave Velika Kladuša, kaže:

„Nakon primljenih uputa od gospodina velikog župana ja sam odmah pošao natrag u Veliku Kladušu, i kad sam tako oko 18.00 sati stigao do škole u Maloj Kladuši, tamo sam našao pričuvnog poručnika Granova sa svim oružnicima i domobranima iz Velike Kladuše. Poručnik Granov mi je priopćio da u Velikoj Kladuši od njihovog odlaska nije bilo još ništa novog. Rekao sam mu da nisu smjeli to učiniti, napustiti Veliku Kladušu. Priopćio sam mu i nalog velikog župana, na što mi je on odgovorio da je sve upotrijebio, sve mjere da se domobrani ne povlače i predočio im zakonske posljedice, ali da mu to ipak nije uspjelo i da će sa domobranima za sada ostati u Maloj Kladuši.

Tako sam putovao naprijed i kada sam oko 20.00 sati prošao pored kuće Grivića 2-3 kilometra od Velike Kladuše, susreo sam jednog mladića koji je pjevajući išao prema meni, pa sam ga upitao od kuda ide? Odgovorio mi je da ide iz Velike Kladuše i na moj upit šta ima tamo novoga rekao da nema ništa samo što su u Kladušu došli pred večer četnici iz šume i da ih ima 500-600 i da su rasporedili straže po mjestu.“[442]

Nakon što su partizani 23. veljače 1942. g. zauzeli Veliku Kladušu za komandanta mjesta su postavili Huseina Miljkovića zvanog Huska. Odmah po preuzimanju dužnosti, Miljković je s partizanima izvršio pretres prostorija kotarske ispostave, pri čemu su otuđili novac u iznosu od 6000 kuna. Sve zatečene uredske knjige i spise su iznijeli i zapalili u dvorištu ispostave. Isto su uradili i u općini, pošti, oružničkoj postaji i kotarskom sudu. Nakon toga su izvršili pretres svih kuća za koje su dobili informaciju da se u njima nalazi nešto od imovine pravoslavaca koji su napustili Veliku Kladušu i pridružili se četničko-komunističkim ustanicima.[443]

Kako bi spriječili prometnu komunikaciju s Cazinom i Vrnogračom, drugi dan po zauzimanju Kladuše, partizani su prokopali na nekoliko mjesta cestu Velika Kladuša – Cazin i Velika Kladuša – Vrnograč. Upravitelju kotorske ispostave Karlu Hübneru su dozvolili da početkom ožujka 1942. g. napusti Veliku Kladušu i otputuje u Cazin, ali bez svoje obitelji. Ovakvo nasilničko postupanje partizana i Huske Miljkovića izazvalo je među građanima Velike Kladuše veliku zabrinutost i strah, kako za vlastite živote tako i za imovinu kojom su raspolagali.[444]

[442] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 64, T. broj: 2321-I-A-1942.
[443] Isto.
[444] Isto.

Svakodnevni pokušaji i nastojanja novouspostavljene partizanske vlasti, koja je sebe nazivala „narodnom“, da u svoje redove pridobije što veći broj muslimana i katolika Velike Kladuše nisu nailazili na očekivani uspjeh. Potvrđuje to i u svom izvješću upravitelj Hübner u dopisu upućenom 7. ožujka 1942. g. Ministarstvu unutarnjih poslova NDH u kojem se, između ostalog, kaže:

„(...) Partizani i partizanke pozivaju sada i druge osobe iz Velike Kladuše, muške i ženske da se upišu u njihove redove, ali mi nije poznato da li se je tko prijavio.

Povodom dolaska partizana u Veliku Kladušu nisam mogao primijetiti nikakvih naročitih simpatija prema njima od strane građana, nego sam naprotiv uvidio da je narod u Velikoj Kladuši vrlo zabrinut za svoju sudbinu sa njihovim ulaskom, a naročito radi toga što svaki čas očekuje dolazak naših domobrana, jer ukoliko se partizani sami ne povuku pa dođe do okršaja, da će mnogi nevini narod postradati pošto su svi svjesni toga da partizansko propovijedanje što oni osvoje da je to njihovo, nema nikakvog temelja ni opstanka.

Mnogi građani, a naročito službenici bi radi toga vrlo rado napustili, iselili iz Velike Kladuše, ali im to partizani vrlo teško ili nikako ne dozvoljavaju, a inače prijete onome tko sam izbjegne da će mu obitelj i imovinu uništiti.“[445]

Partizani su se iz Velike Kladuše povukli 18. ožujka 1942. g. Nakon ponovne uspostave vlasti NDH, 19. travnja 1942. g. održana je izvanredna sjednica Općinskog vijeća Velike Kladuše. Sjednici su pored vijećnika nazočili i Martin Grabovac, zapovjednik 11. ustaške bojne smještene u Velikoj Kladuši i Sejto Dilić, predstojnik kotara Cazin. Glavna tema vijećničke rasprave bile su sigurnosne prilike u Velikoj Kladuši nakon povlačenja partizana i ponovne uspostave hrvatske vlasti. Nakon dulje rasprave Općinsko vijeće je konstatiralo kako bi povlačenje 11. ustaške bojne iz Velike Kladuše moglo izazvati nesagledive posljedice za opću sigurnost Bihaćkog i Cazinskog kotara te da bi se u tom slučaju moglo očekivati da više od 25000 stanovnika napusti ovu kotarsku ispostavu.

Zbog svega toga, Vijeće je odlučilo uputiti jedno izaslanstvo kod poglavnika Pavelića koje bi ga upoznalo sa situacijom u Velikoj Kladuši te ga zamolilo da 11. ustaška bojna ostane u Velikoj Kladuši kao jamac sigurnosti ovog mjesta.[446] Nakon prijema kod Poglavnika i obavljenog razgovora dobiveno je uvjerenje da će 11. ustaška bojna ostati na području Velike Kladuše, ali je to bilo znatno kraće nego što su vlasti Cazinskog kotara i kladuške kotarske ispostave očekivale. O tome će se nešto kasnije govoriti.

[445] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 64, dok. br. 31.

[446] Arhiv Unsko-sanskog kantona, dok. br. 26 od 19. travnja 1942., Zapisnik Izvanredne sjednice općinskog vijeća Velike Kladuše.

I na području Cazinskog kotara sigurnosna situacija se u ovom razdoblju značajno pogoršala. Ovo područje početkom 1942. g. našlo se u partizanskom okruženju. Područja koja su zemljopisno okruživala Cazin i njegovu okolicu bila su pod partizanskom i četničkom kontrolom. Tako su kordunski partizani u veljači 1942. g. napali i zapalili Tržačku Raštelu, a potom i cazinska sela Johovicu, Mutnik, Šturliće i Vrnograč. Pritom su ubili 26 oružnika i 12 milicionera te pričinili materijalnu štetu koja je procijenjena na 10 milijuna kuna.[447]

Početkom ožujka 1942. g. skupina od 50-60 kordunaških partizana upala je u selo Džehverovića u Cazinskom kotaru pretresajući seoske kuće pod izgovorom da traže pričuvnike koji su u mjestu čuvali stražu. Pritom su partizani uhitili i mjesnog imama Huskića.[448] Međutim, pričuvnici ne samo da se nisu predali, nego su zajedno s mještanima ovoga cazinskog sela započeli borbu protiv partizana i prisili ih na povlačenje, a za to vrijeme imam Huskić je uspio partizanima pobjeći.

Istodobno je oko 600 kordunaških partizana napalo cazinska sela Šturliće i Tržačku Platnicu. Zahvaljujući pravovremenoj obaviještenosti, oružnička postaja iz Pećigrada je odmah poslala pomoć braniteljima ovih sela nakon čega je partizanski napad bio zaustavljen. Veliki doprinos tome dali su i stanovnici sela Šturlića, Beganovića, Džehverovića i Tržca. Nakon toga dio partizana se povukao u pravcu rijeke Korane, a dio u pravcu sela Johovice. U ovom partizanskom napadu poginula su dva mještanina i jedan domobran dok ih je devet bilo ranjeno. Na partizanskoj strani bilo je devetnaest poginulih.[449]

Partizanskim napadima ogorčeno pučanstvo napadnutih cazinskih sela izvršilo je protunapad na selo Crnaju u kojem je živjelo većinsko pravoslavno pučanstvo. Selo je spaljeno, a većina njegovih stanovnika ga je prije napada napustila, priključujući se partizanima na području Korduna. Partizani su ponovno 4. i 6. ožujka 1942. g. napali selo Šturliće, ali bez uspjeha. Nakon ovog neuspjeha partizani su se povukli prema selu Šiljkovači na području kotarske ispostave Velike Kladuše.[450]

Tijekom travnja 1942. g. kordunaški partizani su vršili povremene napade na područje Cazinskog kotara. Tako su 17. travnja 1942. g. napali oružničku stražu od šest pričuvnih domobrana na Glinskom mostu kod Velike Kladuše, kotar Cazin i pritom ubili dva

[447] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, dok. br. 58.
[448] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 70, T. broj: 2439-I-A-1942.
[449] Isto.
[450] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, dok. br. 58.

domobrana, a dva ranili.[451] Dva dana kasnije, 19. travnja napali su u selu Drmaljevu, kotar Cazin, jedan kamion s 30 ustaša pripadnika 11. ustaške bojnice.[452] Pritom su ubili 2 ustaška časnika i 11 ustaša dok je isto toliko bilo ranjeno. Prema izvješću Oružničkog krila u Bihaću, za ova stradanja pripadnika 11. ustaške vojnice bio je optužen Muho Malkoč, oružnički narednik iz Velike Kladuše jer, kako stoji u izvješću, nije postavio dovoljno stražarskih mjesta u selu Drmaljevu gdje se dogodilo stradanje.[453]

Najteže stanje na području Velike župe Krbava i Psat krajem 1941. i početkom 1942. g. bilo je u Bosanskom Petrovcu. Poštanski promet s ovim sjedištem istoimenog kotara bio je u prekidu još od 27. studenog 1941. g., zbog čega hrvatske civilne i vojne vlasti u Velikoj župi nisu imale pouzdane informacije o stanju u tom mjestu. Potvrđuje to i izvješće o stanju i prilikama u Bosanskom Petrovcu upućeno talijanskom vojnom zapovjedništvu u Bihaću 23. ožujka 1942. g. u kojem se kaže:

„U posljednje vrijeme kruže po Bihaću razne neprovjerene vijesti o Bosanskom Petrovcu, koje govore o zbrci i kaosu u tom mjestu. Kako ova župa već dugo vremena nije u mogućnosti doći ni na koji način u dodir sa Bosanskim Petrovcem, a niti tamo poslati svoga povjerenika da ustanovi stanje stvari, umoljava se Slavna Komanda da putem sebi najzgodnijim pribavi pobliže podatke o sadašnjem stanju, prilikama i odnosima između hrvatskih državnih vlasti i hrvatskoga pučanstva s jedne strane, a srpskog pučanstva dotično četnika i komunista s druge strane.“[454]

Zbog sve učestalijih partizanskih napada i zauzimanja pojedinih područja čime je sigurnost Velike župe bila sve ugroženija, 15. svibnja 1942. g. održan je sastanak najviših predstavnika župske vlasti. Sastanku su nazočili dr. Josip Barišić, veliki župan, dr. Salih Hadžalić, podžupan, pukovnik Ivan Tomašević, zapovjednik 2. divizije u Bihaću i Branko Vučić, upravitelj Župske redarstvene oblasti u Bihaću. Raspravljajući o stanju na području Velike župe Krbava i Psat, zaključeno je sljedeće:

„Jednoglasno se ustanovljuje da je kotar Cazin sa dijelom kotara Bosanska Krupa duboko usjekao, kao klin među tri partizanska kotara i to: Bosanski Novi od istoka, Vojnića sa sjevera i Slunja od zapada. Ovaj klin naseljen je Hrvatima islamske vjeroispovijesti i zabada se dakle duboko među tri spomenuta kotara, koji su ogromnim svojim dijelom nastanjeni grkoistočnjacima. Svi ovi grkoistočnjaci dušom su i tijelom u protivničkom taboru. Mlađi s oružjem napadaju taj klin, a stariji i nesposobni za borbu služe aktivnim borcima kao moralna potpora, obavještajna služba, kao opskrbno uporište. To ne vrijedi samo za partizane u

[451] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, V. T. Broj: 34/42, od 24. travnja 1942.
[452] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, V. T. Broj: 39/42, od 28. travnja 1942.
[453] Isto.
[454] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 242, dok. br. 40. T. broj: 211/1942, T. broj: 2441-I-A-1942.

centrima spomenutih gore kotareva nego i za periferijska partizanska sela koja upiru u spomenuti naš klin, pa čak i na ona grkoistočnjačka sela koja su iako u neznatnom broju u našoj domeni bez obzira da li su prelaznici ili nisu. Kao najbolji dokument za ovu tvrdnju služi činjenica da još niti jedan prelaznik ili grkoistočnjak nije do danas niti prstom maknuo, pa da bi našim civilnim ili vojnim vlastima bilo čime pomoglo pri otkrivanju spomenutih zasjeda nego su što više dozvoljavali da se zasjede prave u njihovim kućama."[455]

I tijekom svibnja 1942. g. nastavljaju se napadi kordunaških partizana na rubna područja Cazinskog kotara. Oni su 21. svibnja 1942. g. zajedno s pravoslavnim pučanstvom iz sela Glinice, Bojne i Hrvatske Bojne izvršili napad na selo Vrnograč i njegove zaseoke. Pri ovom napadu partizani su popalili i uništili 157 kuća, a napad su ponovili i 5. lipnja 1942. g. kad su u preostalim vrnogračkim selima ubili 28, ranili 8 mještana i uništili 9 kuća.[456]

Napadi partizana na kotar Cazin nastavljeni su i tijekom lipnja 1942. g. Naime, partizanske snage koje su bile potisnute s područja Gline, Bosanskog Novog i Plitvičkih Jezera povukle su se i koncentrirale u šumama oko Cazina. Granica Cazinskog kotara u duljini od oko 100 kilometara bila je ujedno i granica s Petrovom Gorom, Orlovom, Šumaricom, Ćorkovačom i Mašvinom planinom, koje su služile kao sklonište i utočište partizanima iz udaljenih krajeva.

Od početka 1942. g. te partizanske snage gotovo svakodnevno su napadale mjesta Cazinskog kotara Vrnograč, Podzvizd, Veliku Kladušu, Vidovsku, Šturliće, Johovicu, Crnaju, Tržačku Raštelu, Tržac i Mutnik. Istodobno, partizani s lijeve strane rijeke Korane svaki dan su pucali na susjedna sela Cazinskog kotara, plašeći i ometajući pučanstvo tih sela u sakupljanju ljetine. Tijekom ovih učestalih partizanskih napada od kraja 1941. do sredine 1942. g. u kotaru Cazin bez krova nad glavom i bilo kakvih sredstava za život ostalo je oko 2000 osoba.[457]

Zbog ovakve vrlo teške sigurnosne situacije na području kotara Cazin 18. lipnja 1942. g. održan je sastanak najodgovornijih predstavnika civilne i vojne vlasti ovog kotara. Sastanku su pored Sejte Dilića, kotarskog predstojnika, Hasana Miljkovića, predsjednika općine Velika Kladuša i Sulejmana Delalića, predsjednika općine Cazin prisustvovali i zapovjednici svih oružničkih postaja s području Cazinskog kotara. Nazočni dužnosnici su konstatirali da se loša sigurnosna situacija na području kotara može riješiti angažiranjem dodatnih ustaških i domobranskih snaga.

[455] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 172, V. T. 44/42.
[456] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, dok. br. 58.
[457] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 215, V. T. Broj: 15/1942., od 19. lipnja 1942.

Stoga su odlučili poslati dopis Glavnom stanu Poglavnika sa zahtjevom da se u Veliku Kladušu što žurnije upute najmanje dvije satnije dobro naoružanih ustaša ili domobrana, isto toliko postrojbi na prostor Vrnograča i Bužima s kojima je Cazinski kotar imao vezu te najmanje po jednu ustašku ili domobransku satniju na prostor Tržca i Šturlića. Od Zapovjedništva 2. divizije u Bihaću zatraženo je da odmah pošalje u Veliku Kladušu i Vrnograč po jednu satniju s teškim strojnicama.[458]

Ovi zahtjevi se nisu mogli ispuniti jer je tijekom lipnja i srpnja 1942. g. pod njemačkim zapovjedništvom izvedena velika akcija protiv više od 3500 partizana na Kozari.[459] U ovu akciju su pored njemačkih bile uključene i hrvatske snage među kojima i postrojbe 2. pješačke divizije. Opće sigurnosno stanje u Velikoj župi Krbava i Psat se dodatno pogoršalo nakon što su Talijani povukli dio svojih snaga tijekom lipnja 1942. g. Ovo povlačenje su iskoristili partizani koji će sa svojim postrojbama otpočeti napade duž Treće zone. Na području Velike župe 20. lipnja 1942. g. partizanske snage su ušle u Bosanku Krupu i isti dan se povukle. Tijekom upada uhitili su kotarskog predstojnika Hasana Saračevića i nakon nekoliko dana ga ubili.[460] U izvješću kotarske oblasti Bosanska Krupa povodom ovog partizanskog napada kaže se:

„Prilikom upada komunista (partizana) u Bosansku Krupu dne 20. lipnja 1942. uništili su sva državna nadleštva, tako i kotarsku oblast. Razbili su kasu kotarske oblasti u kojoj se je nalazilo novac za izbjeglice, razbili kasu kotarske pripomoćne zaklade u kojoj je bilo oko 750 000 kuna gotovih novaca. Popalili su sve spise i pismohranu, porazbijali cijeli kancelarijski namještaj.

Činovnici i ostali službenici su ostali u Bosanskoj Krupi u mjestu službovanja, osim kotarskog agronoma koji je samovoljno otišao među partizane.“[461]

Početkom rujna 1942. g. partizanske snage s područja Bihaćkog kotara izvele su novi napad s ciljem zauzimanja Cazina. Napad je počeo iz sela Radić, nastanjenog pravoslavnim pučanstvom. Prvo su partizanske snage zauzele selo Stijenu, udaljeno 8 kilometara od Cazina, nakon toga i selo Miostrah, smješteno iznad kanjona rijeke Une u blizini željezničke postaje Grmuše.[462] Nakon toga su partizani napali domobransko-ustaške i oružničke snage raspoređene duž rijeke Une i time pokazali kako im je glavni

[458] Isto.
[459] Nikica Barić, Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945., Zagreb, 2003., str. 134.
[460] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 15, Izvješće o stanju nadleštva kotarske oblasti Bosanska Krupa, od 16. srpnja 1942.
[461] Isto.
[462] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, V. T. Broj: 38/42, od 5. rujna 1942.

cilj zauzeti Cazin. S druge strane, cilj ovog partizanskog napada na Cazin bio je pokušaj spajanja partizanskih postrojbi s područja Bosanske krajine s onima na Kordunu, odnosno Petrovoj gori, a s kojima nisu imali kontakata već dulje vrijeme.[463]

Partizanske snage su u Cazin ušle 2. rujna 1942. g. i u njemu se zadržale u vremenu od 7.00 do 14.00 sati, nakon čega su se povukle do sela Ostrošca i Stijene. Najveći dio vremena tijekom svoga zadržavanja u Cazinu partizani su iskoristili za pljačku državne i privatne imovine. U ovom napadu na Cazin poginulo je 10 milicionera, 2 domobrana i 1 oružnik. Na partizanskoj strani bilo je oko 100 ubijenih i dvojica zarobljenih.[464] Prema partizanskim izvorima u napadu na Cazin 2. rujna 1942. g. poginulo je 6, nestalo 6, a ranjeno je 9 partizana.[465]

Već sljedećeg dana, 3. rujna 1942. g. iz pravca Bosanske Otoke prema Cazinu krenule su njemačke snage uz pratnju tenkova te su partizanske snage bile prisiljene povući se preko rijeke Une.[466]

Tijekom rujna 1942. g. značajniji napadi partizana na kotar Cazin zabilježeni su i 20. rujna 1942. g. kad je 40-50 naoružanih kordunaških partizana prešlo iz Petrove Gore rijeku Glinu kod sela Mijaka udaljenog oko 12 kilometara od Velike Kladuše. U ovim napadima nije bilo stradalih, a partizani su se ponovno morali povući na područje Korduna. Nekoliko dana kasnije, 25. rujna 1942. g. kordunaški partizani su napali oružničku postaju u Tržcu te sela Tržac i Šturliće u općini Tržačkoj Rašteli, kotar Cazin. Napad je izveden iz Kordunskog Ljeskovca s hrvatske strane Korane. Međutim, ovaj su napad oružnici i milicioneri odbili, nakon čega su se partizani povukli u šumu Mašvinu. Istog dana oko 22.00 sata ponovili su napad na selo Tržac i oružničku postaju u Tršcu. Napad su izvršili s tri skupine od po 15 naoružanih partizana. Jedna skupina je došla iz šume Mašvine, druga iz Kordunskog Ljeskovca, a treća iz šume Bugara. Nakon polusatne borbe partizani su ponovno bili prisiljeni na povlačenje.[467]

Nakon ovih neuspjelih napada kordunskih partizana, 1. listopada 1942. g. iz Velike Kladuše u pravcu Cetingrada krenule su ustaško-domobranske snage jačine od 150 ljudi pod zapovjedništvom ustaškog natporučnika Šime Korčulančića. Cilj poduhvata bio je očistiti rubne dijelove Cazinskog kotara i kotarske ispostave Velika Kladuša od

[463] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, V. T. Broj: 14/42, od 7. rujna 1942.
[464] Isto.
[465] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, Borbe u Bosni i Hercegovini, tom IV, knjiga 7, dok. br. 13.
[466] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, V. T. Broj: 14/42, od 7. rujna 1942.
[467] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, Broj: službeno, od 24. rujna 1942.

partizanskih snaga. Partizani su pružili otpor u mjestu Krstinja te iz pravca sela Jadrovca i Brusovače. U ovim borbama ubijen je veći broj partizana, a dvojica su bila zarobljena.[468]

Do kolovoza 1942. g. na području kotara Bihać pod partizanskom kontrolom bilo je cijelo područje općine Lipe, veći dio općina Ripča i Pokoja. Tijekom kolovoza i rujna 1942. g. nastavljeni su koordinirani napadi ličkih i krajiških partizana na Bihaćki kotar. Lički partizani iz Koreničkog kotara preko planine Plješivice te iz pravca Prijeboja i Plitvičkih Jezera napadaju bihaćka rubna sela Jasiku, Izačić, Željavu i Baljevac dok partizani iz Bosanske krajine napadaju sela Jezero, Kurtovo selo, Miostarh i Ostrožac, sela smještena od 12 do 18 kilometara sjeveroistočno od Bihaća.[469]

Krajem rujna 1942. g. lički partizani su se sve više grupirali na području Prijeboja, gdje su, prema procjenama vojnih i civilnih vlasti NDH, imali na raspolaganju oko 1000 naoružanih vojnika.[470] S ciljem razbijanja ovih snaga zapovjedništvo obrambenih snaga Bihaća 22. i 23. rujna 1942. g. poduzelo je akciju čišćenja Plješevice i to na potezu Ličko Petrovo Selo – Prijeboj – Korenička Kapela – preko Plješevice do Zavalja. Nakon ove akcije lički partizani su se povukli prema Korenici.[471]

Početkom listopada 1942. g. krajiški partizani su na području Bihaćkog kotara kontrolirali područje jugozapadno od Bihaća na desnoj obali rijeke Une dok su južno od Bihaća, na lijevoj obali Une, bili smješteni u predjelu Lohovskih brda i Meljinovca. Najveće i najjače partizanske snage bile su skoncentrirane na području planine Grmeč. Na području kotara Bosanska Krupa najsnažnija uporišta krajiških partizanskih snaga bila su južno i jugoistočno od ovog mjesta.[472]

Izuzetno teško sigurnosno stanje u kojem se našla Velika župa Krbava i Psat, zbog svakodnevnih napada ličkih, kordunskih i krajiških partizana i njihove sve veće koncentracije u rubnim dijelovima Velike župe, najbolje objašnjava izvješće Župske redarstvene oblasti Bihać od 17. listopada 1942. g.:

„Partizani kontroliraju cijelo područje kotara Bosanski Petrovac, u kotaru Bihać cijelo područje općine Lipa, većinu područja općine Radić i Pokoj, a od općine Zavalje držali su sela Drenovaču i Meljinovac. Od kotara Bosanska Krupa kontroliraju područja sa desne strane Une, odnosno općine Gudavac i Veliku Rujišku, osim samog mjesta Bosanska Krupa. Na lijevoj strani rijeke Une, sa sjevera ugrozili su sela općina

[468] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, T. Broj: 529/1942., od 16. listopada 1942.
[469] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, T. broj: 498/42, od 1. rujna 1942.
[470] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 87, T. broj: 510/1942, od 28. rujna 1942.
[471] Isto.
[472] Isto.

Otoka i Bužim. U kotaru Cazin partizani su sa sjevera ugrozili područja općina Vrnograč i Velika Kladuša, a s istočne strane, iz pravca Kordunskog Ljeskovca, ugrožavali su Tržac i Šturliće.“[473]

Svi ovi napadi partizanskih postrojbi bili su uvod u opći napad na Veliku župu Krbava i Psat koji će partizani izvesti početkom studenog 1942. g.

„Bihaćka operacija“ i privremeno zauzimanje Bihaća

Od svibnja 1942. g. partizanske snage su poduzimale niz uspješnih vojnih akcija kojima su proširili teritorij pod svojom kontrolom. Nakon snažnih napada, 17. svibnja 1942. g. partizanske snage su zauzele Prijedor, a tjedan dana kasnije 25. svibnja 1942. g. i Bosanski Petrovac. Već 20. lipnja 1942. g. partizani su napali Bosansku Krupu i privremeno je zauzeli. Nakon toga, 25. lipnja 1942. g. partizanske snage su izvele napad na Sanski Most, ali ga nisu uspjele zauzeti. Nakon što su Talijani napustili Drvar partizanima je bio otvoren put za daljnja osvajanja. Na udaru partizanskih snaga našao se Glamoč. Nakon žestokih borbi koje su se vodile od 10. do 15. srpnja 1942. g. i povlačenja ustaško-domobranskih snaga prema Livnu, partizani su zauzeli i Glamoč.

Nakon Glamoča partizanske snage su napale i zauzele Jajce 25. rujna 1942. g. te tako pod svoju kontrolu stavile značajan dio teritorija koji je graničio, a dijelom i pripadao Velikoj župi Krbava i Psat. Sve se ovo događalo nakon što je 19. lipnja 1942. g. Vrhovni štab partizanske vojske donio odluku o prebacivanju svojih brigada koje su napustile Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak u pravcu zapadne Bosne.[474]

Prije napada na Bihać, teritorij pod partizanskom kontrolom protezao se od sela Ripča nedaleko od Bihaća, krajnjim padinama Grmeča, iznad Bosanske Krupe, desnom obalom Une do Bosanskog Novog, preko sela Japre, pored Stare Rijeke, Sanskog Mosta, Vrhpolja, Sitnice, Čađavice do Jezera, zatim visovima planine Vitoroga, pored Livna, Livanjskog polja, Peulja, Bosanskog Grahova, Tiškovca, Gračaca, Lovinca, Vrhovina, Ličke Jasenice, Mrežnice, Perjasice do Tušilovića, dalje putnom komunikacijom Sisak-Karlovac do Banovog Kuta i Bosanskog Novog. Partizani su kontrolirali i područje od Ripča kod Bihaća, planinom Plješevicom, pored Rakovice, Slunja, Cetingrada prema Velikoj Kladuši.[475]

[473] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 76, Taj. broj 911/42.
[474] Više vidjeti: Mišo Leković, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942.*, Beograd, 1965., str. 15.-30.; Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, knjiga 1, Bihać, 1965., str. 53.-60.
[475] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, knjiga 1, Bihać, 1965., str. 55.

Početak partizanskog napada na Bihać odgađan je tri puta. Prvo je predviđen za 29. listopada, zatim je pomaknut na 1. studenoga, a otpočeo je 2. studenoga 1942. g.[476] Odluku za napad na Bihać donio je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (dalje: Vrhovni štab) 18. listopada 1942. g. o čemu je odmah obavijestio Operativni štab za Bosansku krajinu i Glavni štab Hrvatske.[477]

U naređenju Vrhovnog štaba na čelu s Titom, upućenom Operativnom štabu NOP i DV za Bosansku krajinu od 18. listopada 1942. g. kaže se; „Slažemo se sa vašim mišljenjem da treba napasti i zauzeti Bihać. Ova operacija ima se izvesti najdalje do 5. novembra, kako bismo imali čime proslaviti 25-godišnjicu Oktobarske revolucije“.[478] Konačno, 31. listopada 1942. g. Operativni štab za Bosansku krajinu, kojim je zapovijedao Kosta Nađ, donosi Zapovijest za napad na Bihać.[479] U ovoj Zapovijesti kaže se i sljedeće:

> „Vrhovni štab Narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije stavio nam je zadatak da likvidiramo neprijateljsko uporište u Bihaću i da oslobodimo grad Bihać i njegovu okolinu. Pri izvršavanju povjerenog nam zadataka vi, junački borci krajiških i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i sretnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubojstva i paljevine, koje izvršiše ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zvijeri i razbijanjem Bihaćkog garnizona nestalo bi još jednog zločinačkog centra - ustaške Bihaćke županije, koja je bila, a i danas je glavni pokretač i organizator svih nasilja u čitavom ovom području. Vi trebate da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zasluženu kaznu dželatima, koji još i danas pale, pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj vaš junački podvig bio bi najveličanstveniji i najdostojniji pozdrav našem junačkom Vrhovnom štabu, bio bi najdičnije pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junačke Crvene armije na veliki dan 25-godišnjice Oktobarske revolucije.“[480]

Razloga da se partizansko vodstvo odluči za zauzimanje Bihaća i područja Velike župe Krbava i Psat bilo je više. Bihać i cijela Velika župa predstavljali su područje koji je u obliku klina duboko zalazilo u teritorij pod kontrolom kako krajiških, tako i ličkih i kordunaških partizana u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Zauzimanjem ove Velike župe ne samo da bi se stvorio veliki teritorij pod partizanskom kontrolom, nego bi taj uspjeh značajno doprinio jačanju ugleda partizanskog pokreta i njegovog vodstva kako kod domaćeg pučanstva tako i u inozemstvu, prije svega kod članica savezničke koalicije.

---

[476] Mišo Leković, *Bihaćka operacija u novembru 1942.*, Beograd, 1972., str. 51.-76.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 1467a, dok. br. 27.
[477] Mišo Leković, *Bihaćka operacija u novembru 1942.,* Beograd, 1972., str. 29.-52.
[478] Isto; Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, Bihać, 1965, dok. br. 3, 4., str. 11.-14.
[479] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, Bihać, 1965., dok. br. 17., str. 29.
[480] Isto, dok. br. 17., str. 29.

S druge strane, za partizansku stranu problem je predstavljala i prehrana vojske. Na području koje su kontrolirale partizanske snage nije se moglo osigurati dovoljno hrane za vojsku, a zima je već bila na pragu. U takvim okolnostima partizansko vodstvo je procijenilo da su zalihe hrane kojom raspolažu dostatne za samo jedan mjesec tako da su rješenje i ovog problema vidjeli kroz zauzimanje Velike župe Krbava i Psat.[481]

U napadu na Bihać sudjelovalo je pet krajiških partizanskih brigada (I., II., III., V., VI.), jedna brigada ličkih partizana (II. lička brigada), jedna brigada banijskih partizana (VIII. banijska brigada) i jedna brigada kordunaških partizana (IV. kordunaška brigada) koje su ukupno brojale 10000-20000 vojnika. Lički partizani su imali zadatak napasti i zauzeti Ličko Petrovo Selo, banijski partizani izvršiti napad na potezu od sela Pokoja do sela Čavkića i Založja te likvidirati ustaško-domobranska uporišta u bihaćkim prigradskim naseljima Bakšaišu i Hatincu, na staroj i novoj željezničkoj stanici i s II. krajiškom brigadom ući u Bihać. Ova partizanska brigada imala je zadatak napasti i ustaško-domobranske snage smještene na području od škole u selu Založje do rijeke Une te, po mogućnosti, ovladati mostom na Uni.

Zadatak I. krajiške brigade bio je da iz pravca sela Ripča napadne snage NDH na lijevoj obali rijeke Une, ostavi svoje zasjede u selu Golubiću, uništi bunkere u Somišlju i izvrši prodor preko brda Debeljače u pravcu sela Žegara gdje su se trebali spojiti s pripadnicima III. krajiške brigade koji su imali zadatak zauzeti logor u Žegaru i djelovati u pravcu sela Žegar - Zavalje – Vedro Polje. Peta krajiška partizanska brigada dobila je zadatak da uz pomoć III. i VI. brigade napadne Bihać pravcem sela Ostrožac – Brkići – Kurtovo Selo – Srbljani – Jezero – Spahići te da zajedno s ovim brigadama postavi zasjede na pravcu Bosanska Krupa – Gnjilavac – Ostrožac, odnosno u pravcu Bosanska Krupa – Radić – Bihać.[482]

Na drugoj strani prostor Velike župe Krbava i Psat branio je 4. stajaći djelatni ustaški zdrug koji je u svom sastavu imao 19., 31., 32. i 33. ustašku bojnu. Zdrugom je zapovijedao ustaški pukovnik Stjepan Tomičić. Svaka od tih bojnih imala je 600-700 vojnika. Uoči napada na Bihać, 31. bojna je dislocirana u Ličko Petrovo Selo i Rakovicu, a 32. bojna u Bosansku Krupu. U Bihaću su se nalazila zapovjedništva zdruga i 12. domobranske pješačke pukovnije, postrojbe 19. i 33. ustaške bojne, jedna domobranska bojna 12. pješačke pukovnije i jedna satnija 2. pješačke pukovnije iz Zagreba.[483]

---

[481] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, Bihać, 1965., str. 65.

[482] Više o partizanskom napadu na Bihać vidjeti: Mišo Leković, *Bihaćka operacija u novembru 1942.,* Vojnoistorijski institut, Beograd, 1972.; Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać, 1965., str. 65.-87.; Isto, *Zbornik članaka*, knjiga 1, dok. br. 17, str. 29.-32.

[483] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114, dok. br. 7, kut. 135, dok. br. 1.

Ove snage organizirale su kružnu obranu grada u dva pojasa. Vanjski pojas obrane obuhvaćao je nekoliko sela: Kurtovo Selo, Ostrožac, Prošiće, Brekovicu, Pokoj, Ličko Petrovo Selo, Zavalje, Skočaj, Dobrenicu i Golubić dok je unutarnji pojas obuhvaćao nekoliko uporišta: Ribiće, Rasadnik, Čekrlije, Vinicu, Založje, Čavkiće, Bakšaiš, Hatinac, Žegar, Somišlje i Privilicu. U samom gradu svaka tvrđa zgrada je bila pretvorena u utvrdu za obranu, poglavito one koje su se nalazile na raskrižjima gradskih ulica. Uporišta su bila podešena za kružnu obranu i ojačana žičanim preprekama. Cilj ovakve obrane bio je ne samo što bolje zatvoriti prilaze gradu i onemogućiti iznenadne partizanske napade, nego i da se u slučaju potrebe upornom obranom po svaku cijenu održi grad.[484]

U planovima za obranu Bihaća zapovjedništva 4. stajaćeg ustaškog zdruga i 12. domobranske pukovnije Ličko Petrovo Selo zauzimalo je jedno od najvažnijih mjesta početkom studenoga 1942. g. U njemu se nalazio najjači garnizon ustaško-domobranskih snaga u vanjskoj obrani Bihaća. Mjesto su osiguravali pripadnici 31. bojne 4. stajaćeg djelatnog zdruga, s ukupno 679 vojnika, kojom je zapovijedao satnik Milivoj Žličarić, a koja je, s manjim posadama u obližnjim selima te u suradnji s oružnicima i milicijom po selima, uspješno kontrolirala cjelokupno područje između Bihaća i Slunja. Smatrajući da se lički i kordunaški partizani neće usuditi napasti ovo područje, a posebno uporišta Ličko Petrovo Selo i Rakovicu, zapovjedništvo 31. bojne nije poduzelo neophodne radnje kako bi spremno dočekalo partizanski napad. Osim nekoliko iskopanih rovova, sagrađenih bunkera, najviše od suhozida i ojačanja nekoliko zidanih zgrada, u ovim mjestima nisu izvršena bilo kakva druga značajnija fortifikacijska uređenja za obranu. Osim toga, satnik Žličarić nije dovoljno dobro procijenio niti taktiku niti realne sposobnosti i mogućnosti ličkih partizanskih snaga koje su napale Ličko Petrovo Selo. U trenutku partizanskog napada Ličko Petrovo Selo je branila 3. ustaška satnija i vod od oko 50 domobrana 14. satnije 12. domobranske pukovnije iz Bihaća, što je skupa činilo nešto više od 200 vojnika. Satnik Žličarić je u selo Baljevac bio razmjestio oko 100, u Željavu 40, Vaganac oko 100 i Drežnik Grad oko 100 vojnika.[485]

Dva dana prije partizanskog napada na Ličko Petrovo Selo, 2. ustaška satnija 31. bojne s 243 vojnika upućena je u Bihać. Umjesto ove satnije u Rakovici se nalazio vod 4. satnije 33. ustaške bojne, dva voda 2. satnije 32. ustaške bojne i roj 31. ustaške bojne, što je ukupno činilo oko 150 ustaša. Lički partizani, pripadnici 2. brigade napadaju Ličko Petrovo Selo u kasnim noćnim satima 2. studenoga i već u jutarnjim satima 3. studenoga 1942. g. su zauzeli

[484] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, knjiga 1, Bihać, 1965., str. 66.-67.
[485] Mišo Leković, *Bihaćka operacija u novembru 1942.,* Beograd, 1972., str. 107.-112.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut.15, dok. br. 27; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V, knjiga 1, dok. br. 9.

ovo mjesto čime im je bio otvoren put za daljnje napredovanje prema Bihaću pravcem Željava – Baljevac – Zavalje – Žegar.[486]

Napad na Bihać otpočeo je 2. studenoga 1942. g. oko 20.30 sati, koordiniranim napadom krajiških, ličkih i kordunaških partizana koji su do tada sa svih strana bili opkolili Bihać i njegovu okolicu. Već sljedećeg dana partizanske snage su zauzele dio Bihaća do željeznog mosta na kanalu za električnu centralu dok su dijelovi partizanskih postrojbi koji su napadali iz pravca sela Golubića, kroz Privilicu i Jezero uspjeli zauzeti dio grada do velikog betonskog mosta na rijeci Uni. Oko 19.00 sati 3. studenoga 1942. g. Bihać je napustio veliki župan Velike župe Krbava i Psat dr. Josip Barišić. U njegovoj pratnji nalazilo se nekoliko redara, službenika i građana, a na uzletištu mu se pridružilo oko 100 naoružanih domobrana i ustaša koji su krenuli u pravcu sela Vrste prema Cazinu jer je to bio jedini put kojim se moglo izaći iz Bihaća.[487]

Istog dana u noćnim satima Bihać je napustio i zapovjednik mjesta, odnosno cjelokupne vojne posade ustaški pukovnik Stjepan Tomičić s pratnjom naoružanih domobrana i ustaša čiji broj nije utvrđen. Tako se vojna posada bez zapovjednika Tomičića borila, braneći Bihać sve do 4. studenoga 1942. g. do 10.00 sati kad su partizanske snage zauzele Bihać. U razdoblju od 5. do 15. studenog 1942. g. partizanske snage su ovladale područjem Bosanske Krupe, Otoke, Cazina i Bužima čime je cijeli teritorij Velike župe Krbava i Psat bio pod njihovom kontrolom.[488]

Zajedno s ustaško-domobranskim snagama iz Bihaća se povukao i značajan broj civilnog pučanstva u pravcu Cazina i Bosanske Krupe. Na tom putu im se priključilo i pučanstvo Cazina, Velike Kladuše, Bosanske Krupe i Otoke, povlačeći se dalje prema Bosanskom Novom. Po dolasku u Bosanski Novi izbjeglo civilno pučanstvo s područja Velike župe Krbava i Psat bilo je upućivano prema Dvoru na Uni i Kostajnici jer su ta mjesta bila određena za njihov smještaj. Prilikom kretanja prema željezničkoj postaji u Bosanskom Novom veliki broj izbjeglica iz formirane povorke pobjegao je u Bosansko-novsku varoš kako bi se sklonile kod rođaka i poznanika. Ostale izbjeglice su sa 17 vagona upućene prema Kostajnici.

Kako bi se olakšao izuzetno težak položaj u kojem se našlo izbjeglo pučanstvo s područja Velike župe Krbava i Psat, izdane su i posebne dozvole za putovanja svim izbjeglicama koje su imale mogućnosti otputovati u neka druga mjesta ako su tamo imali svoje rođake koji bi ih

[486] Isto.
[487] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17, Taj. Broj: 5/43.
[488] Isto.

primili. Također, dijelu izbjeglica pristiglih u Bosanski Novi koje su imale svoju imovinu u drugim dijelovima NDH omogućeno je da tamo otputuju. S druge strane, ustaške snage pristigle s područja Velike župe Krbava i Psat su upućivane u Majur, a domobrani u Dvor na Uni i Petrinju.[489]

O stanju i položaju izbjeglog katoličkog i muslimanskog pučanstva s područja Velike župe Krbava i Psat saznajemo iz izvješća Kotarske oblasti Bosanski Novi u kojem se kaže:

„Dana 6. studenoga 1942. u večer naišla je grupa ustaša izbjeglica iz Bihaća, kao prvi vjesnici, da su Bihać i sva ostala mjesta do Bosanskog Novog pali u partizanske ruke i da se narod u najvećoj mjeri povlači prema Bosanskom Novom spašavajući najvećim djelom samo gole živote.

Iste noći u najvećem neredu počeli su pristizati po kiši, blatu hrvatskom stranom žene i djeca i ostalo građanstvo, boso, promrzlo, pocijepano, izranjavano do sela Matijevići, sa namjerom da se prebace u Bosanski Novi.

U ovakvoj prilici, da ne bi i Bosanski Novi doživio sudbinu ostalih palih mjesta, njemačke vojne vlasti zatvorile su ulaz u grad, puštajući samo ranjene, zatim vojsku u grupama smještajući ih odmah u nastambe. Rasterećenje grada moralo se izvršiti iz operativnih razloga, da bi se lakše mogao vršiti nadzor nad civilnim pučanstvom, kao i da bi se ovo predgrađe cijele Hrvatske sačuvalo eventualne zaraze. Energičnim mjerama njemačke žandarmerije s našim oružništvom i ostalim vojnim vlastima sakupljena je vojska.

Prilikom povlačenja mogle su se prema iskazu izbjeglica vidjeti najveće grozote gdje su roditelji u očaju bacali djecu, kola i rulje prelazile su preko golih iznemoglih, da bi u blatu naišli pregaženi najgoru smrt. Dočekujući ovaj užas dvije noći, naišli smo troje odbačene djece već polumrtve. Mnogi roditelji pogubiše djecu, te se još ni do danas ne mogu pronaći.“[490]

[489] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, T. Broj: 9965-I-A-1942, Dopis Ministarstva unutarnjih poslova NDH Glavnom stožeru Ministarstva domobranstva od 20. studenoga 1942.
[490] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, dok. br. 12.

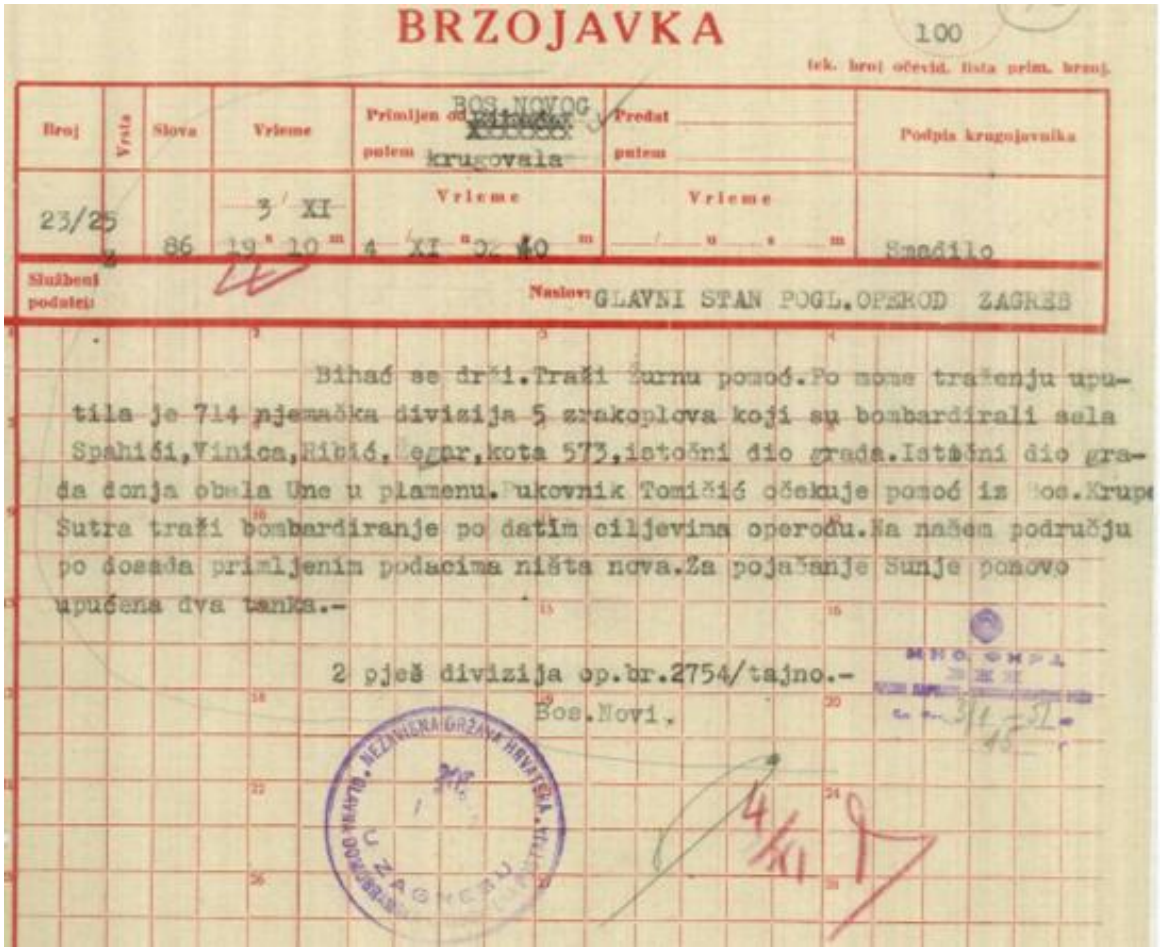

BRZOJAVKA

100

tek. broj očevid. lista prim. brzoj.

Broj	Vrsta	Slova	Vrieme	Primljen od / putem	Predat / putem	Podpis krugojavnika
23/25		86	3 XI 19 s 10 m	BOS.NOVOG ~~XXXXXX~~ krugovala		Smadilo
				Vrieme 4 XI u 02 40 m	Vrieme / u s m	

Službeni podatci:

Naslov: GLAVNI STAN POGL.OPEROD ZAGREB

Bihać se drži.Traži žurnu pomoć.Po mome traženju uputila je 714 njemačka divizija 5 zrakoplova koji su bombardirali sela Spahići,Vinica,Ribić,Žegar,kota 573,istočni dio grada.Istočni dio grada donja obala Une u plamenu.Pukovnik Tomičić očekuje pomoć iz Bos.Krupe Sutra traži bombardiranje po datim ciljevima operodu.Na našem području po dosada primljenim podacima ništa nova.Za pojačanje Sunje ponovo upućena dva tanka.-

2 pješ divizija op.br.2754/tajno.-

Bos.Novi.

MHO. ФНРЈ.

3/1 - 51

4/XI

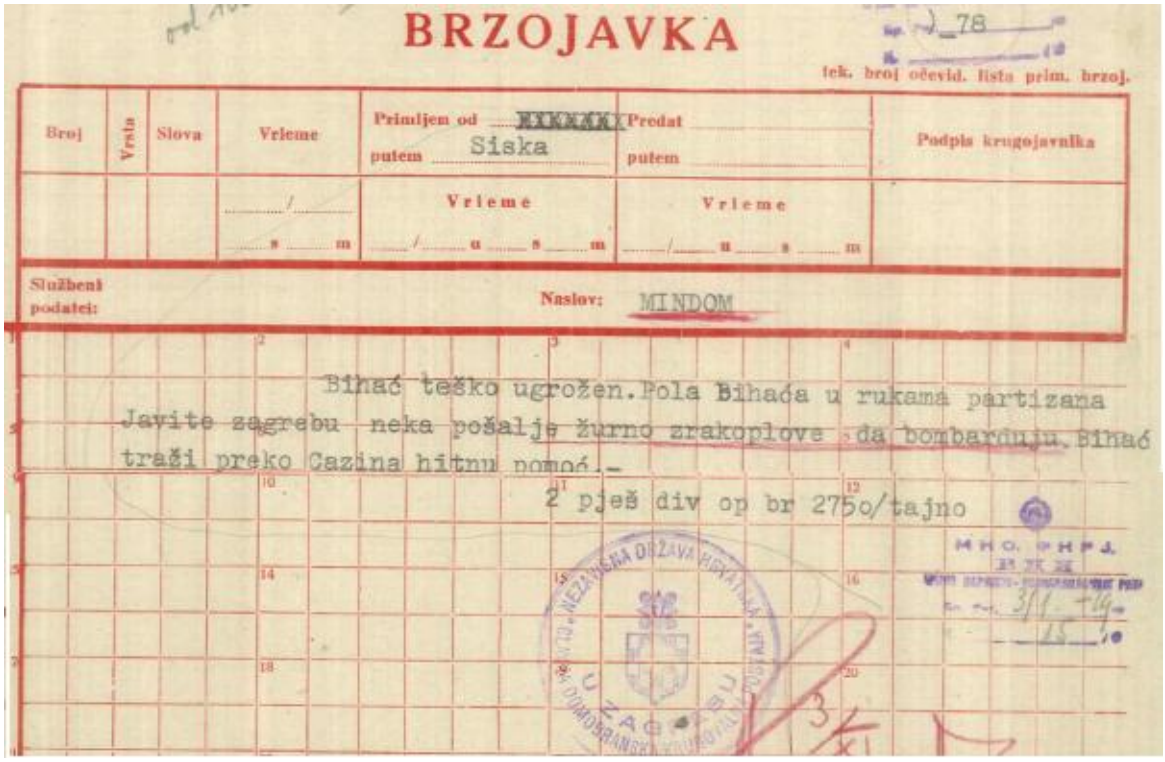

BRZOJAVKA

78

tek. broj očevid. lista prim. brzoj.

Broj	Vrsta	Slova	Vrieme	Primljen od / putem	Predat / putem	Podpis krugojavnika
			/ s m	~~XXXXXX~~ Siska		
				Vrieme / u s m	Vrieme / u s m	

Službeni podatci:

Naslov: MINDOM

Bihać teško ugrožen.Pola Bihaća u rukama partizana Javite zagrebu neka pošalje žurno zrakoplove da bombarduju.Bihać traži preko Cazina hitnu pomoć.-

2 pješ div op br 2750/tajno

MHO. ФНРЈ.

3/1 - 19

15

3/XI

Ilustracija 9. Brzojavke o stanju u Bihaću 3./4. studenoga 1942. godine
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 15, dok. br. 3)

Uzroci i posljedice partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat

Uzroci pada Bihaća pod partizansku vlast 4. studenoga 1942. g. mogu se razmotriti s više aspekata. Prvo će se razmotriti sigurnosni aspekt, odnosno u kakvim sigurnosnim uvjetima je živio Bihać, pa i cijela Velika župa Krbava i Psat, od četničko-komunističkog ustanka u ljeto 1941. pa da početka studenoga 1942. g. Godinu dana prije zauzimanja Bihaća, partizanske snage, koje su činili krajiški, lički i kordunaški partizani, nalazile su se svega 2-3 kilometra od grada u pravcu Ribićke Glavice i Vinice dok su od bihaćkih sela Golubića i Skočaja bili udaljeni svega 500-600 metara. Uz to, defanzivni karakter ustaških i domobranskih snaga u svim mjestima, uključujući i posade u Bihaću omogućio je ovakvu koncentraciju i organizaciju partizanskih snaga. Ovakav raspored i koncentracija partizanskih snaga oko Bihaća utjecali su i na dojavnu službu i špijunažu.

Među partizanske postrojbe teško je bilo ubaciti špijune dok su partizani imali u Bihaću i na prostoru Velike župe Krbava i Psat brojnu i razvijenu dojavnu službu. Nju su činile obitelji koje su ostale i dalje živjeti na teritoriju Velike župe dok su se njihovi punoljetni muški članovi priključili partizanskom pokretu. To se odnosi, prije svega, na pravoslavne obitelji koje su, osim pružanja neophodnih informacija predstavljale i značajnu logističku potporu partizanskom pokretu. Partizani su imali suradnike i među vodećim osobama bihaćkog redarstva, domobranskim časnicima i dočasnicima, ali i nekadašnjim visokim dužnosnicima grada Bihaća.

Tako Zdravko Dizdar u svom radu „Bihaćka partijska organizacija 1941-1945.“ iz 1987. g. između ostalog kaže: „(...) Zahvaljujući samoprijegoru članova Partije, koji su u ovakvim uvjetima u gradovima postajali obavještajci, kao i pravilnom izboru suradnika među građanima, domobranima i domobranskim oficirima i podoficirima, uspješno izvršen. Posebno je bila dragocjena suradnja s domobranskim oficirima. Spomenimo samo neke: Hasan Mujezinović, domobranski natporučnik, kojega je na vezi držala Iška Sadiković, domobranski poručnici Augustin Adamik i Gvido Crvić, koje je na vezi držao Braco Ivković, domobranski satnici Stjepan Šutić, Drago Kolarević, Salih Gorak, koje je kao susjede i kolege na vezi držao Nijaz Salihodžić te Jusuf Lipovača, Salko Džaferagić i drugi.“[491]

[491] Bihać u novijoj istoriji (1918 – 1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine,* tom II, Banja Luka, 1987., str. 49.-50.

Da su domobranski časnici i dočasnici aktivno surađivali s partizanskim pokretom potvrđuje i izvješće Ličkog ustaškog zdruga Ministarstvu domobranstva 16. prosinca 1942. g. u kojem se kaže:

„Partizani su u Bihaću imali svojih pomoćnika među građanima, domobranima, domobranskim dočasnicima i časnicima. Također su imali dobro razvijenu obavještajnu službu u gradu. To su činili zanatlije, građani i đaci. Sve žene i djevojke Vlahinje (žene ili kćerke poubijanih Vlaha) služile su partizanskoj dojavnoj službi.“[492]

Pored Malića Beširevića, zapovjednika redarstvene straže u Bihaću i Ahmeta Delića, tajnika Ustaškog stožera u Bihaću, u XIX. ustašku bojnu koja se u to vrijeme ustrojavala u Bihaću bihaćki komunisti su ubacili svog suradnika Stipicu Živičnjaka. U bojni se zadržao od 11. travnja do 4. svibnja 1942. g. kad je s ukradenim oružjem pobjegao preko Plješevice u Liku i priključio se partizanskim redovima.[493] Od gradskih dužnosnika u suradnji s partizanima posebno se isticao bivši bihaćki gradonačelnik Abdulah Ibrahimpašić koji je odlazio i na bihaćka područja pod partizanskom kontrolom kako bi prenosio informacije. Osim toga, Ibrahimpašić je svojim javnim nastupima zadavao velike probleme održavanju javnog reda i mira, o čemu se prethodno govorilo.

Nadalje, obrambeni položaji Bihaća nisu bili s vojno-strateškog stajališta povoljni i stručno izrađeni. Položaje su utvrdili partizani svega nekoliko mjeseci prije zauzimanja Bihaća. Svi ustaški i domobranski položaji bili su vrlo slabo utvrđeni, a s druge strane na višim brdima oko Bihaća nalazili su se znatno bolje utvrđeni partizanski položaji. Obrana samog grada Bihaća brojila je na svim položajima oko 500 vojnika od čega je partizanima predalo puške i nije se borilo oko 150 vojnika koji su držali položaje Batignol, Jablani i Bakšaiš.[494]

Ništa bolja situacija nije bila ni u drugim dijelovima Velike župe Krbava i Psat. Oružane snage bihaćkog zapovjedništva bile su razmještene na velikom teritoriju. Te snage morale su čistiti i držati područje od Plitvičkih Jezera do Lohovskih brda, a na drugoj strani područje Bosanske Krupe, Otoke i Cazina te osigurati put do Bosanskog Novog.

U trenutku partizanskog napada na Bihać 2. studenoga 1942. g. u gradu se nije nalazila niti jedna pričuvna postrojba, a postrojbe 4. stajaćeg djelatnog zdruga nalazile su se na položajima u raznim mjestima udaljenima od Bihaća 20-50 kilometara. S druge strane, iz Bihaća je bila povučena 2. domobranska lovačka bojna koja je brojem vojnika i raspoloživim naoružanjem

[492] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 65, dok.br. 7; Mišo Leković, *Bihaćka operacija novembra 1942.,*Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, tom III, Beograd, 1972., str. 42.
[493] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom II, Banja Luka, 1986., str. 49.-50., 313.-314.
[494] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 65, T. Broj: 10745-I-A-1942, od 16. prosinca 1942.

bila najbolja u okolici Bihaća. Ona je držala položaje s dvije satnije nad Unskom prugom kod sela Spahića prema Grmuši, a dva njezina voda 3. satnije osiguravala su sela Golubić i Dobrenicu dok je samo jedan vod lovačke bojne bio pričuva u Bihaću.[495]

O rasporedu vojnih snaga NDH u Velikoj župi Krbava i Psat, tijekom partizanskog napada, veliki župan Barišić je u svom izvješću upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH od 11. studenoga 1942. g. napisao:

„Zapovjedništvo 4. stajaćeg zdruga raspolagalo je tom prilikom vrlo neznatnim snagama, a naročito u samom gradu. U gradu Bihaću nalazilo se je navodno u svemu 450 boraca, koji su zauzimali stražarska mjesta okolo samoga Bihaća, dok pričuve uopće nije bilo. Pričuva se je navodno sastojala od 18 osoba, koje su čuvale bojne nastambe. U ostalom dijelu našeg sektora raspoređene su bile naše snage u raznim mjestima i to Ličkom Petrovom Selu oko 500 ljudi, u Bosanskoj Krupi oko 850 ljudi, u Otoci oko 150 ljudi, u Cazinu oko 750 ljudi, u Velikoj Kladuši oko 120 ljudi, u Drežniku oko 180 ljudi i u Rakovici isto toliko. Ove brojke možda ne odgovaraju potpuno točno, ali približno odgovaraju.“[496]

Osim toga, ustaške i domobranske posade Bihać, Bosanska Krupa i Slunj nisu poduzimale nikakve ofanzivne aktivnosti prema partizanskim postrojbama. Na taj način su partizani mogli preko svojih špijuna i agenata, koje su imali u svim slojevima pučanstva, kao i u redovima redarstva, oružništva, domobranstva i ustaškim strukturama, dobiti sve neophodne informacije o položaju i kretanju vojnih snaga NDH u svakom trenutku. Potvrđuje to i izvješće ilegalnog Mjesnog komiteta KPJ-a u Bihaću od 27. listopada 1942. g. o stanju „neprijatelja u Bihaću“ upućeno Sreskom komitetu KPJ-a, odnosno partizanskom Operativnom štabu za Bosansku krajinu koji je pripremao prijedlog napada na Bihać za početak studenoga 1942. g.:

„Stožer divizije se ovih dana radi nesigurnog položaja Bihaća seli u Kostajnicu. Danas 21.X. odlazi vojska i ustaše da osiguraju put za slobodan prolaz Stožera divizije. Stožer divizije, kako smo čuli kreće u utorak, a može i prije, te odmah bacite na put što jače snage da ga zarobite ili uništite. U koliko doznamo, a mislimo da ćemo doznati, javit ćemo vam dan, kao i jačinu pratnje. Samo znajte da se Stožer divizije seli ovih dana u Kostajnicu preko Novog. Na dalje, II. lovačka bojna (oko 500 ljudi) treba se ovih dana prebaciti u Gospić preko Novog. Budite spremni, a mi ćemo ako mognemo javiti dan i jačinu. (...)

U Bihaću imaju dva teška topa, smještena kod klaonice – centrale. Ostala dva su u Ličkom Petrovom Selu. Drugovi - svi bihaćki zidari su prisiljeni od vojske i ustaša da prave kamene bunkere oko grada, kojih do sada nije bilo ili veoma malo. Bunkeri će se graditi oko grada, a zidarima i drugim radnicima je određen rok od dva mjeseca. Znajte da je Bihać svakim danom sve tvrđi. Javit ćemo raspored utvrđenja.“[497]

---

[495] Isto.
[496] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 21, Broj: službeno.
[497] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać, 1965., dok. br. 6, 7.

Ovakva izvješća su gotovo svakodnevno upućivali partizanski suradnici u Bihaću i drugim dijelovima Velike župe Krbava i Psat koji su značajno doprinosili planiranju i izvođenju partizanskih napada u Velikoj župi.

Ponašanje i odnos između ustaških i domobranskih postrojbi tijekom partizanskog napada na Veliku župu Krbava i Psat, počevši od 2. studenoga 1942. g., predstavljali su također jedan od čimbenika koji je doveo do neučinkovite organizacije obrane na području Velike župe. Svjedoče to i iskazi izbjeglog katoličkog i muslimanskog pučanstva koje se pod izuzetno teškim vremenskim i sigurnosnim uvjetima povlačilo zajedno s ustaško-domobranskim snagama iz Bihaća i drugih dijelova Velike župe prema Bosanskom Novom. Prema iskazu izbjeglog pučanstva, pri partizanskom napadu, Bihać su odmah napustile ustaške snage za razliku od domobranskih koje su ostale boriti se sve do pada Bihaća.

U Bosanskoj Krupi, gdje je bila smještena jaka ustaška posada, vlasti su naredile civilnom pučanstvu da odmah moraju napustiti ovo mjesto, ne ostavljajući im vremena da ponesu bilo što od svojih osobnih stvari. Onima koji su odbijali ove naredbe bilo je zaprijećeno smrću. Odmah nakon povlačenja civilnog pučanstva, Bosansku Krupu su bez borbe napustile i ustaške postrojbe. Sve ovo potvrđuje i dopis Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva upućen Zapovjedništvu Ustaške vojnice od 4. prosinca 1942. g. u kojem se kaže:

„Iskazom izbjeglog naroda iz Bihaća, Bihać su napustile Ustaše a borbu do kraja izdržali domobrani, no spasiti grad uslijed premoći neprijatelja nisu mogli. Bosanska Krupa je međutim pored jake posade Ustaša od njih bez borbi napuštene, pa ne samo to, već je izdano naređenje, da se i narod mora povući, ne dajući mu ni vremena, da se za put spremi najnužnije. Ko se nije ovom naređenju pokorio, bio je ubijen, te je na taj način nekoliko ljudi pobijeno. Po povlačenju građanstva nastala je u mjestu pljačka.

Narod je ovakvim postupkom Ustaša ogorčen te će tražiti da krivci za ovo nepotrebno opustošenje budu kažnjeni. Vlasti pak pozvane za ovo istragom utvrditi će prave krivce i dobiti stvarnu sliku ove grozote. Zbog svega došlo je i do sukoba između domobrana i ustaša, no svi su sukobi na vrijeme bez većih posljedica suzbijeni. Izrazi negodovanja čuli su se i iz redova poštenih Ustaša, koji su morali ovakva naređenja izvršavati.

Ogorčenje kako kod građana tako i među domobranima je prema ustašama veliko, a naročito kod izbjeglica iz Krupe, koji postadoše ovakvim postupkom, nerazumnim, puka sirotinja.“[498]

U analizi uzroka koji su doveli do partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat, osim odgovornosti vojnih vlasti, ne smije se zaobići ni odgovornost građanskih vlasti u Velikoj

[498] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, T. broj:9965-I-A-1942, od 20. studenoga 1942., Očev. Br. 6031/Taj-III, od 4. prosinca 1942.

župi. Naime, svi oblici i razine građanske vlasti od općinske, kotarske do župske, nisu bili na razini svoje odgovornosti. To se, prije svega, odnosi na pravovremeno organiziranje i pružanje pomoći civilnom pučanstvu, koje je zbog partizanskog napada, bilo prisiljeno povlačiti se s područja Velike župe Krbava i Psat. Kao posljedica neorganizirane i stihijske evakuacije pučanstva, pri čemu je to pučanstvo bilo prepušteno samo sebi, došlo je do masovnog stradanja civilnog pučanstva na putu do Bosanskog Novog. S druge strane, hrvatsko vojno zapovjedništvo u Bihaću često je na sebe preuzimalo ingerencije koje su zakonski bile u nadležnosti građanskih vlasti. Ne čineći puno da se to promijeni, župske vlasti su ovakvu situaciju koristile kao izgovor za neizvršavanje svojih zakonom propisanih obveza. Rezultat toga bilo je stvaranje konfuzije kod civilnog pučanstva koje je često molbe za rješavanje svojih problema i potreba upućivalo vojnim, a ne građanskim vlastima. Sve je to otežavalo dobru koordinaciju i organizaciju obrane Velike župe što je posebno došlo do izražaja tijekom partizanskog napada početkom studenoga 1942. g. Osim toga, ni molbe oko 5000 Krajišnika, koji su se u ustaške i domobranske postrojbe prijavili kao dragovoljci, kako bi dobili oružje u cilju obrane dijelova Velike župe Krbava i Psat u Cazinskoj krajini, nisu nailazile na razumijevanje najviših civilnih i vojnih vlasti NDH.[499]

Veliki župan dr. Josip Barišić u dopisu upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH 11. studenoga 1942. g. kao najvažnije razloge pada Velike župe vidi u nedovoljnom broju angažiranih pripadnika oružanih snaga NDH u obrani Velike župe, kao i u oglušavanju službenih vlasti NDH u Zagrebu na zahtjeve Krajišnika da im se dodijeli oružje kako bi se aktivno uključili u obranu Velike župe.

Veliki župan u dopisu kaže: „Ovdje je naglasiti jednu vrlo važnu okolnost, muslimani na Krajini služili su u ogromnom svom dijelu i borili se za postojeće stanje. Tražili su često oružje koje nisu mogli dobiti, no oni su, iako slabo naoružani, čuvali cijelo vrijeme granice našeg sektora, tako da nije bilo dana kad među njima nije bilo poginulih ili ranjenih. Pred sami pad Krajine javljalo se na 1000 dobrovoljaca protiv partizana, samo da im se da naoružanje. U vezi s ovim jedna deputacija iz Krajine je pred sami pad Krajine otputovala u Zagreb da osobno kod Poglavnika traži oružje, ali bez rezultata.“[500]

U istom dopisu, govoreći o posljedicama partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat, veliki župan Barišić pored teritorijalnog gubitka cjelokupnog područja Velike župe navodi i: zarobljavanje preko 100 udbinskih dječaka i djevojčica koji su iz sigurnosnih razloga zrakoplovom bili prebačeni iz Udbine u Bihać; gubitak 1,5 - 2 vagona zaliha streljiva

[499] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 65, T. Broj: 10745-I-A-1942, od 16. prosinca 1942.
[500] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 21, Broj: službeno, od 11. studenog 1942.

koje je bilo uskladišteno u Bihaću, kao i gubitak cjelokupnog teškog naoružanja koje je neoštećeno palo u partizanske ruke; gubitak velikih zaliha u ljudskoj i stočnoj hrani kao i oko 25 vagona kukuruza u zrnu koje je Velika župa prikupila s napuštenih pravoslavnih imanja, gubitak gotovog novca u poreznom uredu, poštanskom i ostalim uredima; gubitak poreznih zaliha u trgovačkoj robi koja se nalazila u trgovinama iseljenih Židova i pravoslavaca.[501]

Međutim, pored ogromnih materijalnih gubitaka, najveće posljedice partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat ogledaju se u velikim i nikada točno utvrđenim ljudskim gubitcima. Naime, pored stradanja velikog broja vojnika, partizansko osvajanje Velike župe rezultiralo je i velikim stradanjima civilnog pučanstva, prije svega katoličkog i muslimanskog. U brzoglasu Josipa Broza Tita o zauzimanju Bihaća 4. studenoga 1942. g. upućenom radiopostajom „Slobodna Jugoslavija“ kaže se kako su partizani tijekom 44 sata upornih i krvavih borbi na području Velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću zauzeli 32 ustaška utvrđena sela, grad Bihać i Ličko Petrovo Selo te da je do tog trenutka zarobljeno 850 domobrana i ustaša, 20 časnika, a da je još veći broj ranjenih. Samo u Bihaću je prema ovom Titovom brzoglasu ubijeno 550 „neprijateljskih“ vojnika.

Na drugoj strani, prema ovom brzoglasu, partizanske snage su imale 50 mrtvih i 100 ranjenih. U priopćenju Operativnog štaba narodnooslobodilačke vojske za Bosansku krajinu od 7. studenog 1942. g., a povodom zauzimanja Bihaća kaže se kako su partizanske snage s područja Bosanske krajine zajedno s hrvatskim partizanskim brigadama poslije velike i žilave borbe koja je trajala 42 sata, oslobodile Bihać i okolicu koja je obuhvaćala oko pedeset sela te uništili Bihaćki garnizon. Prema navodima ovog izvješća ubijeno je 600-700 ustaša i domobrana, a zarobljeno ih je preko 800, među zarobljenima je bilo i 35 časnika.[502]

Osim velikog broja poginulih vojnika i civila, partizanski napad na Veliku župu Krbava i Psat doveo je i do masovnog iseljenja civilnog pučanstva s područja Velike župe. Potvrđuje to u svom izvješću od 11. studenoga 1942. g. i veliki župan Barišić navodeći da su najmasovnija iseljavanja bila iz Bihaća, Bosanske Krupe i Otoke te da je 7. studenoga 1942. g. u Bosansku Otoku pristiglo oko 10000 izbjeglica. Iz Otoke su se ove izbjeglice, po tvrdnji Barišića, zajedno s vojskom probijale lijevom obalom Une do Bosanskog Novog te su pritom napadali partizani s obje strane rijeke Une što je rezultiralo velikim brojem mrtvih i ranjenih.[503]

Materijalna razaranja su također bila velika. U partizanskom napadu na dio grada Bihaća koji se naziva Prekounje spaljeno je oko 76 zgrada dok su u naseljima Hatinac i Bakšaiš

[501] Isto.
[502] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać 1965., dok. br. 32, 39.
[503] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 21, Izvješće velikog župana dr. Josipa Barišića Ministarstvu unutarnjih poslova NDH o upadu partizana u Bihać i okolicu od 11. studenoga 1942.

spaljene gotovo sve zgrade u kojima je bilo naseljeno pučanstvo. Razlog takvog partizanskog masovnog paljenja zgrada proizlazio je iz činjenice da se u tim mjestima pružao vrlo snažan otpor partizanima. Ukupna materijalna šteta i njena vrijednost nastala u vrijeme partizanskog napada na Bihać početkom studenoga 1942. g. nikada nije precizno utvrđena.[504]

Uspostava partizanske vlasti i partizanski zločini

Ulaskom u Bihać 4. studenoga 1942. g. partizani su zauzeli sve važnije civilne i vojne institucije. Uspostavili su nova tijela vlasti pod nazivom gradski, općinski i seoski Narodnooslobodilački odbori (NOO), a potom i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) čije je prvo zasjedanje održano u Bihaću 26. i 27. studenoga 1942. g. Međutim, u praksi je sva vlast bila u rukama partizanske vojne vlasti, odnosno „Komandi mjesta".

Za prvog komandanta mjesta u Bihaću imenovan je Hamdija Omanović, komunist koji se od samih početaka priključuje četničko-komunističkom ustanku i tzv. gerilskim odredima, kasnije nazvanim partizanske postrojbe. Za vrijeme partizanskog napada na Bihać bio je član partizanskog Operativnog štaba za Bosansku krajinu koji je izdao naredbu za napad na Bihać, odnosno Veliku župu Krbava i Psat. Tijekom boravka u Bihaću partizanska Vrhovna komanda na čelu s Titom najviše je boravila u Breksovom dvorcu na Ostrošcu dok su službeni uredi bili u zgradi Velike župe.[505]

Nakon zauzimanja Bihaća partizani su izvršili mobilizaciju svih mladića starosti od 17 do 25 godina. Tako je na području kotara Bihać mobilizirano oko 400 osoba. Među mobiliziranima bili su gotovo svi učenici viših razreda srednje škole u Bihaću koji su potom odvedeni iz Bihaća. Partizani su mobilizirali i izbjeglice koje su svoje utočište našle u Bihaću. Smatrajući ih petokolonašima i saboterima, partizani su mobilizirane izbjeglice najčešće vodili na prisilni rad izvan Bihaća. Također, partizani su uhitili i kao taoce zatočili dr. Saliha Hadžalića, podžupana Velike župe Krbava i Psat, Tomu Perkovića, zamjenika upravitelja Župske redarstvene oblasti, Marijana Rosandića, učitelja, Ivana Bunića, odvjetnika i Valentina Privrata, posjednika. Osim njih, uhićen je i veliki broj građana Velike župe, jedan broj ih je ubijen, a dio odveden kao taoci prilikom povlačenja partizana iz Bihaća 29. siječnja 1943. g.[506]

[504] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, Taj. Broj 5/43, od 25. veljače 1943.
[505] Isto.
[506] Isto.

Za vrijeme boravka na području Velike župe Krbava i Psat od 4. studenoga 1942. do 29. siječnja 1943. g. partizani su spalili nekoliko katoličkih i muslimanskih sela, posebno u Bihaćkom kotaru. Na meti partizanskih uništavanja bila su, prije svega, ona sela iz kojih su pruženi najsnažniji otpori prilikom partizanskog napada. Tako su do temelja spaljena sela Spahići, Ripač, Zavalje, Meljnovac i Gata-Ilidža dok su djelomično bila spaljena sela Vinica, Kurtovo selo, Jezero, Čekrlije, Čavkići, Golubić, Dobrenica, Sokolac, Međudražje, Mali i Veliki Skočaj, Ličko Petrovo Selo, Željava i Vaganac.[507]

Partizani su uništili sve pismohrane u državnim i samoupravnim uredima. Jedino je sačuvan Gruntovni ured i značajan dio katastarskih knjiga u Mjerničkom uredu. Partizani su opljačkali i sve državne, samoupravne i vojne kase na području Velike župe Krbava i Psat pa su tako samo iz kotara Bihać odnijeli oko 20 milijuna kuna.[508]

Zbog svega ovoga, veliki dio katoličkog i muslimanskog pučanstva koji nije izbjegao s područja Velike župe Krbava i Psat, s velikim nepovjerenjem se odnosio prema novoj, partizanskoj vlasti. Potvrđuju to i sačuvani dokumenti i izvješća istaknutih partizanskih dužnosnika koji su od 4. studenoga 1942. do 29. siječnja 1943. g. boravili u Bihaću i Velikoj župi Krbava i Psat. Tako se u izvješću Općinskog komiteta KPJ za Bihać-Cazin upućenom Oblasnom komitetu KPJ-a za Bosansku krajinu za razdoblje od 26. studenog 1942. do 2. siječnja 1943. g. kaže „da politička situacija ne zadovoljava, muslimanske mase donekle prilaze narodnooslobodilačkoj borbi dok su hrvatske u većem broju pasivne“.[509]

Kako je pučanstvo Bihaća, a posebno katoličko, doživjelo partizansko zauzimanje Bihaća, najbolje oslikavaju riječi dr. Mladena Ivekovića, člana Izvršnog odbora AVNOJ-a :

„U objašnjavanju ciljeva NOB-a i privlačenju što širih redova Hrvata u naš pokret, organizirali smo Vlado Zečević, tajnik partijske organizacije pri Vrhovnom štabu NOP-a i ja širi sastanak s Hrvatima Bihaća, uglednim građanima, među kojima je bilo dosta gradske inteligencije, zanatlija, pa i župnika katoličke crkve. Moram odmah da kažem da su ti građani primili naša izlaganja prilični hladno i rezervirano. Očevidno oni su u Bihaću predstavljali Mačekovu rezervu, slijedili njegovu liniju „čekanja“, a našu vlast u gradu smatrali privremenom. Osim toga, istupanje nekih od njih pokazala su ne samo jak utjecaj katoličke crkve, nego i krajnje nepovjerenje prema muslimanskom dijelu stanovništva. Atmosfera u vrhovima građanskog sloja stanovništva bila je zatvorena do te mjere da naš poduhvat, u stvari, nije donio rezultata. Trebalo je, dakle, okrenuti se prema širim slojevima građanstva, omladini, ženama i tim putem razbijati politiku vodstva HSS. Tako je i učinjeno, i to je donijelo ploda. Vrhovi o kojima je riječ, ostali su ubrzo izolirani, bez šire podrške masa.“[510]

---

[507] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 3.
[508] Isto.
[509] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine,*tom II, Banja Luka 1987., str. 60.
[510] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, knjiga 1, Bihać 1965., str. 220.-223.

Govoreći o suzdržanosti katoličkog pučanstva prema partizanima i njihovoj vlasti u Bihaću dr. Iveković naglašava da je ona najviše bila primijećena u „redovima gornjih hrvatskih slojeva“ te Katoličke Crkve, odnosno njezinog svećenstva. Ove optužbe na račun obrazovnog dijela katoličkog pučanstva i Katoličke Crkve nisu slučajne, ako znamo da su oni kod partizanskog vodstva smatrani najvećim protivnicima partizanskog pokreta i ideologije koju je taj pokret zastupao. S druge strane, partizanima, pa tako i dr. Ivekoviću, smetala je i spoznaja da je najveći dio katoličkog pučanstva u Bihaću prakticirao svoju vjersku pripadnost. Mnogi su od njih, po Ivekoviću, „čekali i priželjkivali novu njemačko-ustašku ofanzivu na Bihać, i da će osovina Rim-Berlin, izvojevati konačnu pobjedu“, zbog čega su se mnogi katolici i muslimani Bihaća i ostalih dijelova Velike župe Krbava i Psat pridružili Mačekovoj paroli „treba čekati“.[511]

Značajan utjecaj na privlačenje muslimana u partizanske redove imao je Nurija Pozderac. On se nije odmah priključio partizanskom pokretu, nego to čini nakon partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat. Na prvom zasjedanju AVNOJ-a izabran je i za potpredsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a. U govoru koji je održao na ovom zasjedanju, između ostalog, je rekao: „U ime svih muslimana Bosanske Krajine, i u ime svih muslimana Bosne i Hercegovine, ja pozdravljam NOB-u i izražavam joj našu veliku zahvalnost.(...) Mi muslimani Bosne i Hercegovine, mi smo uvjereni da nam nema drugog puta nego u bratski zagrljaj s vama, mi ćemo stupiti u vaše redove, mi u njih već stupamo. Ja pozivam sve muslimane iz Bihaća i Krupe da stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske, jer svi muslimani trebaju da znaju da bi pobjeda naših neprijatelja, neprijatelja NOB-e, značila potpuno istrebljenje muslimana.“[512]

Međutim, unatoč nastojanjima da u svoje redove privuku što veći broj muslimana Cazinskog kotara, novouspostavljene partizanske vlasti nisu imale značajnijeg uspjeha. Potvrđuje to i dopis Izvršnog odbora AVNOJ-a upućen Kotarskom NOO-u u Cazinu 14. siječnja 1943. g., a koji je pronađen nakon ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat od 29. siječnja 1943. g., u kojem se kaže:

„Još uvijek u izvjesnim općinama vašeg sreza osjeća se jak politički utjecaj pete kolone, tj. prikrivenih ustaša. Taj se utjecaj ispoljava u raznim oblicima i na razne načine. Ustaški agenti odvraćaju da ne stupi u narodnooslobodilačku vojsku jedan prilično veliki broj ljudi iz vašeg sreza. Oni se upiru iz petnih žila da razbiju borbenu sposobnost VIII. krajiške brigade, nedavno formirane na vašem terenu, i to naročito na taj način što

[511] Isto, 220.
[512] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać 1965., str. 235.

kažu da se „ne treba boriti protiv svoje braće koja se nalazi u domobranskoj vojsci“. Oni, ti ustaški agenti, na svakom koraku ruše ugled narodnooslobodilačkih odbora, sabotiraju njihov rad i proglašavaju ih „komunističkim ustanovama“. Oni nastoje da odvrate stanovništvo iz vašeg sreza da ne dolaze na narodne skupove, zborove i priredbe, da se ne organiziraju u narodnim organizacijama, sabotiraju i na sve načine htjeli bi da onemoguće kampanju za pomoć vojsci. Oni „savjetuju“ seljacima da ne predaju sakriveno oružje, odvraćaju odbjegle da se vraćaju kućama itd.“[513]

Tijekom svoga boravka u Bihaću od 4. studenoga 1942. do 29. siječnja 1943. g. partizanske vlasti i partizanske postrojbe počinile su brojne zločine. Ubijani su i mučeni svi oni za koje je partizanska vlast smatrala da su služili civilnim i vojnim vlastima NDH u Velikoj župi Krbava i Psat. Opseg tih zločina i mjesta njihovih počinjenja djelomično su otkriveni tek nakon ponovne uspostave vlasti NDH na području Velike župe od 29. siječnja 1943. g., zahvaljujući brojnim iskazima građana, danih Župskoj redarstvenoj oblasti kao i izvršenoj ekshumaciji ubijenih osoba obavljenoj početkom ožujka 1943. g. Ovdje će se donijeti nekoliko važnih iskaza koji zorno potvrđuju svu bezobzirnost i težinu počinjenih partizanskih zločina.

Još dok su trajale borbe za Bihać, 3. i 4. studenoga 1942. g. partizani su počinili zločin nad bolesnicima smještenima u Domu narodnog zdravlja u Bihaću. O tome svjedoči i zapisnik od 27. veljače 1943. g. sastavljen na temelju iskaza djelatnika Doma narodnog zdravlja u kojem se kaže:

„U srijedu 3. studenoga 1942. u 4.00 sata ujutro stigli su partizani do bolnice i ušli u samu zgradu. Čim su ušli pitali su: „Ima li ustaša?“ i počeli ih tražiti. Kada su to ranjene ustaše u jednoj sobi čuli, bacio je jedan od njih pod sebe bombu, od koje je poginuo on i još dvojica. Jedan je ranjen samo u ruku i izliječio se, jer ga je osoblje bolnice sakrilo pod imenom jednog građanina muslimana, te je dobio i propusnicu da može otići u Brod, ali su ga odveli u „komandu mjesta“ i tamo doznali njegovim priznanjem da je ustaša, te ga strijeljali. Osoblje bolnice sakrilo je i više ustaša pod krivim imenom, tako da su partizani sumnjali i ispitivali te doznali još za Đuku Oreškovića, odveli ga i vjerojatno strijeljali, jer su sami izjavljivali da su ga ubili. Njega je odala njegova poznanica, koja je prešla partizanima.

U četvrtak 4. studenoga navečer odveden je iz bolnice Ivan Janković, medicinar, koji je u bolnici vršio praksu i bio dužnosnik Ustaške mladeži. Partizani su prišli k njemu i rekli „Ideš s nama“, svezali mu ruke na leđa i odveli ga u „komandu mjesta“. Nekoliko dana nosilo mu je osoblje bolnice jelo u zatvor, ali treći ili četvrti dan rekli su partizani: „Ne trebate donositi više. Otišao je u Grmeč“. Međutim, on je strijeljan kod centrale. Osoblje bolnice je čulo kako je njegov kolega sa sveučilišta medicinar Dane Mažar pričao, da je htio Jankovića spasiti i nagovarao ga da ide u partizane. Ovaj je to odbio.

Marko Vuković je prigodom ulaska partizana u bolnicu silazio u podrum, gdje su bili bolnički krumpiri i nešto njegove robe, da izda krumpire za kuhanje ranjenicima, ali je na vratima podruma naišao na sljedeći prizor. Na

[513] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, Taj. Broj 5/43, od 25. veljače 1943.

vrata je navalio neki ustaša svezan u građanskom odjelu, u kojeg su ga preobukli partizani. Vikao je stalno: „Ubijte me, ubijte me, jer ne mogu trpjeti ove muke!“ Ruke su mu bile crne kao kaljina. Dvojica partizanskih stražara udarala su ga kundacima i tako bacili niz stepenice. U podrumu su ga još mučili toliko vremena, koliko je trebalo, da bi Marko Vuković nagrabio krumpira, odnio ih u kuhinju i pošao u zgradu bolnice. Dotle su partizani izveli ustašu iz podruma i ubili ga iza kuhinjske zgrade. Dobio je hitac u zatiljak. Osoblje bolnice koje je pošlo vidjeti mrtvog, našlo ga je kako leži na rukama. Malo kasnije našao je Vuković još jednog čovjeka u građanskom odjelu kako leži mrtav na nogama prvoga.“[514]

Tih dana su iz bolnice odvedeni i ubijeni Franjo Šimić, koji se kao ranjenik liječio u bolnici, Osman Pečenković, izvidnik redarstva, Marijan Brajdić, ustaški poručnik s još četvoricom ustaša koji su kamionom prevezeni iz Bihaća prema Golubiću i ubijeni te Stjepan Gudelj, domobranski stožerni narednik, koji je ubijen kod bihaćke električne centrale.[515]

Samo nekoliko dana po zauzimanju Bihaća partizani su počeli s masovnim ubijanjima. Prvo su, bez bilo kakve provedene istarage i suđenja, ubili sve zarobljene pripadnike ustaških postrojbi, a potom i građane za koje su smatrali da su bili u službi NDH. Ubijanja su vršena noću i to na mjestu zvanom Šakovci, a žrtve su na sebi od odjeće imale samo košulju i donje rublje. Od uglednijih građana Bihaća partizani su ubili: Huseinbega Ibrahimpašića, gradonačelnika Bihaća, Jusufa Dupanovića, Hasana Bajramovića, Hilmiju Alića, Marka Kolakovića, činovnike Velike župe, Josipa Jurića, dočinovnika Sudskog stola, Josipa Kneževića, kotarskog sudskog glasnika, Jerku Jankovića i Jerku Klarića, stražare Sudskog pritvora, Petra Dujmovića, poštanskog činovnika sa Zavalja, Zuhdiju Kulenovića, činovnika Državne šumarije u Bihaću, Juraja Gecana i Marka Vukovića, izvidnike Župske redarstvene oblasti u Bihaću, Vehbiju Hadžiavdića, Dragana Peršića, Mahmuta Alagića, Mahmuta Kadića, stražare Župske redarstvene oblasti u Bihaću, Mirka Golubovića i Burhana Kahrimanovića, službenike Ustaške nadzorne službe, Stjepana Golla, natporučnika Oružanog voda Bihać, Luku Biondića, zapovjednika Oružane postaje u Zavalju, Ahmeta Ibrahimpašića, oružanog narednika u miru, Nikolu Špiranovića, tabornika iz Bosanskog Grahova, Tomu Šutića, učitelja, Stjepana Matešića, učenika višeg razreda Gimnazije u Bihaću, Aliju Delića, Adolfa Stjepaneka, djelatnike Gradskog poglavarstva u Bihaću, Osmana Pečenkovića, Milana Živkovića, Vladu Rakelija, Muju Muhića, Ahmića Mujića i Danu Klobučara, ugledne obrtnike Bihaća, Dominika Uremovića, ugostitelja, Muju Muhića, trgovca, Stjepana Šimića,

[514] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157, dok. br. 9.
[515] Isto.

Stipu Pršu, Juru Živkovića i njegovog sina Jurina, bihaćke posjednike, Mehmeda Lonića i Mehu Alagića, bihaćke težake i druge.[516]

Zapovijedi za strijeljanje izdavao je Vrhovni štab partizanske vojske. Tako je ovaj štab 18. studenoga 1942. g. izdao javno priopćenje o strijeljanju 130 osoba koje su oni nazivali ustašama. U priopćenju se kaže:

„U toku borbe u sektoru Jajce zarobljeni su od strane nemačkih okupatorskih trupa i njihovih slugu narodnih izdajica četnika, naši drugovi: Knežević Vladimir, aktivni poručnik bivše jugoslavenske vojske, komadant III. N.O. Udarne brigade, Burdžović Rifat, politički radnik III N.O. Udarne brigade i Žižić Tomaš, komadant IV bataljona III N.O. Udarne brigade.

Fašističke zveri stavile su naše drugove na najveće muke i najzad izmrcvarene i isprebijane predali ustaškim krvolocima, koji su ih strijeljali. I u ovom gnusnom činu pokazala se suradnja četničkih i ustaških bandita pod rukovodstvom njihovih gospodara fašističkih okupatora. (...)

Kao odmazda za ovo podlo, prljavo, nečovečno i zlikovačko ubojstvo, streljano je 130 ustaških razbojnika koji su uhvaćeni prilikom oslobađanja krajiškog grada Bihaća. Između ostalih streljani su: Dujmović Petar, iz Zavalja, ustaša i član Pokretnog prijekog suda, koji je oterao u smrt na desetke antifašista; Uremović Dominik, iz Bihaća, kao ustaša zadržao je 37 pravoslavnih seljaka koji su išli na rad u Njemačku i predao ih ustaškom redarstvu gdje ih je njegov sin divljački mučio i sve poubijao; Mlinarić Ilija, iz Slav. Broda, kao zakleti ustaša prošle godine bacao nevine ljude u jamu i zverski ubijao starce, žene i decu; Altić Mehmed, poznati krvolok, silovao 9 djevojaka koje je poslije ovog gnusnog čina zverski ubio; Mašić Ibrica, ustaša, organizator otpora prilikom oslobađanja sela Ribića; Rakela Radoslav, poznati ustaša i učesnik u klanju nedužnog stanovništva; Hodžić Hasan, zakleti ustaša i pljačkaš; Janković Tomo, iz Kralja, klao ranjene Srbe koji su bili pokošeni ustaškim mitraljezom.“[517]

Osim navedenih osoba, partizani su u Bihaću ubili i brojne druge osobe iz okolnih bihaćkih sela, ali i drugih kotareva Velike župe Krbava i Psat. Razmjeri tih zločina djelomično su utvrđeni nakon što su partizani napustili Bihać i kad je izvršena ekshumacija ubijenih. Iskopavanja koja su vršena u Bihaću početkom ožujka 1943. g. otkrila su 25 masovnih jama u kojima su pronađena tijela osoba ubijenih na najsvirepiji način. Žrtve su bile katolici i muslimani. Povjerenstvo za ekshumaciju činili su dr. Esad Pračić, liječnik, fra Viktor Šakić, bihaćki župnik, Marijan Šola, stožernik, Pero Šimić, djelatnik redarstva i zapisničar i dr. Gros čije se ime ne navodi u zapisniku Povjerenstva.[518]

Prvo iskopavanje leševa osoba koje su ubili partizani izvršeno je 1. ožujka 1943. g. na njivi vlasnice Vasfe Jusufhodžić, ispred električne centrale u Bihaću. Na ovoj lokaciji je pronađeno

[516] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17.
[517] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać 1965., dok. br. 62, str. 96.-99.
[518] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153, dok. br. 9, Zapisnik o iskopavanju leševa poubijanih građana grada Bihaća za vrijeme boravka partizana u Bihaću.

pet jama u kojima se nalazilo 69 tijela ubijenih osoba. Od toga, 30 tijela je bilo identificirano dok se 39 leševa nije moglo identificirati.

Povjerenstvo je identificiralo tijela Mirka Golubovića, službenika ustaške nadzorne službe u Bihaću, Huseinbega Ibrahimpašića, gradonačelnika Bihaća, Franje Šimića, seljaka iz sela Skočaja kraj Bihaća, Stipe Prše, Jure Živkovića i Milana Živkovića, seljaka iz Jezera kod Bihaća, Pere Vujića, Franje Vujića i Luke Vukovića, seljaka iz sela Golubića kod Bihaća, Jure Gecana, izvidnika kod Župske redarstvene oblasti u Bihaću, Ivana Jankovića, studenta medicine, Petra Dujmovića, poštara iz Zavalja kod Bihaća, Jerke Klarića, stražara kod Sudbenog stola u Bihaću, Vlade Rakele, člana bihaćke Ustaške mladeži, Stjepana Matešića, učenika 8. razreda Gimnazije u Bihaću, Dragana Perišića, Zuhdije Kulenovića, činovnika Šumarske uprave u Bihaću, Mujića Ahmića, posjednika iz Ripča kod Bihaća, Milke Drakulić, Drage Alfirovića, oružničkog narednika iz Bihaća, Šimuna Dujmovića, Marka Marjanovića, Dane Marjanovića, Tome Findrika, Petra Findrika, Ante Dujmovića i Ivana Findrika, svi seljaci iz Zavalja kod Bihaća i Muhameda Redžića.[519]

Istog dana, 1. ožujka pronađena je i jedna jama na njivi, uz samu rijeku Unu, vlasnika Nazifa Ćehajića. U ovoj jami pronađeno je 6 tijela, od čega su identificirana 4 tijela: Dominika Uremovića, gostioničara iz Bihaća, Gintera Berksa, člana obitelji grofova Berks, vlasnika grada Ostrošca na Uni kod Bihaća, Hadžare Bokan i njenog muža, seljaka iz Golubića kod Bihaća.[520]

Povjerenstvo je s iskopavanjem nastavilo i sljedećeg dana, 2. ožujka 1943. g. kad je otkriveno i otkopano još 9 jama u kojima su se nalazila ukupno 53 tijela ubijenih. Od toga 19 je identificirano dok preostala 34 tijela nisu mogla biti identificirana.

Identificirana su bila tijela: Blaža Bakovića, seljaka iz Žegara kod Bihaća, Jusufa Pašagića, trgovca iz Bihaća, Franje Bujanovića, seljaka iz Zavalja, Luke Bjondića, oružničkog narednika iz Bihaća, Stipe Šimića, gostioničara iz Bihaća i prijašnjeg predsjednika Hrvatske seljačke stranke za kotar Bihać, Himze Ferizovića, izbjeglice iz Bosanskog Petrovca, Alije Zvizdića, ustaše Ličkog krbavskog zdruga, Olega Palaščenka, ruskog emigranta, Jose Rogića i Marka Grgića, seljaka iz Golubića, Đuke Oreškovića, ustaše 3. satnije 19. bojne Ličko-krbavskog zdruga, Muharema Bećirevića, domobrana iz Ripča, Derviša Špirića iz Bosanskog Petrovca, Hamdije Šimdedića, izbjeglice iz Kulen Vakufa, Huseina Begića, seljaka iz Cazina,

[519] Isto.
[520] Isto.

Ibrahima Ramića, izbjeglice iz Bosanskog Petrovca, Safbije Ćehić, Mustafe Ćehića, težaka iz Tršca kod Cazina i Muharema Stupca, seljaka i izbjeglice iz Orašca.[521]

Trećeg dana iskopavanja, 3. ožujka 1943. g. otkriveno je još osam jama s ukupno 25 ubijenih od kojih su identificirana samo četvorica i to: Blaž Šimić, nadglednik cesta iz Skočaja kod Bihaća, ustaški satnik Smolčić, Grga Šestan, ustaša 3. satnije 19. bojne Ličko-krbavskog zdruga iz sela Ribić kod Bihaća i Petar Dujmović, ustaša 2. satnije 19. bojne Ličko-krbavskog zdruga.[522]

Na Garavicama, mjestu oko 3 kilometra udaljenom od Bihaća, ekshumacijom koja je obavljena 4. ožujka 1943. g. otkrivene su još dvije jame s tijelima koja su ubili partizani. Međutim, pronađena tijela u ovim jamama su bila u fazi raspadanja zbog čega je obustavljeno njihovo iskopavanje. Također, važno je naglasiti kako je većina ubijenih osoba, pronađenih u svih 25 jama, prije ubijanja bila mučena, vezana žicom pojedinačno ili u parovima, a na tijelima su utvrđeni brojni prijelomi i druge vrste tjelesnih ozljeda.[523]

Prilikom povlačenja iz Bihaća 29. siječnja 1943. g. partizani su sa sobom poveli veliki broj talaca. Među onima koje su partizani željeli kao taoce povesti sa sobom bili su i bihaćki župnik fra Viktor Šakić i njegov pomoćnik fra Bosiljko Ljevar, ali su na kraju od toga odustali. O tome Ljevar u svom autobiografskom zapisu kaže:

„(...) Susretnu me na ulici jedan mladi partizan s puškom o ramenu i pozva me da ga slijedim u općinu. U općini me uveo u jednu sobu gdje sam zatekao partizana Midžića iz Prekounja, a pokraj njega župnika i podosta svijeta. Midžić nam saopći da ćemo kao taoci biti povučeni sa partizanima prigodom povlačenja. (...) Za kratko vrijeme uđe u sobu gdje smo prešli Srbin Panjković iz Jezera i pita zašto smo tu? Župnik mu rastumači a on nervozan izađe van i nakon 5-6 minuta navrati Slavko Odić. On pita: „Što je to s vama?“ Dok mu je fra Viktor objašnjavao, izgledao je nervozno i neraspoloženo pa na koncu reče: „Nisam ja zato da se vas uzima za taoce. Idem ja u štab i tražiti da vi ostanete.“ Nakon toga naredi Kaji Popoviću da nas otprati kući na ručak. Pod ručkom smo jeli, ali bez teka. Najednom se začu električno zvonce na ulaznim vratima. Fra Viktor ode i doprati Odića. (...) Otišli smo u toplu sobu i on je rekao da nećemo ići u taoce jer je tako zaključeno, ali je nadodao da se još nekoliko dana zadržavamo u selima da nas ne bi vojska na uzmaku povukla sa sobom.“[524]

Među prisilno odvedenim župskim dužnosnicima bili su dr. Salih Hadžalić, podžupan Velike župe Krbava i Psat, Tomo Perković, zamjenik redarstvenog upravitelja u Bihaću, Mahmut Dizdarević, predsjednik Sudbenog stola u Bihaću te Bećir Balagić, Marijan Rosandić, Marija Novaković i Tomo Šutić, učitelji Državne pučke škole u Bihaću. Od

[521] Isto.
[522] Isto.
[523] Isto.
[524] Bosiljko Ljevar, Autobiografski zapis (neobjavljen rukopis), str. 134.

važnijih župskih dužnosnika koji su dobrovoljno otišli s partizanima, prilikom njihovog povlačenja, bili su Branko Vučić, upravitelj Župske redarstvene oblasti i kotarski predstojnik u Bihaću i dr. Dragutin Herlingen, v. d. upravitelj Državne bolnice u Bihaću.[525]

Pri povlačenju iz Bihaća i drugih dijelova Velike župe Krbava i Psat partizani su, prema izvidu koje su župske vlasti izvršile nakon ponovne uspostave vlasti NDH, odveli što dobrovoljno, što prisilno 69 državnih činovnika i službenika. Prema istom izvidu, partizani su u razdoblju od 4. studenoga 1942. do 29. siječnja 1943. g. ubili 16 državnih činovnika i službenika Velike župe Krbava i Psat dok ih je 9 poginulo u borbi.[526] Prema procjenama župskih vlasti, prilikom povlačenja iz Bihaća partizani su prisilno odveli oko 600 osoba među kojima su bile žene i djeca.[527]

Ukupan broj ubijenih u 25 pronađenih jama, odnosno masovnih grobnica, iznosio je 153 osobe. Naravno, ovaj broj je daleko veći jer ovdje nisu pribrojane osobe ubijene na području bihaćkih Garavica, kao i brojne ubijene osobe čija su tijela bačena u brojne prirodne jame i druga mjesta na području Bihaća i Velike župe Krbava i Psat.

Kad je u pitanju broj ubijenih pripadnika domobranskih i ustaških snaga koje su branile Bihać tijekom partizanskog napada, raspolažemo samo s podatcima partizanske strane. Naime, 7. studenoga 1942. g. u priopćenju partizanskog Operativnog štaba za Bosansku krajinu kaže se: „Po ulicama grada ležalo je na stotine i stotine mrtvih ustaških bandita. Pored 600-700 ubijenih zarobljeno je preko 800 vojnika i 35 oficira.“[528] S druge strane, u izvješću pomoćnika Vrhovnog štaba NOV-a, upućenom Josipu Brozu Titu o poduzetim mjerama poslije oslobađanja Bihaća, kaže se kako ima 1000 zarobljenih domobrana, od čega je oko 300 domobrana Zagoraca predano Glavnom štabu Hrvatske, a ostalo je zadržano u logoru u selu Veliki Radić.[529]

U historiografiji komunističke Jugoslavije o partizanskim zločinima nije se smjelo pisati niti istraživati. Same žrtve, krajiški katolici i muslimani, zbog straha i mogućih posljedica, svjesno su šutjeli o ovim zločinima kako njihove obitelji, a posebno djeca ne bi imala probleme pri zapošljavanju, obrazovanju i napredovanju u društvu. Zbog svega toga, javnost danas vrlo malo zna o ovim događajima i njihovim posljedicama.

[525] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 260, dok. br. 25, Pov. Br. 49/43.
[526] Isto.
[527] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, dok. br. 19.
[528] Bihaćka republika, knjiga 2, *Zbornik dokumenata*, Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću, str. 61.
[529] Isto, str. 68.

XII.
OPERACIJA „WEISS“ I PONOVNA USPOSTAVA VLASTI NDH

Tijekom jeseni 1942. g. Njemačka je donijela odluku o čišćenju jadranskog zaleđa gdje su partizani kontrolirali značajni dio teritorija koji se prostirao od Sanskog Mosta do Knina i od Karlovca do Prozora, a koji su partizani nazivali „Bihaćka republika“. Osim toga, kod Hitlera se javila bojazan kako bi nakon uspješnih vojnih akcija savezničkih snaga u sjevernoj Africi moglo doći i do njihove intervencije na prostoru Balkana. Zbog toga su Nijemci smatrali da na tom prostoru treba ukloniti sve vojne snage koje bi mogle podići bilo kakav ustanak i dati potporu savezničkim snagama. Tu se, prije svega, mislilo na partizane i četnike.

Na taj način, 20. siječnja 1943. g., njemačke su snage uz pomoć talijanskih i snaga NDH pokrenule vojnu operaciju kodnog naziva „Weiss“ (Slučaj bijelo) koja je trajala do 15. veljače 1943. g. Operacija se trebala izvesti u tri faze. Faza „Weiss I“ odnosila se na vojnu operaciju čiji je cilj bio zauzimanje područja Hrvatske južno od rijeke Save i područja zapadne Bosne.[530]

Borbeni zadatci združenih njemačko-talijanskih snaga u prvoj fazi operacije „Weiss“ bili su da 20. siječnja 1943. g. 7. SS divizija dobrovoljačka gorska divizija „ Prinz Eugen“ (dalje: 7. SS divizija) svojim motoriziranim odjeljenjima krene s napadima u pravcu Karlovac – Petrinja i Slunj – Bihać. Već 21. siječnja 1943. g. ove snage su se u području Vrtoča, kotar Bosanski Petrovac, trebale spojiti s prednjim dijelom 717. njemačke divizije.[531]

S druge strane, 717. njemačka divizija zajedno s ustaško-domobranskim snagama i s oko 2000 četnika s prostora Manjače i Mrkonjić Grada otpočela je 20. siječnja 1943. g. napad u pravcu Bosanskog Petrovca gdje se trebala spojiti sa snagama 7. SS divizije. Osim ovih postrojbi, u prvoj fazi operacije Weiss sudjelovale su postrojbe 714. divizije, 369. divizije, 187. njemačke pričuvne divizije, 3. gorski ustaško-domobranski zdrug te tri divizije talijanskog korpusa.[532]

Noću 28. i 29. siječnja 1943. g. partizanske postrojbe su se povukle iz Bihaća, uništavajući sve mostove na rijeci Uni. Postrojbe 7. SS divizije su se 29. siječnja 1943. g. u Ličkom Petrovom Selu sastale s talijanskom divizijom „Re“ i nastavile daljnji prodor prema Bihaću u koji su ušle istog dana oko 16.30 sati. Sutradan, 30. siječnja 1943. g. 369. legionarska divizija je ušla u Bosansku Krupu i 1. veljače 1943. g. spojila se s postrojbama 7. SS divizije i

[530] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom IV, knjiga 9, dok. br. 210, 211, 213, 214, 216.
[531] Isto, dok. br. 242.
[532] Isto.

nastavila s vojnim djelovanjima prema planini Grmeč. Postrojbe 7. SS divizije „Prinz Eugen“ su ušle u Bosanski Petrovac te 7. veljače 1943. g. nastavile daljnji prodor prema Drvaru. Na području Bihaćkog kotara partizanske snage su pružale značajniji otpor jedino na području južno od Bihaća, odnosno na području planine Plješevice gdje su djelovali lički partizani.[533]

Međutim, od 1. do 6. veljače 1943. g. njemačke snage su zauzele cijelo područje Bihaćkog kotara do sela Vrtoča, a do 15. veljače 1943. g. uz pomoć talijanskih postrojbi i područje Kulen Vakufa. Partizanske postrojbe su se povukle prema Glamoču, odnosno planini Šator.[534]

Ulaskom njemačke vojske u Bihać 29. siječnja 1943. g. otpočeo je proces ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat. Grad je njemačkim bombardiranjima i partizanskim vojnim djelovanjima pri povlačenju bio gotovo potpuno uništen. Razrušene su bile brojne javne i privatne zgrade, posebno zgrade Gradskog poglavarstva, Kotarske oblasti i samostan časnih sestara „Sveti Josip“ koji su Bišćani nazvali „Kloster“.

U izvješću koji je iz Bihaća 31. siječnja 1943. g. Predsjedništvu Vlade NDH uputio dr. Lovro Sušić, državni vijećnik, vezano za zatečeno stanje u Bihaću kaže se:

„Njemačka je vojska ušla u grad Bihać 29. siječnja u 15.00 sati bez otpora. Grad je uslijed bombardiranja dosta stradao i to naročito središte grada, dok srećom gubici među pučanstvom su minimalni 10-15. Točno se ne može još znati jer ruševine zgrada nisu sve pregledane. Prigodom povlačenja partizani su prisilno odveli sa sobom oko 600 ljudi među kojima se nalaze djeca i starci. Pučanstvo se kako za vrijeme partizana tako i prigodom dolaska njemačkih trupa držalo uglavnom vrlo dobro, tj. za vrijeme partizana indiferentno i rezervirano, a dajući oduška svom zadovoljstvu prigodom dolaska Nijemaca.

Od upravnog činovništva podžupan je odveden po partizanima, a isto tako i redarstveni činovnik Perković, dok se u Bihaću nalazi kotarski predstojnik Vašinski na radu kod velike župe, dok je kotarski predstojnik Vučić navodno sam otišao u šumu. Od nižeg činovništva većina se nalazi u mjestu ili se pojedinačno vraća a jedan je dio pobijen. Od liječnika u državnoj službi nema ni jednog, a sva trojica privatnih liječnika (Židova) odvedeno je svojevoljno po odmetnicima. Od šumarije, poreske uprave i inih državnih ustanova trećina se nalazi u mjestu. Privremeno imenovana je po njemačkoj vojsci, po prethodnom dogovoru s viđenijim mještanima gradska uprava i pristupilo se odmah čišćenju grada i svim najpotrebnijim radovima u prvom redu za potrebe vojske.“[535]

Po ulasku njemačke vojske u Bihać otpočeo je ustroj privremene gradske uprave te smještanje ureda u pojedine zgrade. Privremeni upravitelj Josip Troyer imenovao je privremenu upravu Gradskog poglavarstva u Bihaću.[536] Novu općinsku upravu činili su načelnik Muharem Galić, trgovac iz Bihaća i dva donačelnika Antun Vugrin, trgovac te

[533] Isto, dok. br. 239, 240.
[534] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom II, Banja Luka, 1987., str. 64.
[535] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, dok. br. 19.
[536] HDA, Velika župa Krbava i Psat, broj 84/43, od 19. veljače 1943.

Sulejman Kulenović, geometar. U Općinski odbor imenovani su: Stjepan Potočki, sudac Kotarskog suda iz Bihaća, dr. Juraj Kolaković, profesor, Sulejman Delić, učitelj, Muharem Četić, obućar i Hasan Saračević, stolar, svi iz Bihaća.[537]

Imenovani gradski i općinski dužnosnici su imali obvezu voditi sve poslove koji su se odnosili na ekonomska, socijalna i kulturna pitanja, a sve u interesu gradske zajednice i napretka grada. Jedna od posebnih zadaća gradskog poglavarstva u Bihaću bila je voditi nadzor nad dolaskom izbjeglica i pobrinuti se za prehranu pučanstva. Sukladno postojećim zakonskim odredbama, Gradsko poglavarstvo je moglo odrediti neophodnu radnu snagu, kao i izuzeti kola te tegleću stoku za potrebe pučanstva.[538]

U mnogim državnim službama problem je bio nedostatak osoblja, uredskog namještaja, pisaćih strojeva, brzoglasa i drugih materijalno-tehničkih sredstava što je značajno otežavalo rad upravnih tijela. Odmah se pristupilo čišćenju grada od ruševina i stvaranju osnovnih uvjeta za smještaj vojnih snaga. Prilikom povlačenja partizani su grad potpuno opljačkali tako da u njemu nije bilo nikakvih živežnih namirnica. Sve državne blagajne partizani su također ispraznili zbog čega je nova privremena gradska uprava ostala bez ikakvih financijskih sredstava.

Zbog ovakvog stanja upućen je poziv Vladi NDH da žurno u Bihać pošalje jednog višeg upravnog i redarstvenog činovnika koji bi organizirali rad Velike župe te najmanje jednog liječnika koji bi organizirao rad bihaćke bolnice koju su partizani pri povlačenju potpuno opljačkali. O stanju na prostoru Velike župe Krbava i Psat u prvim mjesecima nakon ponovne uspostave vlasti NDH piše i Muharem Galić, predsjednik gradske općine u svom pismu upućenom dr. Džaferu Kulenoviću, potpredsjedniku Vlade NDH od 4. ožujka 1943. g.:

„Što se tiče općine pomalo životarimo. Prihodi su vrlo mali s obzirom na teške prilike, koje smo preživjeli. Dobio sam od ministarstva pomoć od 500 000 kuna i to im je podijeljeno kao jedina pomoć za ova dva mjeseca. Dragi Doktore! Ja bih imao još jednu molbu na Te glede ovih izbjeglica da se to njihovo pitanje riješi, a najlakše bi se riješilo kad bi isti dobili novac jer se ovdje kod nas u Bihaću i Cazinu moglo kupiti kukuruza i graha, a to je glavna hrana.“[539]

Također, u Bihaću je osnovan Aprovizacioni odbor pri Velikoj župi za prehranu grada i ostalih župskih kotareva. Prikupljeno je s napuštenih imanja i kuća oko jedan i pol vagon kukuruza, koji je bio utrošen za prehranu pučanstva i za sjetvu. Međutim, ostale živežne

[537] Isto.
[538] Isto.
[539] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, dok. br. 29.

namirnice i monopolski artikli vrlo teško su dostavljani u Bihać i ostali dio Velike župe zbog teških prometnih prilika i nedostatka prijevoznih sredstava. Naime, cestovni promet za Bihać odvijao se jedino preko Grabeža, Velikog Radića i dalje za Bosansku Krupu.

Prometovanje od Bosanske Krupe prema Bihaću bilo je otežano zbog rušenja mosta na državnom putu na tzv. Crnom jezeru, nedaleko od Bosanske Krupe. Željeznička pruga je bila u funkciji samo na relaciji Bihać – Grmuša. Partizani su uništili i željeznički most na rijeci Uni u blizini željezničke pruge u Grmuši, kao i most na Uni koji je vodio za Cazin kod Ostrošca. Promet u pravcu Bosanskog Petrovca odvijao se državnom cestom i to uglavnom za vojne potrebe i s vojnim samovoznim kolima.[540]

Obrada zemlje koja bi poboljšala prehrambene prilike u Velikoj župi teško je išla zbog nedostatka radne snage i tegleće stoke. Zbog toga je traženo da se za kotarsku oblast Bihać žurno iz Zagreba dostavi tri tone jarog ječma koji bi odmah služio kao sjeme za sjetvu žitarica.[541]

[540] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1132/43, Broj: Taj. 1185/43.
[541] Isto.

M.N.O. F.N.R.J.
ARHIV KARDINALA - BOLOGNA - ZAGREB
Br. Reg. 19/22-2
86

Bihać 31.siečnja 1943.

Predsjedničtv Vlade

u/

Z a g r e b u

Njamčka je vosjska ušla u grad Bihać 29.siečnja u 15 h bez otpora.Grad je uslied bombardiranja dosta stradao i to naročito središte grada,dok srećom gubitci medju pučanstvom su minimalni 10 -15.Točno se ne može još znati jer ruševina zgrada niesu sve pregledane.

Prigodom povlačenja partizani su prisilno odveli sa sobom oko 600 ljudi medju kojima se nalaze i djeca i starci.Pučanstvo se kako za vrieme partizana tako i prigodom dolaska njemačkih trupa držalo u glavnom vrlo dobro,t.j.za vrieme partizana indiferentvo i rezervirano a dajući oduška svom zadovoljstvu prigodom dolaska niemaca.

Od upravnog činovničtva podžupan je odveden po partizanima, a tako isto i redarstveni činovnik Perković,dok se u Bihaću nalazi kot. predstojnik Vošinski na radu kod velike župe,dok je kotarski predstojnik Vučić navodno sam otišao u šumu.Od nižeg činovničtva većina se nalazi u mjestu,ili se pojedinačno vraća,a jedan dio je pobijen.Od liečnika u državnoj službi nema ni jednoga,a sva trojica privatnih liečnika /židovi/ odvedeno je svojevoljno po odmetnicima.

Od šumarije,poreske uprave,i inih državnih ustanova većina se nalazi u mjestu.

Privremeno imenovana je po njemačkoj vojsci,po predhodnom dogovoru sa vidjenijim mještanima i sporazumno sa mnom gradska uprava i pristupilo se odmah čišćenju grada i svim najpotrebnijim radovima u prvom redu za potrebe vojske.Sam grad partizani su prigodom svog povlaćenja potpuno opljačkali,tako da je mjesto bez ikakovih životnih namirnica.Sve državne blagajne odmetnici su posve ispraznili,tako da je uprava bez ikakovih sredstava,pa je potpisani bio prisiljen,a napose radi prehrane izbjeglica te zadavanje minimalnog predujma pozajmiti od privatnika Kuna 200.000.-.Prema tome najpotrebnije su potrebe:

1/ Upućivanje jednog višeg energičnog ne domaćeg činovnika radi organizacije župe

2/ Jednog višeg redarstvenog činovnika,

3/ barem jednog liečnika sa najpotrebnijim liekovima i potrebnim instrumentima,a napose za uredjenje bolnice,koja je totalno opljačkana /zavojni materijal/.

4/ U svrhu prehrane:

Najmanje 5 vagona soli,potrebnu dotaciju ulja,petrolej duhan i šibice.

5/ Potreba uredski pribor,jer je sve odnešeno.

6/ Novac za potrebnu isplatu državnih službenika i umirovljenika te ishranu izbjeglica,kao i predujam gradu za svoje potrebe /5,000.000/ Kuna.

Potpisani napose molim priposlanje od Kuna 200.000.- da mogu vratiti uazjmljenu svotu te Kuna 300.000 za daljnje potrebe.

Napominjem,da su veliki župan i podžupan posjetili Slunj,radi organizacije uprave.

Za najpotrebniji i porodicama kojima su ubijeni hranitelji isplatio sam u karlovačkom,vojničkom i slunjskom kotaru Kuna 500.000.- a u bihačkom posebno pozajmljenih 200.000 Kuna još 50.000 Kuna.

ZA DOM SPREMNI !

Dr. Sušić
Državni viečnik :

Ilustracija 10. Izvješće državnog vjećnika dr. Lovre Sušića o stanju u Bihaću nakon ponovne uspostave vlasti NDH 29. i 30. siječnja 1943. (Izvor: Vojni arhiv, kut. 86, dok. br. 19)

XIII.
MJERE PROTIV KOMUNISTIČKIH PRISTALICA

U Bihaću je 1938. g. formiran Mjesni komitet KPJ, a sljedeće godine i mjesni komitet SKOJ-a. Pomoć bihaćkim komunistima pružalo je oblasno rukovodstvo KPJ-a za Bosansku krajinu koje je formirano 1939. g. u Banja Luci s Đurom Pucarem na čelu. Početkom Travanjskog rata 1941. g. u Bihaću je bilo svega 57 komunista.[542] Oni komunisti i simpatizeri KPJ koji su po izbijanju rata i uspostavi vlasti NDH ostali u Bihaću, pristupili su prikupljanju i skrivanju oružja koje su potom prosljeđivali četničko-komunističkim ustanicima, odnosno partizanima.

Iako malobrojni, aktivno su radili na širenju komunističke promidžbe usmjerene protiv civilnih i vojnih vlasti NDH na području Bihaća i cijele Velike župe Krbava i Psat. Cilj tih promidžbi bio je, prije svega, pridobiti što veći broj katoličkog i muslimanskog pučanstva u svoje redove. Posebno su komunisti aktivno radili na dostavljanju neophodnih informacija partizanima o brojnom stanju i kretanju vojnih postrojbi NDH, kao i aktivnostima koje su poduzimale civilne vlasti. Ova špijunska mreža djelovala je u Bihaću pod kodnim nazivom „Srp“. Kako bi svoje zadatak što bolje izvršili, komunisti i njihovi suradnici se povezuju s časnicima i dočasnicima u domobranskim ili ustaškim redovima te važnijim dužnosnicima vlasti NDH na području Velike župe Krbava i Psat.

Izvješća ilegalnog Mjesnog komiteta KPJ-a Bihać posebno su bila značajna za partizansku stranu prilikom pripreme napada na Bihać početkom studenoga 1942. g. Tako je ovaj ilegalni komitet 21. listopada 1942. g. dostavio sljedeće izvješće Sreskom komitetu KPJ-a o „stanju neprijatelja u Bihaću“:

„Drugovi! U dopisu od 19. X. javili smo vam da će ovih dana otići u logor drugovi P.M., I.M., G.B., M.Č. i M.G., ali su ustaške vođe bez znanja svojih najužih suradnika – bojeći se dojavljivanja vama – iste otpremili kamionima 20. X. u 7 sati ujutro, te su isti već sada izvan mogućnosti vašeg spašavanja. U koliko 20.X. vojni teretni automobili nisu prolazili između Otoke i Novog – pošto smo čuli da je tu put zatvoren – što sigurno znaju drugovi koji su na tom sektoru bili u zasjedi, onda su dotični drugovi još u Otoci ili Blatnoj. (...)

Na dalje, II. lovačka bojna (oko 500 ljudi) treba se ovih dana prebaciti u Gospić preko Novog. Budite spremni, a mi ćemo ako mognemo javiti dan i jačinu. Znajte da to može biti svakog časa te im spremite lijep doček.

Drugovi – svi bihaćki zidari su prisiljeni od vojske i ustaša da prave kamene bunkere oko grada, kojih do sada nije bilo ili veoma malo. Bunkeri će se graditi oko grada, a zidarima i drugim radnicima je određen rok od dva mjeseca. Znajte da je Bihać svakim danom sve tvrđi. Javit ćemo raspored utvrđenja.

[542] Slavko Odić, *Radnički pokret Bihaća i okolice do ustanka 1941*, Podgrmeč u NOB-i, knjiga 1, Beograd, 1972., str. 15.-109.

U Bihaću imaju dva teška topa, smještena kod klaonice-centrale. Ostala dva su u Ličkom Petrovom Selu.“[543]

Odmah po ponovnoj uspostavi vlasti NDH krajem siječnja 1943. g., Župska redarstvena oblast u Bihaću otpočela je s privođenjem i ispitivanjem osoba koje su bile osumnjičene da su tijekom trajanja partizanske vlasti na prostoru Velike župe Krbava i Psat s njima aktivno surađivale. Informacije o osobama koje su bile osumnjičene za ovu suradnju, župske vlasti su dobivale od pojedinih građana te institucija NDH, kao što je Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost - Odsjek za političko redarstvo. Osumnjičene osobe su Župskoj redarstvenoj oblasti davale iskaz o svom boravku na području Velike župe za vrijeme partizanske uprave u razdoblju od 4. studenoga 1942. do 29. siječnja 1943. g.

Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH uputilo je 12. svibnja 1943. g. dopis Župskoj redarstvenoj oblasti kojom sumnjiči Mujicu Galića, bivšeg načelnika Bihaća, kako je u vrijeme partizanske vlasti u Velikoj župi držao govore za partizane, a protiv NDH.[544] Nakon provedenog izvida Župska redarstvena oblast je izvijestila Glavno ravnateljstvo za red i sigurnost da se nije moglo utvrditi je li bivši načelnik Galić surađivao s partizanima i održavao bilo kakve govore u Bihaću ili okolici ili da je davao bilo kakav novac za partizane.

Ustaški logor u Bihaću uputio je Župskoj redarstvenoj oblasti dopis 6. svibnja 1943. g. u kojem je optužio Hasana Redžića za suradnju s partizanima. Naime, Redžić, koji je s partizanima napustio Bihać, a potom se vratio, bio je optužen da je sudjelovao u zlostavljanju domobranskih i ustaških vojnika u bihaćkom zatvoru „Kula“.[545]

Osim toga, Redžića je za suradnju s partizanima optužio i njegov prijatelj Nazif Bajramović. On je u izjavi datoj Župskom redarstvu naglasio da je Redžić tijekom partizanske vlasti u Bihaću davao straže i sa svojim prijateljima obilazio stanare u svrhu pronalaženja pojedinih katolika. Međutim, drugi svjedok Hazim Alijagić kojeg su partizani držali u zatvoru tvrdio je da osumnjičeni Redžić nije tukao ili mučio pritvorene ustaše i domobrane, ali ga je viđao kako s partizanskom zvijezdom i puškom obilazi zatvore. Osumnjičeni Redžić pri saslušanju je priznao da je stupio u partizanske redove, ali se branio time da je to morao učiniti kao i svi ostali mladići koji su u to vrijeme bili unovačeni u 8. krajišku brigadu partizanske vojske. Također, u svom iskazu je naveo da nije položio partizansku prisegu niti sudjelovao u

[543] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać 1965., dok. br. 7, str. 16.-17.
[544] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157, dok. br. 21, Broj: 82 586/43.
[545] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, dok. br. 14, Broj: 223/43.

borbama protiv vojnih snaga NDH. Na kraju je Redžić oslobođen krivnje, a optužbe protiv njega odbačene kao neutemeljene.[546]

Muhameda Dedića iz sela Brekovice, općina Vrsta, kotar Bihać, prijavila je skupina građana Bihaća da je odmah po ulasku partizana u Bihać s njima stupio u vezu, da je prema njegovim uputama vršeno uhićenje i ubijanje ljudi te da je bio partizanski predsjednik ili odbornik.[547] Nakon saslušanja, Dedić je izjavio da sve optužbe protiv njega podnijete Župskoj redarstvenoj oblasti u Bihaću nisu točne, nego su dostavljene iz mržnje i po uputi nekih općinskih službenika, a sve zbog smjene načelnika Rasima Harbaša koji je smatrao da ga je Dedić smijenio.

U svom iskazu Dedić je tvrdio da je u zatvoru bio sa Šerifom Saračevićem i Muratom Alijagićem u bihaćkoj „Kuli“ u istoj pritvorskoj sobi, ali da nije imao nikakve suradnje s partizanima niti da je istima predao bilo kakvo naoružanje što je stajalo u prijavi protiv njega. Sve optužbe da je Muhamed Delić surađivao s partizanima negirao je i saslušani svjedok Husein Nadarević iz sela Brekovice. Na kraju je Dedić oslobođen svih optužbi.

Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost uputilo je 20. srpnja 1943. g. Župskoj redarstvenoj oblasti u Bihaću dopis kojim se bihaćki mesar Josip Kolar sumnjičio za suradnju s partizanima.[548] U dopisu je bilo navedeno da je upadom partizana u Bihać Kolar pokazao „političku boju jer je pozdravljao stisnutom desnicom“, pozivao partizane u svoju kuću, častio ih te prokazivao ustaške obitelji. Za njegovu ženu u ovom dopisu tvrdilo se da je bila tajnica kluba Antifašističkog fronta žena (AFŽ).

Kad je vojska NDH došla u Bihać, vlasti su odmah uhitile Kolara, ali je nakon kraćeg vremena pušten na slobodu. Zbog svega toga Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost – Odsjek za političko redarstvo tražilo je od bihaćke Župske redarstvene organizacije provedbu istrage jer je smatralo da je Josip Kolar jedan od onih koji partizanima dojavljuju o kretanju ustaških i domobranskih postrojbi na području Velike župe Krbava i Psat.[549]

Nakon provedenog izvida konstatirano je sljedeće: „Ne može se utvrditi da bi Josip Kolar, mesar iz Bihaća bio neraspoložen protiv NDH i ustaškog pokreta, nije se moglo utvrditi da bi kritizirao današnje uređenje. Također nije utvrđeno da je za vrijeme boravka partizana u Bihaću prokazivao ustaške obitelji koje su imale svinje i drugo blago, jer da je to činio

[546] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, Broj: 161 Taj/1943, od 20. svibnja 1943.
[547] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, Broj:Taj. 421/43, od 19. srpnja 1943., Broj: Taj 662/43, od 29. srpnja 1943.
[548] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, Broj: V. T. 1928-B/I-3-43, od 20. srpnja 1943.
[549] Isto.

svakako bi netko od oštećenih već prijavio. Njegova žena jest sakupljala darove za partizane, ali to nije činila sama i na svoju ruku, nego na zahtjev partizanske komande.“[550]

Za suradnju s partizanima tijekom njihovog boravka u Bihaću i Velikoj župi Krbava i Psat nakon zauzimanja ovog područja početkom studenoga 1942. g. bila je osumnjičena i Ljerka Silberstein, fotografkinja iz Bihaća. Ona je bila optužena da je stalno bila u društvu partizanskih dužnosnika, s njima se slikala, kao i s Titom te da je prikupljala rublje za potrebe partizana.[551]

Povodom ovih optužbi Silbersteinova je 2. lipnja 1943. g. u Župskoj redarstvenoj oblasti u Bihaću dala sljedeću izjavu: „Za vrijeme okupacije Bihaća nalazila sam se cijelo vrijeme u Bihaću. Kako ja imam fotografsku radnju, to su partizani istu po svome dolasku u Bihać odmah rekvirali te sam morala raditi za njih. Za cijelo ovo vrijeme nisam nikuda odlazila iz Bihaća. Uglavnom sam se zadržavala u svojoj kući, nisam nikuda izlazila, a najmanje u društvu partizana ili njihovih vođa. Ne odgovara istini da sam se ja bilo kada slikala s partizanima, a najmanje s njihovim vođom Titom. Kako sam gore navela radila sam svoj slikarski posao, to niti sam mogla, a niti bi to htjela ići po Bihaću kupiti rublje i druge stvari za partizane. Uvjerena sam da mi nitko u Bihaću to neće dokazati. Nakon povlačenja partizana, tj. 27. siječnja 1943. pokupili su moje stvari jer im je to bilo potrebno i mene su odveli sa sobom. Tako sam stigla u Grahovo gdje sam dočekala njemačku vojsku koja me je svojim kamionima povratila do Drvara, a od Drvara pješice u Bihać. Po dolasku u Bihać javila sam se kod te oblasti gdje sam stavljena u zatvor, a pošto se protiv mene nije moglo ništa dokazati to sam nakon četiri dana puštena na slobodu. Ništa više nemam da navedem u svoju obranu a na iskazano mogu se zakleti.“[552]

Osim spomenutih osoba, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost MUP-a NDH zatražilo je provjeru navoda i za druge osobe koje su bile osumnjičene za suradnju i pomaganje partizanima tijekom njihovog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat. Među osumnjičenima bili su i Ibrahim Midžić, stolar iz Bihaća, Abdulah Ibrahimpašić, posjednik iz Bihaća i Mehmed Midžić, gostioničar iz Bihaća.[553]

Po nalogu Poglavnikovog opunomoćenika i ustaškog pukovnika Juce Rukavine došao je u Bihać u prosincu 1943. g. izaslanik Župske redarstvene oblasti Banja Luka Dragan Kraljić radi provođenja istrage protiv članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) koji su djelovali na području Bihaća. Nakon provedenog izvida, Kraljić je 28. prosinca 1943.

[550] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, Broj: 30 V. Tajno/1943.
[551] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, dok. br. 20, Broj: 85120/43, od 12. svibnja 1943.
[552] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, dok. br. 20, Broj: Taj. 202/1943, od 2. lipnja 1943.
[553] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 166, Broj: V. T. 652-B-I-3-1943, Broj: V.T.4861-B/I-3-43.

g. podnio izvješće u kojem se kaže da je u Bihaću prije 3-4 mjeseca osnovano komunističko omladinsko društvo SKOJ-a, da su društvo osnovali: Junuz Salihodžić, student tehnike, Jolanda Medved, kućanica i Ahmet Midžić-Džinić, đak VI. razreda gimnazije. Njima su se priključili Fatima Abdihodžić, domaćica, Semna Sadiković, učenica VI. razreda gimnazije, Džemaludin Muhamedagić te učenici VIII. razreda gimnazije Džemaludin Muhamedagić i Selim Pečenković. Oni su zatim osnovali ćelije SKOJ-a po Bihaću čiji je zadatak bio prikupljanje dobrovoljnih priloga od provjerenih osoba, suradnja s vojskom, čitanje i širenje komunističke promidžbe.[554]

Zbog prikupljanja i davanja dobrovoljnih priloga redarstvene vlasti Bihaća su uhitile više osoba: Šuhretu Berberović, Rožu Manimicu, Hasana Arnautovića, Ibru Lubića, Hatidžu Zirić, Nuru Kišmić, Ahmeta Badnjevića, Kadu Kišmić, Hatu Ajdinović, Gopu Mulić, Hatu Galić, Izu Ćemić, Zekiju Delić, Muhameda Delića, Đemku Kišmić, Ibru Bišćevića i Husniju Ćemića. Svi oni, osim Hatidže Zirić i Nure Kišmić, su u svojim iskazima priznali da su davali dobrovoljne priloge za partizane te su poslije saslušanja pušteni na slobodu.[555]

Daljnjim izvidom Župske redarstvene oblasti u Bihaću utvrđeno je još nekoliko osoba koje su aktivno surađivale s partizanima. Na kraju svoga izvješća izaslanik Župske redarstvene oblasti Banja Luka Dragan Kraljić konstatirao je kako je tijekom provedenog izvida ustanovljeno da su organizatori SKOJ-a u Bihaću dobivali razne smjernice za rad te partizanske promidžbene materijale od partizanskog kurira i Savke Pucar, seljanke iz bihaćkog sela Pritoke.[556]

Iz navedenih slučajeva može se zaključiti kako brojna uhićenja osoba osumnjičenih za suradnju i pomaganje partizanskom pokretu, kako u Bihaću tako i u drugim dijelovima Velike župe, nisu završavala nikakvim osuđujućim presudama. Sve ispitivane osobe su nastavile nesmetano živjeti i raditi u Velikoj župi, a mnoge od njih su nastavile suradnju s partizanskim pokretom. Posebno se ta suradnja ogledala u dostavljanju potrebnih informacija o stanju i aktivnostima njemačkih i hrvatskih vojnih postrojbi smještenih na području Velike župe. Nije izostajala ni njihova logistička potpora partizanskim postrojbama. Sve je to utjecalo na opće sigurnosne prilike te doprinosilo jačanju negativne percepcije kod domaćeg pučanstva prema ustanovama civilne i vojne vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat.

[554] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 157II, dok. br. 28, Izvješće u vezi istrage protiv suradnika partizana Bihaću od 28. prosinca 1943.
[555] Isto.
[556] Isto.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Tajničtvo ministra.

50/B-2
246

Broj: T.1310-I-A-1942. U Zagrebu, dne 25. veljače 1942.

Predmet: Komunistička promičba, -širenje letaka.-

J. Brečić

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA,

Z A G R E B .

Velika župa Krbava i Psat u Bihaću dostavlja prispis jednog komunističkog letka, koji su dana 18. siječnja 1942. našli pružnici na zemlji u selu Šturliću, a koji letak glasi:

"B r a ć o _ m u s l i m a n i !

Fašistička ustaška propaganda služi se najpodlijim lažima, da bi zavadila prijateljske odnose izmedju nas partizana, narodno-oslobodilačke vojske i vas muslimana.

Mi partizani, narodno oslobodilačka vojska borimo se za nezavisnost i slobodu naših naroda protiv svih okupatora Nijemaca, Talijana i njihovih plaćenika ustaša, narodnih izdajica.

Ustaška podla i lažna propaganda, kako oni kažu "promičba" govore da će partizani poklati sve muslimane, poubijati njihovu djecu, žene, popaliti vaše kuće i da za to vi muslimani morate primiti oružje i ići u borbu protiv partizana.

To su najpodlije laži. Mi partizani poštujemo vašu vjeru i vaše običaje i pružamo vama, braćo muslimani, časnu desnicu sporazuma, zajedničke borbe proti zajedničkog neprijatelja, koji tlači i nas i vas, a to su stranci u našoj domovini, okupatori i njihove sluge i plaćenici, ustaše, koji za šaku srebrnjaka ubijaju i kolju svog rodjenog brata, pa da ipak na kraju krajeva donesu samo koristi tom gadnom strancu, koji je uzjašio na naša ledja, pa nas sve izrabljuje.

Ali danas već dan slobode nije više tako daleko.

Fašizam, Hitlerova Njemačka na istočnom frontu u Rusiji svakoga dana je potisnuta sve više i više nazad, njemačka vojska bježi glavom bez obzira.-

Njemačka i talijanska vojska u Libiji je pretrpjela poraz. Savezničke engleska vojska uskoro će istjerati Nijemce i Talijane iz Afrike.-

Danas je cijeli svijet podijeljen na dva fronta. U jedan spadaju saveznici Sovjetski Savez, Engleska i Amerika, svi porobljeni narodi u Evropi i sve slobodne države. Turska je veliki prijatelj saveznika. Turska dobiva oružje iz Amerike, a prodala je vunu koju je htjela kupiti Njemačka, Sovjetskom savezu. U drugi front spadaju Hitlerova Njemačka, Musolinijeva Italija i njihovi robovi vlade Norveške, Madjarske, Rumunije i Nezavisne Države Hrvatske, ali ne narodi tih zemalja, jer u svim tim zemljama jača iz dana u dan narodno-oslobodilački pokret, jačaju narodne vojske partizana.

Braćo Muslimani ! Čitav svijet ustao je danas protiv mraka, protiv krvopija i bori se za slobodu i nezavisnost.

Vaše je mjesto s nama Vašom braćom Srbima i Hrvatima u redovima partizanske vojske. Pomažite partizansku vojsku, ne prodajte živežnih namirnica okupatoru, gadnom strancu. Sakrivajte hranu da vam je ne mogu odnesti.

Stupite u partizane !
Sjedinjeni slomit ćemo neprijatelja,
Živjelo jedinstvo Muslimana, Srba i Hrvata,
Živjela jedinstvena narodna - oslobodilačka borba
Živjeli saveznici Sovjetske Savez-Engleska i Amerika,
Živjela nepobjediva crvena armija,
Van s okupatorima !
Smrt fašizmu, -sloboda narodima !

Partizani Korduna i Banija ."

Ilustracija 11. Jedan od brojnih partizanskih promidžbenih letaka (Izvor: Vojni arhiv, kut. 246, dok. br. 50)

XIV.
DJELOVANJE HUSKE MILJKOVIĆA U CAZINSKOJ KRAJINI

Tijekom Drugog svjetskog rata, a posebno od travnja 1943. g. na području Cazinske krajine značajnu ulogu imao je Husein Miljković - Huska. Rođen je 1910. g. u selu Trnovi u Velikoj Kladuši u težačkoj obitelji. I sam težak, Huska je u nedostatku kućnih poslova radio kao šumski radnik na području Petrove Gore i Male Kapele gdje je dobro upoznao ovaj prostor. Osim toga, Huska se povremeno bavio i sitnom trgovinom te zidarskim poslovima. Godine 1931. g. otišao je na odsluženje vojnog roka u Kragujevac gdje je po prvi put došao u kontakt s KPJ-om. Nakon povratka kući, Huska je nastavio svoj partijski rad, a mjesna partijska organizacija dala mu je zadaću da što veći broj mladih muslimana Cazinske krajine uključi u partijske redove. Međutim, Huska nije ispunio očekivanja svojih partijskih čelnika jer se većina mladih muslimana u Cazinu i Velikoj Kladuši nije željela partijski angažirati. Razlog je bio u tome što su bili vjernici i odani tradicionalnim običajima svoga kraja. Nakon toga, Huska prvo postaje član Mjesnog, a potom i Pokrajinskog komiteta KPJ-a za karlovački okrug koji je obuhvaćao područja bihaćko-cazinskog kraja, Banije, Korduna i Pokuplja.[557]

Početkom lipnja 1941. g. Huska je dobio novi partijski zadatak da se povuče u Petrovu Goru kako bi s tamošnjim komunistima sudjelovao u pripremi četničko-komunističkog ustanka. Zajedno s njim odlazi i njegov mlađi brat Šaban zvani Hafiz, kao i istaknuti članovi KPJ Velike Kladuše Tone Horvat i Mile Dejanović. Međutim, na Kordunu među ustanicima najmanje je bilo komunista, najveći dio ustanika činili su pravoslavni seljaci koji su bili privrženiji bivšem monarhističkom srpskom režimu nego komunističkoj ideologiji. Na Kordunu su četničko-komunistički ustanici ubili Tonu Horvata i Milu Dejanovića dok je Huska uspio pobjeći.

Tako se krajem srpnja 1941. g. Huska vraća u svoje rodno mjesto i uspostavlja vezu sa svojim rođakom Hasanom Miljkovićem, načelnikom općine Velika Kladuša smatrajući da će na taj način izbjeći uhićenje od vlasti NDH. Međutim, to mu nije pomoglo. Huska je bio uhićen i zatvoren. U zatvoru je proveo nekoliko dana, a nakon što je obećao da će pristupiti u domobranske redove, bio je pušten. Svoje obećanje je pogazio već u listopadu 1941. g. kad se ponovno vratio u partizanske redove.[558]

---

[557] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 304.; HDA, Fond Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina, br. 2362.
[558] HDA, Fond: Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina, br. 2362.

Po dolasku na Kordun, zajedno s Ćanicom Opačićem osniva vojnu postrojbu. Oružane snage NDH vodile su nekoliko manjih i dva veća poduhvata protiv ove postrojbe, zadale joj teške gubitke, ali se njezino zapovjedništvo na čelu s Huskom, redovito spašavalo, zahvaljujući, u prvom redu, njegovoj vještini gerilskog ratovanja i izvrsnom poznavanju terena.[559]

Kad su partizani privremeno zauzeli Veliku Kladušu, 23. veljače 1942. g., te se u njoj zadržali do 19. travnja 1942. g., u čemu je Huska imao značajnu ulogu, postavljen je za komandanta mjesta. Na njegovu inicijativu 26. veljače 1942. g. utemeljena je Prva muslimanska četa pod njegovim zapovjedništvom.[560] Kao pučki čovjek, koji je dobro poznavao ljude Cazinske krajine, njihove dobre i loše strane, Huska je uživao veliki ugled među njima. Nije naklono gledao na ostale muslimanske prvake koji su djelovali u partizanskim redovima jer je on želio biti najistaknutiji predstavnik Cazinske krajine. To se, prije svega, odnosi na Hamdiju Omanovića koji je u to vrijeme djelovao s partizanima na području Podgrmeča.[561]

Nakon što su se partizani 19. travnja 1942. g. povukli iz Velike Kladuše, zajedno s njima se povlači i Huska sa svojom tek ustrojenom satnijom. S vremenom je došlo do sve učestalijih neslaganja Huske i njemu nadređenog partizanskog vodstva. Kako bi ga zadržali u svojim redovima i koliko-toliko zadovoljili njegovu potrebu da bude na nekom prepoznatljivom položaju, partizani su i početkom studenoga 1942. g., nakon što su privremeno zauzeli cijelo područje Velike župe Krbava i Psat, ponovno postavili Husku za komandanta mjesta u Velikoj Kladuši.

Nesnalaženje na ovoj dužnosti, kao i dosta kaotično stanje u kojem se našla Velika Kladuša po dolasku partizana, doveli su početkom siječnja 1943. g. do otvorenih sukoba između Huske i njegovih partizanskih suboraca. Ti sukobi i neslaganja su se još više produbili nakon pokretanja vojne operacije „Weiss“, krajem siječnja 1943. g., kad su se partizanske postrojbe povukle s područja Velike župe Krbava i Psat.

Naime, među postrojbama koje su trebale ostati u pozadini prilikom partizanskog povlačenja bio je i Huskin bataljun, koji se za vrijeme trajanja vojne operacije raspršio na području između Cazina, Slunja i Topuskog. Kad je Huska ponovno prikupio svoj bataljun, ustanovio je da su postrojbe ličkih i kordunaških partizana izvršile strahovito nasilje nad muslimanskim

[559] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 304.
[560] Zuhdija Žalić, Prvi dani u oslobođenoj Kladuši, *Kladuške novine*, br. 2, str. 2.-3.
[561] Arhiv USŽ-e, Pismo Huske Miljkovića Jovici Lončaru, dok. br. 421, 29. prosinca 1943.

pučanstvom Cazinske krajine. Bezbrojne muslimanske kuće bile su opljačkane, a potom i zapaljene, stoka otjerana, a mnoge žene i djevojke silovane.[562]

Sve ovo je izazvalo veliko ogorčenje i neprijateljsko raspoloženje muslimana Cazinske krajine prema partizanima. Osim ove činjenice koju je spoznao obilazeći muslimanska sela, Huska je uvidio da njegovi vojnici nisu više oduševljeni dotadašnjim načinom ratovanja. Stradanje i patnje koje su muslimani preživjeli pri povlačenju partizanskih postrojbi krajem siječnja 1943. g. s područja Velike župe Krbava i Psat, utjecali su na kolebljivog Husku da prijeđe na hrvatsku stranu. Neki su ovu njegovu odluku tumačili i kao posljedicu neostvarenih osobnih ambicija koje su često bile veće od njegovih stvarnih mogućnosti.

Tako je Huska Miljković stupio u kontakt sa Zapovjedništvom 11. domobranske pukovnije u Velikoj Kladuši. Nakon toga uputio je pismo pukovniku Antunu Nardelliju, zapovjedniku 11. domobranske pukovnije u kojem je izrazio spremnost predati se sa skupinom muslimana koji su do tada pripadali partizanskim postrojbama. Pukovnik Naredelli, kao i ostali domobranski časnici, nisu odmah povjerovali u Huskinu iskrenost, pa nisu ni odgovorili na upućeno pismo. Zbog toga je Huska uputio i drugo pismo u kojem je zatražio susret s pukovnikom Nardellijem, ali i ovoga puta bezuspješno. Konačno, nakon trećeg upućenog pisma, pukovnik Nardelli je obavijestio Husku da će se sastanak s njim održati 13. travnja 1943. g. u 9.00 sati u Maloj Kladuši. Na tom sastanku, na kojem je nazočio Nardellijev izaslanik natporučnik Šlat, dogovoren je Huskin prelazak u 11. domobransku pukovniju.[563]

Znajući za njegovu ulogu u dotadašnjoj partizanskoj borbi, vlasti NDH u Zagrebu su odlučile detaljno ga ispitati prije nego što bude angažiran u 11. domobranskoj pukovniji. Iz Velike Kladuše u Zagreb Huska je došao u pratnji višeg redarstvenog časnika Nikole Herakovića. Tu je zadržan dvanaest dana gdje je ispitivan o svojoj ulozi u partizanskim redovima i spoznajama koje je imao o njima. Huska je dao obećanje da će, ukoliko ga prihvate i pomognu civilne i vojnih vlasti NDH, dati veliki doprinos u uništavanju partizana na području Velike župe Krbava i Psat, ali i Korduna.

S druge strane, vlasti NDH su od Huske i njegovih vojnika očekivale da budu dobra obavještajna služba o pokretima i namjerama partizana na području gdje budu djelovali. Također, u znak dobre volje, te kako bi pokazale iskrenu namjeru za dobrom suradnjom,

---

[562] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 305.

[563] Slavko Odić, *Huska Miljković i Cazinska krajina*, Beograd, 1986., str. 10.; Šukrija Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine*, Sarajevo, 1957., str. 6.-8.

vlasti NDH su iz zatvora oslobodile Huskinog mlađeg brata Šabana zvanog Hafiz kojeg su ustaške postrojbe uhitile tijekom jednog poduhvata u travnju 1942. g. i zatvorile u Zagrebu.[564]

O svim ovim dogovorima u Zagrebu obaviješten je i pukovnik Nardelli te je početkom svibnja 1943. g. Huska raspoređen u 7. satniju 2. bojne 11. domobranske pukovnije. Odmah se uključio u borbu protiv partizana na Kordunu i Baniji, područjima koje je dobro poznavao. Tijekom tih napada Huskina vojska je partizanima nanijela velike gubitke. Unatoč ovoj činjenici, poznati krajiški komunist Hakija Pozderac, politički komesar 8. krajiške muslimanske partizanske brigade i brat Hamdije Pozderca, izjavio je nakon svršetka rata: „Huska nikad nije vodio borbe protiv partizana. Nikad nije ni jednog partizana ubio.“[565]

Međutim, već prepoznatljiva kolebljivost Huske Miljkovića i nastojanje da bude neupitni autoritet u Cazinskoj krajini, neovisan od bilo koga, došlo je vrlo brzo do izražaja. Naime, već u srpnju 1943. g. kordunaški partizani su otpočeli sa snažnim napadima na rubna područja Velike Kladuše. U takvim okolnostima 11. domobranska pukovnija se 12. kolovoza 1943. g. povukla u Topusko, a već u večernjim satima 13. kolovoza 1943. g. u Veliku Kladušu su ušle partizanske snage. S domobranskom pukovnijom se nije povukao i Huska Miljković koji je ostao u Velikoj Kladuši.

Odlučio je ustrojiti vojsku koja ne bi napuštala područje Cazinske krajine. Tako je osnovana muslimanska milicija čiji je glavni stožer bio u Pećigradu, kao strateškom središtu na putnoj komunikaciji Cazin – Velika Kladuša, a njime je zapovijedao Huska Miljković. Pripadnici muslimanske milicije nisu imali posebne odore, nosili su fesove s oznakom koju su činili polumjesec i zvijezda.[566]

Muslimanska milicija je bila organizirana kroz bataljune i to: Bihaćki (zapovjednik Muhamed Dedić), Cazinski (Suljo Ćoralić), Tržački (Mujo Rizvić), Šturlićki (Mehmed Seferagić), Malokladuški (Memaga Dautović), Trnovski (Ahmo Hodžić), Vrnogrački (Hasica Veljačić), Bužimski (Haso Dizdarević), Stijenski (Meho Dervišević) i Krupski (Muharem Medvjedović).[567] Osim dragovoljaca s područja Cazinske krajine, u redove milicije prelaze i

---

[564] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 306.

[565] Vera Križišnik - Bukić, *Cazinska buna 1950.*, Sarajevo, 1991., str. 26.

[566] Šukrija Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine,* Sarajevo, 1957., str. 14.; Slavko Odić, *Huska Miljković i Cazinska Krajina*, Beograd, 1986., str. 13.-14.; Enver Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Sarajevo, 1987., str. 127.-135.; Slavko Odić, Slavko Komarica, N*oć i magla*, Zagreb, 1977., str. 290.-291.; Aleksandar Ravelić, *Velika Kladuša kroz stoljeća*, Velika Kladuša, 1987., str. 247.; HAK, *Zbornik* 8, 448., *Zbornik* 11, str. 253.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, tom V, knjiga 18, str. 569.*

[567] Šukrija Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine,* Sarajevo, 1957., str. 16.

muslimanski vojnici koji su se prije toga priključili hrvatskim i njemačkim oružanim snagama. Sa sobom su donosili naoružanje i vojnu opremu.[568]

Istodobno s ustrojem muslimanske milicije, partizani na području Velike Kladuše, koju su privremeno zauzeli 13. kolovoza 1943. g., ustrojavaju Cazinski NOP odred čiji je zapovjednik bio Meho Abazović.[569] Među glavnim ciljevima ovog odreda bilo je pridobiti što veći broj muslimanskog pučanstva Cazinske krajine na partizansku stranu, a vojno sposobne mladiće mobilizirati u ovaj odred. Međutim, problem je bio u tome što su svi sposobni muslimani muškarci do 40 godina starosti bili već mobilizirani u redove Huskine milicije.[570] Zbog svega toga, partizansko vodstvo je shvatilo da bez suradnje, dogovora i kompromisa s Huskom neće moći uspjeti mobilizirati vojno sposobne muslimane u svoje redove, niti dobiti naklonost muslimanskog pučanstva Cazinske krajine za partizanski pokret.

Tako je krajem studenog 1943. g. došlo do prvog susreta Huske Miljkovića i partizanske strane koju je predvodio Jovica Lončar. Ovom susretu uz Husku su nazočili još i Hasan Miljković, načelnik općine Velika Kladuša i Sajto Dilić, kotarski predstojnik iz Cazina. Na ovom sastanku, Huska je prelazak postrojbi muslimanske milicije na partizansku stranu uvjetovao zahtjevom da njegove postrojbe u cijelosti ostanu u sastavu 4. partizanskog korpusa te da ne ratuju protiv hrvatskih i njemačkih oružanih snaga. Ovaj uvjet je partizanska strana odbila.[571]

Kako se broj pripadnika Huskine milicije vremenom povećavao, suočio se Huska s problemom nedostatka oružja i streljiva. Ovaj problem nije želio rješavati u suradnji s vojnim vlastima NDH, nego pomoć i suradnju traži od njemačkog generala Eduarda Aldriana, zapovjednika 373. divizije poznate pod nazivom „Tigar“ divizija, čiji je stožer bio u Bosanskom Novom. Na pregovore s generalom Aldrianom Huska je poslao svoga rođaka Hasana Miljkovića, općinskog načelnika Velike Kladuše.

Hasan je Nijemcima ponudio Huskinu suradnju, a zauzvrat je, osim pomoći u naoružanju, streljivu i hrani, tražio i da general Aldrian u ime Trećeg Reicha garantira da će Bosna i Hercegovina poslije rata dobiti autonomni položaj unutar NDH. General je prihvatio ponuđenu suradnju uz uvjet da Huska za dostavljeno oružje i streljivo njemačkoj strani dostavi određenu količinu žive stoke, što je druga strana i prihvatila.

---

[568] AHM BiH, Fond UNS-e, inv. br. 4266, Huskina vojska, od 3. veljače 1944.
[569] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 19, dok. br. 26.
[570] AHM BiH, Fond UNS-e, inv. br. 4311, Prilike u okolici Cazina od 6. ožujka 1944.
[571] Šukrija Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine,* Sarajevo, 1957., str. 31.-33.

Istodobno s ovim pregovorima, trajali su i pregovori generala Aldriana s četnicima popa Momčila Đujića. Naime, nakon kapitulacije Italije početkom rujna 1943. g. četnici su izgubili potporu u oružju i hrani koju su imali od Talijana pa su istu sada tražili od Nijemaca nudeći im svoju suradnju.[572]

Ovakva suradnja s Nijemcima, bolje reći trgovina, nije bila prihvatljiva za Memagu Dautovića, bivšeg ustaškog logornika u Velikoj Kladuši. On je smatrao kako Huska sa svojom vojskom treba surađivati s vojnim vlastima NDH, a ne Nijemcima koji su već postigli sporazum o suradnji sa četnicima. Osim toga, cjelokupna vojno-sigurnosna situacija, nakon talijanske kapitulacije se jako pogoršala. Došlo je do značajne koncentracije partizanskih postrojbi na području Petrove Gore i Male Kapele čime je područje Velike župe Krbava i Psat bilo izravno ugroženo, a posebno područje Cazinske krajine.

U ovom razdoblju su Nijemci doveli četničke postrojbe popa Đujića zapadno od Bihaća, odnosno na područje između Priboja i Donjeg Lapca, što je povećalo strah kod muslimanskog pučanstva od mogućeg pokolja. Uzimajući u obzir sve ove činjenice, kao i pritisak koji je dolazio od strane logornika Dautovića i značajnog broja zapovjednika, kolebljivi Huska je popustio i odlučio ponovno uspostaviti suradnju s vojnim vlastima NDH. Iz Zagreba u Veliku Kladušu je poslan redarstveni časnik Nikola Heraković sa zadaćom ispitati iskrenost Huskinih namjera za ponovnom suradnjom s vojskom NDH.

Heraković je predložio Huski da se sa svojim postrojbama, koje su u to vrijeme brojale oko 4000 vojnika, uključi u Ustašku vojnicu i time postanu redovite vojne postrojbe NDH. Također je predložio da se odmah pristupi preustroju ovih postrojbi u čija zapovjedništva bi bili uključeni ustaški časnici i dočasnici. Za prelazak muslimanske milicije u Ustašku vojnicu Huska je postavio nekoliko uvjeta. Tražio je da se njegovoj vojsci dostavi veća količina naoružanja i opreme, pošalju zdravstveni djelatnici s neophodnim medicinskim materijalom i opremom, tražio je da njegova vojska prima plaću i druga novčana primanja kao i pripadnici Ustaške vojnice i da dobiju dva terenska automobila. Predložio je da postrojba pod njegovim zapovjedništvom u sastavu Ustaške vojnice nose naziv „Krajiški zdrug“, kojem bi bio dodijeljen određeni broj školovanih časnika i dočasnika koji bi pripadnike ovog zdruga obučavali za gerilski način ratovanja.[573]

Nakon što su obje strane prihvatile uvjete suradnje, nakon nekoliko dana, Heraković i ustaški satnik Martin Grabovac su se iz Zagreba ponovno vratili u Cazin kako bi dogovoreno proveli

[572] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 307.
[573] Isto, str. 308.-309.

u djelo. Međutim, bez uspjeha. Poslije njih s istim zadatkom u Cazin je došao i ustaški pukovnik Juco Rukavina, koji je u to vrijeme obnašao dužnost povjerenika Vlade NDH kod njemačke „Tigar“ divizije. Njega je Huska poznavao iz prethodnih borbi pa je pukovnik Rukavina smatrao kako će uspjeti provesti dogovoreni prelazak Huskine milicije u regularnu hrvatsku vojsku. Ni ovaj pokušaj nije dao rezultat.

Međutim, obje strane su djelomično postigle svoje ciljeve, Huska je dobio dio naoružanja i opreme dok je na drugoj strani vlast NDH uspjela privremeno spriječiti Huskin prelazak u partizanske redove. Heraković i Grabovac su nakon nekoliko dana ponovno nastavili pregovore s Huskom o preustroju i uključivanju njegovih postrojbi u Ustašku vojnicu, ali i dalje bez konkretnih rezultata.

Huska je, pod snažnim utjecajem Hasana Miljkovića, koji je zagovarao suradnju s Nijemcima i nastojao zadržati svoj utjecaj nad Huskom, tražio razgovor s višim dužnosnicima Vlade NDH. Na prijedlog ministra unutarnjih poslova NDH dr. Lorkovića, na nove pregovore s Huskom, ali i njemačkim generalom Aldrianom, upućen je dr. Vjekoslav Vrančić, tada ministar bez lisnice. Vrančić sa sobom na pregovore vodi dr. Mehmed-bega Alajbegovića, ministra vanjskih poslova NDH, inače rođenog Bišćanina i dobrog poznavatelja prilika u Velikoj župi Krbava i Psat te Willyja Requardta, pobočnika njemačkog poslanika Siegfrieda Kaschea.

Izaslanstvo je u Bihać stiglo 25. siječnja 1944. g. Sastanak s Huskom je održan u cazinskom mjestu Begove Kavane 28. siječnja 1944. g. U njemu su pored ministara Vrančića i Alajbegovića, sudjelovali još i Heraković, Grabovac, Sajto Dilić, podžupan i Joso Boljkas, ustaški logornik u Cazinu. O ovom razgovoru dr. Vrančić kaže:

„Posjetioci su se upitali s njime, predali mu nešto lijekova, kave, šećera i duhana i upustili se u ne obvezani razgovor. Rekli su mu, da nisu vojnici, pa ne mogu govoriti o pojedinostima, ali su naglasili, da bi radi sređivanja prilika u Krajini bilo potrebno i poželjno, da se Krajiška vojska uvrsti u redovite postrojbe, u kome bi slučaju dobivala istu opskrbu kao i ostale hrvatske jedinice. Ako se on na to odluči, izaslanici su jamstvo da stvarna pomoć neće izostati.

Huska je odgovorio da je voljan ispuniti obećanja, koja je dao Herakoviću i Grabovcu, ali da ne želi nikakve suradnje s generalom Aldrianom, kojemu prema Huski nije stalo do drugoga, nego da od njega dobije živu stoku. Onda je Huska pripovijedao o svom boravku u Zagrebu. Bio je neobično dirnut, kada je vidio prekrasnu Poglavnikovu džamiju. Kad joj se je približio, gladio je rukom minaret i plakao.

Kada je došlo vrijeme odlaska, zamoli me je da ostanem s njim na samo, te mi saopćio da se u Babinu Potoku, kojih 30 kilometara zračne crte zapadno od Bihaća, nalazi jedan dio Glavnog štaba partizana za Jugoslaviju, cio Glavni štab Ozne za Hrvatsku i jedan dio političkog vodstva Partije. Također je rekao da se ovaj navod može

provjeriti i na način ako se pod večer nadleti zrakoplovom rečeno selo u kome će se moći razabrati veći broj logorskih vatri.“[574]

Prije susreta s Huskom Miljkovićem, Vrančić, Alajbegović i Requardt razgovarali su u Bosanskom Novom s generalom Aldrianom. Objasnili su mu da je cilj njihovog razgovora s Huskom priključivanje njegovih postrojbi milicije regularnim postrojbama vojske NDH čime bi se sredile prilike u Krajini. Međutim, general Aldrian nije želio razgovarati o Huski. Bio je na njega ljut jer su Huskine postrojbe, jačine tri bojne, noću 26./27. siječnja 1944. g. opkolile i ubile oko 800 četnika nedaleko od Vaganca, a koji su se na tom području nalazili zahvaljujući Nijemcima.

Boravak u Bihaću ministar Alajbegović je također iskoristio kako bi razgovarao s predstavnicima civilne i vojne vlasti Velike župe Krbava i Psat pa i samim građanima Bihaća. Iz tih razgovora moglo se zaključiti da ne postoje značajnije smetnje za uspostavu suradnje s Huskinom milicijom i da se daje puna potpora preustroju ovih postrojbi u regularnu vojsku NDH.[575]

Svi ovi napori hrvatskih civilnih i vojnih vlasti da pridobiju Husku Miljkovića na suradnju, a njegovu miliciju uključe u regularne hrvatske postrojbe, nisu se ostvarile. Već u veljači 1944. g. Husku su posjetili Andrija Hebrang, tajnik KPH i partizanski pukovnik Hakija Kapetanović, a 2. veljače 1944. g. Huska se u Topuskom sastao i s Randolphom Curchillom, sinom tadašnjeg predsjednika britanske vlade. Uz obećanje da će dobiti pomoć u oružju i hrani, ali i traženu autonomiju Bosne i Hercegovine nakon svršetka rata, svi ovi susreti s Huskom imali su samo jedan cilj, Huskin povratak u partizane.[576]

Huska nije odmah prihvatio ovu ponudu partizanskih izaslanika. Na ponovnom sastanku koji je imao s Herakovićem, Grabovcem i Rukavinom, 4. veljače 1944. g. u Cazinu, predložio je da se izvrši napad na Topusko i uhiti Vrhovni partizanski štab za Hrvatsku i britansko izaslanstvo koje je tamo boravilo. Za ovaj napad Huska je ponudio i svoje postrojbe. Napad je odobrilo Ministarstvo obrane NDH te je za njegovu provedbu angažirano oko 250 ustaških dragovoljaca iz Zagreba. Oni su prebačeni vlakom preko Bosanskog Novog do cazinskog mjesta Ostrožac odakle su trebali dalje nastaviti prema Topskom. Međutim, snježno nevrijeme onemogućilo je njihov poduhvat prema Topuskom.[577]

---

[574] Isto, str. 312.-313.
[575] Isto, str. 312.
[576] Isto, str. 314.
[577] Isto.

Kad su partizani saznali za pripremu ovog vojnog poduhvata, iako ljuti na Husku, odlučili su nastaviti s njime pregovarati o pristupanju u partizanske redove. S njim su se 8. veljače 1944. g. ponovno sastali partizanski izaslanici Hebrang i Kapetanović, ultimativno zahtijevajući od Huska da u svoje redove mora primiti partizanske komesare i da sa svojom muslimanskom milicijom prijeđe u redove Narodnooslobodilačke vojske gdje bi ova milicija činila posebnu postrojbu pod nazivom Unska operativna grupa. Ovom postrojbom bi zapovijedao Huska, a njegovi vojnici bi nosili iste odore i druga obilježja kao i do tada. Huska je prihvatio ove zahtjeve te ponovno prešao na stranu partizana. Nakon toga je ustrojena Unska operativna grupa.[578]

Posljednji pokušaj Herakovića i Grabovca da se ponovno susretnu s Huskom i spriječe njegovu suradnju s partizanima 11. ožujka 1944. g. ne samo da nije uspio, nego je okončan njihovim partizanskim uhićenjem. Uhićeni su i razoružani u mjestu Begove Kavane nedaleko od Cazina gdje ih je sačekala partizanska zasjeda. Odvedeni su u Babin Potok gdje je bio Glavni štab Ozne za Hrvatsku i tu ispitivani. Nešto kasnije, sredinom travnja 1944. g. partizani su ubili Grabovca dok je sredinom kolovoza iste godine Heraković razmijenjen za zarobljene partizane.

Poslije Herakovića i Grabovca na red je došao i Memaga Dautović, nekadašnji ustaški logornik u Velikoj Kladuši, a u ovom razdoblju zapovjednik bataljuna Huskine vojske u Maloj Kladuši. Dautović je bio u kontaktu s vojnim i civilnim vlastima Cazinskog kotara želeći sa svojim bataljunom prebjeći u redove vojske NDH. Znajući za to, Huska ga je krajem ožujka 1944. g. pozvao na razgovor u Todorovo.[579] Po dolasku na sastanak Huska ga je razoružao i predao partizanskim komesarima. Nakon provedenog ispitivanja i mučenja partizani su noću 27./28. ožujka 1944. g. ubili Memagu jer unatoč svemu tome nije htio pristupiti u partizanske redove.[580]

Ubojstvo Memage Dautovića izazvalo je nezadovoljstvo i pobunu u redovima Unske operativne grupe, a potom dovelo i do ubojstva Huske Miljkovića 27. travnja 1944. g. Kotarska oblast u Cazinu je o ubojstvu Huske Miljkovića izvijestila Veliku župu Krbava i Psat svojim dopisom Taj. Broj: 46/44 od 28. travnja 1944. g. U izvješću se kaže:

---

[578] Isto, str. 315.; Šukrija Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine*, Sarajevo, 1957., str. 35.

[579] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153d, Taj. Broj: 456/44., od 29. travnja 1944., Izvještaj o događajima Velike župe Krbava i Psat.

[580] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires 1954., str. 322.-324.

„Dana 27. IV. 1944. godine došao je kući Huske Miljkovića u Velikoj Kladuši Redžić Hasan zv. Ferkić oko 8 sati prije podne i pozvao ga u komandu. U putu prema komandi Huska i Hasan sreli su Bajru Keserovića i Emina Okanovića oba iz Velike Kladuše. Ova dvojica pridružili su se Huski i krenuli sa njime prema komandi. Na 1 km od Huskine kuće namignuli su Redžiću Hasanu, Bajro Keserović i Emin Okanović i on na dati mig udaljio se od Huske, a ova dvojica su malo zastala i iza leđa Huskinih pripucali iz parabele i na mjestu ubili Husku Miljkovića i zatim su razoružali Hasana Redžića i uputili se natrag Huskinoj kući, ušli u kuću i sa nekoliko naboja ubili su i Šabana, brata Huske Miljkovića i zatim su pobjegli u nepoznatom pravcu.“[581]

U istom izvješću se također kaže: „Strijeljanje Memage Dautovića je neposredni povod za Huskino ubojstvo od strane Bajre Keserovića i Emina Okanovića. Ubojstvom Memaginim ubio je i sebe, jer je Memaga u narodu vrlo dobro stajao i uživao dobar glas, a on je prije bio ustaša.(…) Vijest o ubojstvu Huske i Šabana Miljkovića u Cazinu kao i na području cijelog kotara primljena je s velikim oduševljenjem i slavljem, i cijeli narod se veseli i slavi ovaj događaj kao događaj od prvorazredne važnosti.“[582]

Kako je ubojstvo Memage Dautovića bilo jedan od glavnih razloga Huskinog ubojstva, potvrđuje i dr. Vjekoslav Vrančić, ministar bez lisnice u Vladi NDH koji o ovom ubojstvu kaže sljedeće:

„Nakon zvjerskog ubojstva Memage Dautovića nastala je pobuna u cijeloj Krajiškoj vojsci. Nezadovoljnicima stavi se na čelo Omer Dautović, Memagin amidžić. Huska se kroz to vrijeme krio, ali je Omer konačno saznao za njegovo skrovište, te u noći od 4. na 5. travnja 1944. ulovio Husku, njegovu ženu Srbkinju, rodom iz Korduna, brata mu Hafiza i njegovu ženu, te ih sve postrijeljao.“[583]

Nakon ubojstva Huske Miljkovića, mnogi časnici i vojnici su napustili redove Unske operativne grupe i prešli u redove vojske NDH, neki u njemačke postrojbe, a neki se s oružjem vraćaju svojim kućama.

U dosadašnjoj historiografiji ne postoji jednoznačno gledanje i tumačenje uloge i djelovanja Huske Miljkovića i njegove muslimanske milicije tijekom Drugog svjetskog rata. Tako u djelima čiji su autori bili aktivni sudionici partizanskog pokreta, a koji se bave ovom temom, Husku Miljkovića i njegovo djelovanje u Cazinskoj krajini prikazuju kao idejno-politički pokret „bez jasne platforme“. Za njih je Huska Miljković osoba koja je „pragmatički

[581] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153d, Broj: Taj. 456/44, od 29. travnja 1944., Izvješće o događajima Velike župe Krbava i Psat; Arhiv Muzeja Bosne i Hercegovine (AHM BiH), Fond UNS-e, inv. br. 4342, Prilike u Bosanskoj Krajini i pogibja Huske Miljkovića.
[582] Isto.
[583] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 324.

procjenjivala uvjete koji će najpovoljnije odgovarati Cazinskoj krajini, ali i njegovoj poziciji na ovoj muslimanskoj teritoriji“.[584]

Istodobno, njegove kontakte i suradnju s civilnim i vojnim vlastima NDH, Nijemcima i partizanima objašnjavaju kao „igru i metodu ponašanja Huske Miljkovića kako bi pokazao svoju neovisnost i nadmoć prema svim sudionicima pregovora i u narodu održao uvjerenje da je on prvi i u Krajini vlast, pri čemu mu je najviše imponirala uloga komandanta muslimanske vojske koju je pod parolom „za islam“ okupljao u Cazinskoj krajini“.[585] I prema mišljenju ovih autora, kao što je naprimjer Enver Redžić, sudionika partizanskoga pokreta 1941.– 1945. g., vijećnika AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, zasluge Huske Miljkovića su jedino u tome što mu je u određenim okolnostima tijekom Drugog svjetskog rata pripala značajna uloga odlučivanja o položaju Cazinske krajine. Redžić, nadalje, za Husku kaže da je „njegova snaga bila u kompaktnosti muslimana Cazinske krajine, koja je odbila kontrolu i vlast NDH“. [586]

Ovakve tvrdnje opovrgava, između ostalih, i činjenica da je u travnju 1942. g. na izvanrednoj sjednici Općinskog vijeća Velike Kladuše, predsjednik tog vijeća Hasan Miljković izričito tražio žurni odlazak jednog izaslanstva iz Velike Kladuše kod poglavnika Pavelića sa zahtjevom da 11. ustaška bojna ostane u Velikoj Kladuši jer kako je tada rekao „ukoliko bi ova bojna napustila Veliku Kladušu onda bi stanovništvo ovog kraja koga ima preko 25 000 moralo napustiti svoja ognjišta čime bi nastala panika u cijelom kotaru Cazinskom i Bihaćkom“.[587]

Dr. Vjekoslav Vrančić, koji je kao ministar u Vladi NDH pregovarao s Huskom Miljkovićem o njegovom priključenju regularnim postrojbama vojske NDH, a o čemu se prethodno govorilo, za Husku kaže: „Huska je komunist i partizanski borac, koji se predaje hrvatskim vojničkim oblastima, te neko vrijeme surađuje s njima iskreno, a onda neiskreno, da se ponovno vrati Partiji i u tim događajima izgubi život.“[588]

U novijoj bošnjačkoj historiografiji Huska Miljković se prikazuje u nešto drukčijem svjetlu. On je pučki čovjek koji je uvijek znao što hoće, vodeći se, prije svega, interesima Krajine i naroda. Okolnosti njegovog djelovanja su bile vrlo specifične jer je djelovao između suprotstavljenih strana, partizana s jedne, vojske NDH i Nijemaca s druge strane, nastojeći od

---

[584] Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 347.
[585] Isto.
[586] Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 347.
[587] Arhiv Unsko-sanskog kantona, Fond Drugi svjetski rat, Zapisnik Izvanredne sjednice Općinskog vijeća Velike Kladuše, od 19. travnja 1942.
[588] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 302.-303.

jedne ili druge strane izvući što više koristi za muslimanski narod Cazinske krajine i svoju vojsku.

Tako Bakir Tanović u svom djelu *„Huska Miljković“* iz 2004. g. ističe: „Da bismo dobro razumjeli ponašanje Huske, moramo uzeti u obzir da se borio protiv dva totalitarna sistema. Ti sistemi, komunistički i fašistički, namjerno i skoro u istoj mjeri, promicali su moralnu izopačenost ljudi sve dok ne bi pristali da budu konformisti i da učestvuju u masovnim klanjima i ubijanjima ljudi ili da denunciraju vlastima svoje komšije, rođake, pa čak u nekim slučajevima, braću i sestre, i to bez ikakvih skrupula, a radi ličnog probitka i zbog vjerovanja u bizarne megautopije.“[589]

Većina bošnjačkih povjesničara nastoji danas prikazati Husku Miljkovića i njegovu vojsku kao autentičnog predstavnika interesa i položaja muslimanskog pučanstva Cazinske krajine tijekom Drugog svjetskog rata. Tako dr. Fikret Midžić u svom radu *„Muslimanska milicija Huske Miljkovića u Cazinskoj krajini“* između ostalog kaže: „To nije bila vojska širih koncepcija i značajnih strateških ciljeva, osmišljenih političkih i socijalnih programa. Dezerterski moral određuje njen karakter. Muslimanska milicija Cazinske krajine i njen komandant Huska Miljković su okrenuti svome kraju, u njega su duboko urasli. Odbrana svoga kraja je njihov ratni zadatak i cilj. To je ustvari bio najprirodniji i najomiljeniji kurs bosanskih muslimana, da osnivaju svoje lokalne obrambene jedinice i da se tim jedinicama nastoji obraniti od svih koji ih ugrožavaju. Huska i njegova vojska je na svoj način nastavak svojevrsne tradicije muslimanskih krajiških junaka.“[590]

Nadalje, stav ovih povjesničara je kako je bosanskohercegovačka historiografija u razdoblju komunističke Jugoslavije o Huski Miljkoviću stvorila predodžbu da se radi o povijesnom krivcu za stanje u Cazinskoj krajini tijekom Drugog svjetskog rata, ne uzimajući u obzir složene okolnosti i odnose zaraćenih strana u kojima je on djelovao.

Međutim, pored svih svojih prednosti kojima je stekao autoritet među muslimanskim pukom te kolebljivosti i prevrtljivosti koju je pokazivao tijekom cijeloga svoga vojničkog djelovanja u Cazinskoj krajini, Huskinu sudbinu su u značajnoj mjeri odredili i njegovi najbliži suradnici. Tu se, prije svega, misli na njegovog rođaka Hasana Miljkovića, tadašnjeg općinskog načelnika Velike Kladuše, koji je imao veliki utjecaj na sve važnije Huskine odluke. To se posebno odnosi na vrijeme kad je Huska sa svojom milicijom trebao prijeći na stranu NDH i uključiti se u njenu regularnu vojsku. Huskin poziv za pomoć kod donošenja ove odluke Hasan Miljković nastojao je iskoristiti za svoj osobni politički probitak.

---

[589] Bakir Tanović, *Huska Miljković*, Sarajevo, 2004., str. 261.-262.
[590] Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu, *Naučni skup*, Sarajevo, 24.11.2011. godine.

Umjesto suradnje s NDH, on je činio sve da Huska ostvari suradnju s Nijemcima, odnosno generalom Aldrianom što je Huska prihvatio. Uspostavu suradnje s njemačkom stranom Hasan je vidio kao jačanje svoje političke uloge jer će od generala Aldriana za Huskinu suradnju tražiti ne samo pomoć u oružju nego generalovo jamstvo u ime Trećeg Reicha da će poslije svršetka rata Bosna i Hercegovina dobiti autonoman položaj u okviru NDH. Naravno, ovakvu naivnost, političku nezrelost i neupućenost njemački general nije propustio pa je dao „jamstvo".

Sve se to događa u vrijeme kad Nijemci uspostavljaju suradnju i s četnicima i obilato ih opskrbljuju oružjem i hranom, ali i raspoređuju u okolicu Velike župe Krbava i Psat. Nedosljednost u svom vojnom djelovanju Huska je na kraju platio životom jer tu nedosljednost nisu više željeli trpjeti ni oni s kojima je ušao u rat 1941. g.

I na kraju, ne smije se zaboraviti ni Huskina potreba i nastojanje da bude prvi među Krajišnicima. Zato treba završiti riječima dr. Vrančića koji je za Husku rekao i to: „Udarilo mu u glavu, da raspolaže sa skoro četiri tisuće ljudi, i ako ga se na vrijeme ne veže na suradnju, ne zna se, kako bi čitava stvar mogla svršiti."[591]

[591] Dr. Vjekoslav Vrančić, Iz ratovanja u Bihaćkoj krajini, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires, 1954., str. 308.

VOJNO-ISTORIJSKI INSTITUT
ARHIVA REPRODUKCIJA DOKUMENATA
Br. 2/Reg. 1
K. 153 d.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA - MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RAD I SIGURNOST
ODJEL B. - ODSJEK II.

Broj: V. T. 4435/44.

Predmet: Huska Miljković, ubijen.-

Iz Bihaća primili smo sljedeće brzojavno izvješće:

"Dana 27. IV. Huska Miljković je ubijen od vlastitih pristaša".-

Zagreb, dne 2. svibnja 1944.

Dostavljeno:

1. Poglavnom Županstvu
2. Ministarstvu oružanih snaga
3. Ministarstvu unutarnjih poslova
4. Predsjedništvu vlade
5. Ministarstvu oružanih snaga-redarstvo.-

Ilustracija 12. Obavijest Ministarstva unutarnjih poslova NDH o ubojstvu Huske Miljkovića
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153d, dok. br. 2)

XV.

NJEMAČKE VOJNE POSTROJBE NA PODRUČJU VELIKE ŽUPE I RAZVOJ BORBENIH DJELOVANJA U VELIKOJ ŽUPI OD 1943. DO KRAJA 1944. GODINE

Već od sredine 1942. g., zbog pojačanih partizanskih djelovanja na područje zapadne Bosne prebačene su postrojbe njemačke 714. posadne divizije. Ove postrojbe su tijekom lipnja i srpnja 1942. g. aktivno sudjelovale u operaciji čišćenja partizana s područja Kozare. Od 1. travnja 1943. g. 714. posadna divizija je promijenila naziv u 114. lovačku diviziju koja je u tom trenutku brojala oko 13200 vojnika. Diviziju su činile sljedeće postrojbe: 721. pješačka pukovnija, 741. pješačka pukovnija, 661. topnička pukovnija, 114. izviđačka bojna, 114. bojna oklopnih lovaca, 114. inžinjerijska bojna i 114. bojna veze. Zapovjednik 114. lovačke divizije bio je general-bojnik Friedrich Stahl.[592]

Na području Velike župe Krbava i Psat nakon operacije „Weiss“ raspoređene su postrojbe 373. hrvatske pješačke divizije, poznate i kao „Tigar“ divizija, kao sastavnice 15. brdskog armijskog korpusa njemačke vojske. U sastavu 373. divizije nalazile su se 383. i 384. legionarska pukovnija, 373. legionarska topnička pukovnija, 373. izviđačka bojna, 373. bojna oklopnih lovaca i 373. inžinjerijska bojna. Divizijom je u razdoblju od 25. siječnja 1943. do 5. kolovoza 1943. g. zapovijedao general-poručnik Emil Zellner, od 5. kolovoza 1943. do 20. listopada 1944. g. general-poručnik Eduard Aldrian, a od 20. listopada 1944. do svibnja 1945. general-bojnik Hans Gravenstein.

Od ovih snaga na području Drvara nalazio se Štab 384. legionarske pukovnije i 3. bataljun ove pukovnije te dijelovi 373. legionarske topničke pukovnije. Na području Oštrelja bila je raspoređena jedna satnija 2. bataljuna 384. legionarske pukovnije, a na području Bosanskog Petrovca nalazio se štab ovog bataljuna s dvije satnije i dijelovima 373. legionarske topničke pukovnije.[593]

U Bihaću su Nijemci uspostavili jaki vojnički garnizon s posadama u Bosanskom Petrovcu i Drvaru koje su se opskrbljavale iz Bihaća putnom komunikacijom koja je išla preko Ripča, Lipe, Vrtoča za Bosanski Petrovac. Ovaj njemački vojni garnizon bio je promjenljivog sastava, ali u njemu je stalno bilo nazočno preko 1000 vojnika. Na području Bihaćkog kotara, na lijevoj obali Une i u samom gradu formirane su u dogovoru s mjesnim njemačkim vojnim zapovjedništvom, stražarske postaje i to u Vrsti s 15 oružnika i domobrana i 15 milicionera,

[592] Vidjeti: https://sh.wikipedia.org/wiki/114._lovačka_divizija_(Njemačka), Dopis stožera Zapovjednika njemačkih trupa u Hrvatskoj – „Veza sa neprijateljski orijentiranim krugovima u Srbiji“.
[593] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 458a, dok. br. 25.

Vagancu sa 42, Zavalju 12, Golubiću 10 oružnika i domobrana te u užem dijelu grada 96 domobrana od kojih je 8 bilo na straži kod Električne centrale, 14 na velikom mostu na Uni i 10 u Ribiću.[594]

U samom gradu Bihaću nalazio se veliki broj njemačkih vojnih postrojbi što je ostavljalo dojam da je grad osiguran od bilo kakve mogućnosti ponovnog upada partizanskih snaga. Izuzetak su činila mjesta Željava, Vaganac, Petrovo Selo u općini Ličko Petrovo Selo u koja su partizani povremeno upadali s područja planine Plješevice. To je ugrožavalo i sigurnost državnog puta Bihać – Ličko Petrovo Selo – Slunj, kao i Petrovo Selo – Korenica, zbog čega se ovim putnim pravcima moglo putovati samo uz vojno osiguranje.

Osim prisutnog straha od mogućih partizanskih napada, kod pučanstva Velike župe Krbava i Psat se javljao i strah od mogućih savezničkih napada. Bihać nije samo predstavljao značajno njemačko vojno uporište, nego i područje preko kojeg je tekao cjelokupni promet za Dalmaciju, i to željezničkom prugom do Bihaća, a od Bihaća prema Dalmaciji cestovnim pravcem Donji Lapac – Gračac – Knin. Osim toga, kroz Bihać su gotovo svakodnevno prolazile različite njemačke vojne postrojbe s različitim naoružanjem i opremom, a Nijemci su otpočeli i gradnju zrakoplovnog uzletišta.

Sva ta događanja su kod običnog bihaćkog puka stvarala dojam i strah da bi područje Bihaća i Velike župe Krbava i Psat mogao ponovno postati veliko ratno područje. Također, pučanstvo je strahovalo i od novih savezničkih bombardiranja. Na drugoj strani, partizanske snage su i dalje bile aktivne na području planine Grmeč. Njihovi napadi na prostor Bosanskog Petrovca značajno su se povećali nakon što je 25. rujna 1943. g. taj kotar napustila njemačka vojska. Najveći dio svojih akcija partizani su u ovom razdoblju usmjeravali na onesposobljavanje za uporabu željezničku prugu Bihać – Bosanski Novi kako bi na taj način spriječili opskrbu cijele Velike župe neophodnim prehrambenim artiklima i vojnom opremom i naoružanjem.[595]

Njemačke snage iz Bihaća poduzimale su akcije čišćenja područja koja su ugrožavali partizani. Tako je u travnju 1943. g. poduzeta akcija čišćenja bihaćkih rubnih sela Ripča, Lohova i Skočaja s okolicom gdje su se pojavile partizanske snage.[596] Partizani Drvarsko-petrovačkog NOP-a i 8. krajiške partizanske brigade posebno su napadali vojne kolone NDH na putnim pravcima Bihać – Vrtoče – Bosanski Petrovac, Vrtoče – Kulen Vakuf – Donji Lapac te željezničku prugu Bihać – Bosanska Krupa. Zbog toga su akcije „čišćenja“ ovih

[594] Isto, str. 65.-66.
[595] Isto.
[596] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 767-A, 20-112/1, 10/19-1; Muzej USŽ-e, m. f. 36/434.

područja od partizanskih snaga bile nastavljene i u drugoj polovini 1943. g., ali i tijekom 1944. g.[597]

U drugoj polovici 1943. g. sigurnosno stanje u Velikoj župi se značajno pogoršalo. Njemačke snage su i dalje bile usredotočene na osiguranje željezničke pruge Bihać – Bosanska Krupa kao i ceste prema Dalmaciji. Unatoč velikoj koncentraciji njemačke vojske na području Velike župe, a posebno Bihaća, područje nad kojim su župske civilne vlasti imale kontrolu značajno se smanjivalo. Naime, partizani su zauzimali dio po dio područja, posebno u rubnim dijelovima Velike župe. Dodatni sigurnosni problem za župske civilne i vojne vlasti stvarao je i dosta nejasan odnos i stav kako najviših vlasti NDH u Zagrebu, tako i Nijemaca prema pokretu Huske Miljkovića u Cazinskoj krajini.[598]

Prema partizanskim izvorima sredinom srpnja 1943. g. u Bihaću je bilo oko 4000 njemačkih vojnika, a već u kolovozu taj se broj povećao na preko 10000 vojnika. Krajem kolovoza 1943. g. njemačka 114. lovačka divizija je iz područja Bihaća i Kulen Vakufa otpočela prodor preko Like u sjevernu Dalmaciju u cilju zauzimanja ovog područja jer se očekivala kapitulacija Italije. Pravac borbenih djelovanja bio je Bihać – Donji Lapac – Srb – Knin – Šibenik. Ovom akcijom njemačke vojske partizanske snage su potisnute s ovog područja.[599]

Umjesto 114. lovačke divizije u rujnu 1943. g. u Bihać su stigle postrojbe 373. legionarske divizije („Tigar“ divizije) koja je u svom sastavu imala oko 9000 Hrvata i 4000 Nijemaca. U prosincu 1943. g. manji dijelovi ove divizije su prebačeni u Prijedor. Nakon akcije „Panter“, kojom su postrojbe partizanskog 4. korpusa potisnute s područja Korduna i Banovine, u Bihać su pristigle nove vojne snage 373. legionarske divizije.[600]

Prije nego što su napustile Bihać, krajem kolovoza 1943. g. postrojbe 114. lovačke divizije vodile su teške borbe s partizanskim postrojbama na području Bihaćkog kotara. Potvrđuje to i izvješće Operativnog odjeljenja 2. oklopne armije od 29. kolovoza 1943. u kojem se kaže:

„114. lovačka divizija: trup za ometanje 114. bataljuna za vezu, s pridodanim dijelovima 114. protutenkovskog bataljuna napadnut od strane jakog neprijatelja 28, 813 kilometara jugoistočno od Bihaća. Po dosadašnjim izvještajima 19 mrtvih (od toga 1 časnik i 1 dočasnik), 3 ranjenih, 19 nestalih; jedno radio-vozilo nestalo. Neprijatelj se nakratko povukao pred 373. izviđačkim bataljunom i 1. satnijom 114. pionirskog bataljuna, da bi uskoro izvršio prepad na pionirsku satniju koja je vršila akciju izvlačenja poginulih. Tek nakon ubacivanja dodatnih snaga (1 streljačke satnije 721. pješačke pukovnije, dijelovi 114. izviđačkog bataljuna i jedan

[597] Muzej USŽ-e, Bihać, m. f. 166/18-20, 343.
[598] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, dok. br. 2, str. 58.
[599] Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), *Zbornik radova sa Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine*, tom II, Banja Luka, 1987., str. 69.
[600] Isto.

motorizirani bataljun), satnija se uspjela odvojiti od neprijatelja. Dosadašnji gubici pionirske satnije: 2 mrtvih (časnici), 19 ranjenih i 57 nestalih, 3 laka mitraljeza, 1, teški i jedan VW sa radio stanicom. Radi osiguranja ceste, u Bihać prebačena 13. satnija 721. pješačke pukovnije i dijelovi 114. izviđačkog bataljuna."[601]

U prosincu 1943. g. Štab 4. partizanskog korpusa donio je odluku da se na području Cazinske krajine razbiju i zarobe snage Huskine muslimanske milicije i da se tako nad tim područjem uspostavi partizanska kontrola. Zadatak za izvođenje ove akcije dobili su kordunaški partizani, pripadnici 8. divizije i partizani pripadnici Cazinskog NOP-a odreda. Akcija je otpočela 18. prosinca 1943. g. u 19.00 sati, a pravac djelovanja partizanskih postrojbi bio je Podzvizd – Vrnograč – Bužim i Mala Kladuša – Pećigrad – Skokovi.[602]

Međutim, Zapovjedništvo posade 373. legionarske divizije u Cazinu već je bilo informirano o ovoj partizanskoj akciji te su partizanske snage doživjele značajan poraz u borbama kod Pećigrada gdje se nalazilo oko 200 vojnika 373. legionarske divizije. Istovremeno je i Huska Miljković s oko 2000 pripadnika muslimanske milicije izveo protunapad na pravcu cazinskih sela Kudići – Sela – Čajići – Sela – Skokovi i Dobretina. Zbog dobro organizirane obrane i izvršenog protunapada kordunaški partizani i pripadnici Cazinskog partizanskog odreda bili su prisiljeni povući se iza Velike Kladuše prema Glini.[603]

Međutim, nakon neuspjeha, Štab 4. partizanskog korpusa je ponovno 21. prosinca 1943. g. izdao naredbu Štabu 8. kordunaške divizije da s cijelom divizijom i pripadnicima Cazinskog NOP odreda, pristupe „čišćenju i likvidaciji" Huskine milicije u Cazinskom kotaru. Napad je izveden ujutro 22. prosinca 1943. g. iz pravca Šturlić – Velika Kladuša – Vrnograč – Bužim. Niti ovaj partizanski napad nije uspio. Postrojbe 373. legionarske divizije i Huskine milicije i dalje su zadržale kontrolu nad područjem Cazinskog kotara.[604]

Dolaskom njemačkih postrojbi, Bihać je postao i jedno od najvažnijih obavještajnih središta u Bosanskoj krajini. U njemu je osnovan „Meldekopf", Bihać, odnosno teritorijalni obavještajni punkt njemačkog „Abwehrstelle – Agram", nadleštvo Zagreb ili „Ast-Zagreb". On je obavještajno obrađivao područja Banije, Korduna, dio Like i dio Bosanske krajine. Na čelu bihaćkog Meldekopfaa nalazio se Branko Horvat, odnosno Branko Bolić, što mu je bilo pravo prezime.

---

[601] Vidjeti: https://sh.wikipedia.org/wiki/114._lovačka_divizija_(Njemačka), Dnevno izvješće operativnog odjeljenja 2. oklopne armije za 29. kolovoz 1943. godine.
[602] Dušan Bajić, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije odnosno Prvi korpus NOV Hrvatske*, Beograd, 1990., str. 236.
[603] Isto.
[604] Isto, str. 236.-237.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 22, dok. br. 368, 379 i 520.

U 373. legionarskoj diviziji postojalo je pri Stožeru divizije posebno stožerno obavještajno odjeljenje zvano I-c odjeljenje. Jedna ispostava „Aussenstellen“ I-c odjeljenja nalazila se u Bihaću i bila je pridružena Stožeru 373. topničke pukovnije 373. legionarske divizije. Druga ispostava nalazila se u Zavalju. Njen zadatak je bio primati izvješća okolnih ispostava. Na Zavalju se nalazio i logor za saslušanje zarobljenih partizana i civilnih osoba koje su surađivale s partizanima. Obavještajna ispostava pri ovom logoru zvala se „Dolm“. Na čelu obavještajnog punkta na Zvalju nalazio se poručnik Pietriga.[605]

Od veljače 1944. g. bihaćki obavještajni punkt ne djeluje u ranijem obliku. Novoutemeljeni Abwehrov FAT 172 (Fuehrender Abwsehrtrupp), čije je središte premješteno iz Bihaća u Knin, a zatim u Šibenik, preuzeo je obavještajni rad na ovom području. U Bihaću je imao svoju ispostavu.[606]

Tijekom siječnja 1944. g. postrojbe 373. legionarske divizije postupno su se pomjerale iz područja Prijedora i Bosanskog Novog na područje Bihaća i Cazina. U Banja Luci je i dalje ostalo zapovjedništvo 15. brdske armije njemačke vojske koje se pripremalo krajem veljače i početkom ožujka 1944. g. premjestiti u Knin. S druge strane, ovo područje su napadale postrojbe 4. krajiške partizanske divizije kao sastavnice 5. partizanskog korpusa. Pripadnici ove divizije svoje borbene aktivnosti posebno su usmjeravali na rušenje željezničkih pruga i zaprečavanje putnih komunikacija u dolinama rijeka Une, Sane i Gomjenice.[607]

Na području Velike župe Krbava i Psat postrojbe 373. pješačke divizije posebno su nastojale osigurati važnije putne pravce. Iz Bihaća je išla glavna prometnica dopreme Bihać – Lapac – Knin, zatim putni pravac Bihać – Bosanski Petrovac – Drvar – Bosansko Grahovo – Knin te prometnica i željeznička pruga Bihać – Bosanski Novi. Uz ovu komunikaciju bilo je raspoređeno 65 vojnih uporišta koja su bila popunjena iz sastava 373. pješačke divizije i 2. ustaškog lovačkog zdruga. Na području Bihaćkog kotara značajnija vojna uporišta 373. pješačke divizije bila su u Baljevcu, Bihaću, Golubiću, Ličkom Petrovom Selu, Klancu, Gorjevcu, Pokoju, Ripču, Skočaju, Vedrom Polju, Zavalju i Žegaru.[608]

U proljeće 1944. g. za Nijemce je situacija postala vrlo ozbiljna jer se očekivalo otvaranje drugog fronta u Francuskoj, a na istočnom bojištu sve više su napredovale snage sovjetske armije. Zbog toga je njemačko vrhovno vojno zapovjedništvo nastojalo prebaciti dio svojih vojnih snaga s Balkana i uključiti ih u borbu s Crvenom armijom. Istovremeno lički,

[605] Isto, str. 70.-71. Više o ovoj temi vidjeti: *Njemačka obavještajna služba*, knjiga 5, Beograd, 1958.
[606] Isto.
[607] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 59, dok. br. 11, kut. 151, dok. br. 35, kut. 203, dok. br. 21, kut. 458a, dok. br. 13, kut. 768, dok. br. 22, kut. 775, dok. br. 7, kut. 1628, dok. br. 1.
[608] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 199a, dok. br. 21; Arhiv Muzeja Unsko-sanskog kantona, Bihać, m. f. 124/4 i 124/5.

kordunaški i banijski partizani sve su jače izvodili borbena djelovanja na rubnim dijelovima Velike župe Krbava i Psat.

Kako bi se smanjio ovaj partizanski pritisak, Nijemci su odlučili da uz potporu snaga NDH izvedu vojnu operaciju na području sjevernog dijela Like. Akcija kodnog naziva „Morgenstern“ (Jutarnja zvijezda, zvijezda Danica) je počela 7. ožujka 1944. g. U njoj su sudjelovale snage 392. divizije, dijelovi 384 pukovnije 373. legionarske divizije, izviđački bataljun 373. divizije, 92. motorizirana pukovnija i pukovnija „Brandenburg“ iz sastava 2. njemačke oklopne armije, 202. tenkovski bataljun te snage NDH koje su činile 19., 31. i 32. ustaška bojna.[609]

Do 9. svibnja 1944. g. ove snage su potisnule postrojbe 8. partizanske divizije i ovladale komunikacijom Poljanak – Plitvice – Korenica. Već 15. svibnja 1944. g. združene njemačko-hrvatske snage izbijaju u središte Like. Poražene partizanske snage se povlače u pravcu planine Velebita, a jedan dio prema Plješevici i dalje prema Kordunu koji je još bio pod partizanskom kontrolom.[610]

U drugoj polovini ožujka 1944. g. naredbom Glavnog štaba NOV i POH glavnina snaga 4. partizanskog korpusa bila je usmjerena k Bihaću, Bosanskom Novom i Sisku. Zadatak im je bio rušenje značajnih putnih komunikacija u dolini Une. U cilju izvršavanja ovog zadatka Štab 4. korpusa donio je odluku da u prvoj fazi borbi 2. i 3. brigada 8. kordunaške divizije te 3. i 4. brigada 7. banijske divizije uz potporu Huskinih snaga organiziranih kroz Unsku operativnu grupu zauzmu Cazin. Nakon toga, u drugoj fazi, trebali su zauzeti Ostrožac i Bosansku Otoku, a u trećoj fazi trebalo je pristupiti rušenju željezničke pruge Bihać – Bosanski Novi.

Napad na Cazin otpočeo je 9. travnja 1944. g. Napad su predvodile postrojbe 2. brigade 8. divizije i 1. brigada Unske operativne grupe ojačane s topničkim divizijonom 4. partizanskog korpusa. Ovim snagama podršku su pružale iz pravca Bihaća 2. brigada Unske operativne grupe, iz pravca Ostrošca 3. brigada 8. divizije, a od Otoke i Bosanske Krupe 3. i 4. brigada 7. divizije partizanske vojske. S druge strane, Cazinski kotar su branile postrojbe 8. ustaške bojne s oko 450 vojnika, jedna satnija 10. ustaške bojne koja je brojala oko 100 pripadnika, oko 200 legionara 373. legionarske divizije. U Ostrošcu su bile smještene dvije satnije legionara 373. divizije, na području Otoke nalazilo se oko 200 legionara 373. divizije i oko 150 domobrana, a u Bosanskoj Krupi nalazila se 4. ustaška bojna. Napad na Cazin je trajao do

[609] Dušan Bajić, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije odnosno Prvi korpus NOV Hrvatske*, Beograd, 1990., str. 275.
[610] Isto, str. 276.

11. travnja 1944. g. bez značajnijeg partizanskog uspjeha. Nakon neuspjeha partizanske postrojbe 7. i 8. divizije su se ponovno povukle na područje Banovine, odnosno Korduna.[611]

Odmah po uspješnom završetku operacije „Morgenstern“ na području Like, snage 69. njemačkog brdskog korpusa počele su koncentrirati svoje snage oko područja Banovine, Korduna i Cazinske krajine. Zapovjednik 69. korpusa general Julius Rigel izradio je plan vojne operacije pod kodnim nazivom „Šah“ kojim bi njemačke i snage NDH očistile područja Banovine, Korduna i Cazinske krajine od partizanskih snaga.[612]

Međutim, planiranje ove vojne operacije bilo je vezano s najvažnijim njemačkim vojnim planom, operacijom „Unternehmen Rosselsprung“ (Desant na Drvar) koja je bila predviđena za 25. svibnja 1944. g., a čiji je cilj bio uhićenje Tita i Vrhovnog štaba partizanske vojske. Naime, koncentracijom snaga i napadima na područje Banovine, Korduna i Cazinske krajine Nijemci su imali za cilj što više vezati partizanske snage za ta područja, a radi što sigurnijeg izvođenja zračnog napada na Drvar.

Operacija „Šah“ otpočela je 22. svibnja 1944. g., tri dana prije početka zračnog napada na Drvar, a završila je 30. svibnja 1944. g. U akciju su bile uključene postrojbe 373. legionarske divizije, 1. konjičke kozačke pukovnije i 2. ustaškog zdruga. Napad je izvršen iz više pravaca. S područja Velike župe Krbava i Psat napad je organiziran iz pravca Bihać – selo Brekovica – selo Izačić gdje su nastupale postrojbe 373. i 4. stajaćeg djelatnog ustaškog zdruga te iz pravca Bihać – Cazin i Bosanska Krupa – Cazin i dalje Cazin – Velika Kladuša – Topusko gdje su bili angažirani dijelovi 10. lovačke ustaško-domobranske pukovnije, 8. ustaška bojna i dijelovi postrojbi 373. legionarske divizije.[613]

Ostali pravci djelovanja bili su Dvor na Uni – selo Žirovac – selo Bojna – selo Obijaj – Kamenski most na rijeci Glini – Gvozd, Sunja – Sisak – selo Blinja – selo Jabukovac – Glina – Vrginmost – Vojnić i Petrinja – selo Gora – Glina – Vrginmost – Vojnić. Ovom akcijom združene njemačke i vojne snage NDH uspjele su uspostaviti kontrolu nad svim važnijim prometnim pravcima na području Banovine, Korduna i Cazinske krajine.[614]

Zračnim napadom na Drvar 25. svibnja 1944. g. zapovijedao je general Lothar Rendulic, zapovjednik njemačke 2. oklopne armije. Napadi na Drvar planirani su iz više smjerova: Sarajeva, Jajca, Banja Luke, Prijedora, Bihaća i Knina. Prema planu napada iz pravca Bihaća

---

[611] Isto, str. 265.-267.
[612] Isto, str. 278.-279.
[613] Isto, str. 279.
[614] Isto, str. 275.-283.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom XII, knjiga 4, Zapovijed Komande 69. armijskog korpusa za naročitu upotrebu od 20. maja 1944. podčinjenim jedinicama za djelovanje u operaciji „Šah“ protiv jedinica 4. korpusa NOV i POJ na Baniji i Kordunu.

napad su trebale izvršiti postrojbe 92. njemačkog motoriziranog puka, 1. domobranske pukovnije i 54. njemačkog izviđačkog bataljuna. Glavninu napadnih snaga pri zračnom napadu na Drvar činio je 500. SS lovački bataljun s oko 900 ljudi. Kao što je poznato, desant na Drvar nije postigao željeni cilj, a to je uhićenje Vrhovne komande NOV i POJ-a na čelu s Titom.

Tijekom ljeta 1944. g. bili su nastavljeni pokušaji banijskih, kordunaških i ličkih partizana da ugroze područje Velike župe Krbava i Psat. Na području Cazinske krajine od 19. do 24. srpnja 1944. g. vode se žestoke borbe između partizanskih postrojbi Unske operativne grupe i pripadnika 5. ustaške bojne potpomognute s dvije satnije 373. legionarske divizije. Ni ovoga puta partizani nisu uspjeli zauzeti Cazin.[615]

Međutim, partizani nisu odustali od zauzimanja Cazina. Naime, zauzimanjem Cazina i Vaganca partizani su željeli stvoriti što bolje uvjete za izlazak na cestovnu i željezničku komunikaciju Bihać – Bosanski Novi s ciljem njenog onesposobljavanja, prekinuti veze hrvatskih i njemačkih snaga s područja Velike župe Krbava i Psat s njihovim snagama na području Like i stvoriti što bolje uvjete za mobilizaciju novih ljudi u svoje redove. S tim ciljem, 10. rujna 1944. g. Štab 4. partizanskog korpusa izdao je ponovno naredbu 7. i 8 diviziji i Unskoj operativnoj grupi za napad na Cazin. Napad je izveden 13. rujna 1944. g. s početkom u 5.30 sati. U Cazinu se tada nalazilo oko 450 pripadnika 5. ustaške bojne dok se u Ostrošcu, udaljenom 8 kilometara od Cazina, nalazila posada s oko 500 legionara 373. divizije. Pripadnici 5. ustaške bojne nisu se mogli oduprijeti znatno jačim partizanskim snagama te su se povukli prema Gnjilavcu i Ostrošcu. Time je Cazin došao pod partizansku kontrolu. Zauzimanjem Cazina partizanima je bio otvoren put prema Bihaću i putnoj komunikaciji Bihać – Bosanska Krupa – Otoka – Bosanski Novi.[616]

Tijekom studenoga 1944. g. kordunaški, banijski i krajiški partizani nastojali su ugroziti glavnu prometnu komunikaciju Bihać – Bosanski Novi – Kostajnica – Sunja – Sisak – Zagreb – Karlovac – Ogulin, ali neuspješno. Isto zanimanje su ove partizanske postrojbe pokazivale prema području Bihaća s cestovnom i željezničkom komunikacijom koja je išla dolinom Une. Zauzimanjem ovog područja partizani su htjeli presjeći vezu njemačkih i hrvatskih vojnih snaga između jadranske obale i doline Save.

Partizanskim zauzimanjem Cazina 13. rujna 1944. g. bila je ugrožena putna i željeznička komunikacija Bihać – Bosanska Krupa, ali i isturene hrvatsko-njemačke posade Ostrožac i

---

[615] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 29, str. 558. i 587.

[616] Dušan Bajić, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije odnosno Pri korpus NOV Hrvatske*, Vojno-izdavački i novinski centar, Beograd, 1990., str. 311.

Vaganac. Zbog toga je odlučeno da se pokrene vojna akcija kojom će se ponovno uspostaviti kontrola nad Cazinom i tako potisnuti partizanske snage od komunikacije Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi.

Zajedničkim djelovanjem postrojbi 373. i 392. legionarske divizije 13. studenoga 1944. iz Cazina su potisnute partizanske snage 7. banijske i 8. kordunaške brigade te 1. i 2. muslimanske brigade Unske operativne grupe. Postrojbe 7. i 8. brigade su se povukle prema svojima početnim bazama, odnosno području Banovine i Korduna, dok su se postrojbe pod zapovjedništvom Unske operativne grupe povukle prema Bosanskoj Krupi i Bosanskoj Otoci.[617]

Partizanski napadi na Cazinski kotar nisu prestajali ni tijekom prosinca 1944. godine. Naime, jedan od važnijih partizanskih vojnih ciljeva u ovom razdoblju bio je ovladati putnom komunikacijom Vaganac – Prijeboj – Otočac te Vaganac – Drežnik Grad – Poljanak – Jasenice – Dabar. Ovim prometnim pravcima trebalo je biti transportirano naoružanje i vojna oprema iz Dalmacije za partizanske potrebe na Kordunu i Banovini. Zbog toga je partizanski Glavni štab Hrvatske izdao zapovijed 4. i 11. partizanskom korpusu da poduzmu vojnu akciju s ciljem uništavanja hrvatsko-njemačkih vojnih posada u Drežnik Gradu, Vagancu, Ličkom Petrovom Selu, Izačiću, Babinom Potoku, Vrhovinama i Korenici.[618]

Već 18. prosinca 1944. g. združene snage kordunaških i banijskih partizana zauzele su Drežnik Grad i selo Sadilovac, ali ne i Vaganac koji su branile postrojbe 7. ustaškog zdruga i dijelovi posadne bojne 8. ustaškog stajaćeg zdruga.[619]

Nekoliko dana kasnije, 22. prosinca 1944. g. partizani s područja Korduna i Banovine izvode napad na Cazin. U vrijeme napada u samom gradu nalazilo se svega oko 150 muslimanskih milicajaca koji nisu mogli pružiti značajniji otpor. Međutim, snažan otpor partizanima pružile su hrvatsko-njemačke snage iz sela Gnjilavca kraj Cazina koje su činili: 180 mornara 581. i 583. mornaričkog streljačkog bataljuna iz sastava 264. njemačke pješadijske divizije, 20 legionara, 20 ustaša. Njima je iz Bihaća pristigla pomoć od oko 100 legionara iz 373. njemačke divizije.[620] Tako je propao partizanski pokušaj zauzimanja Cazina, a njihove snage su bile prisiljene povući se na područje Korduna.

[617] Isto, str. 331.-332.
[618] Isto, str. 356.
[619] Isto.
[620] Isto, str. 358.

U ovim borbama za Cazin, prema partizanskim izvorima, na hrvatskoj-njemačkoj strani bilo je 160 ubijenih vojnika, od toga 2 časnika i 2 dočasnika te oko 90 ranjenih vojnika, dok je na partizanskoj strani bilo 54 ubijena, 166 ranjenih i 10 nestalih vojnika.[621]

Nakon neuspjelog pokušaja zauzimanja Cazina, banijski i kordunaški partizani su svoje aktivnosti usmjerili na Bihaćki kotar. Na meti njihovoga napada ponovno je bio Vaganac te Ličko Petrovo Selo, kao najjača ustaško-domobranska uporišta u vanjskoj obrani Bihaća. Posadu u Vagancu su činili pripadnici 1. bojne 7. ustaškog zdruga 10. ustaško-domobranske divizije i oko 50 legionara iz topničkog puka 373. divizije, što je ukupno činilo oko 700 naoružanih vojnika. Istodobno, u ostalim dijelovima Bihaćkog kotara se nalazilo 3000-4000 pripadnika 10. hrvatske i 373. legionarske divizije te manji broj pripadnika 392. i 264. divizije. Hrvatske vojne posade bile su smještene u bihaćkim mjestima: Izačiću, Vrkašiću, Klokotu, Baljevcu, Zavalju, Skočaju, Žegaru, Vedrom Polju, Sokolcu, Golubiću, Orljanima, Ribiću, Čekrlijama, Pokoju i Brekovici.[622]

Napad na Vaganac i Ličko Petrovo Selo partizani su izveli 31. prosinca 1944. g. U ovom napadu zauzeli su Ličko Petrovo Selo dok je Vaganac zauzet nekoliko dana kasnije, 2. siječnja 1945. g. Time su partizanske snage došle do sela Izačića, ulaznih vrata Bihaća, koje se početkom 1945. godine našlo u potpunom partizanskom okruženju.

[621] Isto.
[622] Isto, str. 359.

XVI.
SAVEZNIČKO BOMBARDIRANJE BIHAĆA I CAZINA

Tijekom Drugog svjetskog rata savezničke snage su vršile učestale zračne napade na NDH. Ti napadi su bili posebno izraženi u razdoblju 1943.-1945. g. Tijekom 1943. g. savezničko zrakoplovstvo je izvelo 53, tijekom 1944. g. 459, a tijekom 1945. g. 128 zračnih napada na područje NDH. Najbrojniji napadi su izvedeni tijekom srpnja i kolovoza 1944. g. kad je zabilježeno čak 111 zračnih napada. Saveznički zrakoplovi imali su zadaću napadati tvornice, zračne luke, prometne komunikacije, željezničke kompozicije, vojne snage, ali i naseljena područja NDH.[623]

Glavni cilj tih napada bio je oslabiti i uništiti vojne potencijale NDH te demoralizirati pučanstvo. Osim uništenja planiranih ciljeva, saveznički zračni napadi su imali i cilj prouzročiti što veću materijalnu štetu na civilnim objektima čime je i civilno pučanstvo bilo izloženo velikom stradanju. Potvrđuje to i činjenica da je od ukupnog broja stradalih tijekom savezničkih bombardiranja 1943.-1945. g. najviše stradalo civilnog pučanstva, a daleko manje vojnika. Isto se odnosi i na pitanje ranjenih osoba. U Bosni i Hercegovini je od savezničkih bombardiranja poginulo 2603, a ranjeno 1535 osoba, od čega je poginulih 142, a ranjenih 231 vojnika. Sve ostalo su civilne žrtve. Gledano po gradovima, Bihać je pored Slavonskog i Bosanskog Broda imao najviše stradalih tijekom savezničkih bombardiranja, ukupno 901 poginulu osobu, od toga 899 civila i svega 2 vojnika te 132 ranjene osobe od kojih su svi bili civili.[624]

Nakon što su partizanske postrojbe napustile Veliku župu Krbava i Psat 28./29. siječnja 1943. g. i jer su se u Bihaću smjestile velike njemačke snage, kod domaćeg pučanstva sve više je rastao strah od mogućih savezničkih bombardiranja. Sredinom kolovoza 1943. g. pojavile su se iznad Bihaća američke „zračne tvrđave“ i sve do svršetka rata gotovo svakodnevno nadlijetale ovo područje polijećući iz talijanske zračne baze Fuggie, preko Knina prema Njemačkoj, bombardirajući njezine gradove.

Kao svjedok tog vremena bihaćki svećenik fra Bosiljko Ljevar o tome kaže: „Letjeli su u skupinama a pratili su ih zrakoplovi lovci. U strahu od mogućeg bombardiranja bihaćko pučanstvo je tijekom dana napuštalo svoje domove i sklanjalo se u obližnja skloništa, kako unutar grada tako i izvan njega. Preleti anglo-američkih zrakoplova preko Bihaća nastavljeni

[623] Marica Karakaš Obradov, *Anglo-američko bombardiranje Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
[624] Isto.

su i tijekom 1944. g. Već 31. siječnja 1944. g. 60 njihovih zrakoplova preletjelo je zračnim prostorom Bihaća, ali ga nisu bombardirali.“[625]

Na katolički blagdan Cvjetnicu, 2. travnja 1944. g. savezničke snage su snažno bombardirale Bihać. U ovom bombardiranju najviše su korištene bombe težine 5 i 15 kilograma tako da je pričinjena materijalna šteta bila neznatna dok su ljudski gubitci bili veliki. Pri ovom bombardiranju Bihaća poginula su 2 domobrana i 27 njemačkih vojnika dok je među teško ranjenima bilo 7 domobrana i 50 njemačkih vojnika. Istovremeno je poginulo 100 civila dok ih je 80 bilo ranjeno. Među stradalim civilnim pučanstvom bili su i katolički vjernici iz bihaćkih naselja Kaline, Kralja i Vrkašića koji su se vraćali s mise svojim kućama. Oni su strojničkom vatrom iz zrakoplova ubijeni na putu kroz naselje Hatinac i Bakšaiš.[626]

Tom prilikom poginuli su: Marija Franjić (rođ. 1871.), Ivo Ćurić (1886.), Zorka Knežević (1924.), Ana Bašić (1931.), Zorka Bašić (1930.), Dujo Tomić (1935.), Kata Ćurić (1881.), Kata Vuković (1923.), Delfa Ćurić (1910.), Ludmila Vidović (1930.), svi iz Kralja, zatim Ivan Jerković (1936.) iz Kaline i Antonija Ćurić (1922.) iz Vrkašića. Tijekom ovog bombardiranja Bihaća teško su ranjene Lucija Ćurić (1931.) iz Kralja koja je od zadobivenih rana umrla 8. travnja 1944. i Jela Klarić koja je umrla 18. travnja 1944. g.[627]

Prilikom zračnog napada na Bihać 2. travnja 1944. g. sudarila su se dva angloamerička zrakoplova u zraku. Jedan je eksplodirao, a drugi izgorio. Posada drugog zrakoplova iskočila je padobranom pri čemu se spasilo 9 članova posade.[628]

Najsnažnije bombardiranje grada Bihaća tijekom Drugog svjetskog rata dogodilo se 17. svibnja 1944. g. Tog dana oko 11.00 sati 36 savezničkih zrakoplova (tvrđava) bombama težine 250, 500 i 1000 kilograma bombardirali su samo središte Bihaća. Bombardiranjem je gotovo u potpunosti uništeno središte Bihaća te gradske četvrti Harmani i Nova četvrt. Potpuno je uništeno 50 zgrada, a oko 300 ih je bilo oštećeno.[629]

Od javnih zgrada teško su bile oštećene zgrade u kojima su bila sjedišta Župske redarstvene oblasti, Sudbenog stola, Gradskog poglavarstva, poštanskog ureda, civilne zarazne bolnice, vojničke bolnice, samostan časnih sestara „Sveti Josip“, a potpuno je bila uništena zgrada Hrvatskog mjesnog zapovjedništva gdje je bilo opskrbno središte. Bombardiranjem je bila u potpunosti uništena katolička crkva sv. Antuna Padovanskog, od koje je ostao samo zvonik crkve, zatim islamska medresa, smještena u središtu Bihaća, te džamija u bihaćkom naselju

[625] Bosiljko Ljevar, *Autobiografski zapisi* (neobjavljeni rukopis), str. 137.-139.
[626] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće Ia, broj 94/4, od 4. travnja 1944.
[627] Izvod iz Matične knjige umrlih župe sv. Ante Padovanskog u Bihaću, svezak VI, glavni br. 3306, 3307, 3308, 3309, 3311, 3312, 3313, 3314, 3317, 3318, 3320, 3324, 3325 i 3329.
[628] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće I a, broj: 94/4, od 4. travnja 1944.
[629] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, Taj. Broj: 532/44, od 18. svibnja 1944.

Harmani. Ostale zgrade u kojima su bili smješteni državni i samoupravni uredi također su značajno oštećene.[630]

Broj ubijenih civila se nije mogao odmah utvrditi jer su se mnoge stradale osobe nalazile zatrpane pod ruševinama. Župske vlasti su procijenile da je ukupan broj ubijenih bio oko 400 civila. Najveći broj ubijenih civila otkriven je u kući učitelja Sulejmana Delića, gdje je do 18. svibnja 1944. g. iz ruševina kuća izvučeno 70 ubijenih osoba. Broj ranjenih također je bilo teško utvrditi. Odmah po prestanku bombardiranja u bihaćku bolnicu je bilo smješteno oko 30 ranjenih civila, a znatnom broju ranjenih civila zdravstvena pomoć je pružena po privatnim kućama.[631]

U izvješću Velike župe Krbava i Psat o bombardiranju grada Bihaća od 17. svibnja 1944. g., upućenom Predsjedništvu Vlade NDH 18. svibnja 1944. g., između ostalog kaže se:

„Odmah nakon bombardiranja grada Bihaća obiđeni su svi bombardirani predjeli i na licu mjesta izdate potrebna upustva i nalozi za prvu pomoć i spašavanje nastradalih. Postavljene su odmah na svim mjestima redarstvene i oružničke straže radi čuvanja državne i posebničke imovine, te sprečavanja pljačke.

Isto tako odmah poslije podne održan je sastanak između njemačkih vojničkih, te hrvatskih civilnih i vojnih vlasti radi poduzimanja najpotrebnijih i najnužnijih mjera. Poduzete su mjere da se ugase nastali požari koji su se pojavili na nekoliko mjesta, kod čega su pokazali veliku marljivost mjesni vatrogasci makar malobrojni, te gotovo bez ikakvih sprava za gašenje, koje su uništene još za vrijeme partizana.

Od javnih uređaja potpuno je uništena poštanska brzoglasna mreža, zatim električna mreža, a djelomično oštećen gradski vodovod, koji je već u jednom dijelu grada uspostavljen. Poteškoće za uspostavu brzoglasne i električne mreže jest u tome što ni poštanski ured ni gradsko poglavarstvo ne raspolažu s potrebitim količinama žica i stupova, te će grad duže vrijeme ostati bez električnog svjetla i brzoglasne veze.

Poteškoće uslijed ovog bombardiranja osjećaju se tim više, jer se grad još uvijek nije bio oporavio od šteta nastalih od partizanske vladavine i tadanjeg bombardiranja, kao i bombardiranja od 2. IV. o. g., kao i uslijed toga što su gotovo sve bolje i sposobnije zgrade zauzete od njemačke vojske, a u gradu se već nekoliko godina nalazi veliki broj izbjeglica. Napose treba istaknuti da su gotovo potpuno od ovog bombardiranja uništene u gradu sve veće trgovine kao i dućan zadruge državnih službenika, te je tako grad ostao i bez tih zaliha robe.“[632]

Također, u ovom izvješću, pored konstatiranja stanja u gradu Bihaću nakon izvršenog bombardiranja, vlast Velike župe Krbava i Psat traži i žurnu pomoć za saniranje postojećeg stanja. Radi dovođenja u približno ispravno stanje najpotrebnijih javnih zgrada u kojima bi bili smješteni državni uredi, zatražena je od Vlade NDH žurna pomoć od 10 vagona crijepa za krovove i 3 vagona prozorskih stakala. Za potrebe prehrane stradalog pučanstva Bihaća,

[630] Isto.
[631] Isto.
[632] Isto.

župske vlasti su tražile dostavu nekoliko vagona kombinirane hrane: brašna, kukuruza, pšenice, graha, ulja, šećera i soli.

Problem je predstavljao i nedostatak lijekova i neadekvatni bolnički smještaj. Naime, od ljeta 1943. g. Državnu bolnicu u Bihaću zauzela je njemačka vojska. Od tada su se zdravstvene usluge pučanstvu pružale u vrlo skučenim prostorijama Doma narodnog zdravlja, smještenima u jednoj baraci u središtu grada. Uz sve to, problem je bio i u nedostatku liječnika.[633]

O razmjeru stradanja Bihaća tijekom bombardiranja 17. svibnja 1944. g. izvještavali su i tiskani mediji NDH. Tako je u listu „Nova Hrvatska“ 20. svibnja 1944. g. o bombardiranju Bihaća napisano: „U Bihaću, na koji su angloamerički zrakoplovi na dan 17. o. mj. izvršili teroristički napadaj iz zraka, iskopano je do tada oko 250 mrtvih građana.“[634] Već 23. svibnja 1944. g. iste novine govoreći o bombardiranju Bihaća pišu: „Ispod ruševina u Bihaću izvučeno je do sada 424 mrtve osobe.“[635]

U cilju što žurnijeg saniranja stanja u porušenom Bihaću, vlasti Velike župe Krbava i Psat su 17. svibnja 1944. g. izdale naredbu kojom su najstrože zabranile: neovlaštenim osobama ulazak u oštećene domove i stanove; svi susjedi čiji domovi nisu stradali bili su dužni primiti na stanovanje postradale susjede i istima po mogućnosti osigurati prehranu što bi im se kasnije nadoknadilo; pozvani su svi zdravi i sposobni muškarci od 16 do 50 godina da se odmah prijave redarstvu kako bi bili upućeni narodnoj zaštiti radi uklanjanja ruševina i spašavanja osoba i imovine nastradalih građana; pozvani su svi vlasnici domova da se vrate svojim domovima i čuvaju svoju imovinu; pozvani su svi državni i samoupravni djelatnici da se odmah vrate na svoje dužnosti, a glavari ureda da poduzmu sve potrebite mjere za očuvanje državne imovine dok su se svi vlasnici oštećenih domova trebali javiti Župskom povjereništvu Ministarstva skrbi za postradale krajeve kako bi dobili pomoć.[636]

Kako bi sagledali razmjere stradanja Bihaća tijekom bombardiranja te pružili adekvatnu pomoć, Bihać su 22. svibnja 1944. g. posjetili ministar Oružanih snaga NDH ustaški pukovnik Anto Vokić i tajnik Ureda potpredsjednika Vlade NDH Namik Kulenović.[637] Prije njih to je učinio i ministar Ministarstva skrbi za postradale krajeve Mehmed Mehičić i državni tajnik Ministarstva unutarnjih poslova NDH dr. Vladimir Sabolić.[638] Nakon ovog posjeta

[633] Isto.
[634] *Nova Hrvatska,* br. 117, od 20. svibnja 1944.
[635] Isto, br. 119.
[636] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 86, T. Broj 526/44.
[637] *Nova Hrvatska,* br. 118, od 21. svibnja 1944.
[638] Isto.

Velika župa Krbava i Psat je dobila financijsku pomoć u iznosu od 10 milijuna kuna, a iz Zagreba je vojničkim transportom upućena i određena količina hrane i odjeće.

Zračni napadi angloameričkih snaga na Bihać i njegovu okolicu nastavljeni su i u razdoblju od 25. svibnja do 2. lipnja 1944. g. U bombardiranju Bihaća 26. svibnja 1944. g. pored velikih materijalnih razaranja bilo je dosta i stradalih među civilnim pučanstvom. Toga dana prvo je u ranim jutarnjim satima 6 - 7 lovaca bombardera zasulo Bihać bombama i strojničkom vatrom da bi u 10.18 sati 36 zrakoplova ponovno bombardiralo Bihać. Mete su im bile željeznička postaja i uzletište gdje su se u tom trenutku nalazile dvije njemačke eskadrile, odnosno 24 zrakoplova. Bombardiranjem je uništeno 6 njemačkih zrakoplova dok je protuzrakoplovna obrana Bihaća uspjela srušiti 2 saveznička zrakoplova. Novi napad je uslijedio oko 15.00 sati kad su Bihać napali bombarderi u pratnji lovaca. U ovom bombardiranju je bilo uništeno gotovo cijelo središte grada s predgrađem.[639]

Dva dana kasnije, 28. svibnja 1944. g. oko 15.40 sati 6 - 8 angloameričkih bombardera nadletjeli su iznad Bihaća pucajući iz strojnica.[640] Sutradan, 29. svibnja 1944. g. oko 9.00 sati nekoliko skupina od po 18 zrakoplova bombardera ponovno je nadlijetalo Bihać, pri čemu su dvije skupine bacile bombe na grad. Istog dana oko 15.30 sati petnaest „dvorepnih“ zrakoplova bombardera napalo je Bihać u niskom letu, pri čemu su zapalili skladište benzina u okolici brda Debeljače.[641]

Sljedeća bombardiranja Bihaća uslijedila su 30. i 31. svibnja 1944. g. kad su na grad bačene bombe manjeg kalibra. U ovim bombardiranjima uništeno je skladište streljiva dok je u bihaćkom prigradskom naselju Midžića mahali poginulo 9 osoba. Pet dječaka poginulo je u polju nedaleko od betonskog bunkera u Midžića mahali. U gradu je bilo i civilnih žrtava. Zračne napade angloameričke snage su izvršile i 1. lipnja 1944. g. u 11. 20 sati. Ovaj napad je trajao petnaest minuta, a meta napada bilo je naselje Žegar gdje je bio smješten vojni logor.[642]

Prema izvješću MINORS-a NDH od 2. lipnja 1944. g. angloameričke snage su nastavile s bombardiranjem Bihaća i njegove okolice. U ovom zračnom napadu zapaljen je jedan vlak s benzinom i skladište s pogonskim gorivom. Posljedice ovih bombardiranja bile su 14 ubijenih i 23 ranjena Nijemca, uništeno je 28 motornih vozila, zapaljen je jedan vlak koji je prevozio benzin i skladište s pogonskim gorivom. S druge strane, oboreno je 7 četveromotornih bombardera i zarobljeno 5 Amerikanaca.[643] Zračni napadi angloameričkih snaga na Bihać

[639] HDA, MINORS NDH, Dnevno izvješće 1a, broj: 148/44, od 27. svibnja 1944.
[640] *Hrvatski list,* br. 123, od 28. svibnja 1944.
[641] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 145/44, od 24. svibnja 1944.
[642] Isto.
[643] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 154/44, od 22. lipnja 1944.

izvedeni su 5. lipnja u 18.15 sati, zatim 8. lipnja u 7.15 sati kad su ciljevi bili naselja Žegar i Zavalje te 9. lipnja 1944. g. u 7.25 sati.[644]

U srpnju 1944. g. bila su izvedena tri angloamerička zračna napada na Bihać i to 21. srpnja, 23. srpnja i 24. srpnja 1944. g., kao i tijekom kolovoza 1944. g. i to 3. kolovoza, 25. kolovoza i 30. kolovoza 1944. g. Osim naseljenog dijela grada, meta ovih napada bila je željeznička postaja na kojoj su bila pogođena oba kolodvora, ali ljudskih žrtava nije bilo.[645] U rujnu 1944. g. zabilježen je jedan zračni napad na Bihać i to 10. rujna u 9.00 sati kad je jedna osoba poginula dok je materijalna šteta bila neznatna.[646] Do kraja 1944. g. angloameričke snage bombardirale su Bihać 18. studenoga, 20. studenoga i 21. studenoga 1944. g.[647]

Zračni napadi angloameričkih snaga na Bihać nastavljeni su i tijekom 1945. g. Već 9. veljače 1945. g. 9 angloameričkih lovaca je napalo novu željezničku postaju u Bihaću.[648] Nekoliko dana kasnije, 13. veljače 1945. g. Bihać su ponovno napali angloamerički zrakoplovi u četiri vala pri čemu su bombardirali istočni dio grada i željezničku postaju.[649] Novi napadi uslijedili su 24. i 26. veljače 1945. g. kad je napadnuto središte Bihaća. U ovim napadima bilo je i ljudskih žrtava.[650] Tijekom ožujka 1945. g. Bihać je bombardiran još dva puta, 19. i 22. ožujka 1945. g.

Osim Bihaća, na meti zračnih napada angloameričkih snaga bio je i Cazin. Tako su ove snage 5. lipnja 1944. g. s 12 zrakoplova bombardera bombardirali ulicu Čajin potok, a druga skupina zrakoplova ulicu Žegar. Bombardiranje je bilo izvršeno bombama težine 100-500 kilograma s visine 1500-2000 metara i trajalo je tri minute. Pri bombardiranju uništeno je 18 kuća dok je 49 kuća bilo teško oštećeno. Osim velike materijalne štete bilo je i civilnih žrtava. Do 8. lipnja 1944. g. bilo je 69 mrtvih i oko 100 ranjenih civila dok je među njemačkom i hrvatskom vojskom bilo preko 60 mrtvih i ranjenih. Ljudskih žrtava je bilo mnogo i zbog toga što je bombardiranje izvršeno oko 19.00 sati kad se pučanstvo koje se tijekom dana skrivalo

[644] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 162/44, od 10. lipnja 1944.
[645] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 239/44, od 26. kolovoza 1944.
[646] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 256/44, od 12. rujna 1944.
[647] Uvidom u Maticu umrlih župe sv. Ante Padovanskog Bihać u bombardiranju 25. svibnja 1944. poginuo je Joso Gavranović, rođen 1929. iz Žegara, u bombardiranju 18. studenoga 1944. poginuo je Anto Mikić, rođen 1908. iz Kaline, 20. studenoga 1944. poginula je Ane Jurić iz Žegara, a 21. studenoga 1944. poginula je Jelena Ćaćulović iz Žegara.
[648] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 41/45, od 10. veljače 1945.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153II, Broj: V. T. 1957/45.
[649] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 45/45, od 14. veljače 1945.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153II, Broj: V. T.: 3571-1945.
[650] HDA, MINORS NDH, Glavni stožer, Dnevno izvješće 1a, broj: 54/45, od 25. i 26. veljače 1945.

od bombardiranja povratilo svojim kućama, smatrajući da tako kasno neće biti bombardiranja.[651]

Na meti svih zračnih napada angloameričkih snaga na Veliku župu Krbava i Psat bile su glavne prometnice, posebno one na pravcima Bihać – Ostrožac, Bihać – Bosanska Krupa te Bihać – Zavalje – Skočaj i dalje prema Donjem Lapcu. Angloameričke snage su tijekom Drugog svjetskog rata bombardirale grad Bihać preko pedeset puta pa je Bihać pored Zadra i Broda bio najrazrušeniji grad u NDH. Osim angloameričkih zračnih snaga Bihać su bombardirale i njemačke zračne snage i to 6. travnja 1941. g. i nekoliko puta krajem siječnja 1943. g. za vrijeme vojne operacije „Weiss“.

Uvođenje iznimnog stanja i privremeni premještaj sjedišta Župe

Početkom 1943. g. u NDH je usvojena zakonska odredba kojom je predviđeno da vojni zapovjednici sami ili uz pomoć posebnih glavara obavljaju poslove građanske uprave na područjima na kojima bude proglašeno iznimno stanje. Zakonom o iznimnom stanju bilo je predviđeno da državne oblasti u iznimnom stanju i dalje ostaju u djelatnosti, ali da su dužne izvršavati naloge glavara građanske uprave.[652] Do početka 1944. g. njemačka vojska je uspostavila kontrolu nad najvećim dijelom dalmatinske obale i otoka te otpočela pripreme za njezinu obranu od eventualnih savezničkih iskrcavanja. Otok Vis je i dalje bio pod partizanskom kontrolom.

Zbog svega toga Nijemci su već tijekom travnja i svibnja 1944. g. razmišljali o tome da u cilju što bolje kontrole nad obalnim pojasom to područje proglase takozvanom borbenom zonom. Već 20. svibnja 1944. g. u svim priobalnim velikim župama NDH zavedeno je izvanredno stanje i vojna uprava čime je sva civilna vlast bila podređena zapovjedništvima obalnih odsjeka „Lika“ i „Neretva“.[653] Obalnim odsjekom „Lika“ zapovijedao je general Ivan Tomašević, a pod Zapovjedništvom ovog Obalnog odsjeka bile su velike župe Vinodol i Podgorje, Lika i Gacka, Sidraga i Ravni kotari, Bribir te dijelovi Velike župe Cetina.[654] Tako je general Tomašević preuzeo svu izvršnu vlast na povjerenom mu području i za svoj rad odgovarao je izravno Poglavniku.

U razdoblju od ožujka do srpnja 1944. g. dolazi do koncentracije velikih partizanskih snaga oko Velike župe Krbava i Psat čime je značajno bila narušena sigurnosna situacija u Velikoj

[651] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 201, Broj: 154/44, od 8. lipnja 1944.
[652] ZZN-1943, br. 40, Zakonska odredba o iznimnom stanju, str. 39.-40.
[653] ZZN-1944, br. 365, Zakonska odredba o uvođenju iznimnog stanja u hrvatskom obalnom području, str. 377.
[654] Isto.

župi. Potvrđuje to i izvješće Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 18. ožujka 1944. g. u kojem se kaže:

„Prema izvješću oružničkog krila Bihać, vrši se u bližoj i daljnoj okolici Bihaća sakupljanje jakih partizanskih skupina radi napada na Bihać. Njihov raspored je sljedeći: Šesta banijska divizija sa jednom brigadom u prostoru Vrginmosta, Sedma banijska divizija sa četiri brigade u prostoru Vrnograča, Osma kordunska sa četiri brigade u prostoru Plaški, Prva i Šesta kordunaška divizija sa dvanaest brigada na prostoru Grmeča sa 7500 ljudi. Devetnaesta divizija sa dvije brigade u prostoru Cazina i Donjeg Lapca sa 2500 ljudi, dvadeseta divizija u prostoru Gračaca. Sve ukupno ove snage broje oko 20 000 ljudi. K tome dolaze odredi Huske Miljkovića od oko 3000 ljudi, koji potpuno surađuju s partizanima. Štab IV. korpusa nalazi se u Slunju, a njihova ispostava u Kladuši, a u Rakovici nalazi se također više partizansko zapovjedništvo sa 25 kamiona i krugovalnom postajom. Partizanski postavi nalaze se 3 do 4 km, u krugu oko Bihaća, a slobodan je tek prolaz Novi, Bihać, Lapac. Sve je ovo javljeno i poznato njemačkom zapovjedništvu. Vojne snage u Bihaću preslabe. Moli se najžurnije posredovati, da se u prostor Bihaća pošalje pomoć i pojačanje.“[655]

Zbog ovakvih sigurnosnih uvjeta, koji su dodatno usložnjeni učestalim savezničkim bombardiranjima Velike župe, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, Glavno ravnateljstvo za unutarnju upravu - Upravni odjel je svojim nalogom broj R.U. 4777-B-II-1944 od 28. lipnja 1944. g. privremeno premjestio sjedište Velike župe Krbava i Psat iz Bihaća u Banja Luku. Sjedište je bilo privremeno premješteno od 23. srpnja 1944. do 23. rujna 1944. g.[656]

O ovoj odluci bile su obaviještene kotarske oblasti Bihać, Bosanska Krupa, Cazin, Bosanski Novi i Dvor na Uni, Gradsko poglavarstvo u Bihaću, Župska redarstvena oblast u Bihaću i Općinsko poglavarstvo Bosanskog Petrovca. Također, o ovoj odluci bile su obaviještene i kotarske oblasti Bosanski Novi i Dvor na Uni jer su ove kotarske oblasti od 5. srpnja 1944. g., koje su do tada bile u sastavu Velike župe Gora, pripojene Velikoj župi Krabava i Psat.[657]

Nešto kasnije, naredbom Ministarstva unutarnjih poslova R.U. broj: 9166-B-IV-1944 od 3. prosinca 1944. g. bilo je određeno da se sjedište Velike župe Krbava i Psat iz Banja Luke premjesti u Bosanski Novi. Sjedište Velike župe iz Banja Luke u Bosanski Novi trebalo je biti premješteno 18. siječnja 1945. g. dok je rad župske uredovnice u Banja Luci prestao s radom

[655] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 153d, Broj: V.T.-2368-1944., od 18. ožujka 1944.
[656] ZZN-1944, br. 521, Naredba ministarstva unutarnjih poslova od 17. srpnja 1944. „(...) o privremenom prijenosu sjedišta Velike župe Krbava i Psat u Banja Luku“, 498; Isto, br. 701, Naredba ministra unutarnjih poslova od 13. rujna 1944. (...) o vraćanju privremeno premještenog sjedišta Velike župe Krbava i Psat iz Banja Luke natrag u Bihać, 696.; Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 203, Taj. broj: 649/44, od 12. srpnja 1944.
[657] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 203, Taj. broj: 649/44 od 12. srpnja 1944.

16. siječnja 1945. g. Uredovnica Velike župe u Bosanskom Novom bila je smještena u prostorijama tamošnje kotarske ispostave.[658]

Sve se ovo događa u vrijeme jačanja partizanskih vojnih djelovanja, posebno na području Dalmacije, što se odrazilo i na Veliku župu Krbava i Psat. Naime, krajem listopada i početkom studenoga 1944. g. njemačke snage su se povukle iz Splita, Zadra i Šibenika i dolaze u Drniš, a potom se početkom prosinca 1944. g. povlače u Knin. U Kninu su Nijemci tražili da se ustaške postrojbe uključe u sastav 373. pješačke divizije „Tigar" (hrvatske) jer su dijelovi te divizije u tom razdoblju bili raspoređeni na obrani Knina. Iako je ovaj zahtjev prihvatio dopukovnik Tomislav Brajković, na kraju su Nijemci odlučili da se domobranske i ustaške snage iz Knina povuku u Bihać.[659]

Tako je 12. studenoga 1944. g. ustaška kolona s oko 1270 ljudi pod zapovjedništvom ustaškog bojnika Petra Mikruta krenula iz Knina prema Bihaću. Na putu prema Bihaću kolona je bila izložena napadima četnika tako da je u Bihać stiglo nešto manje od 1150 ustaša, kao i domobranska posada iz Knina koja je u Bihaću uvrštena u sastav drugih domobranskih postrojbi. Krajem studenoga 1944. g. u Bihać je iz Knina stigao i dopukovnik Brajković koji je zapovjedništvo nad VII. ustaškim zdrugom predao bojniku Petru Mikrutu.[660]

Početkom prosinca 1944. g. sigurnosna situacija na području Velike župe Krbava i Psat počela se pogoršavati. To se posebno odnosilo na područje Bihaća i njegove šire okolice. Naime, nakon što je početkom prosinca 1944. g. 8. partizanski korpus u borbama za Knin i njegovo šire područje porazio snage njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, kojim je zapovijedao general Gustav Fehn, njemačke snage su se povukle prema Bihaću. Grupiranje njemačkih snaga na ovom području imao je za cilj što bolje osigurati prometne komunikacije duž rijeke Une i stvoriti jaku osnovu za daljnje akcije i održavanje veza sa svojim postrojbama u zapadnoj Bosni i Lici. Zbog toga su 12. prosinca 1944. g. dijelovi 373. pješačke divizije uz pomoć ustaško-domobranskih snaga iz Bihaća pokrenuli vojnu akciju kako bi ovladali putnom komunikacijom Rakovica - Plitvice, uspostavili svoju posadu u Drežnik Gradu i time omogućili lakši prodor dijelova njemačke 373. i 392. pješačke divizije prema Korenici. Ovaj cilj je ostvaren, a Korenica je zauzeta 14. prosinca 1944. g.[661]

Nakon ovih uspješnih akcija njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, Glavni štab NOV Hrvatske naredio je 4. i 11. korpusu da pokrenu vojnu akciju s ciljem uništenja njemačke i

---

[658] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 188, T. Broj: 136/45, od 10. veljače 1945.
[659] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012., str. 754.
[660] Isto, str. 754.
[661] Dušan Bajić, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije, odnosno Prvi korpus NOV Hrvatske*, Beograd, 1990., str. 355.-356.

hrvatske posade u Drežnik Gradu, Vagancu, Ličkom Petrovom Selu, Izačiću, Babinom Potoku, Vrhovinama i Korenici te ponovnog uspostavljanja kontrole nad putnim pravcem Korenica – Prijeboj – Slunj. [662]

U ovakvim okolnostima 13. prosinca 1944. g. na području Velike župe Krbava i Psat proglašeno je iznimno stanje.[663] Pozivajući se na odredbu Poglavnika broj: 2352-D. V-1944 od 13. prosinca 1944. g. i Okružnicu Ministarstva unutarnjih poslova NDH broj: 3230/44 od 14. prosinca 1944. g., kojom se uvodi iznimno stanje, Velika župa Krbava i Psat je 10. veljače 1945. g. obavijestila sve kotarske oblasti, kotarske ispostave u Velikoj župi, Gradsko poglavarstvo u Bihaću i Župsku redarstvenu oblast Bihać da poslove građanske uprave preuzima vojni zapovjednik obalnog odsjeka Lika general Ivan Tomašević.[664]

[662] Isto.
[663] ZZN-1944, br. 865, Odredba o uvođenju iznimnog stanja na području velikih župa Krbava- Psat i Livac-Zapolje, 829; Narodne novine, br. 281, od 13. prosinca 1944.
[664] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 203. dok. br. 2, Broj: Taj. 89/45.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA KRBAVA I PSAT
Broj:Taj.89/45.-

Bos.Novi,dne 10.II.1945.-

Predmet: Izuzimnog stanja uvadjanje na
području Velikih Župa Krbava i Psat i Livac
i Zapolje.-

KOTARSKOJ OBLASTI SVIMA

KOTARSKOJ ISPOSTAVI VELIKA KLADUŠA I BOS.KOSTAJNICA

ŽUPSKOJ REDARSTVENOJ OBLASTI U BIHAĆU

GRADSKOM POGLAVARSTVU U BIHAĆU

Ministarstvo Unutarnjih poslova Ured Ministra okružnicom N.O. broj:3230/44 od 14.prosinca 1944 god.dostavlja:

U službenom listu "Narodne novine" od 13.XII.1944.broj:281 izašla je odredba Poglavnika broj:2352-D.V.-1944,kojom se uvadja izuzimno stanje na području te župe velike župe.-

Uslijed toga vrši vojničku upravu i djelokrug glavara gradjanske uprave na području te velike župe.

za 1/vojnički zapovjednik obalnog odsjeka Lika

za 2/vojnički zapovjednik područja velikih župa Vuka,Baranja i Posavlje.

Sve gradjanske državne i samoupravne oblasti toga područja podredjene su vojničkom zapovjedniku.

Ova Odredba Poglavnika imade se na području te velike župe svestrano proglasiti i točno obdržavati.-

Dostavlja se radi žurnog uredovanja prema gornjem.-

ZA DOM SPREMNI!

Za Velikog Župana
uz.Odsječni savjetnik
Nik. Vačinski
/Nikola Vačinski/

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
ISPOSTAVA KOTARA BOS. NOVI
BOSANSKA KOSTAJNICA
Primljeno, dne 27/XI/ožujac 1945
Referent | Broj 203 | Prilozi | Taksa

27-I-1945

Na pisjm
Obćinskom poglavarstvu
Bos. Kostajnica

Prep. i odpr. 5/III.45.
Saravić

Na znanje.
Z.d.p. Bos. Kostajnica 5-III 1945

Ilustracija 13. Uvođenje iznimnog stanja u Velikoj župi Krbava i Psat 13. prosinca 1944.
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 203, dok. br. 2)

Povlačenje uprave NDH iz Velike župe Krbava i Psat

U jesen 1944. g. došlo je do povlačenja njemačkih snaga iz Dalmacije, a s njima i uprave NDH nad tim područjem. Povlačenje njemačke vojske iz Dalmacije bilo je vezano s razvojem događaja na drugim europskim bojištima. Naime, nakon prodora sovjetske Crvene armije u Rumunjsku i Bugarsku, njemačka vojska se povukla iz Grčke te poduzela mjere kako bi spriječila prodor sovjetskih snaga u Srbiju. Nakon procjene zapovjedništva njemačke 2. oklopne armije da neće doći do iskrcavanja zapadnih saveznika u Dalmaciju, odlučeno je da se njemačka 118. lovačka divizija i 264. pješačka divizija premjeste iz Dalmacije u Srbiju i iskoriste u borbi protiv sovjetskih snaga.[665]

Hitler je 10. listopada 1944. g. odobrio povlačenje njemačke vojske iz Dalmacije na obrambenu crtu od Rijeke do Senja i od Knina do Mostara.[666] Nijemci su ovo povlačenje iz Dalmacije skrivali od vlasti NDH jer su bili svjesni da će njihovo povlačenje iskoristiti partizani i svojim postrojbama zauzeti Dalmaciju. Međutim, procijenili su da je u tom trenutku puno važnije ove njemačke snage s područja Dalmacije iskoristiti za borbe protiv sovjetske Crvene armije.[667]

Nakon povlačenja iz Dalmacije, čime je to područje NDH došlo pod partizansku civilnu i vojnu upravu, Nijemci su se povukli u Knin i uspostavili novu obrambenu crtu od Velebita do Mostara. Međutim, 8. dalmatinski korpus NOVJ-e 25. studenoga 1944. g. poduzeo je snažnu vojnu operaciju s ciljem zauzimanja Knina i njegove okolice. U ovim borbama Nijemci su bili poraženi, a njemačka 264. pješačka divizija je bila uništena. Nešto prije početka borbi za Knin, 17. studenoga 1944. g. u Bihać je premješteno zapovjedništvo stožera njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa kojim je zapovjedao general Gustav Fehn.

Nakon gubitka Knina, njemačke snage se polovinom prosinca 1944. g. povlače prema Bihaću gdje su već bile raspoređene snage VII. ustaškog zdruga i domobranske postrojbe koje su Nijemci uputili iz Knina prije početka borbi s partizanskim postrojbama. Nakon dolaska na područje Bihaća i njegove šire okolice, njemačke snage su zaposjele raskrsnice cesta u trokutu Bihać, Cazin, Vaganac kako bi se što bolje održale veze s ostalim njemačkim snagama na području Bosanske krajine i Like. Tako je uspostavljena kontrola na putnom pravcu: Korenica – Prijeboj – Slunj te Drežnik Grad – Plitvice.

---

[665] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012., str. 452.
[666] Isto, str. 742.
[667] Isto; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom XII, knjiga 4, dok. br. 146.

U takvim uvjetima Glavni štab NOV-e Hrvatske izdao je zapovijed 4. i 11. korpusu NOVJ-e da unište njemačke i ustaško-domobranske posade u Drežnik Gradu, Vagancu, Ličkom Petrovom Selu, Izačiću, Babinom Potoku, Vrhovinama i Korenici te ponovno uspostave kontrolu nad putnim pravcem Korenica – Prijeboj – Slunj. Do 18. prosinca 1944. g. Drežnik Grad je ponovno bio u partizanskim rukama.

Već 22. prosinca 1944. g. prema naredbi Štaba 4. korpusa NOVJ-e, postrojbe 7. divizije uz podršku Unske operativne grupe otpočele su napad na Cazin. Cazin su branili pripadnici 581. i 583. mornaričkog streljačkog bataljuna iz sastava njemačke 264. pješačke divizije i pripadnici 373. njemačke divizije. Partizanske snage su uspjele ući u Cazin, ali su se morale istoga dana povući jer su njemačke snage dobile pomoć iz Bihaća.[668]

Nakon zimskih vojnih operacija, početkom proljeća 1945. g. Štab 4. korpusa NOVJ-e planirao je veće vojne operacije na području Bihaća. Prije napada na Bihać trebalo je prvo ovladati vojnim uporištima njemačkih i hrvatskih vojnih snaga sjeverno i sjeverozapadno od Bihaća. Za ovo su bile angažirane snage 7. i 8. divizije 4. korpusa i 35. divizija 11. korpusa NOVJ-e. Operativnim planom 4. korpusa NOVJ-e bilo je predviđeno da se unište sva „neprijateljska“ uporišta na širem području Bihaća koja su se nalazila u Vagancu, Ličkom Petrovom Selu, Baljevcu, Zavalju, Izačiću, Turiji, Klokotu i Vrkašiću. Bihać s dolinom rijeke Une i putnim pravcem prema Lapcu držali su dijelovi njemačke 373. pješačke divizije, 10. ustaško-domobranske divizije, dijelovi njemačke 104. divizije i snage koje su se povukle iz drugih sektora na ovo područje.[669]

Nakon što su partizani zauzeli selo Nebljuse, 23. ožujka 1945. g. postrojbe 1. dalmatinske brigade poduzele su napad pravcem Skočaj – Međudražje – Žegar – Bihać, a postrojbe 11. dalmatinske brigade pravcem Lohovo – Ripač – Golubić. Istočno od rijeke Une napadala je 8. brigada 20. partizanske divizije u pravcu sela Čekrlije dok su iz pravca sela Vrkašića djelovale postrojbe 8. banijske divizije. Ustaško-domobranske i njemačke snage su pružile značajan otpor.

Tijekom ožujka 1945. g. njemačka 724. lovačka pukovnija 104. lovačke divizije ušla je u Bihać i spojila se s postrojbama 373. pješačke divizije. Dolaskom u Bihać ove postrojbe nisu imale za cilj organizirati protunapad prema partizanskim postrojbama, koje su već značajnim dijelom bile uspostavile kontrolu nad rubnim dijelovima Bihaća i okolice, nego omogućiti izvlačenje 373. pješačke divizije iz Bihaća i njihovih ranjenika.

---

[668] Dušan Bajić, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije odnosno Prvi korpus NOV Hrvatske,* Beograd, 1990., str. 355.-362.
[669] Isto.

Naredbom 26. partizanske divizije, tijekom noći 27. na 28. ožujka 1945. g. partizanske snage su izvršile novi napad iz pravca Vrkašića prema Bihaću, nakon čega se ustaško-domobranske i njemačke snage povlače iz Bihaća. U izvješću Velike župe Krbava i Psat od 14. travnja 1945. kaže se:

„U samom mjestu Bihaću, niti ima naših niti srbo-komunističke vojske. Partizani su grad potpuno zauzeli 28. ožujka 1945. i u njemu su bili sve do 7. travnja 1945. kada su se naglo morali povući u pravcu Zavalja i Donjeg Lapca, jer su naše i savezničke snage već bile blokirale od Izačića sjeverno od Bihaća 18 kilometara, tako da se naša vojska nalazi na svim kotama u okolici Bihaća i to: Pokoj, Čavkići, Vinica, Vrkašić, Križ, Izačić Kula, Gata, Vaganac i Prijeboj, dočim od grada Bihaća cestom prema Zavalju i Donjem Lapcu naših i savezničkih snaga nema. Tako u Bihaću sve do 7. travnja 1945. ne postoji niti naših niti srbo-komunističke vlasti.“[670]

Na taj način od 28. ožujka 1945. g. prestala je djelovati civilna i vojna uprava NDH na prostoru Velike župe Krbava i Psat. Umjesto vlasti NDH uspostavljena je partizanska vlast, a područje Velike župe je dijelilo sudbinu cijele Bosne i Hercegovine koja je postala sastavnica novoformirane Demokratske Federativne Jugoslavije, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

[670] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 218, Broj: 775/45.

XVII.
GOSPODARSKO-SOCIJALNE, PROMETNE I PROSVJETNE PRILIKE U VELIKOJ ŽUPI KRBAVA I PSAT IZ PERSPEKTIVE VLASTI NDH

Gospodarstvo NDH djelovalo je u vrlo nepovoljnim ratnim uvjetima. Usko je bilo vezano za gospodarstva tadašnje Njemačke i Italije. Takav odnos je rezultat, prije svega, gospodarskih interesa koje su ove zemlje imale u NDH. Osim iskorištavanja prirodnih bogatstava, ove države, koje su smatrane saveznicama NDH, bile su zainteresirane i za jeftinu radnu snagu za kojom je posebnu potrebu imala Njemačka. Potvrđuje to i gospodarski sporazum između NDH i Njemačke, zaključen sredinom svibnja 1941. g., kojim se Vlada NDH obvezala da će na poseban način uzimati u obzir njemačke gospodarske interese.

Za razliku od Njemačke, s Italijom je Vlada NDH sklapala kratkoročne gospodarske sporazume. Posebnu poteškoću za gospodarstvo NDH predstavljala je činjenica da se Vlada NDH obvezala snositi troškove njemačkih vojnih postrojbi smještenih na teritoriju NDH. Kako je Drugi svjetski rat odmicao, zahtjevi za drvnim sirovinama, žitom i radnom snagom bili su sve veći. Sve je to dovodilo gospodarske prilike NDH u vrlo tešku situaciju.[671]

Kao i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, u razdoblju 1941.-1945. g., tako je i na prostoru Velike župe Krbava i Psat prevladavala agrarna proizvodnja. Više od 70% pučanstva bavilo se primitivno-ekstenzivnom poljoprivredom, obrađujući zemlju drvenim plugom dok je svako treće domaćinstvo imalo željezni plug. Početkom Drugog svjetskog rata poljodjelstvo i stočarstvo ostali su glavno zanimanje pučanstva ovog dijela Bosne i Hercegovine.

Među žitaricama najviše su se uzgajali kukuruz, ječam, zob i raž, od industrijskog bilja lan i konoplja, a od povrća je najviše sijan grah i sađen krumpir. Za prehranu pučanstva najvažniji je bio kukuruz. Pšenica je trošena za svečane trenutke. Katolici i pravoslavci su je trošili za vrijeme vjerskog posta, a muslimani u vrijeme blagdana Ramazana. Kruh je pravljen od prosa i kukuruza i najčešće se jeo s kiselim mlijekom.

Od domaćih životinja kod muslimanskog pučanstva najviše su se uzgajali konji i goveda, a kod katolika i pravoslavaca uz konje i goveda i svinje te u manjoj mjeri sitnija stoka. Konji nisu služili samo za rad na poljima nego i za prijevoz robe. Tako je za prijevoz trgovačke robe

---

[671] Opširnije o gospodarskim prilikama u NDH vidjeti: Jozo Tomsevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945., Okupacija i kolobracija*, str. 683.-804.; Holm Sundhaussen, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Großraum 1941-1945;* Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH,* Zagreb, 1978., str. 123.-134.; Jere Jareb, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945.*, Zagreb, 2001.

od željezničkih postaja u Bosanskom Novom, Bosanskoj Krupi, Bihaću i Cazinu korištena konjska zaprega što je omogućavalo manjem dijelu pučanstva da dođe do dodatne zarade.[672]

Zanatstvo u Velikoj župi Krbava i Psat je tijekom rata bilo slabo razvijeno, što nije bio slučaj do 1941. g. kad je samo na prostoru bihaćkog sreza bilo 305 zanatskih radnji, bosansko-krupskog 133, bosansko-petrovačkog 145, cazinskog 221 i bosanko-grahovskog 71. Najviše je bilo kovačkih radnji (175), zatim opančarsko-kožarskih (137) i građevinarskih (116) radnji.[673] Postojalo je nekoliko kalajdžija u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Cazinu i Pećigradu koji su hodali po selima i kalajisali bakreno posuđe.

U selima značajnu ulogu su imali kovači i majstori koji su gradili seoske kuće i staje. Najveći broj majstora je bio samouk. Poslove su naučili raditi kako bi zadovoljili osobne i seoske potrebe te je na taj način dolazilo i do razmjene znanja. Uz zanatstvo, manji broj ljudi se bavio trgovinom i ugostiteljstvom.

Industrija i rudarstvo na području Velike župe Krbava i Psat bili su slabo razvijeni, prije svega zbog ograničenih prirodnih sirovina, ali i loše opće sigurnosne situacije koja je vladala od 1941.-1945. g. U Drvaru je bio rudnik mrkog uglja, a kod Bosanske Krupe rudnik boksita. Od industrijskih poduzeća isticala se tvornica celuloze u Drvaru gdje se nalazila i veća parna pilana. Pilane su se nalazile i na području Bosanske Krupe, Bosanskog Petrovca, Krnjeuše i Bihaća. U Bosanskoj Krupi uspješno je djelovala kožara.

Tijekom rata veći dio ovih industrijskih i rudarskih kapaciteta je bio devastiran i nedovoljno iskorišten. Značajan broj radnika bio je angažiran na eksploataciji šume, prije svega sječi i transportu drveta u okviru šumskog poduzeća „Šipad“. Električna energija se dobivala od dvije manje električne hidrocentrale koje su se nalazile u Bihaću i Bosanskoj Krupi dok su Bosanski Petrovac i Drvar struju dobivali preko tamošnjih parnih lokomotiva.[674]

U izvješću Kotarske oblasti Bihać od 14. veljače 1942. g. kaže se: „Nezaposlenosti na području ovog kotara nema jer u pravom smislu riječi uopće i nema radnika, pošto područje ovog kotara nastanjuje isključivo seljaštvo.“[675] U namjeri da sebi i svojoj obitelji osiguraju egzistenciju, veliki broj siromašnih seljaka odlazio je na rad u Njemačku. Veleobrta i javnih

---

[672] Arhiv Republike Srpske, Banja Luka, III 234/1940, IX. zapisnik sa sjednice X. zasjedanja Banskog vijeća Vrbaske banovine održanih 19., 20. i 21. februara 1940. godine, I. br. 530/40; Također vidjeti: Spomen-knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske 10.4.1941.-10.4.1942., Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb, 1942.

[673] Statistički godišnjak 1945.-1953., Unutrašnja trgovina i zanatstvo, Sarajevo, 1954.

[674] Luka Đaković, Pregled razvoja radničke klase u Podgrmečkoj regiji, *Naučni skup Podgrmeč u NOB, održan u Bosanskoj Krupi decembra 1979. godine,* str. 1.-16.; Zdravko Dizdar, *Radnički pokret u Pounju 1929.-1941.* Sarajevo, 1980.

[675] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 173, Taj. broj: 52/42.

radova također nije bilo, tako da nije postojala potražnja za radnicima. Izuzetak su činili šumski radnici jer se za ovaj posao javljao mali broj ljudi.[676]

Značajan problem, tijekom 1941. i 1942. g., kako se navodi u izvješću Velike župe Krbava i Psat upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH i Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, bili su učestali zahtjevi seljaka da im se osigura oružana pratnja pri izvođenju poljskih radova. To se posebno odnosilo na rubna župska područja koja su gotovo svakodnevno bila ugrožavana napadima i pljačkom četničko-komunističkih ustanika, kasnije partizana. Odgovarajući na ove opravdane zahtjeve seljaka kotarske i župske vlasti su stalno isticale da oružane snage s kojima je raspolagalo tadašnje Zapovjedništvo 2. pješačke divizije u Bihaću nisu dovoljne kako bi ispunile njihove zahtjeve.[677]

Najveći dio pučanstva Velike župe Krbava i Psat živio je na selu. Sela su bila razbijenog tipa, većinom podijeljena po srodničkim skupinama. Ovakav tip naseljenosti dijelom je bio uvjetovan konfiguracijom terena, a dijelom i povijesnim razlozima. Naime, na ovom dijelu Bosne i Hercegovine dugo vremena se nalazila granica pa se ovakvim razmještajem sela lakše mogao čuvati imetak od pljačke i uništavanja.

Kuće i ostale zgrade su bile građene od drveta, oblijepljene zemljom koja je bila pomiješana s pšeničnom pljevom i obijeljena prijedorskom zemljom koju su prodavali seoski trgovci. Većina kuća imala je kvadratni oblik i sastojala se iz dva dijela: podruma i sobe te prostora s dimnjakom za kuhanje. Gornji dio kuće je bio površinom veći od donjeg. Na središtu kuće nalazilo se ognjište gdje se kuhala hrana za obitelj, a stepenice (basamci, perde) nalazile su se izvan kuće. Sobe su imale veći broj prozora. Kuće siromašnih seljaka bile su prekrivene šašom i šindrom, a ostale crijepom. Podrum je bio od drveta i šepera i u njemu se držala stoka.[678]

Među glavnim gospodarskim problemima NDH, pa tako i Velike župe Krbave i Psat, isticale su se visoke cijene, proizvodnja i prehrana stanovništva. Problem cijena bio je vezan za velike troškove koje je NDH imala prema njemačkoj vojsci koja je bila smještena na teritoriju NDH, kao i troškove koji su se odnosili na Oružane snage NDH. Osim toga, Nijemci su iz NDH bez većeg nadzora izvozili velike količine stoke i druge robe. Tijekom rata proizvodnja, posebno industrijska, na području Velike župe Krbava i Psat bila je znatno ograničena. To je rezultat ratnih djelovanja u kojima je bio prekinut rad svih tvornica i gospodarskih pogona.

[676] Isto.
[677] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, Broj: V. T. 27/42.
[678] Sretan Vukosavljević, *Historija seljačkog društva*, 2, SANU, Beograd, 1965., str. 69. Fikret Midžić, *Urbani identitet Bihaća*, Bihać, 2013., str. 112.

Proizvodnja je bila otežana i zbog lošeg stanja u željezničkom prometu.[679] Željeznička pruga Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi bila je tijekom rata stalna meta partizana, a dolaskom njemačkih postrojbi od početka 1943. g. ova pruga je uglavnom služila za potrebe njemačke vojske.

Poseban problem u Velikoj župi Krbava i Psat bila je prehrana stanovništva. Župske, kotarske i općinske vlasti nisu bile u mogućnosti proizvesti, niti otkupiti dovoljne količine poljoprivrednih proizvoda, kako zbog stalnih partizanskih ometanja poljoprivredne proizvodnje, tako i zbog velikog broja izbjeglog pučanstva.[680] Osim toga, vrlo često u razdoblju od 1941. do 1945. g. Velikoj župi Krbava i Psat nisu se mogle dostaviti zalihe hrane zbog čestih obustava željezničkog i cestovnog prometa na relaciji Zagreb – Bihać.[681]

Stalno opadanje prehrambene i poljoprivredne proizvodnje dovodilo je do česte racionalizacije živežnih namirnica. Ovakvom stanju doprinosilo je i kontinuirano smanjenje obradivih površina u NDH pa tako i na području Velike župe Krbava i Psat. Prikupljanje žitarica bilo je u nadležnosti velikih župa pa je svaka župa bila zadužena osigurati određenu količinu žita. Dodatan problem u sakupljanju žita i prehrani pučanstva nastao je nakon četničko-komunističkog ustanka u srpnju 1941. g.

U nastojanju da osiguraju dovoljno hrane za svoju vojsku, četničko-komunistički ustanici, a kasnije i partizani, učestalo su napadali i pljačkali kako poljoprivredne posjede, tako i rubna seoska naselja. Zbog toga su seljaci bili prisiljeni nositi oružje pri obradi zemlje, a često su tražili i zaštitu od oružnika i vojske. Nedostatak žita i drugih prehrambenih artikala vlasti NDH su nastojale nadomjestiti uvozom, ali ni to nije značajnije promijenilo prehrambene prilike u razdoblju 1941.- 1945. g.

U rujnu 1941. g. zabilježene su prve značajnije nestašice ulja, svinjske masti, šećera, riže i sapuna dok kave i čaja uopće nije bilo u prodaji. Nestašica osnovnih živežnih namirnica kod većeg dijela pučanstva stvarala je kod vlasti Velike župe Krbava i Psat opravdani strah od mogućeg povećanja općeg stupnja kriminaliteta u Velikoj župi. Zbog toga su župske i kotarske vlasti poduzimale različite mjere za nabavu i dopremu najpotrebnijih prehrambenih i higijenskih artikala kako za pučanstvo pasivnih krajeva, tako i za mjesta na području Velike župe gdje je ljetina bila uništena uslijed četničko-komunističkog ustanka.[682] Iako je ovo stanje

[679] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012., str. 575.
[680] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, V. T. Broj: 21/42, 24/42, 39/42, Taj. broj: 52/42, kut. 213, dok. br. 11, kut. 86, dok. br. 19, kut. 217, Broj. Taj. 1132/43, 1185/43.
[681] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu,* Zagreb, 2012., str. 575.
[682] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 61, Desetodnevno izvješće o vanjskoj i unutarnjoj situaciji Ministarstva hrvatskog domobranstva od 14. listopada 1941., str. 9.

zahtijevalo racionalizaciju živežnih namirnica, ona nije učinjena. Nestašica je dovela do velikog poskupljenja osnovnih živežnih namirnica kojih je bilo sve manje u prodaji.

Prometna izoliranost kotara Bosanski Petrovac od kraja listopada 1941. g. dovela je pučanstvo ovog kotara u vrlo tešku prehrambenu situaciju. Potvrđuje to i izvješće Kotarske oblasti Bosanski Petrovac od 7. studenoga 1941. g.:

„Na putu Petrovac – Bravsko 22 kilometra nema nikakvog privatnog niti državnog prijevoznog sredstva i promet se vrši pješice pod stalnom prijetnjom napada bandita. Radi toga niti se može dovoziti hrana, duhan, sol, gas i ostala roba u Petrovac, niti mogu gladne izbjeglice biti otpremljene iz Petrovca. Glad je neminovna. Sav rad je ukočen i stoga što je nemoguća dostava drva, krumpira i drugih namirnica sa sela, jer preostale četničke bande prijete seljacima da će ubiti svakoga ko će što doveze u grad. Ovdje je već pao snijeg, nastupila je zima, a raditi nešto u hladnim uredima, trgovinama i radnjama je skoro nemoguće.“[683]

Prehrambene prilike pučanstva Velike župe Krbava i Psat nisu se značajnije promijenile ni tijekom 1942. g. U izvješću Velike župe od 28. ožujka 1942. g. kaže se da je na opće raspoloženje u Velikoj župi značajno utjecala nestašica osnovnih životnih namirnica, prije svega soli, brašna, žita, masti, ulja, šećera ali i petroleja, odjeće i obuće, kože, kožnih predmeta i duhana. Nadalje, naglašava se kako je ova nestašica često puta bila neopravdana i posljedica lakog i površnog shvaćanja određenih državnih tijela, jer se u više prilika ponavljalo da su samo na jednu vijest o prekidu prometa s Bihaćem razne pošiljke brašna, žita, šećera, duhana i druge robe bile preusmjerene u druge dijelove NDH.[684]

Zbog toga je uprava Velike župe Krbava i Psat zahtijevala od Ministarstva unutarnjih poslova NDH poduzimanje svih neophodnih mjera zajedno s Ministarstvom prometa i Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu – Odsjek za prehranu, kako pošiljke hrane i drugih životnih potrepština, namijenjene ovoj Župi ne bi bile predisponirane za druga područja NDH. Ukoliko se one, zbog kraćeg prekida prometa, ne bi mogle odmah uputiti u određena mjesta Velike župe Krbava i Psat, traženo je da se onda zadrže na najbližoj željezničkoj postaji.

Također, treba naglasiti da je na zamolbu župske uprave, Ministarstvo domobranstva NDH 12. ožujka 1942. g. izdalo naredbu podređenim vojnim oblastima, koje su nadzirale željeznički promet na relaciji Sunja – Bihać, da se pošiljke hrane i ostalih živežnih namirnica namijenjenih za Veliku župu Krbava i Psat, propuštaju kao vojna pošiljka.[685]

[683] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 222, Broj: Taj. 122/1941.
[684] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 172, V.T. Broj: 18/1942, od 28. ožujka 1942.
[685] Isto.

I u župskom izvješću od 4. travnja 1942. g. istaknuto je da su prehrambene prilike glavni razlog nezadovoljstva kod pučanstva koje je i dalje oskudjevalo osnovnim životnim namirnicama. Na području cijele Velike župe pučanstvo nije moglo kupiti brašno, ulje, šećer, rižu, petrolej, sol, mast, duhan, odjevne predmete, obuću, raznovrsnu željeznu i staklenu robu, a i hrane (graha, krumpira, variva) je bilo u vrlo ograničenim količinama. Sve je to bilo nedovoljno kako bi se podmirile potrebe pučanstva u Velikoj župi.[686] S druge strane, seosko pučanstvo je i dalje, prema ovom izvješću, bile suočeno s pljačkom i nasilnim upadima partizana na njihove obrađene poljoprivredne posjede. To se posebno odnosilo na posjede koji su bili u blizini partizanskih položaja.

Situacija se još više pogoršala nakon što su partizani zauzeli korenički kotar i mjesto Prijeboj nedaleko od Ličkog Petrovog Sela, kao jedno od najvažnijih opskrbnih središta Velike župe.[687] Osim toga, nezadovoljstvo među seoskim pučanstvom dodatno je pojačavala i činjenica da su vlasti NDH zabranjivale samostalno naoružavanje seljaka i često su zbog toga provodili aktivnosti njihovog razoružavanja. Seljaci su posjedovanje naoružanja pravdali zaštitom vlastitih života od učestalih partizanskih i četničkih napada na njihova sela i poljoprivredne površine koje su obrađivali.

Početkom rujna 1942. g. Veliku župu Krbava i Psat sa svih strana su opkolile partizanske postrojbe. Od lipnja iste godine u prekidu je bio i željeznički promet s Velikom župom koji je prouzročio nestašicu uvozne robe kao što su šećer, sol, duhan, mast, šibice i drugo. Zbog ovakvih prilika Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu u dogovoru s Ministarstvom seljačkog gospodarstva NDH donijelo je odluku da se na područje Velike župe Krbava i Psat ne odnose najnovije naredbe ovih ministarstava o popisu i otkupu žita, mlinova, meljave i drugog. Seljaci su sukladno toj odluci mogli slobodno dovoziti svoje proizvode na tržnice i prodavati ih.[688]

Kako cijene prehrambenih proizvoda ne bi previše porasle, Velika župa Krbava i Psat je „maksimirala“ cijene i to pšenice na 30 kuna po kilogramu, kukuruza 20 kuna po kilogramu, graha 20 kuna po kilogramu, zobi 12 kuna po kilogramu i ječma 20 kuna po kilogramu.[689] Ispod ovih cijena župske vlasti nisu mogle ići jer seljaci ne bi imali interes prodavati ove poljoprivredne proizvode što bi dodatno ugrozilo opskrbu pučanstva i prehrambene prilike u Župi.

---

[686] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 275II, V. T. Broj: 21/42, od 9. travnja 1942.
[687] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 243, dok. br. 39, V. T. broj: 39/42, od 28. travnja 1942.
[688] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8, T. broj: 498/42, od 1. rujna 1942.
[689] Isto.

S druge strane, otkup žita se nije mogao vršiti jer seljaci nisu ostvarivali viškove u proizvodnji. Ove cijene nisu odgovarale brojnim radnicima i službenicima jer njihove plaće nisu bile velike da bi lako mogli kupovati proizvode koje su im seljaci na tržnicama prodavali. Zato je i dalje ostajala nada da će se ubrzo uspostaviti željeznički promet s Velikom župom Krbava i Psat i da će tako stići jeftiniji kontingent hrane koji bi utjecao i na smanjenje cijena poljoprivrednih proizvoda.

Od ostalih živežnih namirnica, najteže je bilo doći do soli i šećera. Ovi proizvodi su se mogli dobiti samo u švercu. Cijena soli se kretala 150-200 kuna, a šećera 200-300 kuna za kilogram. Ulja nije bilo kupiti ni u švercu, a svinjska mast se mogla kupiti samo kod pojedinih seljaka po cijeni od 250-300 kuna za kilogram. Cijene ostalih poljodjelskih i voćarskih kultura bile su: krumpir 3,50-5,00 kuna, kruške 20-50 kuna, jabuke 12-25 kuna po kilogramu.[690] O prehrambenim prilikama u izvješću Velike župe Krbava i Psat od 13. travnja 1942. g. istaknuto je sljedeće:

„Prehrana na području Velike župe je vrlo otežana i oskudna. Seljački svijet uslijed dobre prošlogodišnje žetve, osobito kukuruza, te uslijed onemogućavanja izvoza žitarica u susjedne, osobito ličke krajeve imao je dosta hrane u kukuruzu, ali je u mnogim potrebštinama dnevnog života i on kao i građanski svijet oskudijevao. Najveća je nestašica soli, šećera, ulja, krumpira i živežnih namirnica, jer se nisu mogle dobiti sa strane zbog prekida željezničkog prometa. Također i u drugim predmetima dnevne potrebe kao što su koža, kožni proizvodi, obuća, odjeća, željezo, željezna roba, duhan, tekstil vlada velika oskudica. Mali postotak pučanstva može doći do ovih proizvoda i zbog velikog siromaštva. Osobite poteškoće se pokazuju u prehrani građanskog pučanstva i brojnih političkih izbjeglica jer je za njih teško nabaviti hranu koja je uz to i veoma skupa. Zbog toga se njihova prehrana kreće ispod minimuma egzistencijalnih potreba. Jedino mesa nije uzmanjkalo. Ovakve prehrambene prilike prisilile su upravne vlasti u Velikoj župi da u izvjesnom pogledu odstupi od postavljenih normi i utvrđenih cijena u prodaji i time se nekako olakša savladavanje ogromnih zapreka i ometanja u prehrani.“[691]

Ovakvo stanje je potrajalo do početka studenoga 1942. g. kad su partizanske snage zauzele prvo Bihać, a potom i cijelo područje Velike župe Krbava i Psat. Jedan od razloga zbog kojih su partizani odlučili zauzeti ovo područje NDH bio je i zbog osiguranja dovoljne količine hrane za prehranu njihove vojske. Potvrđuje to i izvješće Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku Krajinu od 16. listopada 1942. g. u kojem se kaže da je nakon detaljnog razmatranja opće situacije na oslobođenom teritoriju Krajine i oko nje, ovaj štab došao do zaključka da su partizanske postrojbe na tom teritoriju vrlo pritješnjene i da se tolike vojne snage na ovako

[690] Isto.
[691] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 224, Broj: T. 230/42.

malom teritoriju ne mogu prehraniti te će se sve prikupljene rezerve hrane potrošiti za mjesec dana.[692]

Ulaskom u Bihać, a prema već utvrđenom planu evakuacije plijena, koja je išla pravcem Bihać – Grabež – Veliki Radić – Mali Radić – Suvaja, odnosno Bihać – Ripač – Gorjevac – Bosanski Petrovac, partizani su osim streljiva, naoružanja i vojne opreme evakuirali žito i trgovačku robu.[693] Saznajemo to i iz izvješća pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba NOV i POJ upućenog Titu o poduzimanju mjera poslije zauzimanja Bihaća 7. studenoga 1942. g. U izvješću se kaže da je prvim putnim pravcem odvezeno gotovo sve pronađeno streljivo te dio štofa i kukuruza, a drugim pravcem pšenica, benzin, ulje, automaterijal i druga roba. Također je u izvješću konstatirano da u Bihaću ima puno plijena zbog čega će njegova evakuacija trajati nekoliko dana.[694]

Komanda područja, kao novouspostavljeno tijelo partizanske vlasti, kupovala je žito i druge životne namirnice za ishranu vojske. Kao sredstvo plaćanja koristili su dinare i kune. Osim novca, postojala je i naturalna razmjena. Tako su se žito, krumpir i grah razmjenjivali za sol ili duhan, pri čemu je 13 kilograma žita davano za 3 kilograma soli. Kao mjera za težinu pored kilograma korišten je bio i varćak, pri čemu je jedan varćak predstavljao mjeru od oko 13 kilograma kukuruza. Bihać je posebno bio posjećen u vrijeme sajmenog dana. Partizanski izvori kažu da su na „pazarni dan“ u Bihać pored domaćih trgovaca dolazili i trgovci iz Imotskog, Posušja, Livna, Dalmacije i drugih mjesta donoseći i prodajući sol, ulje, duhan, tekstil i druge proizvode ili su ih mijenjali za žito.[695]

Nakon poduzimanja operacije „Weiss“, 29. siječnja 1943. g., partizani su se povukli s područja Velike župe Krbava i Psat te je ponovno uspostavljena vlast NDH. U cilju rješavanja pitanja prehrane pučanstva župska upravna vlast osniva Aprovizacioni odbor za prehranu grada Bihaća i ostalih kotara u Velikoj župi. S napuštenih imanja i kuća sakupljeno je 1,5 vagona kukuruza koji je potom uskladišten i korišten za prehranu pučanstva i za sjeme. Ostale živežne namirnice i monopolski artikli teško su dolazili na područje Velike župe zbog teških prometnih prilika i manjka prijevoznih sredstava. Zbog svega toga su župske i kotarske vlasti poduzimale velike napore kako bi što više oraničnih površina bilo obrađeno. U tu svrhu kotarske vlasti u Bihaću su od Ministarstva skrbi za postradale krajeve NDH tražile pomoć od tri vagona jarog ječma koji bi služio kao sjeme za sjetvu jarih žitarica. Obradu zemljišta otežavao je i nedostatak radne snage i tegleće stoke.

---

[692] Bihaćka republika, *Zbornik dokumenata*, knjiga 2, Bihać 1965., dok. br. 1.
[693] Isto, dok. br. 17.
[694] Isto, dok. br. 42.
[695] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, Bihać 1965., 233.

Ove probleme dodatno je otežavala činjenica da je tijekom 1943. g. u Veliku župu Krbava i Psat stigla brojna njemačka vojska. Njezina nazočnost činila je životne prilike i uvjete za život domaćeg pučanstva sve težim. Vojska je dnevno zauzimala sve veći broj privatnih stanova, radionica, trgovina i slično. U izvješću Velike župe Krbava i Psat od 12. studenoga 1943. g. ističe se kako je njemačka vojska pokupila i pojela gotovo svu stoku u susjednim bihaćkim selima jer se uslijed otežanog transporta i čestih prekida pruge, njemačka vojska snadbjevala živom stokom samo iz sela ove Župe.[696]

Osim toga, seljaci iz okolice Knina i Drniša dolazili su njemačkom autokolonom u Bihać s namjerom da kupe hranu. Međutim, suočavali su se s problemima pljenidbe kupljene hrane bihaćkih kotarskih vlasti, a po nalogu župske vlasti. Naime, župske vlasti u Bihaću su smatrale da je uslijed opće rasprodaje hrane, koja je uvjetovana navalom dalmatinskih seljaka, dolazilo do velikog porasta cijena osnovnih životnih namirnica u Bihaću i ostatku Velike župe Krbava i Psat. Na ovaj problem dalmatinskih seljaka reagirao je i Edo Bulat, ministar skrbi za postradale krajeve tražeći od Ministarstva unutarnjih poslova NDH izdavanje naredbe kojom bi Velika župa Krbava i Psat morala povući svoju naredbu o pljenidbi robe. Time bi se omogućila nesmetana razmjena dalmatinskih proizvoda kao što su vino i rakija za kukuruz i grah, a što je bilo pod nadzorom Državne poslovne središnjice za zemaljske proizvode (Zempra) u Bihaću ili bihaćke gradske Aprovizacije.[697]

Na području kotara Bosanska Krupa kako bi pučanstvo došlo do najpotrebnijih živežnih namirnica, kotarski predstojnik je uveo sustav zamjene dobara i to: za 1 kg soli pojedinac je kod ove oblasti trebao predati 20 kg žita (pšenica, ječam ili raž), a za ovih 20 kg žita dobio bi novčani iznos od 240 kuna računajući 1 kg po 12 kuna. Od tog novca mogao je kupiti 1 kg soli po cijeni od 15 kuna. Ukoliko je pojedinac htio kupiti još 1 kg soli morao je prodati još 20 kg žita itd. To isto se odnosilo i na nabavu petroleja, šećera i duhana. Kad bi pojedinac prodao određenu količinu žita po cijeni od 12 kuna po kilogramu, sljedeće količine žita koje je prodavao bile su mu plaćene po cijeni od 45 kuna po kilogramu. Ovakav način kupovanja živežnih namirnica u kotaru Bosanska Krupa vrijedio je od 7. srpnja 1943. g. i od njega nitko nije mogao biti izuzet.[698]

Ministarstvo skrbi za postradale krajeve imenovalo je župske i kotarske povjerenike koji su bili odgovorni za rješavanje pitanja prehrane pučanstva na područjima NDH koja su bila ugrožena ratnim djelovanjima. Na prostoru Velike župe Krbava i Psat dužnost župskog

[696] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1185/43, od 12. studenog 1943., Tjedno izvješće od 1. do 7. studenoga 1943.
[697] HDA, MSPK, Br. 412/43, od 27. studenoga 1943.
[698] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 231, Broj: 2209/43.

povjerenika obnašao je Husein Muhamedagić, dužnost kotarskog povjerenika za Bihać Mustafa Kudić, kotarskog povjerenika za Bosansku Krupu Murat Halkić, a kotarskog povjerenika u Cazinu Midhat Midžić.[699]

Župski povjerenik na temelju odobrenja Ministarstva skrbi za postradale krajeve od 10. veljače 1944. g. donosio je cjenik za namirnice koje su izdavane službenicima ovog povjereništva. Cjenik osnovnih poljoprivrednih proizvoda i prehrambenih artikala potvrđuje da je na području Velike župe Krbava i Psat vladala velika nestašica osnovnih poljoprivrednih proizvoda i prehrambenih proizvoda. Ona je bila uvjetovana kako učestalim napadima krajiških, ličkih i kordunaških partizana, tako i učestalim angloameričkim bombardiranjem područja Velike župe Krbava i Psat tijekom 1944. i početkom 1945. g.

U strahu od partizanskih napada i mogućih savezničkih bombardiranja pučanstvo je veći dio vremena provodilo u skloništima, kako bi spasilo vlastite živote, te se nije moglo slobodno i nesmetano posvetiti izvođenju poljoprivrednih radova. To je značajno smanjivalo ostvarene prinose u poljoprivrednoj proizvodnji, a time i osiguranje dovoljnih količina hrane za prehranu. Osim toga, vrlo složena sigurnosna situacija na području Velike župe tijekom 1944. i početkom 1945. g. onemogućavala je i redovitu dostavu hrane zbog ugroženosti cestovnog i željezničkog prometa koji su bili česta meta partizanskih kopnenih i angloameričkih zračnih napada na Župu.

Sve je to rezultiralo činjenicom da su cijene koje je donio župski povjerenik za pojedine žitarice i prehrambene artikle bile izuzetno visoke. Tako se, naprimjer, za 1 kg kukuruza trebalo izdvojiti 50-70 kuna, 1 kg pšenice 65-80 kuna, 1 kg graha 60-70 kuna, za 1 kg tjestenine 180-200 kuna, 1 kg suhih šljiva 200-250 kuna, 1 kg marmelade 300-350 kuna ili za 1 kg šećera 170-200 kuna, 1kg soli 70-100 kuna, 1 litra ulja 600 kuna itd.[700]

Okružnicom Ministarstva skrbi za postradale krajeve od 5. rujna 1944. g. područje nadležnosti župskog povjerenika Velike župe Krbava i Psat bilo je prošireno i na kotar Slunj, a sukladno zakonskoj odredbi NDH od 20. lipnja 1944. g., kojom je izvršena nova upravna podjela NDH po velikim županama i kotarevima.[701] Međutim, sve učestaliji savezički zračni napadi učinili su opskrbu pučanstva i prehrambene prilike na području Župe još težima i složenijima. Takvo stanje se zadržalo do povlačenja civilne i vojne vlasti NDH s područja Velike župe Krbava i Psat 28. ožujka 1945. g.

---

[699] HDA, MSPK, Župski povjerenik Ministarstva skrbi za postradale krajeve Velike župe Krbava i Psat, broj: 261/44, od 1. travnja 1944.
[700] Isto, Broj 853/44, od 1. ožujka 1944.
[701] HDA, MSPK, Broj: 22281-1-1-1944.

Problem izbjeglica i djece siročadi

Socijalne prilike na području Velike župe Krbava i Psat dodatno su bile otežane pristizanjem velikog broja prognanika i izbjeglica. Naime, zbog četničko-komunističkog ustanka, a kasnije i sve učestalijih prijetnji i ubojstava koja su vršili partizani, veliki broj katolika i muslimana je napuštao svoje domove tražeći spas u dijelovima Velike župe pod kontrolom vlasti NDH. Najveći dio izbjeglog i prognanog pučanstva nalazio se u kotarevima Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac i Cazin.

Nakon što su četničko-komunistički ustanici 4. rujna 1941. g. izveli napad na Ljutočku dolinu i spalili sela Ćukove i Orašac, muslimansko pučanstvo ovih sela se povuklo u Kulen Vakuf. U jutarnjim satima 6. rujna 1941. g. ustaške vlasti su naredile evakuiranje oko 5600 muslimana i katolika koliko ih se u tom trenutku nalazilo u Kulen Vakufu u pravcu Bihaća. Kao što je već prethodno spomenuto, ova izbjegličku kolonu su iz zasjede napali četničko-komunistički ustanici tako da je u Bihać stiglo njih oko tri tisuće. Preostalih nešto više od 2000 su četničko-komunistički ustanici kao zarobljenike vratili u Kulen Vakuf i nad njima počinili veliki zločin.

Prema izvješću Velike župe Krbava i Psat upućenom Uredu poglavnika od 24. studenoga 1941. g.u Župi je bilo preko 6000 izbjeglica, od čega u Bihaću nešto više od 3000 izbjeglica.[702] Broj izbjeglica povećavao se od travnja 1942. g. kad su partizani poduzeli snažan napad iz kotara Korenica u pravcu sela Prijeboj i Ličko Petrovo Selo te drugih hrvatskih sela oko Plitvičkih Jezera. Kako bi spasili svoje živote, katolici ovih sela su pobjegli u Bihać. Nakon što su zauzeli ova katolička sela, partizani su ih prvo temeljito opljačkali, a potom i dijelom spalili. Opljačkano žito, krumpir i ostale živežne namirnice partizani su potom odvezli u pravcu Korenice.

Gubitkom Prijeboja, jednog od najvažnijih opskrbnih područja, bila je dovedena u pitanje prehrana cjelokupnog pučanstva Bihaća, a posebno 4500 izbjeglica koliko ih je tada bilo u Bihaću.[703] O tome govori i izvješće Velike župe Krbava i Psat od 21. svibnja 1942. g.:

„Zadnja zaliha kukuruza koja je stigla iz Zagreba za prehranu već od prije u Bihaću nastanjenih političkih izbjeglica, davno je potrošena, a daljnje zalihe ne može nam Zagreb dostaviti budući da je željeznička pruga od Bosanskog Novog prema Hrvatskoj Kostajnici oštećena. Problem prehrane tolikog broja političkih izbjeglica u ovakvim prilikama dovodi upravo do očajavanja ljudi u ovom kraju.“[704]

[702] Vojni arhiv; Fond NDH, kut. 222, dok. br. 10, Broj: službeno.
[703] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, Broj: Taj. 48/42, od 21. svibnja 1942.
[704] Isto.

Zbog ovakvog stanja 16. svibnja 1942. g. u Zagreb je otputovao podžupan Velike župe Krbava i Psat dr. Salih Hadžialić kako bi od Ministarstva udružbe isposlovao potrebnu količinu gotovog novca te ovlaštenje po kojem bi Odbor za prehranu političkih izbjeglica mogao po slobodnoj pogodbi kupovati živežne namirnice.[705] Naime, ove namirnice su se mogle kupovati u Cazinu i na taj način bi se kratkoročno riješilo pitanje prehrane izbjeglica. Ministarstvo je samo djelomično udovoljilo ovim zahtjevima. U izvješću Velike župe Krbava i Psat od 21. svibnja 1942. g. kaže se da je Ministarstvo udružbe dostavilo Župi dva milijuna kuna po Rašidu Omanoviću, ali da se broj izbjeglica stalno povećava te da ova Župa mora voditi račun i o izbjeglicama u Bosanskoj Krupi gdje ih je bilo 2500 te u Cazinu gdje je bilo 3300 izbjeglica.[706]

Prava izbjeglička kriza nastala je nakon partizanskog napada i zauzimanja Bihaća i ostalih dijelova Velike župe Krbava i Psat početkom studenoga 1942. g. Najveći dio katoličkog i muslimanskog pučanstva s područja kotara Bihać, Cazin i Bosanska Krupa povukao se u pravcu Bosanske Otoke, a potom su došli u Bosanski Novi. Iz Bosanskog Novog izbjeglice su upućivane u Dvor na Unu i Kostajnicu. O tome se u izvješću tajništva Ministarstva unutarnjih poslova od 20. studenoga 1942. g. kaže sljedeće:

„Dana 6. ovog mjeseca u večer naišla je grupa ustaša izbjeglica iz Bihaća, kao prvi vjesnici da su Bihać i sva ostala mjesta do Bosanskog Novog pala u partizanske ruke i da se narod u najvećem neredu povlači prema Bosanskom Novom spašavajući najvećim dijelom samo goli život. Iste noći u najvećem neredu počeli su pristizati po kiši i blatu hrvatskom stranom žene i djeca i ostalo građanstvo iz Bihaća, Cazina, Bosanske Krupe i drugih dijelova župe. Bosi, promrzli, pocijepane odjeće, izranjavani stigli su do sela Matijevići, sa namjerom da se prebace u Bosanski Novi. U ovakvoj panici, da ne bi i Bosanski Novi doživio sudbinu ostalih palih mjesta, njemačke vojne vlasti zatvorile su ulaz u grad, puštajući samo ranjenike, zatim vojsku u grupama smještajući ih odmah u nastambe, sve ostalo građanstvo moralo je da produži za Dvor na Uni i Kostajnicu, koja su mjesta bila određena za njihov smještaj. Prilikom prijelaza izbjeglica za željezničku postaju u Bosanskom Novom, veliki broj je iz formirane povorke pobjegao u varoš, da se skloni kod rođaka i poznanika, dok je ostalo otpremljeno u 17 vagona u Kostajnicu. (...)

Da bi se veliki broj izbjeglica spasio od propasti, izdate su dozvole za putovanje svima koji su imali mogućnosti da u drugim mjestima budu primljeni kod svojih rođaka, a veliki ih je broj, koji su u drugim mjestima imali i svoju imovinu.

Prilikom povlačenja, mogle su se prema iskazu izbjeglica, vidjeti najveće grozote gdje su roditelji u očaju bacali djecu, kola i rulje prelazile preko golih iznemoglih, da bi u blatu našli pregaženi najgoru smrt. Dočekujući

[705] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 114c, dok. br. 3, od 21. svibnja 1942., Sastanak predstavnika civilne i vojne vlasti u Bihaću prema okružnici Glavnog stana Poglavnika G.S.P. Br. 44/942, od 22. ožujka 1942.
[706] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 213, dok. br. 11, od 2. lipnja 1942.

ovaj užas dvije noći naišli smo na troje odbačene djece već polumrtve. Mnogi roditelji pogubiše djecu te se još ni do danas ne mogu pronaći.“[707]

Osim toga, pri povlačenju iz Bihaća, Cazina i Bosanske Krupe izbjegličke kolone su napadale partizanske snage koje su se nalazile s obje strane rijeke Une što je rezultiralo velikim brojem mrtvih i ranjenih.[708]

Nakon ponovne uspostave vlasti NDH na području Velike župe Krbava i Psat od 29. siječnja 1943. g. dio pučanstva izbjeglog tijekom partizanskog napada i zauzimanja župe se vratio svojim domovima, a dio nastavlja život u mjestima gdje su izbjegli početkom studenog 1942. g.. Krajem 1943. g. na području Bihaća i okolice, zbog partizanskih djelovanja stigao je veliki broj prognanih katolika iz Like. Najviše ih je bilo iz mjesta Saborskog u kotaru Ogulin, te Drežnik Grada i Rakovice, kotara Slunj.

Vojno sposobni muškarci iz ovih mjesta su odmah po dolasku u Bihać bili vojno angažirani, a jedan dio je otišao u Slavoniju i Srijem kod svojih rođaka. Prema tjednom izvješću Velike župe Krbava i Psat upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova NDH 22. listopada i 12. studenog 1943. g. na području Velike župe Krbava i Psat nalazilo se ukupno 12270 izbjeglica, od toga u Bihaću 5146, Cazinu 3951 i Bosanskoj Krupi 3173 izbjeglice. Od toga bez jednog ili oba roditelja u Bihaću je bilo 511 izbjeglica, a u Bosanskoj Krupi čak 1460 izbjeglica.[709]

Osim toga, u izvješću se kaže i sljedeće: „K tome dolaze u Bihać povratnici – zarobljenici iz Italije, koji dolaze i preko Zagreba za Dalmaciju i iz Dalmacije preko Bihaća za Hercegovinu, te mnogi od njih ne mogu uslijed prometnih smetnji dalje putovati zbog čega se zadržavaju u Bihaću i time još više otežavaju i tako težak izbjeglički problem u Bihaću“.[710] Dodatan problem župskim i kotarskim vlastima bio je opetovani zahtjev Zapovjedništva njemačke vojske u Bihaću da se izbjeglice isele iz Bihaća.[711]

Uz sve ove probleme, kad su u pitanju izbjeglice, župske vlasti su se suočavale i s problemom prehrane izbjeglog pučanstva. Potvrđuje to i župsko izvješće od 12. studenoga 1943. g. upućeno Ministarstvu unutarnjih poslova NDH – Uredu ministra u kojem se kaže:

„Prehrambeno je pitanje izbjeglica veoma loše, jer za novac koji dobiju u ime potpore, mogu kupiti vrlo malo hrane. Osim u hrani oskudijevaju izbjeglice u obući i odjeći te su mnogi bosi i goli. Trebalo bi stoga izbjeglice kojih ima oko 13000 u ovoj župi poslati nešto odjeće i obuće, odnosno besplatnih doznaka za odjeću i obuću

[707] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, dok. br. 17, T. Broj: 9965-I-A-1942.
[708] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, Broj: službeno.
[709] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1132/43, 1185/43.
[710] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1185/43, od 12. studenoga 1943., Tjedno izvješće Velike župe Krbava i Psat od 1. XI. do 7. XI. 1943. godine.
[711] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1121/43, od 29. listopada 1943.

koja bi se nabavila u Zagrebu, što je traženo od Ministarstva skrbi, ali bez rezultata. Zdravstveno stanje izbjeglica je donekle zadovoljavajuće.“[712]

Osim izbjeglica, socijalne prilike u Velikoj župi Krbava i Psat bile su dodatno opterećene pojavom većeg broja djece-siročadi i djece kojoj je bio potreban poseban smještaj. Bombardiranjem Velike župe tijekom 1944. i 1945. g. taj broj se stalno povećavao, a s druge strane Velika župa nije imala mogućnosti stvoriti neophodne uvijete za adekvatan smještaj ove djece. Zbog toga je Ministarstvo skrbi za postradale krajeve tražilo od župskog i kotarskih povjerenika u Velikoj župi Krbava i Psat da pojačaju promidžbu kako bi se skupila djeca starosne dobi od 5 do 15 godina.

Ova djeca su nakon toga trebala biti smještena u udomiteljske obitelji u kotarevima Visoko, Zenica, Doboj i Maglaj. Prednost su imala djeca-siročad, a potom i sva ostala djeca koju su njihovi roditelji dobrovoljno davali. Jedini uvjet je bio da djeca budu zdrava i sposobna za put. Po naputku Ministarstva za akciju prikupljanja djece u Velikoj župi Krbava i Psat trebala su biti angažirana sva društva, oblasti i vjerski predstavnici u Velikoj Župi.[713]

Naime, u listopadu 1944. g. Ministarstvo skrbi za postradale krajeve je uputilo župskom povjereniku u Bihaću prijedlog za smještaj nezbrinute djece na način da se 60 katoličke djece smjesti u Dječji dom u Karlovcu, a 80 djece u Dječji dom u Petrinji. Od ukupno 151 muslimanskog djeteta, njih 100 se trebalo smjestiti u Dječji dom u Banja Luci, a preostalih 51 u Dječji dom u Bosanskoj Gradiškoj. Isto tako, po ovom prijedlogu Ministarstva i 65 djece-siročadi je trebalo biti smješteno u Dječjem domu u Bosanskoj Gradiški. Međutim, župski povjerenik je 30. prosinca 1944. g. obavijestio Ministarstvo da se izbjeglička djeca ne mogu slati na utvrđena odredišta prema rasporedu zbog neurednih prometnih veza i velike zime. Osim toga, stoji u ovoj obavijesti, jedan od razloga je i taj što su djeca bila gola i bosa jer odjeća koja je iz Zagreba za njih poslana nije stigla u Veliku župu.[714]

Složene socijalne prilike u Velikoj župi Krbava i Psat, uzrokovane problemima prehrane pučanstva, velikim brojem izbjeglica i djece-siročadi, ali i učestalom prometnom blokadom i izolacijom Velike župe, dodatno su bile opterećene i neadekvatnom zdravstvenom zaštitom pučanstva. Od zdravstvenih ustanova na području župe djelovali su Dom narodnog zdravlja u Bihaću, Zdravstvena stanica u Ličkom Petrovom Selu i Državna bolnica u Cazinu. Prema

[712] Isto.
[713] HDA, MSPK, Broj: 20159/44, Br. 28506-II-3-1944.
[714] HDA, MSPK, Župski povjerenik Ministarstva za postradale krajeve Velike župe Krbava i Psat, broj: 4230/44.

izvješću Velike župe Krbava i Psat od 13. travnja 1942. g. i Kotarske oblasti u Bihaću od 1. rujna 1942. g. u kotaru Bihać radio je samo jedan liječnik.[715] U izvješću se nadalje navodi:

„Od zdravstvenih ustanova u kotaru samo Zdravstvena stanica u Ličkom Petrovom Selu ima jednog liječnika. Drugih liječnika u kotaru nema. Mjesto kotarskog liječnika je popunjeno za dr. Novom Bećirom, ali isti ne može nastupiti u službu jer se do 10. XI. 1942. nalazi na vojnoj vježbi.

U ovom mjesecu vršitelj dužnosti kotarskog liječnika dr. Esad Pračić, gradski liječnik iz Bihaća, izvršio je cijepljenje protiv boginja djece. Na suzbijanju endemnog sifilisa radi Dom narodnog zdravlja u Bihaću. Nema epidemijskih bolesti.“[716]

Zamolbe i traženja župskih vlasti upućene Ministarstvu narodnog zdravlja da se u svakom kotaru Župe osigura po jedan liječnik nisu dale rezultat. Zauzimanjem Velike župe Krbava i Psat početkom studenog 1942. g. partizani su u logoru Žegar otvorili bolnicu za smještaj svojih ranjenika i bolesnika. Bolnicu su nazvali Centralna vojna bolnica „broj dva“ jer je predstavljala dio Centralne vojne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ koja je bila smještena u Bosanskom Petrovcu. Na čelu bolnice bio je dr. Herbert Kraus, a u bolnici su pored ranjenika bili smješteni i vojnici i civili oboljeli od tifusa.[717]

Nakon povlačenja partizana iz Velike župe krajem siječnja 1943. g. u izvješću Kotarske oblasti u Bihaću od 25. veljače 1943. g. o zdravstvenim prilikama kaže se:

„Zdravstvene prilike u Bihaću i kotaru za sada su još povoljne jer se ne pojavljuje epidemija zaraznih bolesti, a naročito tifusa. Bihać i kotar imaju samo jednog liječnika, ali lijekova nema nikakvih jer su sve ljekarne opljačkane i iz njih odneseno po partizanima. U Bihaću se nalazi oko 6000 izbjeglica, koji žive u vrlo teškim prilikama jer su im svi muškarci zdravi i sposobni za rad odvedeni prisilno od strane partizana, pa bi bilo potrebno da se poduzme sve što je moguće, da se ovim izbjeglicama, a naročito ženama i djeci koja su ostala bez svojih hranitelja u pružanju zdravstvene zaštite.“[718]

Zdravstvene prilike nisu se značajnije promijenile ni u sljedećem razdoblju. One su se značajno pogoršale nakon širenja zarazne bolesti tifusa, a tijekom 1944. i početkom 1945. g. i zbog učestalih savezničkih bombardiranja područja Velike župe Krbava i Psat koji su doveli do velikog stradavanja civilnog pučanstva. Uz sve to, zdravstvene prilike u Župi su od početka do svršetka rata pratili problemi nedostatka liječnika, lijekova i medicinske opreme.

[715] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, T. broj: 498/42, od 1. rujna 1942.
[716] Isto.
[717] Bihaćka republika, *Zbornik članaka,* knjiga 2, Bihać 1965., 605.- 606.
[718] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17, Taj. Broj 5/43.

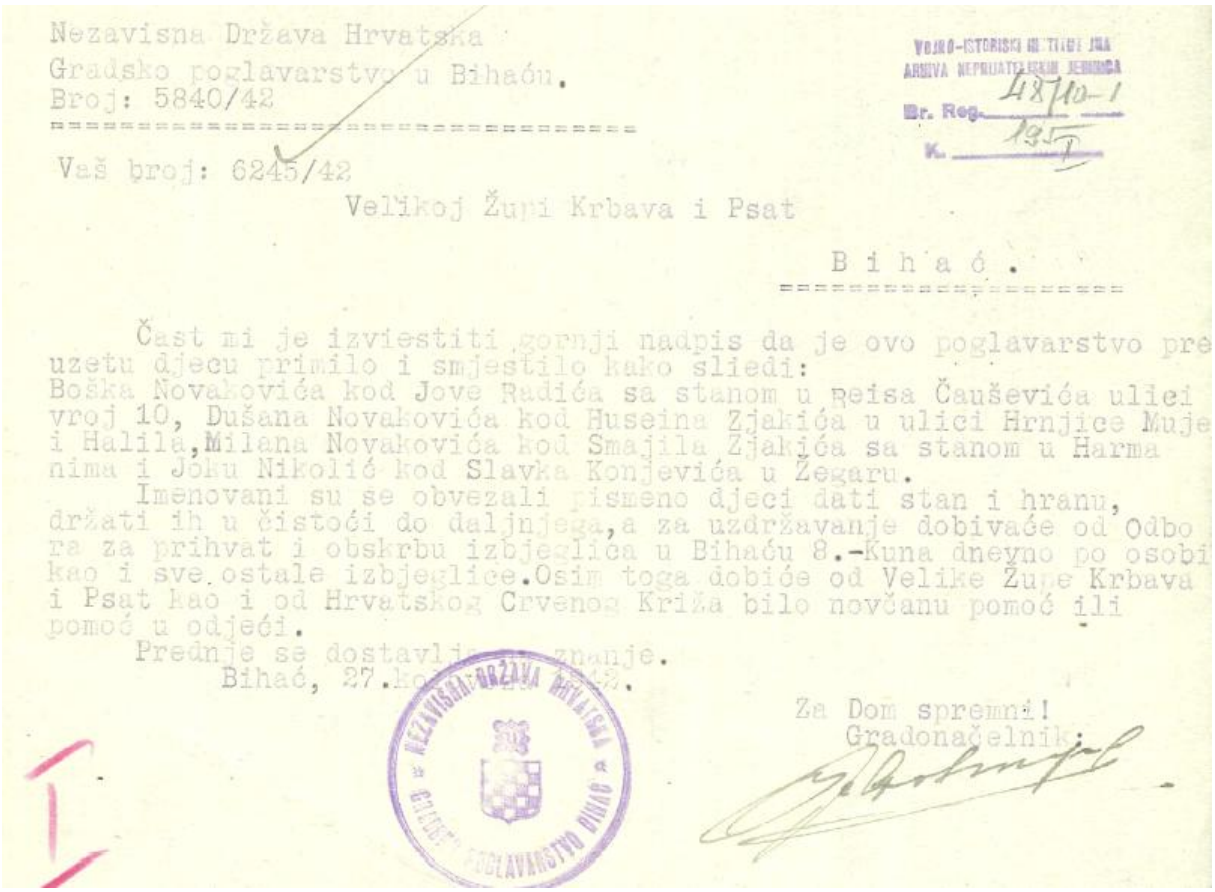

Nezavisna Država Hrvatska
Gradsko poglavarstvo u Bihaću.
Broj: 5840/42

Vaš broj: 6245/42

Velikoj Župi Krbava i Psat

B i h a ć .

Čast mi je izviestiti gornji nadpis da je ovo poglavarstvo pre uzetu djecu primilo i smjestilo kako sliedi:
Boška Novakovića kod Jove Radića sa stanom u Reisa Čauševića ulici vroj 10, Dušana Novakovića kod Huseina Zjakića u ulici Hrnjice Muje i Halila, Milana Novakovića kod Smajila Zjakića sa stanom u Harma nima i Joku Nikolić kod Slavka Konjevića u Žegaru.

Imenovani su se obvezali pismeno djeci dati stan i hranu, držati ih u čistoći do daljnjega, a za uzdržavanje dobivaće od Odbo ra za prihvat i obskrbu izbjeglica u Bihaću 8.-Kuna dnevno po osobi kao i sve ostale izbjeglice. Osim toga dobiće od Velike Župe Krbava i Psat kao i od Hrvatskog Crvenog Križa bilo novčanu pomoć ili pomoć u odjeći.

Prednje se dostavlja na znanje.

Bihać, 27.kolovoza 1942.

Za Dom spremni!
Gradonačelnik:

Ilustracija 14. Obavijest Gradskog poglavarstva Bihać o smještaju djece, ratne siročadi
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195 I, dok. br. 48)

Prometne prilike u Velikoj župi

Do početka Drugog svjetskog rata za gospodarski razvoj kotareva Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac i Cazin, kao i za kotarsku ispostavu Drvar posebno su bile značajne željezničke pruge standardnog kolosijeka na relaciji Sunja – Bosanski Novi – Bosanska Krupa – Bihać i Bosanski Novi – Prijedor – Banja Luka te uskotračna pruga na relaciji Prijedor – Sanski Most – Sanica – Bravsko – Oštrelj – Drvar – Lička Kaldrma – Knin. Osim ovih, postojale su i pruge industrijskog kolosijeka kojima se vršio transport rude i drveta. Njihova duljina iznosila je 358 kilometara.[719]

U razdoblju od 1936. do 1941. g. gradila se Unska pruga od Bihaća do Štrbačkog puka u duljini od 25,8 kilometara te od Knina prema Bihaću u duljini od 24 kilometra. Ova pruga je korištena samo za prijevoz materijala, ali ne i za javni promet. Na gradnji ove pruge bilo je angažirano između 5000 i 6000 radnika, a 1940. g. između 7000 i 8000 radnika.[720]

Tijekom rata prometne komunikacije, prije svega željezničke pruge, bile su česta meta diverzija četničko-komunističkih ustanika, kasnije partizanskih postrojbi na području Velike župe Krbava i Psat. Zbog tih učestalih napada promet je često bio u prekidu, posebno željeznički, a kad bi bio i uspostavljen, bio je vrlo nesiguran i opasan za život. Tako je skupina oko 40 četničko-komunističkih ustanika 23. kolovoza 1941. g. izvršila diverziju na željezničku prugu i most između mjesta Dobrljin i Bosanskog Novog kod sela Ravnice. Pritom su pomoću eksploziva u zrak digli željeznički most i dio željezničke pruge što je privremeno obustavilo željeznički promet prema Velikoj župi Krbava i Psat.[721]

Odmah nakon ovog napada, 27. kolovoza 1941. g. napadnuta je polubojna 10. pješačke pukovnije koja se kretala iz mjesta Bravsko prema Bosanskom Petrovcu. Na cesti udaljenoj 12 kilometara od Bosanskog Petrovca četnici su iz zasjede napali kolonu vojnih automobila. U napadu je bilo 12 mrtvih i 20 ranjenih vojnika 3. satnije 10. pješačke domobranske pukovnije.[722]

Na meti napada partizana i četnika bili su i čuvari željezničkih pruga. Tako je Oružnički vod u Cazinu 2. rujna 1941. g. izvijestio da je u 7.00 sati ujutro između željezničkih postaja Otoke i Blatne, na željezničkoj pruzi ranjen čuvar pruge. Nakon toga bio je izvršen pretres terena, ali napadači nisu pronađeni.[723] Također, 2. i 3. rujna 1941. g. četničko-komunistički ustanici su

[719] Branko J. Bokan, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd, 1988., str. 17.
[720] Zdravko Dizdar, *Radnički pokret u Pounju 1929.-1941.*, Sarajevo, 1980., str. 98., 172.
[721] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 152II, dok. br. 295.
[722] Isto, dok. br. 296.
[723] Isto, dok. br. 305.

opkolili selo Prijeboj, na putu Bihać – Plitvička Jezera, čime su ugrozili redovito funkcioniranje prometa na relaciji Bihać – Drežnik, kao važne prometne veze Velike župe Krbava i Psat sa Zagrebom. Zbog toga je po naređenju velikog župana izvršeno čišćenje sela Ličko Petrovo Selo, Željeva i Baljevac od četničko-komunističkih ustanika.

Prema izvješću zapovjednika Oružničkog krila Bihać od 3. rujna 1941. g. put Bihać – Bosanski Petrovac i dalje prema Bosanskoj Krupi bio je pod kontrolom četničko-komunističkih ustanika. S druge strane, noću između 8. i 9. rujna 1941. g. ove snage su napale željezničku stražu kod Otoke u kotaru Bosanska Krupa, a 10. rujna 1941. g. napali su i minirali željezničku prugu kod mjesta Grmeč u duljini od 70 metara. Pritom su dvije lokomotive, koje su upućene za primanje vode u Rijeku, bile srušene u jednu dolinu, ali je oštećenje pruge istog dana sanirano i pruga je puštena u promet. [724]

Napadi na željezničke postaje, pruge, mostove i važnije prometnice nastavljeni su još većom jačinom tijekom listopada 1941. g. Četnički i partizanski napadi na područje Velike župe Krbava i Psat posebno su bili izraženi na području Bihaća, Bosanskog Petrovca i Bosanske Krupe. Osim na miniranje pruga i rušenje mostova, njihovi napadi su bili usmjereni i na uništavanje brzojavnih i brzoglasnih linija, prekopavanje suhozemnih putova te na živote stražara i oružnika koji su osiguravali željezničke i putne pravce na prostoru Župe.

Prema izvješću zapovjedništva Vrbaskog divizijskog područja od 24. listopada 1941. g. željeznički promet na pruzi Bosanski Novi – Bihać odvijao se bez većih poteškoća, za razliku od cestovnog prometa koji je u svim smjerovima, na teritoriju ovog divizijskog područja, bio ugrožen četničko-komunističkim prepadima. Prema istom izvješću, poštanski promet se također odvijao uz vrlo velike poteškoće jer su „četničko-komunistički ustanici stalno kvarili i uništavali brzojavno-brzoglasne linije“.[725]

Posebno teške prometne prilike bile su u kotaru Bosanski Petrovac. Potvrđuje to i izvješće Kotarske oblasti Bosanski Petrovac upućeno Ministarstvu prometa i javnih radova NDH:

„Prometne prilike na putovima su nesigurne, jer Talijani čuvaju samo grad i pojedina mjesta, a po putovima ima slučajeva pljačke od preostalih četničkih bandi. Najbliža prometna postaja je Bravsko, jer postaja Šipada „Oštrelj“ još ne radi jer je izgorjela, a vlakovi idu samo do Bravskog i to ne redovno. Na putu Petrovac – Bravsko 22 kilometra nema nikakvog privatnog niti državnog prijevoznog sredstva i promet se vrši pješice pod stalnom prijetnjom od napada bandita. Radi toga niti se može dovoziti hrana, duhan, sol, gas i ostala roba u

[724] Isto, dok. br. 323.
[725] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda,* tom IV, knjiga 2, Borbe u Bosni i Hercegovini, dok. br. 118.

Petrovac, niti mogu gladne izbjeglice biti otpremljene iz Petrovca. Glad je neminovna. Stoga se mole nadležne oblasti da ovom kotaru dodjele dva kamiona i jedan automobil radi uspostave prometa.“[726]

Početkom 1942. partizani su nastavili s napadima i rušenjima željezničkih pruga kako bi spriječili dopremanje hrane i naoružanja na području Velike župe Krbava i Psat. Posebno je na udaru bila pruga Bosanski Novi – Bihać. Tako je 20. siječnja 1942. g. oklopni vlak koji se kretao iz Bihaća prema Bosanskom Novom, po izlasku iz željezničke postaje Blatna, naletio na miniranu prugu. Posljedice su bile 7 mrtvih i 13 ranjenih putnika. Među ranjenima su bili pukovnik Metzger, satnici Weber i Husein Biščević te poručnik Stivišević.[727]

Sljedećeg dana, 21. siječnja 1942. g. partizani su izvršili novu diverziju na ovu prugu, zbog čega je željeznička pruga Bihać – Bosanski Novi ostala dulje vrijeme u prekidu. Potvrđuje to i dopis Građevinskog odsjeka Ministarstva prometa i javnih radova NDH – Odjela za željeznice i autopromet od 17. rujna 1942. g. upućen Uredu tajnika za javne radove u Zagrebu u kojem se kaže da od strane ovog ministarstva nije ništa urađeno na obnovi pruge Bosanski Novi – Bihać jer se ista nalazila u ugroženom području od partizana te da se zbog svega toga na ovoj pruzi ne odvija promet. Nadalje, u dopisu se kaže da će se obnovi pruge pristupiti tek kada prugu osigura hrvatska vojska.[728]

Zbog svega ovoga Velika župa Krbava i Psat se tijekom 1942. g. suočavala ne samo s teškom sigurnosnom situacijom, nego i sve ozbiljnijom prometnom blokadom i izoliranošću. Potvrđuje to i izvješće Župske redarstvene oblasti u Bihaću od 17. listopada 1942. g. u kojem se kaže da je Velika župa Krbava i Psat sa svih strana opkoljena partizanskim postrojbama te da je jedini mogući prometni izlaz iz župe cesta Cazin – Otoka – Bosanski Novi. Željeznički promet Bihać – Bosanski Novi bio je i dalje u prekidu bez većih izgleda da se pruga popravi i na njoj ponovno uspostavi promet, navedeno je također u ovom izvješću. Osim toga partizani su pod svojom kontrolom držali područje željezničke pruge oko mjesta Grmuše u bihaćkom kotaru, a svakodnevno su ugrožavali prometnicu oko Otoke do Bosanskog Novog.

Partizanskim onesposobljavanjem željezničke pruge Bihać – Bosanski Novi ne samo da je bio spriječen dovoz oružja i druge vojne opreme, nego i neophodnih prehrambenih proizvoda za potrebe vojske NDH i pučanstva na području Velike župe. Time su u posebno težak položaj dovedene brojne izbjeglice i prognanici koji su najvećim dijelom bili smješteni u Bihaću, Cazinu i Bosanskoj Krupi.[729]

---

[726] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 222, Broj: Taj. 122/1941, od 7. studenog 1941.
[727] Isto, dok. br. 143, Izvješće Prvog domobranskog zbora o borbama na teritoriji zapadne Bosne u siječnju 1942.
[728] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 206a, taj. 939/III-42, od 17. rujna 1942.
[729] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 76, Taj. broj: 911/42.

Osim željezničkog, i cestovni promet u Velikoj župi se odvijao vrlo otežano. Gotovo svi značajniji prometni pravci bili su svakodnevno izloženi partizanskim napadima. U kotaru Bihać, prema izvješću Kotarske oblasti za kolovoz 1942. g. kaže se da su jedini slobodni putni pravci na području Velike župe bili od Bihaća preko Izačića i Ličkog Petrovog Sela do Rakovice, zatim od Bihaća preko Ostrošca do Cazina i otuda do Velike Kladuše i Bosanske Krupe te iz Cazina preko Pištalina do Otoke. Sve druge cestovne veze su uslijed partizanskih djelovanja bile u prekidu.[730]

Prometne prilike u Velikoj župi Krbava i Psat dodatno su otežane partizanskim zauzimanjem Velike župe početkom studenoga 1942. g. Tijekom tih borbi potpuno ili djelomično su bile uništene brojne prometnice i mostovi preko rijeke Une što je još više prometno izoliralo cijelu Veliku župu. U ovom je razdoblju jedina prometna komunikacija Bihaća s ostatkom Velike župe i NDH bila cesta preko Grabeža i Velikog Radića za Bosansku Krupu.

Od važnijih županijskih mostova porušeni su bili most na državnom putu Bihać – Bosanska Krupa, na tzv. Crnom jezeru nedaleko od Bosanske Krupe, željeznički most na rijeci Uni, nedaleko od željezničke postaje Grmuša te most na Uni koji je vodio za Cazin kod Ostrošca. Zbog rušenja ovih mostova bio je obustavljen promet državnom cestom Bihać – Bosanska Krupa, ali i cestom Bihać – Ostrožac – Cazin.

Željeznička pruga, nakon što su se partizani povukli iz Bihaća krajem siječnja 1943. g., bila je prilično neoštećena, posebno od Bihaća do željezničke postaje Grmuše. Od ove željezničke postaje pruga je bila uništena u duljini od 600 metara. Također, pri povlačenju s područja Velike župe partizanske postrojbe su porušile i željeznički most na Uni, nedaleko od željezničke postaje Grmuše, kao i most na Uni koji je vodio za Cazin kod Ostrošca. Promet prema kotaru Bosanski Petrovac odvijao se državnom cestom i to uglavnom za vojne potrebe i vojnim samovoznim kolima.[731]

Zauzimanjem Bihaća 4. studenoga 1942. g. novouspostavljena partizanska vlast je pokušala staviti u funkciju željezničku prugu Bosanski Novi – Bihać – Knin, poznatu kao Unska pruga. Naredbom Komande mjesta vraćen je određeni broj bivših željezničkih radnika na posao, čime je bio obnovljen rad željezničke postaje i ložionice u Bihaću. Željeznički vozni park u studenom 1942. g. sastojao se od samo jednih službenih i poštanskih kola, 5 putničkih vagona treće klase, 26 zatvorenih i 35 otvorenih teretnih vagona s visokim stranicama, 8 otvorenih teretnih vagona s niskim stranicama, 2 lokomotive i 1 dresine.[732]

---

[730] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, T. broj: 498/42, od 1. rujna 1942.
[731] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17.
[732] Bihaćka republika, *Zbornik članaka*, knjiga 1, Bihać, 1965, str. 677.

Zbog nedostatka nafte za dresinu, lokomotiva s jednim do dva vagona, prebacivala je svako jutro materijal i odvozila radnike na posao na Unsku prugu. Osim na ovoj pruzi radnici su bili angažirani na osposobljavanju željezničkog mosta za pješački i prijelaz ručnom dresinom nedaleko od željezničke postaje Cazin – Srbljani u pravcu Bosanske Krupe. Od 7. prosinca 1942. g. ponovno je bio pušten promet na dijelu pruge Bihać – Bosanska Krupa i to od željezničke postaje Bihać do željezničke postaje Cazin-Srbljani.

Vlak je sa željezničke postaje Cazin-Srbljani polazio u 9.30 sati, a iz Bihaća se vraćao u 14.30 sati. Cijena karte u jednom pravcu iznosila je 6 dinara po osobi, a mogla se platiti i u naturi. U Bihaću karte za vožnju su prodavane na željezničkoj postaji, a na postaji Cazin-Srbljani u „G“ vagonu jer je zgrada željezničke postaje bila spaljena. Putne karte za vlak su bile izrađene od običnih blokova (priznanica) i numerirane, a na njima je bio pečat na kojem je pisalo „Partizanske železnice – stanica Bihać“.[733] Željeznički prijevoz na relaciji Bihać – Bosanska Krupa – Bihać posebno je pogodovao seljacima koji su ponedjeljkom iz okolnih mjesta dolazili na sajam u Bihać.

Na pruzi standardnog kolosijeka Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi nalazile su se željezničke postaje: Bosanski Novi, Vidorija, Rudice, Blatna, Otoka, Bosanska Krupa, Grmuša, Cazin-Srbljani i Bihać. Od Bihaća do željezničkog mosta na Uni, koji je bio 1,5 kilometara udaljen iza željezničke postaje Grmuše, bilo je oko 21 kilometra neoštećene željezničke pruge. Vlak se mogao kretati do ovog mosta koji je bio oštećen miniranjem. Nešto kasnije most je bio djelomično saniran tako da su preko njega mogli prolaziti samo pješaci s jedne na drugu obalu rijeke Une. Nije uspio pokušaj partizana da djelomično osposobe i željezničku prugu Bihać – Knin.

Nakon ponovne uspostave vlasti NDH i dolaska njemačkih postrojbi u Veliku župu Krbava i Psat, krajem siječnja 1943. g. godine dolazi do postupne normalizacije željezničkog i cestovnog prometa. U svibnju 1943. g. obnovljena je i ponovno u promet puštena željeznička pruga Bosanski Novi – Bihać. Saznajemo to iz dopisa državnog tajnika Ministarstva prometa i javnih radova NDH od 8. svibnja 1943. g. u kojem se kaže:

„Savezno sa dopisom Ministarstva prometa broj Taj. 129/43 priobćujemo, da po ovom predmetu dolazi kod nas u obzir pruga Bosanski Novi – Bihać. Radovi na popravljanju te pruge su pri završetku. Sad se još radi na završnim radovima oko popravke mosta na Uni kod Grmuše. Prema izvješću povjerenstva, kojeg je uputilo na tu

[733] Isto.

prugu Ravnateljstvo Zagreb, da uredi sve potrebno glede uspostave prometa, promet će se ponovno uspostaviti po svoj prilici oko 15. svibnja.“[734]

Osim željezničke pruge Bosanski Novi – Bihać, Nijemci su tražili i nastavak gradnje pruge Bihać – Knin. Potvrđuje to i dopis Transport – Komandature u Zagrebu upućen Glavnom ravnateljstvu javnih radova – Odsjeku za gradnju željeznica od 19. lipnja 1943. g. u kojem se traži početak gradnje pruge Bihać – Knin i njezino što žurnije dovršenje.[735] Pruga je bila potrebna kako zbog opskrbe njemačkih oružanih snaga u prostoru oko Knina, tako i za prijevoz boksitne rudače iz okoline Drniša.[736]

U ovom razdoblju cjelokupni promet za Dalmaciju odvijao se preko Bihaća. Za to je korištena željeznička pruga Bosanski Novi – Bihać, a dalje iz Bihaća cesta Bihać – Donji Lapac – Gračac – Knin i dalje za Dalmaciju.[737] Potvrđuje to i tjedno izvješće Velike župe Krbava i Psat od 22. listopada 1943. g. u kojem se kaže:

„Raspoloženje naroda obzirom na vanjsku situaciju jeste dobro. Narod se jedino boji da bi Bihać mogao biti bombardiran od strane neprijateljskih zrakoplova, obzirom da je Bihać vrlo važna točka za njemačku vojsku, pogotovo jer sav promet za Dalmaciju ide sada preko Bihaća, tj. do Bihaća željeznicom, a dalje cestom – auto kolonama preko Donjeg Lapca, Gračaca i Knina za Dalmaciju.“[738]

Osim partizanskih napada i povremenih angloameričkih bombardiranja, prometovanje cestom od Bihaća prema Dalmaciji otežavala je i činjenica da je veći dio ove ceste prolazio planinskim područjem. To je otežavalo promet, posebno u zimskom dijelu godine zbog velikih snježnih nanosa.[739] Zbog svega toga Nijemci su uvijek ustrojavali što veće kolone između 70 i 150 vozila koje su upućivane iz Bihaća k Dalmaciji. U pratnji tih vozila nalazila su se oklopna i naoružana vozila koja su trebala štititi kolone od eventualnih partizanskih napada.[740]

Iako dobro osiguravana od njemačkih i vojnih snaga NDH, željeznička pruga Bosanski Novi – Bihać i dalje je bila česta meta partizanskih napada. Ovi napadi su pojačani nakon što su 25. listopada 1943. g. njemačke postrojbe napustile Bosanski Petrovac. Tako su već 1. studenoga 1943. g. krajiški partizani postavili eksploziv na željezničku prugu Bosanski Novi – Bihać

[734] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 206b, dok. br. 5.
[735] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 206a, Br. 1020/43.
[736] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 206a, Dopis Glavnog ravnateljstva za promet, od 28. lipnja 1943.
[737] Više o ovom vidjeti: Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012, str. 584.-597.
[738] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, dok. br. 58, Broj: Taj. 1132/43.
[739] HDA, MOK, Broj: 1988/1944.
[740] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu,* Zagreb, 2012., str. 589.

kod mjesta Blatne, kotar Bosanska Krupa. Od postavljene eksplozivne naprave u vlaku koji se tog dana kretao na ovoj pruzi poginulo je 9 pružnih radnika, 5 građana, 2 domobrana, 1 njemački vojnik.[741]

Osim toga, željeznički i cestovni promet u Velikoj župi Krbava i Psat bio je ugrožen i angloameričkim bombardiranjima, posebno tijekom 1944. i početkom 1945. g. U nemogućnosti da se neophodno streljivo, vojna oprema i određene vrste prehrambenih proizvoda dostave u Veliku župu kopnenim prometom, za te potrebe korištene su i zračne snage vojske NDH. Teške prometne prilike potrajale su sve do svršetka rata kad je otpočela izgradnja novih i modernizacija već postojećih cestovnih i željezničkih pravca u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

Osim teških željezničkih i cestovnih prometnih veza Velika župa Krbava i Psat se u razdoblju od 1941. do 1945. g. suočavala i s problemima u funkcioniranju brzojavnog i brzoglasnog prometa, odnosno poštanskih veza. U izvješću Ministarstva prometa i javnih radova NDH od 25. kolovoza 1941. g. kaže se da je zbog sabotaže četničko-komunističkih ustanika na području pošta, brzojava i brzoglasa Ravnateljstva Zagreb u razdoblju od 15. kolovoza do 25. kolovoza 1941. g. brzoglasna linija Zagreb – Bihać – Knin – Šibenik prekinuta, a na potezu od Bihaća do Drvara još od 27. srpnja 1941. g. Brzojavna linija 4922 Donji Lapac – Kulen Vakuf bila je prekinuta krajem srpnja 1941. g.[742] Ova linija je bila u prekidu tijekom cijelog kolovoza 1941. g.[743] U izvješću Redarstvenog ravnateljstva u Bihaću od 21. kolovoza 1941. g. kaže se sljedeće:

„Već više tjedana, uslijed poznate pobune Vlaha nema ovo Ravnateljstvo nikakve veze s kotarskim oblastima: Bosansko Grahovo i Donji Lapac te kotarskim ispostavama Drvar i Kulen Vakuf. Nakon prekida od 14 dana uspjelo se je uspostaviti telefonska veza s kotarskim oblastima Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa, no ta veza nije nikako sigurna jer četnici napadaju na telefonsku prugu prema Petrovcu i to najviše između Ripča i Gorijevca, te između Lipe i Vrtoča i Vrtoča i Petrovca na Medenom polju.“[744]

Ustanici su sve češće izvodili diverzije i na području Cazinskog kotara uništavajući brzojavne stupove. Tako je Kotarska oblast Cazin izvijestila Župsku redarstvenu oblast u Bihaću da su, 26. i 27. studenoga 1941. g., između 24.00 i 01.00 sat „komunističko-četničke bande izvršile rušenje 27 komada stupova te pokidali izolatore i onemogućili brzoglasni

[741] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217., Broj: Taj. 1185/43, od 12. studenoga 1943.
[742] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom IV, knjiga 1, Borbe u Bosni i Hercegovini, dok. br. 281.
[743] Isto, dok. br. 289.
[744] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, Pr. broj: 113/1941.

razgovor s Velikom Kladušom“.[745] Ovo se dogodilo, stoji u ovom izvješću, između 45. i 46. kilometra puta Mala Kladuša – Velika Kladuša.

Prema izvješću Ministarstva prometa i javnih radova NDH od 20. rujna 1941. g., od mjeseca srpnja 1941. g. u prekidu su bile linije: 1237, 3493, 4922 na potezu Donji Lapac – Srb – Udbina – Donji Lapac – Kulen Vakuf dok su od kolovoza 1941. g. u prekidu bile linije: 1214, 3089. 1321, 4922 na potezu Korenica – Bunić, Bihać – Drvar, Sitnica – Ključ – Bosanski Petrovac – Knin, Ripač – Krnjeuša – Bosanski Petrovac – Kulen Vakuf, a u drugoj polovici rujna 1941. g. nastali su prekidi na liniji Ključ – Bosanski Petrovac.[746]

Ugrožavanjem željezničkog i cestovnog prometa od strane četničko-komunističkih ustanika, odnosno partizana na području Velike župe Krbava i Psat u pitanje je bio doveden i poštanski promet. Potvrđuje to i izvješće Župske redarstvene oblasti u Bihaću od 17. listopada 1942. g. u kojem se kaže:

„Pošta se je od 20. lipnja 1942. dopremala krilašima, a prva pošta nakon tog vremena, koja je došla kolima od Bosanskog Novog preko Otoke bila je 15. listopada 1942. godine. Prijenos pošte ovim putem nije bio siguran jer su partizani ugrožavali prometnicu od Otoke do Bosanskog Novog. Brzojavne i brzoglasne veze funkcionirale su samo unutar područja Velike župe Krbava i Psat dok s ostalim područjima NDH nisu bile u funkciji.“[747]

Problemi u normalnom odvijanju poštanskog, brzojavnog i brzoglasnog prometa nastavili su se i u sljedećem razdoblju. Posebno je teško stanje nastupilo nakon njemačkih bombardiranja krajem 1943. g., a još više angloameričkih bombardiranja tijekom 1944. g. i početkom 1945. g. kad je uništen najveći dio brzojavne i brzoglasne infrastrukture na području Velike župe Krbava i Psat.

[745] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 152II, Broj 906/41, od 29. studenoga 1941.
[746] Isto, dok. br. 323.
[747] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 76, Taj. broj: 911/42.

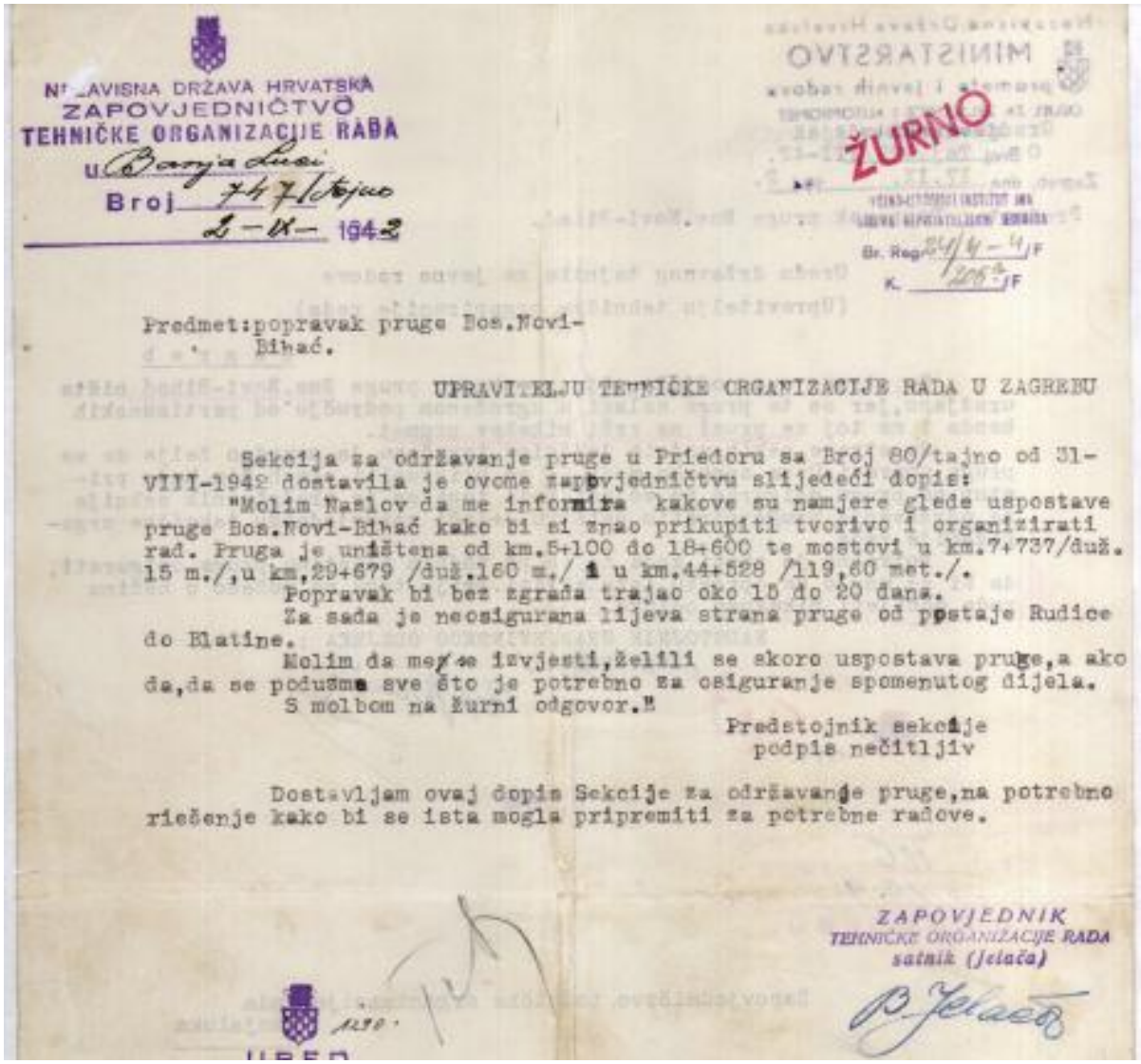

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
ZAPOVJEDNIČTVO
TEHNIČKE ORGANIZACIJE RADA
u Banja Luci
Broj 747/tajno
2-IX-1942

MINISTARSTVO

ŽURNO

Br. Reg. 24/4-4/F
K. 205/F

Predmet: popravak pruge Bos.Novi-Bihać.

UPRAVITELJU TEHNIČKE ORGANIZACIJE RADA U ZAGREBU

Sekcija za održavanje pruge u Prijedoru sa Broj 80/tajno od 31-VIII-1942 dostavila je ovome zapovjedničtvu slijedeći dopis:

"Molim Naslov da me informira kakove su namjere glede uspostave pruge Bos.Novi-Bihać kako bi si znao prikupiti tvorivo i organizirati rad. Pruga je uništena od km.5+100 do 18+600 te mostovi u km.7+737/duž. 15 m./,u km.29+679 /duž.160 m./ i u km.44+528 /119,60 met./.

Popravak bi bez zgrada trajao oko 15 do 20 dana.

Za sada je neosigurana lijeva strana pruge od postaje Rudice do Klatine.

Molim da me se izvjesti,želili se skoro uspostava pruge,a ako da,da se poduzme sve što je potrebno za osiguranje spomenutog dijela.

S molbom na žurni odgovor."

Predstojnik sekcije
potpis nečitljiv

Dostavljam ovaj dopis Sekcije za održavanje pruge,na potrebno riešenje kako bi se ista mogla pripremiti za potrebne radove.

ZAPOVJEDNIK
TEHNIČKE ORGANIZACIJE RADA
satnik (Jelača)

Ilustracija 15. Zbog velikog prometnog značenja željeznička pruga Bosanski Novi – Bihać bila je česta meta partizanskih diverzija što je zahtjevalo i njezinu čestu popravku
(Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 250a, dok. br. 24)

Prosvjetne prilike u Velikoj župi

Uz gospodarsko-socijalne prilike za bihaćko-cazinsko područje značajan problem predstavljala je velika nepismenost pučanstva. Prosječna nepismenost u Kraljevini Jugoslaviji 1931. g. bila je 44,6%, od toga na području Vrbaske banovine, kojoj je pripadalo i ovo područje, iznosila je 70%, a u nekim srezovima i preko 80%.[748]

Nepismenost pučanstva u Cazinskoj krajini bila je jedna od najvećih u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Ukupan broj nepismenih muškaraca iznosio je 11075 ili 73,1%, a žena 14385 ili 97,1%, što je ukupno iznosilo 25460 ili 84,9% nepismenih osoba u cazinskom srezu.[749] Vrlo mali postotak djece školskog uzrasta išao je u školu dok su starije osobe gotovo sve bile nepismene. Školski srez Bihać, koji je administrativno obuhvaćao srezove Bihać, Bosanska Krupa i Cazin, uoči rata imao je 33 osnovne škole sa 70 odjeljenja, 2 dječja vrtića, 69 učitelja i 3884 učenika. Jedna škola je dolazila na 3589 stanovnika, a najveći broj nepismene djece bio je u Vrbaskoj banovini.[750]

Nakon utemeljenja Velike župe Krbava i Psat na području kotara Bihać djelovale su 23 pučke škole, jedna realna gimnazija, jedna ženska građanska škola, jedna državna stručna škola, jedna niža islamska vjerska škola (Medresa) i jedna produžena muška stručna škola. Djelovale su dvije pučke državne škole i jedna posebna koju su bile organizirale časne sestre reda „Dragocjene Krvi Kristove“ u Bihaću. Sve su imale 23 odjela s ukupno 1136 učenika.

Tabela 2. Brojno stanje odjeljenja i učenika Državnih pučkih škola na području kotara Bihać 1942./1943. (Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8.)

Selo	**Broj odjeljenja**	**Broj učenika**
Vrtoče	2	156
Ripač	4	223
Lipa	1	78
Izačić	1	67
Vrsta	1	87
Pritoka	2	194
Baljevac	2	97

[748] Dušan Lukač, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Beograd, 1967., str. 12.
[749] Definitivni rezultati popisa pučanstva od 31. ožujka 1931., knjiga 3, Beograd, 1938., str. 114.
[750] Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, svezak 3, dio 7, 8, 9, 1927.-1928., Zagreb, 1927., str. 384.; Almanah Kraljevine Jugoslavije, 4 jubilarni svezak, 1929.-1931., Zagreb, 1931., str. 401.-410.; M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo, 1984., str. 73.; Đorđe Pejanović, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1953., str. 325.

Skočaj	3	165
Zavalje	2	134
Grmuša	1	40
Doljani	1	49
Založje	1	68
Hrgar	1	52
Klišević	1	75
Maljevac	1	65
Gornja Gata	1	83
Gata Rujnica	2	164
Loskun	1	24

U cijelom kotaru Bihać bilo je 60 odjeljenja s 3453 učenika. Početkom 1942. g. djelovalo je svega 11 škola, od toga tri u gradu Bihaću, a ostale u selima Skočaju, Zavalju, Baljevcu, Ličkom Petrovom Selu, Vagancu, Izačiću, Vrsti i Založju.[751]

Na prosvjetne prilike u Velikoj župi Krbava i Psat posebno je loše djelovao četničko-komunistički ustanak u srpnju 1941. g. kad su mnoge škole u Velikoj Župi morale obustaviti rad. O prosvjetnim prilikama u Velikoj župi u ovom razdoblju župski izvjestitelj Idriz Delić u svom izvješću od 27. kolovoza 1942. g. kaže:

„Četničko-partizanski ustanak prošle godine imao je svoje početke na području ove župe i to u kotarevima nastanjenim isključivo pučanstvom grko-istočnjaka. Ustanak je odmah zahvatio cijeli petrovački kotar osim samog mjesta Bosanski Petrovac, te grahovski, korenički, donjolapački i bosanko- krupski kotar tako da je ova župa odmah još u početku ustanka bila odsječena od ovih kotareva, jedino je održavala još vezu sa mjestima Bosanska Krupa i Bosanski Petrovac i to preko Bravskog i Prijedora.

Četničko-partizanski banditi pristupili su odmah pljački i ubijanju dobroćudnog hrvatskog pučanstva, te rušenju i paljenju njihovih domova, a također i škola u njihovim mjestima odnoseći prozore, vrata i ostali namještaj u šume. Povodom ovog četničko-partizanskog ustanka sve škole na području spomenutih kotareva prestale su raditi.“[752]

U ovakvim okolnostima od 83 pučke škole, koliko ih je bilo na području Velike župe Krbava i Psat, nesmetano je radilo svega 9 škola, 13 škola je radilo uz izvjesne prekide, dok ostale

[751] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8, Izvješće župskog školskog izvjestitelja Idriza Delića od 27. kolovoza 1942. godine.
[752] Isto.

pučke škole nisu radile. Razlog zbog čega je tako mali broj škola radio na području Velike župe bio je, pored četničko-komunističkog ustanka, i pozivanje učitelja i nastavnika na vojne vježbe te zauzimanje školskih prostorija od talijanske i hrvatske, a kasnije i njemačke vojske.

U Bihaćkom kotaru bez većih poteškoća i prekida u radu radilo je svega 5 škola, a povremeno 6 škola. Tako se u izvješću Kotarske oblasti u Bihaću od 1. rujna 1942. g. o prosvjetnim prilikama ovog Kotara kaže:

„Od 23 škole s obukom su počele samo pučke škole u Skočaju, Vrsti i Izačiću, te privatna škola časnih sestara u Bihaću. Nakon što budu popravljene s radom su trebale početi i pučke škole u Zavalju i Vagancu. Ostale škole nisu mogle početi s radom jer su bile dijelom u rukama partizana, a u nekim se nalazi vojska NDH. Na kulturno-prosvjetnom planu, uslijed postojećih ratnih prilika, nije se ništa radilo. Jedino je aktivno djelovala Ustaška muška i ženska mladež i to posebno u bihaćkim selima Kraljama, Skočaju i Baljevcu.“[753]

Prema navedenom izvješću, Državna realna gimnazija u Bihaću imala je 9 odjeljenja i 350 učenika dok je prije rata imala 16 odjeljenja i 750 učenika. Razloge ovakvog smanjenja broja učenika kotarske i župske vlasti su prepisivale četničko-komunističkom ustanku, ukidanju dva konvikta (đačka doma) „Gajretovog“ i „Prosvjetnog“ i iseljavanju pravoslavnog pučanstva iz kotara Bihać čija su djeca činila apsolutnu većinu u ovoj gimnaziji. Nastavne prilike u bihaćkoj gimnaziji bile su vrlo nepovoljne jer zgrada u kojoj je bila smještena gimnazija nije odgovarala pedagoško-higijenskim uvjetima, a s druge strane većina nastavnika i profesora bila je pozvana u vojnu službu zbog čega se nastavni proces izvodio u skraćenom obliku. I pored navedenih problema, u školskoj 1941./1942. godini svi učenici su završili školsku godinu na vrijeme.

Osim gimnazije, redovna nastava u Bihaću izvodila se još u pučkoj školi časnih sestra reda „Dragocjene Krvi Isusove“ koje su nastavu izvodile u svom samostanu „Sv. Josipa“. Među Bišćanima ovaj samostan je poznatom pod nazivom „Kloster“. Od ostalih bihaćkih škola redovita nastava se odvijala u državnim mješovitim pučkim školama u Skočaju, Baljevcu, Vagancu i Izačiću. U ostalim školama nije bilo moguće izvoditi nastavni proces jer su iste bile zauzete i služile su za svakodnevne vojne potrebe.[754]

Iz svega navedenog može se zaključiti kako su prosvjetne prilike u Bihaćkom kotaru bile vrlo nepovoljne. Bilo je neophodno otvoriti više pučkih škola i to, prije svega, u selima Kamenici, Klokotu, Brekovici i Golubiću te sagraditi državnu zgradu u Izačiću i Vrsti. Bihaću

[753] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, T. broj: 498/42, Mjesečno izvješće Kotarske oblasti u Bihaću za mjesec kolovoz 1942. godine.
[754] Isto.

i Velikoj župi bila je potrebna i stručna muška zanatska škola u kojoj bi se stjecala neophodna znanja iz različitih vrsta zanata. Osim toga, sve su školske zgrade pučkih škola Bihaćkog kotara bile u lošem građevinskom stanju pa je bilo neophodno izdvojiti značajna sredstva da se iste obnove i time omogući nesmetano odvijanje nastavnog procesa u njima.

Prije početka ratnih djelovanja u travnju 1941. g. u kotaru Cazin je bilo 19 pučkih škola s 30 odjeljenja i 2011 učenika. U Cazinu su radile Državna građanska škola i Seljačko-gospodarska škola dok je u Maloj Kladuši škola bila tek izgrađena, a učenici još nisu bili upisani.[755]

Tabela 3. Brojno stanje odjeljenja i učenika Državnih pučkih škola na području kotara Cazin 1942./1943. (Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8.)

Mjesto	Broj odjeljenja	Broj učenika
Cazin	4	250
Velika Kladuša	3	191
Vrnograč	2	98
Gornja Koprivna	1	63
Pećigrad	2	143
Ostrožac	1	73
Stijena	1	139
Šturlić	1	98
Todorovo	1	105
Ćoralići	1	80
Pištaline	1	60
Glinica	2	112
Bojna	1	95
Vidovska	1	75

Nakon četničko–komunističkog ustanka i ratnih djelovanja, u kotaru Cazin uništeno je najmanje škola u odnosu na ostale dijelove Velike župe Krbava i Psat. Zgrade pučkih škola bile su razrušene u selima Glinici, Tržačkim Raštelima, Bojni i Vidovskoj. Redovito odvijanje nastave bilo je uvjetovano nedostatkom nastavničkog kadra koji je bio pozvan na vojnu vježbu. Tijekom školske 1941./1942. godine redovita nastava se održavala u pučkim školama

[755] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8.

u Gornjoj Koprivni, Todorovu, Ćoralićima i Stijeni. Škole u Cazinu, Ostrošcu, Pjanićima i Pećigradu povremeno su prekidale nastavu kako zbog useljavanja domobrana i milicajaca u školske zgrade tako i zbog odlaska nastavnika na vojne vježbe. Ostale pučke škole, kao i Seljačko-gospodarska škola u Cazinu nisu radile.[756]

Školsku zgradu u Velikoj Kladuši dosta je oštetila talijanska vojska. Dodatna oštećenja dogodila su se i prilikom upada partizana u Veliku Kladušu u veljači 1942. g. Zbog svega toga bilo je neophodno izvršiti popravak školskih objekata i nabaviti potreban školski namještaj. Od preostalih petnaest pučkih škola na području Velike Kladuše, devet je bilo smješteno u državnim zgradama dok je šest pučkih škola bilo smješteno u iznajmljenim zgradama Vakufskog povjerenstva u Cazinu. Za njihov smještaj plaćala se najamnina. Međutim, ove zgrade nisu zadovoljavale potrebite pedagoško-higijenske propise jer su građene za potrebe mekteba, a ne pučkih škola. Zbog toga je bilo neophodno što žurnije pristupiti izgradnji novih državnih zgrada za smještaj ovih pučkih škola u Velikoj Kladuši.[757]

Pismenost pučanstva u Cazinskom kotaru bila je na vrlo niskom stupnju. Zbog toga je i ovdje bilo neophodno organizirati analfabetske tečajeve. U ovom Kotaru prosvjetne prilike su bile najlošije u odnosu na sve ostale dijelove Velike župe Krbava i Psat. Jedan od uzroka takvoga stanja bio je i u tome što se pitanju školskog odgoja i obrazovanja u Cazinskom kraju i u prošlosti poklanjala vrlo mala pozornost.

Na području kotara Bosanska Krupa prije početka Travanjskog rata 1941. g. radilo je dvadeset i pet pučkih škola, jedna stručna ženska škola i tek osnovana Seljačko-gospodarska škola.

Tabela 4. Brojno stanje odjeljenja i učenika Državnih pučkih škola na području kotara Bosanska Krupa 1942./1943. (Izvor: Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8.)

Mjesto	**Broj odjeljenja**	**Broj učenika**
Bosanska Krupa	10	1466
Dobro Selo	2	124
Srpska Jesenica	2	135
Veliki Radić	1	72
Velika Rujiška	1	144
Mala Rujiška	1	94
Hašani	2	151

[756] Isto.
[757] Isto.

Buševići	1	111
Stabandža	1	87
Pučenik	1	113
Dubovik	1	135
Veliki Badić	1	83
Muslimanska Jasenica	1	97
Perna	1	103
Suvaja	1	112
Ivanjska	1	97
Banjani	1	71
Vranjska Mosura	1	65
Benakovac	1	60
Blatna	1	72
Zborište	1	101
Dubovik II	1	tek osnovano

Sve ove pučke škole, osim prve tri, bile su smještene na području pod partizanskom kontrolom. Odvijanje nastavnog procesa na ovom području nije bilo moguće zbog ratnih djelovanja.[758]

Pod kontrolom vlasti Velike župe Krbava i Psat u kotaru Bosanska Krupa nalazila su se mjesta Bosanska Krupa, Otoka i jedan dio općine Bužim. U Kotaru su radile četiri pučke škole i to dvije u Bosanskoj Krupi (bez ikakvog školskog namještaja), jedna škola u Otoci i jedna u Bužimu. Pučke škole u Bosanskoj Krupi i Otoci redovito su radile do partizanskih upada, nakon čega su škole opljačkane, a neki nastavnici i ubijeni. Za veći dio bosansko-krupskog kotara vlasti Velike župe Krbava i Psat nisu imale uvida jer nisu bile pod vojnom kontrolom snaga NDH pa su zbog toga i informacije o prosvjetnim prilikama bile nedostupne.

Kotar Bosanski Petrovac od listopada 1941. g. bio je prometno odsječen od ostatka Velike župe. Fizički pristup ovom Kotaru bio je jedino moguć uz pomoć talijanske vojske, ali je to bilo dosta rizično sa sigurnosnog aspekta.[759] Zbog toga župske vlasti nisu imale nikakvih službenih vijesti o prosvjetnim prilikama u ovom Kotaru.

[758] Isto.
[759] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 76, T. broj: 211/1942., od 23. ožujka 1942.,T. broj: 2441-I-A-1942, od 8. travnja 1942.

Prije četničko-komunističkog ustanka u ovom Kotaru radilo je šesnaest škola i to u Bosanskom Petrovcu, Bjelaju, Bukovači, Janjilima, Kestenovcu, Koluniću, Krnjeuši, Kulen Vakufu, Orašcu, Oštrelju, Prkosima, Risovcu, Skakavcu, Smoljanu, Vođenici i Velikom Očijevu. Pučke škole u mjestima gdje su živjeli muslimani zapalili su četničko-komunističkih ustanici. U mjestima gdje je živjelo pravoslavno pučanstvo školske zgrade su spalili ustaše i domobrani koji su na ovom području još tijekom 1941. g. vodili borbu protiv četničko-komunističkih ustanika, a kasnije partizanskih snaga.[760]

Gledano statistički, do 10. travnja 1941. g. na području koje je kasnije obuhvaćala Velika župa Krbava i Psat, osim kotara Bosanski Petrovac, bilo je ukupno 9500 učenika dok je krajem 1942. g. taj broj iznosio 5500 učenika. Od toga u pučkim školama je bilo oko 4500 učenika, a u gimnaziji, strukovnim školama i zabavištima oko 1000 učenika.[761]

Nakon što su partizani zauzeli Bihać i prostor Velike župe Krbava i Psat početkom studenog 1942. g. prosvjetne prilike su se znatno pogoršale. Tijekom borbi mnogobrojne školske zgrade, posebno u rubnim dijelovima Velike župe, bile su devastirane ili potpuno uništene s cjelokupnim školskim inventarom. Najbolje o tome svjedoči izvješće školske uprave Državne realne gimnazije u Bihaću upućeno Ministarstvu narodne prosvjete od 28. veljače 1943. g., nakon što su se partizani povukli iz Bihaća, a ponovno uspostavljena vlast NDH:

„Školska zgrada ostala je neznatno oštećena. Glavni dio štete odnosi se na zidove, prozore, prozorska stakla, podove i vrata. Krov zgrade i učionice u takvom su stanju da se zgrada može upotrijebiti. Za sada se zgradom služi njemačka vojska.(...) Školski inventar je uglavnom uništen. Ostalo je nešto klupa, ploča i katedra.(...) Nastavnička i učenička knjižnica u glavnom je uništena. Najveći dio knjiga je rastrgan i odnešen. Neznatni dio nastavničke biblioteke je ostao i taj je smješten na tavanu gimnazijske zgrade.(...) Upisnice su sve sačuvane, osim onih za prošlu i ovu godinu. Pismohrana je sva uništena, osim urudžbenog zapisnika.“[762]

Prema naredbi Ministarstva narodne prosvjete nakon odlaska partizana krajem siječnja 1943. g. dužnost ravnatelja Državne realne gimnazije u Bihaću preuzeo je fra Bosiljko Ljevar. Njegov prethodnik na ovoj dužnosti bio je profesor Ivo Vidović koji je poginuo tijekom njemačkog bombardiranja Bihaća u siječnju 1943. g. Nakon što su se njemački vojnici uselili u dosta devastiranu zgradu bihaćke gimnazije, nastavni proces je nastavljen u zgradi bihaćke Medrese. Tu je gimnazija bila smještena sve dok angloameričkim bombardiranjem tijekom 1944. g. zgrada bihaćke Medrese nije potpuno srušena.

[760] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 195II, dok. br. 8, Izvješće o prosvjetnim prilikama na području Velike Župe Krbava i Psat župskog prosvjetnog izvjestitelja Idriza Delića.
[761] Isto.
[762] HDA, Fond Gimnazija u Bihaću, Broj: 10/43, od 28. veljače 1943.

Nakon ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat, izvršen je novi upis učenika u Državnu realnu gimnaziju u Bihaću. U I. razred je upisano bilo 30, II. razred 11, III. razred 32, IV. razred 31, V. razred 11, VI. razred 10, VII. razred 3 i u VIII. razred 5 učenika.[763] Ovaj broj učenika bi bio i veći da je pučanstvo Bihaća bilo sigurno da će obuka u gimnaziji stvarno i otpočeti, zbog cjelokupnog ratnog stanja i straha od mogućih svakodnevnih angloameričkih bombardiranja.

Na osnovi izvješća Državne realne gimnazije u Bihaću upućenom Ministarstvu narodne prosvjete NDH od 10. svibnja 1943. g. saznajemo da je nastava u novoj školskoj godini prvo otpočela za učenike VIII. razreda i to 20. travnja 1943. g., a za učenike od I. do VII. razreda 8. svibnja 1943. g. Nastava se izvodila u zgradi bihaćke Medrese.[764]

U nastavi nisu bili zastupljeni svi nastavnim planom i programom predviđeni predmeti zbog nedostatka nastavničkog kadra. To se odnosilo na nastavne predmete: islamski vjeronauk, povijest, zemljopis, fiziku i matematiku. Nastavni proces iz drugih predmeta je izvođen, ali sa smanjenim brojem sati. Zbog ovakve situacije, ravnatelj bihaćke gimnazije fra Bosiljko Ljevar molio je Ministarstvo da bihaćkoj gimnaziji pored postojećeg nastavničkog kadra osigura nedostajući nastavni kadar.[765] Iz izvješća koje je ravnateljstvo gimnazije uputilo Odjelu za srednju nastavu Ministarstva narodne prosvjete NDH 19. srpnja 1943. g. saznajemo da je za ispit zrelosti pripremljeno 11 učenika te da je obuka u VIII. razredu bila završena 15. srpnja 1943. g.[766]

U školskoj godini 1943./1944. nastavni proces u Gimnaziji je često bio obustavljan, prije svega zbog učestalih bombardiranja Bihaća od angloameričkih zračnih snaga. Takve prosvjetne prilike zadržat će se na području Velike župe Krbava i Psat sve do završetka rata.

[763] Isto.
[764] HDA, Gimnazija Bihać, Broj 157.
[765] Isto.
[766] HDA, Gimnazija Bihać, Broj 360/43.

XVIII.
„RASPOLOŽENJE NARODA S OBZIROM NA VANJSKE I UNUTARNJE PRILIKE I DOGAĐAJE“

Veliki broj podataka koji su korišteni u izradi ovog doktorskog rada pronađeni su u tjednim i dvotjednim izvješćima Velike župe Krbava i Psat, kotarskih oblasti u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Petrovcu i Cazinu. Također, veliki doprinos u pisanju ovog rada dala su i izvješća zapovjedništva Vrbaskog divizijskog područja, 3. oružničke pukovnije i 11. pješačke pukovnije vojske NDH. U njima se pratilo djelovanje partizana, četnika, sigurnosno i političko stanje na području Velike župe Krbava i Psat i njenih kotara, gospodarske i socijalne prilike pučanstva, odnosi između vlasti NDH i talijanskih te njemačkih vojnih vlasti.

Prva rubrika u tim izvješćima nosila je naziv „Raspoloženje naroda“, odnosno u župskim i vojnim izvješćima „Raspoloženje naroda obzirom na vanjske i unutarnje prilike i događaje“. U ovom će se poglavlju, koristeći spomenuta župska izvješća, kao i druge izvore, nastojati prikazati „raspoloženje naroda“ u Velikoj župi Krbava i Psat od travnja 1941. g. do povlačenja uprave NDH iz Velike župe.

Većina pravoslavnog pučanstva u Bosni i Hercegovini, pa tako i u Bosanskoj krajini, su na NDH gledali oportuno i s velikim nepovjerenjem u odnosu na prethodnu jugoslavensku državu. Upravo je to bio jedan od značajnih razloga zbog kojih je u srpnju 1941. g. pokrenut četničko-komunistički ustanak protiv civilnih i vojnih vlasti NDH. Naravno, nedvojbeno je i to da je razlog pokretanja ovog ustanka, a potom i pristupanje pravoslavaca u partizanske redove bilo i nasilje koje je nad njima vršila vlast NDH odmah nakon njezinog proglašenja 10. travnja 1941. g. Zbog svega toga vlasti NDH su partizane pod vodstvom komunista smatrali protudržavnim elementima koje treba uništiti.[767]

Za razliku od pravoslavaca, katolici i muslimani u Bosni i Hercegovini, pa tako i u Bosanskoj krajini su u velikoj većini prihvatili civilne i vojne vlasti NDH i aktivno se u njih uključivali. Potvrđuje to i izvješće Zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 8. kolovoza 1941. g. u kojem se govoreći o „raspoloženju naroda“ kaže:

„Raspoloženje hrvatskog dijela pučanstva je vrlo dobro. Narod sa mnogo vjere i povjerenja gleda na konsolidaciju prilika u državi i to naročito radnički element, koji je sa mnogo oduševljenja primio poduzete mjere od strane Vlade za poboljšanje standarda radničkog života. Među katolicima i muslimanima ne osjeća se nikakvo trenje, već među istima vlada potpuna jednodušnost i kompaktnost.

[767] Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu*, Zagreb, 2012., str. 641.

„Srbi u posljednjih 10 dana oživjeli su s obzirom na pobunjeničku akciju četnika i komunista na području pukovnije. Opaža se negodovanje prema današnjem režimu, osobito od onog dana, kada su im internirani svećenici i počele im se rušiti crkve. Oni nerado gledaju postojanje i konsolidaciju NDH i to potvrđuju svojim prilaženjem na stranu četnika i komunista, koji su u posljednje vrijeme podigli pobunu protiv sadašnjeg političkog i socijalnog stanja u državi kao i protiv same države.“[768]

U izvješću Stožera Vrbaskog divizijskog područja od 24. listopada 1941. g., vezano za raspoloženje naroda, naglašeno je kako je raspoloženje Hrvata koji žive na području koje je pod vojnim ingerencijama ove divizije, a to je i prostor Velike župe Krbava i Psat, prema NDH i Poglavniku dobro te da „podnose strpljivo sve teškoće koje su nastale zbog pobunjeničkih akcija i općih ratnih prilika, kao i da u mjestima koja su ugrožena od pobunjenika dolazi do izražaja strah pučanstva u toj mjeri da se mnoge obitelji sele u sigurnija mjesta“.[769]

Prema istom izvješću raspoloženje pravoslavnog pučanstva (grko-istočnjaka) prema NDH i njenom vodstvu nije povoljno jer ih je „veliki broj poubijan, opljačkan i odveden u razne logore te im se ne priznaje vjera, niti uživaju potpuna građanska prava“.[770] U ovom razdoblju, a nakon proglasa Poglavnika od 3. listopada 1941. g., kojim se pozivaju sve osobe koje su iz raznih razloga napustile svoje domove da se mogu nesmetano u njih vratiti, veći dio pravoslavnog pučanstva, prije svega žene i djeca, počeo se vraćati svojim domovima. To su bili oni pravoslavci koji su otišli u šume pod pritiskom pobunjenika ili iz straha od ustaša. Kod onog dijela pravoslavnog pučanstva koje nije bilo odbjeglo u šumu, zapažen je veći prelazak na katoličku, a znatno manji na muslimansku vjeru.

Za razliku od katoličkog i pravoslavnog pučanstva, Židovi su se držali potpuno povučeno, ne dajući nikakvog povoda za postupke protiv njih, ali su „bez sumnje potajno simpatizirali s pobunjenicima i očekivali pobjedu Sovjetske Unije“, navodi se u izvješću Stožera Vrbaskog divizijskog područja sa sjedištem u Banja Luci od 24. listopada 1941. g.

Tijekom 1942. g. u izvješćima civilnih i vojnih vlasti NDH, posebno izvješćima Velike župe Krbava i Psat, govori se o raspoloženju naroda s obzirom na opće prilike u Velikoj župi, s obzirom na suradnju s talijanskom vojnom vlašću i s obzirom na neprijateljsku promidžbu.

Tako se u župskom izvješću od 28. ožujka 1942. g. konstatira da je raspoloženje pučanstva u Velikoj župi dobro, ali da ga kvari nestašica mnogih važnih živežnih namirnica kao što su sol,

[768] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, Bosna i Hercegovina u NOB-i, tom IV, knjiga 1, dok. br. 250.
[769] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, Bosna i Hercegovina u NOB-i, tom IV, knjiga 2, dok. br. 118, O. Broj 773.
[770] Isto.

brašno, žito, mast, ulje, šećer, petrolej te odjeća i obuća. Nadalje se navodi da je ova nestašica posljedica „lakog i površnog shvaćanja državnih organa“ jer se ne događa prv put da, nakon prekida prometnih veza Zagreba s Velikom župom Krbava i Psat, roba koja je upućena za Veliku župu bila predisponirana za druge dijelove NDH. Zbog toga, naglašava se u izvješću, bez bolje opskrbe osnovnim životnim artiklima nije moguće jamčiti održavanje dobrog raspoloženja pučanstva.[771]

Osim oskudice u osnovnim živežnim namirnicama, na raspoloženje pučanstva značajno je utjecao strah od učestalih partizanskih napada i upada u dijelove Velike župe koji su bili u blizini područja pod partizanskom kontrolom. Partizanska promidžba nije imala značajnijeg utjecaja na raspoloženje katoličkog i muslimanskog pučanstva, za razliku od pravoslavnog pučanstva koje je uglavnom bilo u službi širenja te promidžbe. Tako se u izvješću Velike župe Krbava i Psat od 9. travnja 1942. g. kaže:

„Neprijateljska promidžba ni u kritičnoj nedjelji nije imala gotovo nikakvog učinka na naš narod. Narod u najširim slojevima vidi u partizanima svog najopasnijeg neprijatelja te prema njima zauzima odgovarajuće držanje, iako su oni razvijali svoju promidžbu pismenim putem osobito na području kotara Bosanska Krupa, gdje su nađena 3 komunistička letka kraj putova.“[772]

Kako su napadi krajiških, ličkih i kordunaških partizana tijekom 1942. g. sve više jačali na područje Velike župe Krbava i Psat, ugrožavajući njezinu opću sigurnost, na raspoloženje pučanstva u Velikoj župi utjecala je i aktivnost vojnih snaga NDH prema partizanima. U župskom izvješću od 28. travnja 1942. g. naglašava se: „Više je neraspoloženje u narodu radi slabe aktivnosti naše vojske protiv partizana, što bi moglo imati značajnih posljedica ukoliko neaktivnost vojske potraje jer bi se u narodu mogle stvoriti nepovoljne predodžbe o našoj vojnoj snazi, dotično snazi pobunjenika.“[773]

Posebno negativno na raspoloženje pučanstva Velike župe u ovom razdoblju utjecalo je partizansko zauzimanje mjesta Prijeboj u Koreničkom kotaru koje je bilo protumačeno u narodu kao jačanje partizana i njihovog pokreta kao i mogućnost da još više ugroze područje Velike župe. Osim toga, negativnom raspoloženju pučanstva doprinosile su i optužbe pojedinih vojnih oblasti protiv naoružanih civila i njihovi zahtjevi da im se to oružje oduzme, kao i nekažnjivo puštanje i vraćanje kućama pobunjenika. Naime, prema ovim povratnicima,

[771] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 172, dok. br. 6, V. T. Broj: 18/1942.
[772] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 243, dok. br. 39, V. T. Broj: 21/42.
[773] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 225, dok. br. 43, V. T. Broj: 39/42.

koji su bili isključivo pravoslavno pučanstvo, većina katoličkog i muslimanskog pučanstva nije imala povjerenja, bojeći se njihovih iznenadnih napada.[774]

Ovakvo raspoloženje naroda zadržalo se sve do partizanskog zauzimanja Velike župe početkom studenoga 1942. g. Tijekom egzodusa katoličkog i muslimanskog pučanstva, koji je nastupio tijekom ovog partizanskog zauzimanja, pojavilo se veliko nezadovoljstvo i ogorčenje izbjeglog pučanstva, posebno zbog postupanja ustaša. O tome se govori i u izvješću tajništva Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 20. studenoga 1942. g. gdje se, između ostalog, navodi:

„Iskazom ovog izbjeglog naroda, Bihać su napustile ustaše, a borbu do kraja su izdržali domobrani. Međutim, uslijed premoći neprijatelja nisu ga uspjeli spasiti. Bosanska Krupa je pored jake posade ustaša od njih bez borbe napuštena, pa ne samo to već je izdano naređenje da se i narod mora povući, ne dajući mu ni vremena da za put spremi najnužnije. Ko se nije ovom naređenju pokorio bio je ubijen, te je na taj način nekoliko ljudi pobijeno. Po povlačenju građanstva nastala je u mjestu pljačka.

Narod je ovakvim postupkom ustaša ogorčen te će tražiti da krivci za ovo nepotrebno opustošenje budu kažnjeni. Vlasti su pozvane da istragom utvrde krivce i dobiju stvarnu sliku ove grozote.“[775]

Nakon provedene vojne akcije „Weiss“, 29. siječnja 1943. g. njemačke i vojne snage NDH ponovno su uspostavile kontrolu nad Velikom župom Krbava i Psat. O dolasku njemačkih postrojbi u Bihać tog dana u izvješću Kotarske oblasti u Bihaću od 25. veljače kaže se da su 29. siječnja 1943. g. u 14.00 sati u Bihać prvo stigle njemačke trupe te da ih je građanstvo s oduševljenjem dočekalo.[776] Nakon dolaska njemačkih snaga i ponovne uspostave vlasti NDH nastavljeni su napadi partizanskih postrojbi na Veliku župu Krbava i Psat.

Dodatan strah kod pučanstva predstavljali su i mogući zračni napadi savezničkih snaga na područje Velike župe. Tako se u tjednom izvješću Velike župe od 22. listopada i 12. studenoga 1943. g. navodi da je raspoloženje naroda s obzirom na vanjsku situaciju dobro, ali da se narod jedino boji da bi Bihać mogli bombardirati neprijateljski zrakoplovi jer je Bihać postao vrlo važna točka za njemačku vojsku jer sav promet za Dalmaciju ide preko Bihaća.

Međutim, prema navedenim izvješćima, raspoloženje naroda s obzirom na unutarnju situaciju je bilo teško i to uglavnom zbog vanjskih čimbenika koji su djelovali na unutrašnje prilike. Osim mogućih angloameričkih zračnih napada u izvješću se navodi:

[774] Isto.
[775] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 75, dok. br. 12, Očev. Br. 6031/taj-III, od 4. studenog 1942., dok. br. 17, T. Broj: 9965-I-A-1942, od 20. studenoga 1942.
[776] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 93, dok. br. 17, Taj. Broj: 5/43.

„Kroz Bihać stalno prolaze razne njemačke vojske te brojni materijal, a osim toga se gradi i veliko zrakoplovno uzletište. Uopće se po svim tim vojnim pripremama dobiva dojam da bi ovi krajevi naskoro mogli postati ratno područje. Silno mnoštvo vojske u Bihaću i okolici, te ono koje prolazi za Dalmaciju, čine da su životne prilike i uslovi za civilno pučanstvo te za rad civilne uprave sve teži.“[777]

Strah pučanstva od novih borbenih djelovanja na području Župe potvrdio se opravdanim tijekom 1944. i početkom 1945. g. U ovom razdoblju Velika župa Krbava i Psat je postala poprište snažnih partizanskih napada, posebno na Bihaćki i Cazinski kotar. Partizanska nastojanja da silom uspostave kontrolu nad područjem Velike župe uzrokovala su velika materijalna razaranja, ali i stradanja kako vojnika tako i civilnog pučanstva. Zbog svega toga, borba za očuvanje vlastitih života ostala je najveća preokupacija i briga pučanstva u svim dijelovima Velike župe Krbava i Psat tijekom 1944. i prvih mjeseci 1945. g.

[777] Vojni arhiv, Fond NDH, kut. 217, Broj: Taj. 1132/43, Broj: Taj. 1185/43.

ZAKLJUČAK

Cjelovitog i sustavnog historiografskog istraživanja te objavljenih znanstvenih i literarnih radova na temu glavne značajke uprave Nezavisne Države Hrvatske u Velikoj župi Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću do danas nema. Rezultat je to nastojanja historiografije komunističke Jugoslavije da događaje na prostoru bivše Jugoslavije tijekom Drugog svjetskog rata prikaže, isključivo, na način pozitivnog valoriziranja i isticanja superiornosti partizanskog pokreta predvođenog KPJ-om, a NDH i njene civilne i vojne ustanove protunarodnim, zločinačkim i u službi „fašističkog okupatora".

Zbog toga, cilj ove doktorske disertacije bio je dati cjelovitiji uvid u okolnosti nastanka i djelovanja civilnih i vojnih ustanova NDH u Velikoj župi Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću te istražiti uzročno-posljedične veze među njima. Sve to bilo je neophodno sagledati u kontekstu činjenice da je ova Velika župa svojim zemljopisnim položajem i vojno-političkim ustrojem tijekom Drugog svjetskog rata predstavljala značajnu prepreku u ostvarenju kako vojnih tako i političkih ciljeva četničko-komunističkog, odnosno partizanskog pokreta. Naime, vojni cilj ovog pokreta ogledao se u nastojanju da se Velika župa Krbava i Psat, kao najveće vojno uporište u središnjem dijelu NDH uništi te da se na taj način omogući spajanje područja Bosne (Bosanska krajina) i Hrvatske (dijelovi Like, Kordun i Banovina) sa Slovenijom pod partizanskom kontrolom. Istovremeno se želio postići i politički cilj, a to je da osvajanje velike Župe doprinese podizanju poljuljanog morala partizanske vojske, osiguraju veće zalihe hrane i ojača ugled partizanskog pokreta kod savezničkih snaga. U tom kontekstu treba promatrati i odluku najviših tijela partizanske vlasti na čelu s Titom da početkom studenoga 1942. g. usmjeri ofanzivna djelovanja svojih snaga na područje Bosanske krajine s ciljem zauzimanja Velike župe Krbava i Psat.

Osnivanje ustanova civilne i vojne vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat pratili su brojni problemi i nesnalaženja. Glavnu ulogu u njihovom ustroju u razdoblju od travnja do polovine lipnja 1941. g. imale su osobe koje su se odmah po proglašenju NDH, 10. travnja 1941. g., stavile na raspolaganje njenoj civilnoj i vojnoj vlasti, a neke od njih su već od ranije bili povezane s ustaškim pokretom. Na bihaćko-cazinskom području tu ulogu je preuzeo banjalučki odvjetnik Viktor Gutić koji je sa svojim najbližim suradnicima imenovao prve osobe na upravne i političke dužnosti u lokalnim zajednicama.

Ovo stanje se promijenilo tijekom lipnja 1941. g. osnivanjem Velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću i dolaskom u Bihać velikog župana Ljubomira Kvaternika. Osim

kadrovskih promjena, Kvaternikov dolazak je donio značajne promjene u odnosu župskih vlasti prema pravoslavnom i židovskom pučanstvu. Potvrđuju to i njegovi proglasi od 20. i 23. lipnja 1941. g. kojima „u svrhu očuvanja hrvatskog narodnog značaja grada Bišća i njegove bliže okoline“ odobrava pravoslavnom pučanstvu zadržavanje u gradu samo onoliko vremena koliko im je potrebno da obave poslove radi kojih ih je vlast pozvala. U svakom drugom slučaju bio im je zabranjen pristup i zadržavanje u gradu Bihaću i njegovoj okolici na udaljenosti od 15 kilometara. Svi oni koji se nisu pridržavali ovih zabrana bili su putem prijekog suda kažnjeni. Ovakva postupanja velikog župana Kvaternika tijekom ljeta 1941. g. dovela su do progona i ubojstava značajnog broja pravoslavnog i židovskog pučanstva na području Velike župe Krbava i Psat.

Sve to je već krajem srpnja 1941. g. bilo iskorišteno kao izgovor za podizanje četničko-komunističkog ustanka čiji je rezultat bio progon katoličkog pučanstva, kako iz pojedinih dijelova Dalmacije i Like, tako i s područja tadašnje Velike župe Krbava i Psat (Drvar, Oštrelj, Bosansko Grahovo, Vrtoče, Krnjeuša). Uzimajući u obzir činjenicu da se ovo katoličko pučanstvo tamo nije vratilo ni nakon završetka Drugog svjetskog rata, pokazuje se kako je cilj četničko-komunističkog ustanka bio stvaranje etnički čistoga područja s dominacijom pravoslavnog pučanstva.

U ovoj doktorskoj disertaciji navedeno arhivsko gradivo, kao i brojni drugi izvori koji govore o stradanju katoličkog i muslimanskog pučanstva tijekom četničko-komunističkog ustanka od kraja srpnja do početka rujna 1941. g. na području Velike župe Krbava i Psat pokazuju da to nisu bili povremeni incidenti niti samo osveta zbog „ustaških ubojstava i progona“, kako se to nastojalo prikazati u historiografiji komunističke Jugoslavije, nego da je cilj takve interpretacije bio opravdati četničko-komunističke zločine, odnosno zločine onih koji su u toj historiografiji prikazivani „antifašistima“.

Odlaskom Ljubomira Kvaternika i dolaskom dr. Josipa Barišića za velikog župana Velike župe Krbava i Psat sredinom rujna 1941. g. dolazi do promjena u odnosu župskih vlasti prema pravoslavnom i židovskom pučanstvu, ali ne i prema četničko-komunističkom ustanku koji je i dalje trajao. Progoni i ubojstva pravoslavnog i židovskog pučanstva su prestali, a istima je bio omogućen nesmetani povratak svojim domovima i nastavak mirnog života. Značajan doprinos tome dalo je i Povjerenstvo za uspostavu javnog reda i poretka na čelu sa zrakoplovnim pukovnikom Ivanom Mrakom kojeg je imenovao poglavnik Pavelić 3. listopada 1941. godine. Zadatak ovog Povjerenstva bio je zaštititi živote i imovinu svakog pojedinca, omogućiti nesmetani povratak prognanim i izbjeglim osobama, bez obzira na njihovu vjersku

pripadnost, razoružati svaku nezakonitu oružanu postrojbu i tako uspostaviti javni red i poredak.

Međutim, ovaj promijenjeni smjer župskih vlasti nije doprinio značajnijoj promjeni stava pravoslavnog pučanstva prema civilnim i vojnim ustanovama NDH na području Velike župe Krbava i Psat. Ne samo da nisu htjeli s tim ustanovama surađivati, nego su i dalje aktivno podupirali četničko-komunistički, kasnije partizanski pokret, predstavljajući značajnu logističku bazu i dio dojavne mreže koja je prenosila sve potrebite informacije o položaju i kretanju hrvatskih vojnih snaga na području Velike Župe.

Početke vojnog ustroja na području Velike župe Krbava i Psat nalazimo tek sredinom svibnja 1941. g. kad je u ime Vrbaskog divizijskog područja u Bihać došao potpukovnik Gustav Matković kako bi ustrojio Bihaćku pješačku domobransku pukovniju koja će kasnije biti preimenovana u Bihaćki posadni bataljun. To osnivanje je teklo vrlo sporo jer je bio obilježeno nedostatkom vojne opreme, naoružanja te obučenog časničkog i dočasničkog kadra. Osim toga, vojni ustroj hrvatskih snaga na području Velike župe Krbava i Psat u razdoblju od sredine svibnja do kraja rujna 1941. g. bio je praćen i drugim problemima vezanim za učestalo preustrojavanje i mijenjanje sastava postrojbi. Dodatan problem vojnom organiziranju na području Velike župe predstavljao je četničko-komunistički ustanak koji je ustroj domobranskih postrojbi u Velikoj župi privremeno zaustavio krajem srpnja i tijekom kolovoza 1941. g. U ovom razdoblju na području Velike župe boravile su postrojbe 2. i 11. pješačke domobranske pukovnije i Sanskog zdruga.

Osim loše snabdjevenosti neophodnim naoružanjem i vojnom opremom, nedostatka časničkog kadra, nepostojanja dovoljnih pričuvnih postrojbi što je rezultiralo velikim umorom i iscrpljenošću angažiranih vojnih postrojbi, domobranske postrojbe su na području Velike župe Krbava i Psat bile razvučene na relativno velikom području. Osiguravale su područje Velike župe od Plitvičkih Jezera do Lohovskih brda kraj Bihaća te područje od Bihaća do Bosanske Krupe, Cazina i Otoke s posebnom zadaćom osiguranja putne i željezničke komunikacije Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi. Ovako razvučene i slabo naoružane nisu bile u stanju vršiti bilo kakve veće operacije navalnog značaja.

S druge strane, zahtjevi župskih i kotarskih vlasti u Cazinu i Velikoj Kladuši, upućivani najvišim civilnim i vojnim vlastima NDH, da se na tom području pristupi ustroju Dobrovoljačkog krajiškog zdruga (sdruga) koji je mogao okupiti oko 5000 vojno sposobnih muškaraca, iz nepoznatih razloga se nikad nije dogodio. Sve je to umanjivalo učinkovitost i bolju organiziranost hrvatskih vojnih snaga u Velikoj župi, ugrožavajući opće sigurnosno stanje, što potvrđuje prvo privremeno izmještanje sjedišta Velike župe iz Bihaća u Banja

Luku od 23. srpnja do 23. rujna 1944. g., a potom i uvođenje iznimnog stanja 13. prosinca 1944. g.

Odlukama Ministarstva oružanih snaga NDH u razdoblju od kraja 1941. do početka 1945. g. dolazilo je do čestih preustroja domobranstva na području NDH. Ti preustroji doveli su i do ustroja novih domobranskih postrojbi na području Velike župe Krbava i Psat. Tako je krajem rujna 1941. g. Bihać postao sjedište stožera 2. pješačke divizije, a početkom 1942. g. i sjedište stožera II. lovačke bojne u sastavu I. gorskog zdruga. Početkom travnja 1942. g. podjelom I. domobranskog zbora na devet zona, Velika župa je ušla u vojnu nadležnost VIII. zone koja je bila pod zapovjedništvom 2. pješačke divizije u Bihaću. Preustrojem gorskih zdrugova tijekom rujna 1942., II. lovačka bojna u Bihaću izdvojena je iz sastava I. gorskog zdruga te nastavlja djelovati pod istim nazivom, ali zapovjedno podređena 12. pješačkoj domobranskoj pukovniji. Krajem listopada 1942. g. ova je bojna iz Bihaća premještena u Gospić.

Nakon operacije Weiss i povlačenja partizanskih snaga te ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat, odlukom Ministarstva oružanih snaga NDH sve hrvatske postrojbe su stavljene pod zapovjedništvo njemačke 714. divizije. Sredinom 1943. g. novim vojnim preustrojem u NDH nastaju četiri lovačka i gorska zdruga. Bihać je postao sjedište stožera 3. gorskog zdruga koji je djelovao do sredine rujna 1944. g. kad je veći dio njegovih pripadnika prešao u partizanske redove. U ovom razdoblju na području Velike Kladuše djelovala je 11. pješačka domobranska pukovnija pod zapovjedništvom pukovnika Antuna Nardelija. Ona se u Kladuši zadržava do 12. kolovoza 1943. g. kad se povukla u Topusko.

Konačno, krajem studenoga 1944. g., odlukom Ministarstva oružanih snaga NDH, ustrojava se 15 hrvatskih divizija. Područje Velike župe Krbava i Psat došlo je pod vojnu nadležnost 10. hrvatske divizije čije je sjedište stožera bilo u selu Skočaj pokraj Bihaća, a kojom je zapovijedao general Ivan Tomašević.

Osim domobranskih postrojbi tijekom Drugog svjetskog rata na području Velike župe Krbava i Psat bile su angažirane i postrojbe Ustaške vojnice. Među prvim ustaškim postrojbama koje su stigle u Bihać bila je ustaška satnija kojom je zapovijedao ustaški satnik Ivan Devčić. Njima se 19. kolovoza 1941. g. pridružila i Hercegovačka ustaška bojna kojom je zapovijedao ustaški satnik Ivan Herenčić. Ova bojna bila je angažirana na osiguranju područja oko Bihaća, Bosanskog Petrovca i Kulen Vakufa.

Na području Velike Kladuše od 18. ožujka 1942. g. djelovala je 11. ustaška bojna pod zapovjedništvom ustaškog satnika Martina Grabovca. Ova bojna je zajedno s postrojbama 11. pješačke domobranske pukovnije protjerala partizanske snage iz Velike Kladuše koju su ove snage privremeno zauzele 23. veljače 1942. g., nakon povlačenja talijanskih postrojbi s tog

područja. Ustaška bojna se u Velikoj Kladuši zadržala do 17. lipnja kad se većim dijelom povukla. U ovom razdoblju, u svibnju 1942. g. u Bihaću je ustrojena XIX. djelatna ustaška bojna koja je brojala oko 230 ljudi, a njome je zapovijedao ustaški poručnik Josip Ćurčić.

Od 7. rujna 1942. g. Lički krbavski zdrug se preustrojava u IV. stajaći djelatni zdrug (sdrug) u čijem sastavu su bile i postrojbe 31. ustaške bojne smještene u Ličkom Petrovom Selu s 2. satnijom u Rakovici, 32. ustaška bojna u Bosanskoj Krupi s 2. satnijom u Cazinu i 33. ustaška bojna u Bihaću. Ovim zdrugom kao i svim ostalim hrvatskim vojnim snagama u Velikoj župi Krbava i Psat zapovijedao je ustaški pukovnik Stjepan Tomičić.

Kasnije tijekom 1943. g. u Bihaću je bila smještena VIII. doknadna bojna s oko 500 ljudi koja se nalazila u sastavu VIII. stajaćeg djelatnog zdruga, pod zapovjedništvom ustaškog satnika Nikole Babića. Od rujna 1944. g., 4. bojna sa 699 vojnika ovoga zdruga bila je smještena u Bosanskoj Krupi, a 5. bojna s 566 vojnika istog zdruga u Cazinu. Tijekom prosinca 1944. g. ova bojna je preustrojena u XIX. stajaći djelatni zdrug pod zapovjedništvom ustaškog satnika Idriza Delića.

Osim domobranstva i Ustaške vojnice sastavnica oružanih snaga NDH bilo je i oružništvo. Ono je, osim angažiranja na očuvanju javnog reda i mira, uključivano i u izvršavanje borbenih zadataka s domobranskim i ustaškim postrojbama. Na području Velike župe Krbava i Psat oružnici su bili posebno angažirani na osiguranju mjesta smještenih u rubnim dijelovima Velike župe te željezničke pruge Bihać – Bosanska Krupa – Bosanski Novi, a koji su bili najčešća meta partizanskih napada.

Područje Velike župe Krbava i Psat je prvo bilo pod nadležnošću 3. oružničke pukovnije čije je sjedište stožera bilo u Banja Luci. Sastavnica ove oružane pukovnije bila su i Krilna oružnička zapovjedništva u Bihaću i Bosanskom Petrovcu. Krilnom zapovjedništvu u Bosanskom Petrovcu bila su podčinjena tri oružnička voda, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Jajce dok su krilnom zapovjedništvu u Bihaću bili podčinjeni vodovi Bihać, Sanski Most i Cazin. Oružnički vodovi su se sastojali od postaja. Bihaćki oružnički vod imao je postaje: Bihać, Drenovo Tjesno, Vrsta, Lipa, Ličko Petrovo Selo, Zavalje, Ostrožac, Bosanska Krupa i Ripač, oružničkom vodu Bosanski Petrovac pripadale su postaje: Bosanski Petrovac, Krnjeuša, Oštrelj, Kulen Vakuf, Rmanj Manastir (Martin Brod), Vrtoče, Ključ, Bravsko, Sitnica, Gornji Ribnik i Potoci dok su cazinskom oružničkom vodu pripadale postaje: Cazin, Tržačka Raštela, Johovica, Pećigrad, Velika Kladuša, Vrnograč, Ravnice, Bužim, Glodina i Otok.

Zakonskom odredbom o ustrojstvu oružništva od 21. srpnja 1941. g. ukinuto je oružničko krilo u Bosanskom Petrovcu. Novim preustrojem u razdoblju od veljače do studenoga 1942.

g. oružništvo u NDH je od tadašnjih šest oružničkih pukovnija preustrojeno u šest oružničkih krila, pri čemu je oružništvo Velike župe Krbava i Psat bilo podčinjeno 2. oružničkom krilu (Gospić). Župnom oružničkom krilu bila su podčinjena kotarska oružnička zapovjedništva: Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac i Cazin.

Nakon privremenog partizanskog zauzimanja i ponovne uspostave vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat krajem siječnja 1943. g. ponovno su uspostavljene oružničke postaje u mjestima gdje su bile i prije partizanskog osvajanja. Naredbom Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 3. srpnja 1943. g. pripadnici oružništva stavljeni su na raspolaganje velikim župama.

Ove učestale promjene i preustroji oružanih snaga NDH na području Velike župe Krbava i Psat značajno su utjecale na opće sigurnosne prilike u Velikoj župi. One su se na području Velike župe počele usložnjavati dolaskom Ljubomira Kvaternika na dužnost velikoga župana. Njegov nastupni govor okupljenim građanima Bihaća u kojem ni jednom riječju nije spomenuo pravoslavno pučanstvo, a više nego uočljivo, svoje obraćanje usmjerio isključivo muslimanskom pučanstvu Bihaća, stvorio je značajnu dozu nelagode i straha kod pravoslavnog pučanstva.

Ovakav odnos župskih vlasti, praćen deportacijama, pljačkom i ubojstvima, potaknuo je najveći dio pravoslavnog i židovskog pučanstva na ilegalno djelovanje protiv civilnih i vojnih vlasti NDH u Velikoj župi Krbava i Psat. Sve je to išlo u prilog jačanju četničko-komunističkog, odnosno partizanskog pokreta i slabljenju ustanova civilne i vojne vlasti NDH u Velikoj Župi.

S druge strane, važan čimbenik koji je utjecao na opće sigurnosne prilike u Velikoj župi bio je spor, loše organiziran i od središnjih vlasti NDH nedovoljno potpomognut proces ustroja hrvatskih vojnih snaga na području Velike župe. Zbog svega toga jačalo je i nastojanje partizana da ovladaju što većim područjem Bosanske krajine. U prilog takvom nastojanju išla je i talijanska reokupacija III. i dijelova II. okupacijske zone tijekom rujna i listopada 1941. g., a sredinom 1942. g. i neočekivano povlačenje talijanskih vojnih postrojbi s područja Velike župe Krbava i Psat. Time su Talijani u potpunosti doveli u pitanje opće sigurnosne prilike u Velikoj Župi, znajući da tada raspoložive hrvatske vojne snage na području Župe nisu dovoljne kako bi zamijenile njihove posade u povlačenju.

Sve su to iskoristile partizanske snage privremeno zauzimajući Veliku župu Krbava i Psat, držeći to područje pod svojom kontrolom u razdoblju od 4. studenoga 1942. do 28. siječnja 1943. g. Partizansko zauzimanje Bihaća i ostatka Velike župe u historiografiji komunističke Jugoslavije prikazano je kao najvažniji partizanski uspjeh u Drugom svjetskom ratu u

razdoblju od 1941. do 1942. g. Na poseban način je istican politički i vojni značaj ovog partizanskog uspjeha. Vojni se ogledao u činjenici da su partizani zauzimanjem Velike župe Krbava i Psat uspostavili kontrolu nad najvećim područjem od početka rata, nazvavši ga „Bihaćka republika“, a politički kroz održavanje prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću 26. i 27. studenoga 1942. godine.

Međutim, uzroci, a posebno posljedice ovog partizanskog zauzimanja Velike župe nisu bile teme kojima se bavila historiografija komunističke Jugoslavije. Za povijesničare tog vremena to su bile zabranjene teme. Na temelju dostupnog i u ovoj doktorskoj disertaciji korištenog arhivskog gradiva može se vidjeti kako se uzroci partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat moraju sagledati s vojnog i političkog gledišta. Vojne uzroke treba tražiti u: nedostatku ljudstva, slaboj naoružanosti i opremljenosti hrvatskih snaga koje su branile Veliku župu, u činjenici da hrvatski obrambeni položaji u Velikoj župi nisu bili s vojno-strateškog gledišta kvalitetno izrađeni, da su relativno malobrojne hrvatske snage bile razvučene na velikom teritoriju bez pričuvnih postrojbi koje bi ih mogle zamijeniti ili pojačati, u defanzivnom karakteru hrvatskih postrojbi, slaboj dojavnoj mreži i informiranosti hrvatskog vojnog vodstva o namjerama i kretanju partizanskih postrojbi, u činjenici da su se partizanski položaji više od godinu dana nalazili svega 2-3 kilometra od Bihaća, a u nekim mjestima i na još manjoj udaljenosti, u nerazumnim odlukama o povlačenju II. lovačke bojne iz Bihaća u Gospić, kao najjače hrvatske postrojbe u Velikoj župi krajem listopada 1942. g., u neustrojavanju Dobrovoljačkog krajiškog zdruga koji je trebao okupiti većinu vojno sposobnih muškaraca Cazinske krajine i dr.

Političke uzroke partizanskog zauzimanja Velike župe treba tražiti: u rijetkom posjetu najviših predstavnika civilne i vojne vlasti NDH Velikoj župi kako bi sagledali svu složenost problema s kojima se ona suočavala, u postavljanju na odgovorne dužnosti župske civilne i vojne vlasti osoba koje svojim znanjem i sposobnostima nisu mogle odgovoriti složenim vojno-političkim prilikama koje su vladale u Velikoj župi, kao što je bio slučaj s velikim županom Ljubomirom Kvaternikom ili zapovjednikom IV. djelatnog ustaškog zdruga Stjepana Tomičića te boljoj brizi najviših vlasti NDH o funkcioniranju drugih segmenata javnog života u Velikoj župi kao što su redovito snabdjevanje pučanstva osnovnim živežnim namirnicama, boljoj zdravstvenoj zaštiti pučanstva, razvoju obrazovanja i kuturnog života na području Velike župe i dr.

Posljedice partizanskog zauzimanja Velike župe Krbava i Psat u razdoblju od 4. studenoga 1942. do 28. siječnja 1943. g., pored velikih materijalnih razaranja, ogledaju se u masovnom zločinu počinjenom kako prema zarobljenim hrvatskim vojnicima tako i prema civilnom

pučanstvu. Za razliku od zločina koje su počinile ustaške snage kao sastavnica oružanih snaga NDH, zločini koje su počinili četničko-komunistički ustanici, a kasnije partizanske postrojbe na području Bosanske krajine, nisu temeljito i sistematski istraženi, niti je šira javnost o njima puno znala. Isto se odnosi i na partizanske zločine počinjene na području Velike župe Krbava i Psat.

Cjelovit uvid u razmjere tih zločina nije moguć jer su jugoslavenske vlasti ciljano i sustavno desetljećima uništavale sve dokaze o partizanskim i komunističkim zločinima tijekom Drugog svjetskog rata i poslije njega. Nespremnost tih vlasti da istraži ove zločine počinjene nad katoličkim i muslimanskim pučanstvom u Bosanskoj krajini te kazni njihove počinitelje, potvrđuje selektivni pristup u suočavanju s prošlošću. Takav pristup istraživanju žrtava Drugog svjetskog rata doprinio je da su žrtve postale, sve do danas, predmetom politiziranja i dubokih ideoloških podjela, posebno u hrvatskom narodu.

Zločini koje su počinile ustaše nad pravoslavnim i židovskim pučanstvom na području Velike župe Krbava i Psat tijekom ljeta 1941. g. ne mogu se ničim opravdati. Rezultat su pogrešne percepcije vojnog i političkog stanja u kojem se Velika župa našla tijekom četničko-komunističkog ustanka, ali i samovolje koju su pokazivali pojedini župski dužnosnici, prije svega veliki župan Ljubomir Kvaternik. Naravno, ovdje treba naglasiti i izostanak adekvatne reakcije viših tijela civilne i vojne vlasti NDH kako bi se na vrijeme zaustavile pljačke, progoni i ubojstva pravoslavnog i židovskog pučanstva u razdoblju od srpnja do sredine rujna 1941. g. na području Velike župe Krbava i Psat.

Za razliku od ovih „ustaških“ zločina, koji su bili česta tema historiografskih istraživanja i jednostranih znanstvenih propitivanja u komunističkoj Jugoslaviji, o četničko-komunističkim, odnosno partizanskim zločinama bilo je zabranjeno ne samo pisati, nego i javno govoriti. Dostupno arhivsko gradivo korišteno u ovom doktorskom radu i dosadašnja znanstvena istraživanja potvrđuju da su ti zločini sustavno i planski provođeni. Cilj im je bio prisilno protjerati katoličko i muslimansko pučanstvo sa svojih stoljetnih ognjišta i tako stvoriti etnički čisto područje pod pravoslavnom dominacijom. Činjenica da se preživjeli katolici nikada nisu vratili u mjesta svoga prebivališta (Dravar, Oštrelj, Vrtoče, Krnjeušu) potvrđuje da je četničko-komunističkim ustankom počinjeno etničko čišćenje.

Ova doktorska disertacija koja dijelom obrađuje i ovu temu, na temelju prikupljenog arhivskog gradiva i objavljenih znastvenih radova i članaka, doprinos je spoznaji o razmjerama počinjenih četničko-komunističkih i partizanskih zločina u bihaćko-cazinskom području tijekom Drugog svjetskog rata, ali i poticaj da se ovi zločini i dalje istražuju.

Kao posljedica jednostranog pristupa istraživanja žrtava Drugoga svjetskoga rata, Bihaću je nametnut „garavički mit“ o ustaškom ubojstvu 12000 Srba na lokalitetu Garavice pokraj Bihaća gdje su komunističke vlasti podigle i spomen-obilježje. Iako historiografija komunističke Jugoslavije, kao ni povijesničari, koji su o ovoj temi pisali, nikada nisu izašli s konkretnim dokazima, imenima žrtava ubijenih na Garavicama kod Bihaća. Sva ta istraživanja svodila su se na pozivanja na tzv. „zvanične evidencije“ i druge nerelevantne dokaze.

Kreatori brojke od 12000 ubijenih Srba na području Bihaća tijekom ljeta 1941. g. bili su povjesničari Milan Vukmanović i Branko Bokan koji su u svojim člancima objavljenim u knjizi „Bihać u novijoj istoriji“, ovu brojku uzeli kao već utvrđenu, bez bilo kakvog znanstvenog dokaza. Vukmanović u svom članku „Ustaški zločini na području Bihaća u ljeto 1941. godine“ navodi da je ta brojka definirana prema „zvaničnoj evidenciji“ ne navodeći o kakvoj je zvaničnoj evidenciji riječ.

Cilj ovakvih manipulacija i spominjanja bihaćkih Garavica kao jednog od najvećih stratišta Srba tijekom Drugog svjetskog rata nije samo optužiti NDH i „ustaški režim“, a time i hrvatski narod, nego i muslimane bihaćko-cazinskog područja koji su najvećim dijelom bili uključeni u civilne i vojne ustanove Velike župe Krbava i Psat, odnosno NDH.

Potpuno razumijevanje događaja na području Velike župe Krbava i Psat, a posebno na kladuškom području nije moguće bez poznavanja uloge koju je na tom području imao Huska Miljković. Predratni komunist Miljković se aktivno uključio u organizaciju četničko-komunističkog ustanka protiv NDH, a potom i u partizanske redove. Vojnički položaji i potpora koju su mu pružili partizani imali su samo jedan cilj, preko Huske pridobiti što veći broj vojno sposobnih muslimana s područja Velike Kladuše u svoje redove.

Međutim, neočekivano, u travnju 1943. g. Huska napušta partizane i s nekolicinom svojih ljudi prelazi u redove 11. domobranske pukovnije pod zapovjedništvom pukovnika Antuna Nardelija. Nakon toga organizira vojnu skupinu kojoj pristupaju kladuški muslimani koji su do tada bili uključeni u domobranske i ustaške postrojbe na tom području.

Kolebljivog Husku koji, surađujući i s partizanima i s Nijemcima, s vremena na vrijeme, vlasti NDH nastoje pridobiti za suradnju kako bi njegove postrojbe, „Huskinu miliciju“, uključile u sklop Ustaške vojnice kroz utemeljenje „Krajiškog zdruga“. Za sve to vrijeme Huska ima samo jedan cilj - biti „prvi“ među muslimanima Cazinske krajine.

I dok se čekao ustroj „Krajiškog zdruga“ Miljković je ponovno stupio u kontakt s partizanima i postigao sporazum o suradnji. Kako bi potvrdio odanost toj ponovno uspostavljenoj suradnji s partizanima, u ožujku 1944. g. Huska je partizanima predao skupinu

ustaških časnika i upravnih redarstvenika koji su predstavljali vezu s njegovim postrojbama. To je izazvalo protivljenje i otpor među njegovim pristašama koji nisu podupirali suradnju s partizanima pa je Miljković u travnju 1944. g. pod dosta nejasnim okolnostima ubijen.

Razdoblje 1944. i početka 1945. g. na području Velike župe Krbava i Psat obilježili su još snažniji partizanski napadi, praćeni i sve učestalijim zračnim napadima savezničkih snaga. U NDH Bihać je pored Slavonskog Broda imao najviše stradalih tijekom savezničkih bombardiranja. Ukupno je stradala 901 osoba, od toga čak 899 civila. Najsnažnija bombardiranja savezničkih snaga izvedena su na Bihać 2. travnja i 17. svibnja 1944. g., a na Cazin 5. lipnja 1944. godine.

Ova zračna bombardiranja, ali i svakodnevni partizanski napadi donijeli su Velikoj župi velika materijalna razaranja i značajno ugrožavali njen gospodarski razvoj. Teško gospodarsko-socijalno stanje utjecalo je na stvaranje loših odgojno-obrazovnih, kulturnih i zdravstvenih prilika kod pučanstva što je dodatno bilo usložnjeno pojavom velikog broja prognanih i izbjeglica o kojima je Velika župa morala skrbiti.

U tim i takvim okolnostima Velika župa Krbava i Psat dočekala je i ponovno partizansko zauzimanje 28. ožujka 1945. g. kad su se njene civilne i vojne ustanove povukle s tog područja.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Fondovi

Ministarstvo narodne prosvjete NDH
Ministarstvo skrbi za postradale krajeve NDH
Ministarstvo unutarnjih poslova NDH
Ministarstvo za oslobođene krajeve NDH
Ministarstvo oružanih snaga NDH
Velika župa Krbava i Psat
Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnose na Hrvatsku

Arhiv Jugoslavije, Beograd

Fondovi

Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Jugoslavije (1944.-1947.)

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine (1944.-1947.)

Savezni odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije

Vojni arhiv, Beograd

Fond

Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Fond

Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1944.-1947.

Historijski Muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Fond

Ustaška nadzorna služba 1941.-1944.

Arhiv Republike Srpske, Banja Luka

Fond

Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.

Arhiv Banjalučke biskupije, Banja Luka

Urudžbene knjige Biskupije 1941.-1945.

Arhiv franjevačkog samostana Petrićevac, Banja Luka

Autobiografski zapisi fra Bosiljka Ljevara
Dokumentacija fra Marijana Jakovljevića

Arhiv Unsko-sanskog kantona

Fond

Sreskog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Bihać
Muslimanska milicija

Muzej Unsko-sanskog kantona

Zbirka mikrofilmova
Kalendar događaja u NOR-u 1941.-1945.

Tisak:

- *Drina,* Sarajevo, 1955.
- *Hrvatsko gospodarstvo,* Zagreb, 1941.-1944.
- *Hrvatski narod*, Glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta, Zagreb, 1943.-1944.
- *Hrvatska krajina*, Zagreb-Banja Luka, 1941.
- *Sarajevski hrvatski list,* Sarajevo, 1941.
- *Ustaša,* Zagreb, 1941.
- *Slobodna Dalmacija,* Split, 1995.

Objavljeni izvori:

Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sveza 3, dio 7, 8, 9, 1927.-1928., Zagreb, 1928.

Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, jubilarni 4 svezak, 1929.-1931., Zagreb, 1931., 401., 410.

Aprilski rat 1941., Zbornik dokumenata, knjiga 1 -2, Vojnoistorijski institut, Beograad 1969.-1987.

Bihaćka republika, 4.11.1942. – 29.1.1943., *Zbornik članaka*, knjiga 1, Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću, Bihać 1965.

Bihaćka republika, 4.11.1942. – 29.1.1943., *Zbornik dokumenata,* knjiga 2, Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću, Bihać 1965.

Drvar 1941 – 1945., *Zbornik radova*, svezak II., Drvar 1972., 207.-208.

Jareb, Jere, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. godine, Dokumentarni prikaz,* Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni arhiv, Dom i svijet, Zagreb 2001.

Kalendar događaja u NOR-u 1941.-1945., Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću

Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945., Zbornik dokumenata, knjiga 1-10, institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1981.-1986.

Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Nezavisne Države Hrvatske, Ministarstvo vanjskih poslova NDH, Zagreb 1942.

Statistički godišnjak 1945.-1953., Unutrašnja trgovina i zanatstvo, Sarajevo 1954.

*Vjesnik Ministarstva oružanih snaga, Naredbe,*Zagreb 1945.

Vjesnik Ministarstva oružanih snaga, Osobni poslovi, Zagreb 1943.-1945.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, Borbe u Bosni i Hercegovini, knjiga 1- 34, Vojnoistorijski institut, Beograd 1951. – 1974.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom V, Borbe u Hrvatskoj, knjiga 1 – 39, Vojnoistorijski institut, Beograd 1952. – 1979.

*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije,*tom VIII, Dejstva na Jadranu, knjiga 1 – 3, Vojnoistorijski institut, Beograda 1959. – 1962.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, Dokumenti Nemačkog Rajha, knjiga 1 – 4, Vojnoistorijski institut, Beograd 1973. – 1962.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIII, Dokumenti Kraljevine Italije, knjiga 1 – 3, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969. – 1976.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIV, Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Četničkog pokreta Draže Mihailovića, knjiga 1 – 4, Vojnoistorijski inastitut, Beograd 1981. – 1985.

Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1941.-1945.

Zločini na jugoslavenskim prostorima u prvom i drugom svetskom ratu, Zbornik dokumenata, tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945., Vojnoistorijski institut, Beograd 1993.

Wikipedia, slobodna enciklopedija

Neobjavljeni rukopisi:

Bibanović, Esad, *Svjedočanstvo jednog vremena – Kulen Vakuf 1941.-1945.*, 97.-104.

Ljevar, Bosiljko, *Autobiografski zapisi.*

Matična knjiga umrlih župe sv. Ante Padovanskog u Bihaću, svezak VI, gl. brojevi: 3306.-3329.

Moric, Levi, *Jevreji Bihaća 1941.-1945.*

Knjiga i članci:

Altić, Hilmija, „Bivši Kulen Vakuf", Narodna uzdanica Književni zbornik za 1942. godinu, Sarajevo 1942., 15.-18.

Anić, Nikola – Joksimović, Sekula – Gutić, Mirko, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Pregled razvoja oružanih snaga Narodnooslobodilačkog pokreta 1941-1945.,* Vojnoistorijski institut, Beograd 1952.

Anić, Nikola, *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941.-1945.,* Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002.

Bajić, Dušan, *Četvrti korpus NOV Jugoslavije odnosno Prvi korpus NOV Hrvatske,* Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1990., 236.-362.

Baković, Anto, *Dječak s Drine,* Naklada Verbum, Zagreb 1996., 403.-405.

Barić, Nikica, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003., 57.-407.

Barić, Nikica, *Ustaše na Jadranu,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2012., 584.-754.

Bijedić, Šukrija, *Ratne slike iz Cazinske krajine,* Svjetlost, Sarajevo 1957., 6.-35.

Bergholz, Max, *Čudna šutnja – zašto nema spomenika za Muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu?,* Časopis Historijska traganja, 8, Sarajevo 2011., 117.-124.

Bokan, Branko, *Prvi krajiški narodnooslobodilački partizanski odred,* Vojno izdavački i novinski centar, Beograd 1988., 27.-48.

Brčić, Rafael, *Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941. godine,* Prilozi, broj 3, Sarajevo 1967., 171.

Brčić, Rafael, *Italijanski planovi u NDH 1941-1943. (s podebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu),* Prilozi, Sarajevo 1978., 190.-191.

Brčić, Rafael, Reagiranje okupatora i kvislinga na ustanak u Bosni i Hercegovini, *Zbornik: 1941. u povijesti naroda Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1973.

Brčić, Rafael, *Osnovna obilježja i korekcije njemačko-ustaške politike prema Srbima u NDH,* Prilozi, broj 11.-12., Sarajevo 1975./76.

Bućin, Rajka, „Ministarstvo za oslobođene krajeve Nezavisne Države Hrvatske (3.11.1943.-20.5.1944.) – prateći uredi i ustanove“, *Arhivski vjesnik,* god. 43, Zagreb 2000., 199.-211.

Bućin, Rajka, „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH“, *Arhivski vjesnik*, god. 44, Zagreb 2001., 218.

Buzganović, Đorđe, *Krajiški odredi 1941.,* Vojnoistorijski institut, Beograd 1952.

Colić, Mladen, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.,* Delta-Pres, Beograda 1973., 184.- 292.

Colić, Mladen, „Oružane snage NDH u Bosni i Hercegovini 1941. godine“, *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, 500.

Colić, Mladen, „Talijanske i njemačke okupacione trupe u sjevernoj Dalmaciji (april 1941 – decembar 1944. godine), *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije,*3, Split 1975.

Dedijer, Vladimir, *Svedočanstvo o Drugom svetskom ratu*, Narodna knjiga, Beograd 1979.

Dedijer, Vladimir, *Dnevnik*, knjiga 2, Rijeka –Zagreb, 1981., 11.

Delić, Sabo, U opkoljenom Bihaću, *Zbornik Podgrmeč u NOB-i*, knjiga 3, 245.

Dizdar, Zdravko, *Radnički pokret u Pounju 1929.-1941.*, Veselin Maslaša, Sarajevo 1980. 98., 172.

Dizdar, Zdravko, Brojitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriji NDH 1941.-1945*., Časopis za suvremenu povijest*, god. 28, Zagreb 1996., 161.-197.

Dizdar, Zdravko, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002., 93.-172.

Dizdar, Zdravko – Sobolevski, Mihael, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1999., 177.-178.

Došen, Ana, *Krnjeuša u srcu i sijećanju,* Matica hrvatska, ogranaka Rijeka, Rijeka 1994.

Đaković, Luka, Pregled razvoja radničke klase u Podgrmečkoj regiji, *Naučni skup Podgrmeč u NOB-i, održan u Bosanskoj Krupi decembra 1979. godine,* 1.-16.

Đuretić, Veselin, *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941-1945.*, Narodna knjiga, Beograd-Sarajevo 1981.

Galiot, Slavko, Žrtve II. svjetskog rata i poraća, *Zbornik radova* Hrvati Dinare – život, opstojnost, stradanje, nauk i pouka, Bosansko Grahovo-Zagreb 2000., 289.-371.

Grubor, Perica, Podaci o žrtvama i doprinosu naroda u NOB, Drvar 1941-1945., *Zbornik sjećanja*, br. 5., Drvar 1978., 693.

Grubor, Perica, *Bosansko Grahovo u NOR-u,* Kikinda 1971., 712.-717.

Hadžijahić, Muhamed, Muslimanske rezolucije iz 1941., *Zbornik: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1973.

Hasanbegović, Zlatko, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.),* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2012., 177.-189., 773.

Hnilicka, Karl, Das Ende auf dem Balkan 1944/45, Göttingen 1970.

Hory, Ladislaus – Broszat, Martin, *Der kroatische Ustasche-Staat,* Stuttgart 1964.

Hurem, Rasim, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine,* Svjetlost, Sarajevo 1972.

Hurem, Rasim, *Sporazum o suradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. godine,* Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 2., Sarajevo 1966., 285.-325.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike, povodom Mačekove autobiografije,* Knjižnica *Hrvatske revije,* Buenos Aires 1960., Pretisak: Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995.

Jareb, Mario, *Ustaško-domobranski pokret, od nastanka do travnja 1941. godine,* Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006., 575.

Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941-1945.,* Sveučilišna naklada Liber, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb 1977.,

Jonjić, Tomislav, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.* ,"Libar", Zagreb 2000.

Jurjević, Josip, *Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. VIII. 1941.*, Vikarijat banjalučke biskupije, Zagreb 1999.

Karabegović, Osman, *Krajina na putevima revolucije*, Glas, Beograd 1978.

Karakaš Obradov, Marica, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu, Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008.

Karović, Merisa, Muslimanske milicije u Bosni i Hercegovini 1941.-1945., *Glasnik*, br. 1.-2., Sarajevo 2007., 62.-63.

Kisić Kolanović, Nada, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga , Zagreb 2009.

Kljaković, Vojmir, Bosna i Hercegovina u njemačko-italijanskim dogovorima do ustanka 1941., *Zbornik: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1973., 57.

Kljaković, Vojmir, „Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji 1941-1943. godine", *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 4, Split 1978., 529.-538.

Kopsa, Leopold, „O organizaciji ustaške vlsti za provođenje terora u tzv. NDH", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971., 239.-251.

Kovačić, Davor, *Redarstveno – obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009., 49.-56.

Kovačić, Davor, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske,* Znanje, Zagreb 2014., 49.-123.

Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, Prvi svezak, Drugi svezak, „Globus", Zagreb 1983.

Krvavica, Ante Mile, „Svjedok sam četničkih zločina u Grahovu", *Slobodna Dalmacija*, 10. kolovoza 1995., 15.

Kvaternik, Eugen Dido, *Sjećanja i zapažanja 1925-1945, Prilozi za hrvatsku povijest*, Uredio: dr. Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995.

Kurtagić, Derviš, *Zapis o Kulen Vakufu*, Bihać 2005., 32.

Latas, Branko i Dželebdžić, Milovan, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941-1945.*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979., 264.-267.

Leković, Mišo, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942.*, Vojni institut, Beograd 1965., 15.-30.

Leković, Mišo, *Bihaćka operacija novembra 1942., Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945,* tom III, Vojni institut, Beograd 1972., 29.-57., 107.-112.

Leković, Mišo, „Reagovanje Italijana na ustanak u Bosni i Hercegovini (reokupacija Demilitarizovane zone)“, *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Naučni skup održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine,* Sarajevo 1973., 466.-484.

Lukač, Dušan, „Četnička izdaja u Bosanskoj krajini 1941. i u prvoj polovini 1942. godine“, *Zbornik krajiških muzeja*, I, Banja Luka 1962., 245.-289.

Lukač, Dušan, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1967., 12.

Lukač, Dušan, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji,* Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1968., 88.-101., 161.-163.

Majstorović, Milan, Medić, Mićo, Ustanak naroda Jugoslavije, *Zbornik sjećanja*, knjiga V, Beograd 1964., 461.

Mezulić, Hrvoje, *Fašizam krstitelj i palikuća,* Naša sloga Pazin, Zagreb 1997.

Midžić, Fikret, *Urbani identitet Bihaća*, Bihać 2013., 112.

Milošević, Slobodan D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945. godine,* Institut za savremenu istoriju, „Narodna knjiga“, Beograd 1981.

Milošević, Slobodan D., *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1943.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1991., 150.-163.

Miljković, Dušan, *Stradanje u Cazinskoj krajini i antifašističkoj borbi 1941-1945.*, AMD Sistem Beograd, Beograd 2011., 196.-199.

Obhođaš, Amir, Werkas Mario, Dimitrijević, Bojan i Despot, Zvonimir, Ustaška vojnica 1, 2, Znanje, Zagreb 2013. 20.-89.

Odić, Slavko, Radnički pokret Bihaća i okolice do ustanka 1941., *Zbornik Podgrmeč u NOB-i,* knjiga 1, Beograd 1972., 81.-92.

Orlovac, Anto, Trinaest ugaslih svijeća – Župe Banjalučke biskupije nestale u Drugom svjetskom ratu, Crtajte granice ne precrtajte ljude, *Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom,* Studia Vrhbosniensia 7., Sarajevo-Bol 1995.

Orlovac, Anto, Hommage uništenom zavičaju, *Hrvatsko slovo,* Zagreb 2007., 22.

Orlovac, Anto, Hrvatski martirologij. Ubijeni vlč. Waldemar M. Nestor i hodočasnici pokopani poslije 73 godine, *Hrvatsko slovo,* Zagreb 2014., 4.-5.

Pavić, Branko, *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača,* Vojna enciklopedija, br. 2, Beograd 1972.

Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*., „Veselin Maslaša“, Sarajevo 1984., 73.

Pejanović, Đorđe, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini,* Svjetlost, Sarajevo 1953., 325.

Pejanović, Đorđe, *Stanovništvo Bosne i Hercgovine,* SANU, Beograd 1955.

Radić, Nikola, *Gradonačelnici Bihaća 1878.-2000.* Grafičar, Bihać 2002., 45.-59.

Raičević, Gorčin, Dokumenta četnika Draže Mihailovića o suradnji sa okupacionim i kvislinškim snagama, *Vojnoistorijski glasnik,* god. XVI., br. 4., Beograd, kolovoz 1965.

Ravelić, Aleksandar, *Velika Kladuša kroz stoljeća*, Velika Kladuša 1987., 247.

Redžić, Enver, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Grafičko-izdavačka kuća „Oko“, Sarajevo 1998., 301.-347.

Redžić, Enver, Okupacija i kontrarevolucija u svjetlu dokumenata četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942., *Časopis za suvremenu povijest,* broj III., Zagreb 1982.

Redžić, Enver, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija,* Svjetlost, Sarajevo 1987., 127.-135.

Redžić, Husref, Mladi crveni grad, *Zbornik Podgrmeč u NOB-i, knjiga 1, 116.*

Srpak, Nikolina, Kazneno pravo u doba Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.), *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb),* vol. 13, broj 2/2006, 1129.-1135.

Sundhaussen, Holm, „Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945.“, *Vojnoistorijski glasnik,* br. 2, Beograd 1972.

Šehić, Nusret, *Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941., Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1971.

Tanović, Bakir, *Huska Miljković,* Svjetlost, Sarajevo 2004., 261.-262.

Tatarević, Murat, *Zemani cazinski. Cazinski kraj kroz vrijeme,* Cazin 1981., 61.

Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, Narodna knjiga, knjiga 2, Beograd 1983., 365.-448.

Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945., Okupacija i kolaboracija,* Europapress holding, Novi Liber, Zagreb 2010., 683.-804.

Tucaković, Šemso, „Srpski zločini“, *Zbornik sjećanja, Bosanski Petrovac u NOB-i,* knjiga 2, Bosanski Petrovac 1974. 601.

Turić, Mirko, *Od fašističke okupacije do Bihaćke kule 1941.,* Vojnoizdavački zavod, Beograd 1972., 190.

Vrančić, Vjekoslav, *Urota protiv Hrvatske*, Nakladna knjižara Velebit, Zagreb 143., 11.

Vukmanović, Milan, Okupaciona i ustaška vlast u Bosanskoj krajini od ljeta 1941. do početka 1942. godine, Skendervakufska konferencija 1942, Oblasna konferencija KPJ za Bosansku krajinu, *Zbornik radova s naučnog skupa „Oblasna konferencija za Bosansku krajinu 21-23. februara 1942. godine u Skender-Vakufu“ održanog 20-22. februara 1982. u Skender Vakufu,* Banja Luka 1982., 224.

Vukosavljević, Sretan, *Sociologija stanovanja 2,* Narodna knjiga, Beograd 1960.

Zorić, Milan, *Drvar u ustanku četrideset prve*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1963., 32.- 81.

Žalić, Zuhdija, Prvi dan u oslobođenoj Kladuši, *Kladuške novine,* broj 2, 2.-3.

PRILOZI

Prilog 1. Kronološki prikaz stradalih katolika (civila i vojnika) u razdoblju 1941.-1945. godine.
(Izvor: Matica umrlih Župe sv. Ante Padovanskog u Bihaću)

Redni broj	Ime i prezime	Nadnevak i mjesto rođenja	Nadnevak smrti	Okolnosti stradavanja
1.	Tomo Lulić	20.5.1912., selo Lohovska brda, Bihać	10.4.1941.	Poginuo
2.	Marijan Grandić	1906., Senj, Hrvatska	11.4.1941.	Ubijen eksplozijom bombe
3.	Anto Vujić	16.8.1905., selo Golubić, Bihać	13.4.1941.	Poginuo u ratu u Srbiji
4.	Ivan Klarić	9.9.1907., selo Vrsta, Bihać	14.4.1941.	Poginuo pri padu Kraljevine Jugoslavije
5.	Nenad Dopuđa	20.1.1909., Udbina, Hrvatska	18.4.1941.	Ranjen u borbi s četnicima
6.	Ljubica Konjević	4.1.1919., selo Žegar, Bihać	28.6.1941.	Ubijena od bombe
7.	Lucija Vojvodić	25.7.1929., Široka Kula, Hrvatska	28.6.1941.	Ubijena od bombe
8.	Petar Živković	26.6.1916., selo Dobrenica, Bihać	9.7.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
9.	Grga Korajlija	17.6.1893., Bihać	15.7.1941.	Ubijen od četnika
10.	Franjo Šimić	1924., selo Jezero, Bihać	20.7.1941.	Poginuo od četnika
11.	Ferdinand Jengić	12.3.1899., selo Žegar, Bihać	26.7.1941.	Ubijen od četnika
12.	Ivan Pavelić	20.5.1922., selo Kalati, Bos. Petrovac	28.7.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
13.	Vladimir Košavić	18.1.1908., Jastrebarsko, Hrvatska	31.7.1941.	Ubijen od četnika

14.	Božo Čorak	17.12.1918., selo Kralje, Bihać	9.8.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
15.	Vladimir Jerković	16.2.1916., selo Kralje, Bihać	9.8.1941.	Poginuo od partizana
16.	Jandre Vuković	7.12.1915., selo Vedro Polje, Bihać	11.8.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
17.	Ante Kozina	1923., selo Rašljani, Ljubuški	24.8.1941.	Poginuo nesretnim slučajem na straži
18.	Felko Osojnik	1919., Glina, Hrvatska	29.8.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
19.	Luka Šolaja	6.4.1917., Vaganac, Hrvatska	10.9.1941.	Ranjen u borbi s četnicima
20.	Vico Kolić	26.2.1901., selo Golubić, Bihać	12.9.1941.	Zarobljen i ubijen od partizana
21.	Joso Grgić	23.5.1908., Bihać	13.9.1941.	Ubili ga četnici pri napadu na Bosansku Krupu
22.	Jozo Grgić	23.5.1908., selo Križ, Bihać	13.9.1941.	Poginuo
23.	Stipo Grgić	28.8.1926., selo Golubić, Bihać	16.9.1941.	Poginuo od partizana
24.	Kata Diklić	1910., Podlapac, Hrvatska	17.9.1941.	Ubijena od četnika
25.	Jozo Grgić	1905., Krk, Hrvatska	20.9.1941.	Zarobljen i ubijen od partizana
26.	Stjepan Cvetinić	26.9.1911., Sv. Ivan Zelina, Hrvatska	27.9.1941.	Ubijen na straži
27.	Mato Poljak	21.9.1901., Sinj, Hrvatska	1.10.1941.	Ubijen od komunista
28.	Blagomir Weber	7.3.1908., Sinj, Hrvatska	1.10.1941.	Poginuo u borbi
29.	Jozo Lucić	16.8.1904., Đakovo, Hrvatska	3.10.1941.	Ranjen u borbi s četnicima
30.	Stipo Babić	25.7.1920., Bihać	23.10.1941.	Ubijen u borbi

31.	Svetislav Ćurić	22.3.1912., selo Kralje, Bihać	29.10.1941.	Ubijen nesretnim slučajem
32.	Oleg Polaženko	14.2.1918., Bihać	13.11.1941.	Poginuo u borbi u Bihaću
33.	Stipo Ćurić	8.11.1921., selo Kralje, Bihać	21.11.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
34.	Jozo Jurić	2.8.1910., selo Križ, Bihać	5.12.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
35.	Juro Ivankić	17.6.1911., selo Kralje, Bihać	5.12.1941.	Poginuo u borbi s četnicima
36.	Franjo Grgić	9.4.1901., selo Golubić, Bihać	9.12.1941.	Ranjen u borbi s četnicima
37.	Valent Legin	1900., Drenova	10.1.1942.	Ranjen u borbi s četnicima kod Ripča (Bihać) i umro
38.	Marko Bistrički	1908., Popovača, Hrvatska	11.1.1942.	Ubijen u borbi s četnicima kod Bijelog Polja
39.	Mato Caren	1907., Martinska Ves, Hrvatska	11.1.1942.	Ubijen u borbi s četnicima kod Ripča (Bihać)
40.	Stjepan Graberec	1907., Dugo Selo, Hrvatska	11.1.1942.	Ubijen od četnika
41.	Nijo Trkež	1908., Bregana, Podvrh	11.1.1942.	Ubijen u borbi s četnicima kod Bijelog Polja
42.	Ivan Živković	12.3.1903., selo Tržačka Raštela	30.1.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
43.	Josip Plazonić	1.3.1920., Vinalić, Ribić, Dalmacija	9.2.1942.	Poginuo od četnika u Bihaću
44.	Dane Radošević	1919., Perušić, Hrvatska	28.2.1942.	Ubijen od strane talijanskog vojnika nesretnim slučajem
45.	Mile Lulić	1.10.1914., selo Lohovska brda, Bihać	13.3.1942.	Poginuo od partizaa u Lohovskim brdima, Bihać
46.	Pero Dejanović	11.7.1911., selo Dobrenica, Bihać	20.3.1942.	Poginuo
47.	Franjo Jurić	24.5.1919., selo	25.3.1942.	Poginuo u borbi s

		Vedro Polje, Bihać		partizanima kod Petrinje
48.	Nikola Klarić	18.9.1920., sv.Rok, Lovinac, Hrvatska	17.4.1942.	Poginuo kod Velike Kladuše
49.	Vinko Dejanović	2.4.1899., selo Skočaj, Bihać	4.5.1942.	Zarobljen i streljan od partizana
50.	Franjo Horvat	4.10.1904., Garešnica, Hrvatska	11.5.1942.	Poginuo u borbi s pobunjenicma kod Baštre
51.	Martin Pilnger	13.9.1898., Varaždin, Hrvatska	11.5.1942.	Poginuo u borbi s pobunjenicima kod Baštre
52.	Marko Kuruzović	1906., Vaganac, Hrvatska	10.6.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
53.	Ivan-Mićo Mateša	1903., Glinsko Vrelo, Hrvatska	2.9.1942.	Ranjen od partizana i umro u bolnici u Bihaću
54.	Dragan Golubović	14.5.1919., Bihać	5.10.1942.	Streljan od partizana
55.	Juro Pavlović	8.7.1907., selo Golubić, Bihać	15.10.1942.	Zaklan od partizana
56.	Filomena Majstorović-Grgić	11.6.1892., selo Golubić, Bihać	16.10.1942.	Ubijena
57.	Juro Grgić	17.2.1911., selo Golubić, Bihać	29.10.1942.	Ranjen u borbi s partizanima i umro
58.	Mato Majstorović	3.2.1920., selo Vedro Polje, Bihać	30.10.1942.	Poginuo u borbi s partizanima na Rakovici, Hrvatska
59.	Mile Anušić	5.3.1908., selo Žegar, Bihać	2.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
60.	Dane Klobučar	21.7.1895., Bihać	2.11.1942.	Poginuo od partizana, na mjestu suđen i ubijen
61.	Jela Miholić	17.5.1942., selo Golubić, Bihać	2.11.1942.	Ubijena u naručju majke u napadu na selo Golubić
62.	Antun Pleterski	1.3.1904., Brežica, Slovenija	2.11.1942.	Ubijen od partizana

63.	Ivan Terzić	1.10.1939., selo Golubić, Bihać	2.11.1942.	Poginuo za vrijeme napada na Bihać (dijete)
64.	Pavo Borovac	23.4.1909., Donje Pazarište, Hrvatska	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
65.	Mile Bujanović	3.1.1920., selo Žegar, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
66.	Milan Ćurić	28.8.1918., Kralje, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
67.	Jozefina Galian	5.11.1903., Bihać	3.11.1942.	Poginula u borbi s partizanima
68.	Ivan Franjić	22.7.1909., selo Žegar, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
69.	Ivan Franjić-Vujić	3.10.1884., selo Križ, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
70.	Jandre Jelić	28.9.1904., selo Golubić, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima u Brekovici, Bihać
71.	Josip Jelić-Razić	1908., Salakova Kula	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
72.	Franjo Jelić	2.9.1906., selo Golubić, Bihać	3.11.1942.	Streljan od partizana
73.	Miroslav Jurjević	1912., Krnjeuša, Bos. Petrovac	3.11.1942.	Poginuo u borbi
74.	Jure Kovačević	1904., Borićevac, Lapac, Hrvatska	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
75.	Petar Kreković	29.6.1924., selo Dobrenica, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
76.	Karlo Drago Kukuruzović	3.5.1922., Vaganac, Hrvatska	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
77.	Pero Matković	9.8.1886., Bihać	3.11.1942.	Ubijen od partizana
78.	Mirko Marčinko	1892., Sisak, Hrvatska	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
79.	Franjo Majstorović	24.11.1910., selo	3.11.1942.	Poginuo u borbi s

		Vedro Polje, Bihać		partizanima u Vedrom Polju
80.	Ervin Polak	25.11.1900., Bosanski Šamac	3.11.1942.	Ranjen i poginuo u borbi s partizanima
81.	Jozo Prša	9.12.1921., selo Dobrenica, Bihać	3.11.1942.	Streljan od partizana
82.	Vlado Šantić	-, Vedro Polje, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
83.	Blaž Tičec	1919., selo Veliki Skočaj, Bihać	3.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima na Klokotskom mostu
84.	Milan Ćurić	20.8.1918., selo Kralje, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima kod Cazina
85.	Tomo Dejanović	16.7.1916., selo Žegar, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
86.	Petar Dujmović	15.4.1922., selo Ribić, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
87.	Milan Ilić	1904., Otočac, Hrvatska	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
88.	Joso Jurić	16.7.1915., selo Vedro Polje, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima na Vrsti, Bihać
89.	Jozo Knežević	7.1.1900., selo Kralje, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima kod Kralja
90.	Tomo Knežević	30.9.1909., selo Kralje, Bihać	4.11.1942.	Streljan od partizana
91.	Marko Kolaković	3.11.1893., Prijeboj, Hrvatska	4.11.1942.	Streljan od partizana
92.	Bogdan Majstorović	2.1.1922., selo Vedro Polje, Bihac	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
93.	Slavko Majstorović	27.11.1911., selo Vedro Polje, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
94.	Nikola Maršić	1920., Lovinac, Hrvatska	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
95.	Dušan Miholić	2.4.1904., selo	4.11.1942.	Poginuo u Golubiću (Bihać)

		Golubić, Bihać		od partizana
96.	Pavao Mlinarić	30.1.1923., selo Lohovska brda, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
97.	Božo Papić	20.8.1892., Vedašić	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
98.	Ivica Petričec	1922., Đurđevac, Hrvatska	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
99.	Luka Rukavina	10.6.1910., selo Žegar, Bihać	4.11.1942.	Streljan od partizana
100.	Milan Šimić	3.1.1920., selo Jezero, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
101.	Josip Tabak	21.3.1886., Darda, Hrvatska	4.11.1942.	Streljan od partizana
102.	Ljudevit Vicković	1882., Dabar, Hrvatska	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
103.	Filip Vuković	19.7.1919., selo Vedro Polje, Bihać	4.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
104.	Tomo Jerković	1884., selo Golubić, Bihać	5.11.1942.	Streljan od partizana u selu Račić, Bihać
105.	Josip Jurić	14.4.1888., Gornji Lapac, Hrvatska	5.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
106.	Franjo Prša	26.11.1919., selo Dobrenica, Bihać	5.11.1942.	Streljan od partizana u selu Račić, Bihać
107.	Roko Prša	13.8.1888., selo Dobrenica, Bihać	5.11.1942.	Streljan od partizana u selu Račić, Bihać
108.	Radoslav Rakelić	27.9.1919., Bihać	5.11.1942.	Streljan od partizana
109.	Florijan Cvjetko Prša	1.4.1917., selo Dobrenica, Bihać	6.11.1942.	Streljan od partizana
110.	Anto Vuković	12.6.1921., selo Vedro Polje, Bihać	6.11.1942.	Streljan od partizana
111.	Slavko Černe	1900., Tomaj, Trst	7.11.1942.	Ranjen u borbi i dobio trovanje krvi

112.	Blaž Baković	2.2.1898., selo Žegar, Bihać	7.11.1942.	Ubijen od partizana
113.	Dane Maras	1910., Brlog, Lika, Hrvatska	7.11.1942.	Streljan od partizana u selu Račić, Bihać
114.	Josip Pavlečić	1908., Trnave kod Bjelovara, Hrvatska	7.11.1942.	Streljan od partizana u selu Račić, Bihać
115.	Franjo Vujić	9.5.1876., selo Golubić, Bihać	7.11.1942.	Streljan od partizana
116.	Petar Živković	7.8.1920., selo Jezero, Bihać	7.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
117.	Drago Alfirević	1898., Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
118.	Stjepan Matešić	22.6.1924., Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
119.	Ilija Mlinarić	7.9.1903., selo Lohovska brda, Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
120.	Stipo Prša	30.12.1892., selo Dobrenica, Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
121.	Pero Vujić	14.11.1903., selo Golubić, Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
122.	Juro Živković	1892., selo Skočaj, Bihać	9.11.1942.	Streljan od partizana
123.	Slavko Anušić	25.8.1903., selo Žegar, Bihać	10.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
124.	Jure Gecan	1915., Sarajevo	10.11.1942.	Streljan od partizana
125.	Ivan Išek	1920., Nikinci	10.11.1942.	Umro od partizanskog ranjavanja
126.	Marko Jerković	1885., selo Kralje, Bihać	10.11.1942.	Streljan od partizana
127.	Ivan Rogić	12.5.1924., selo Golubić, Bihać	10.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
128.	Marko Vuković	30.8.1914., selo Kralje, Bihać	10.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima

129.	Dominik Uremović	1892., Ledenice, Primorje	11.11.1942.	Streljan od partizana
130.	Tomo Janković	18.1.1882., selo Kralje, Bihać	12.11.1942.	Streljan od partizana
131.	Ilija Vuković	1921., Smoljanac, Hrvatska	12.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
132.	Andrijana Janković Gligović	1912., Osječina kod Valjeva	13.11.1942.	Ranjena od partizana i umrla
133.	Vinko Babić	1922., Podlapac, Hrvatska	14.11.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
134.	Franjo Jelić	2.5.1865., selo Golubić, Bihać	14.11.1942.	Streljan od partizana
135.	Mile Jelić	2.9.1906., selo Golubić, Bihać	14.11.1942.	Streljan od partizana
136.	Blaž Šimić	1914., selo Skočaj, Bihać	17.11.1942.	Streljan od partizana
137.	Milan Živković	1869., selo Skočaj, Bihać	19.11.1942.	Streljan od partizana
138.	Luka Biondić	1898., Vratnik kod Otočca, Hrvatska	21.12.1942.	Streljan od partizana
139.	Jandre Ćurić	9.4.1923., selo Kralje, Bihać	27.12.1942.	Poginuo u borbi s partizanima
140.	Franjo Žanić	1889., selo Čavnik, Bihać	1.1.1943.	Ubijen od partizana
141.	Marko Grgić	14.5.1904., selo Golubić, Bihać	15.1.1943.	Streljan od partizana
142.	Joso Rogić	22.12.1900., selo Golubić, Bihać	15.1.1943.	Poginuo od partizana
143.	Jasna Alačević	19.2.1911., Skradin, Hrvatska	27.1.1943.	Poginula od bombe
144.	Ruža Majetić	20.8.1933., Bihać	27.1.1943.	Poginula kod kuće pri bombardvanju Bihaća
145.	Marko Majstorović	30.8.1885., selo	27.1.1943.	Poginuo od bombe

		Vedro Polje, Bihać		
146.	Paulina Blagojević Leopold	1893., Veliki Zdenci kod Bjelovara, Hrvatska	28.1.1943.	Poginula od bombe
147.	Ivan Bolan	1895., Mostar	29.1.1943.	Poginuo od bombe
148.	Anto Tunjić	1894., Bihać	29.1.1943.	Poginuo nesretnim slučajem od vojnika
149.	Anto Mlinarić	1886., selo Lohovska brda, Bihać	30.1.1943.	Poginuo od Nijemaca u selu Račić, Bihać
150.	Julijana Kovačević	1900., Bihać	30.1.1943.	Ubijena
151.	Branko Tomac	1923., Jagodin kod Karlovca, Hrvatska	31.1.1943.	Ubijen od njemačkog oružnika pod sumnjom da je partizan
152.	Jakov Tomljenović	1896., Ličko Petrovo Selo, Hrvatska	21.2.1943.	Streljan od strane partizana
153.	Nikola Kovač	1877., Mostar	24.2.1943.	Odveden od strane partizana i od slabosti i gladi umro
154.	Anto Dujmović	30.7.1903., selo Vedro Polje, Bihać	1.3.1943.	Poginuo u borbi sa partizanima
155.	Joso Odić	13.8.1894., Bihać	2.3.1943.	Osuđen po ratnom sudu i streljan
156.	Fabijan Juričić	25.3.1896., Gornji Vakuf	2.3.1943.	Osuđen po ratnom sudu i streljan
157.	Josip Jurić	22.3.1922., selo Žegar, Bihać	15.3.1943.	Poginuo u borbi
158.	Josip Jurić	26.1.1920., selo Žegar, Bihać	15.3.1943.	Ranjen u borbi i umro
159.	Grga Lulić	15.5.1921., selo Lohovska brda, Bihać	16.3.1943.	Poginuo u borbi s partizanima

160.	Stanko Majstorović	17.8.1924., selo Vedro Polje, Bihać	25.3.1943.	Poginuo od kažnjenika u logoru Jasenovac
161.	Petar Vuković	29.6.1924., selo Kralje, Bihać	15.4.1943.	Poginuo u borbi s partizanima
162.	David Živković	17.7.1924., selo Dobrenica, Bihać	16.4.1943.	Poginuo od partizana
163.	Mile Kukuruzović	16.2.1926., selo Izačić, Bihać	29.4.1943.	Ranjen od partizana i umro
164.	Franjo Živković	25.8.1913., selo Golubić, Bihać	30.4.1943.	Poginuo od partizana u Gospiću
165.	Ante Čulina	10.3.1902., Posedarje kod Benkovca, Hrvatska	11.5.1943.	Ubijen od partizana
166.	Jozefina Dičić Bubeniček	1912., Drenovo Tijesno, Hrvatska	11.5.1943.	Umrla od zadobivenih rana od partizana
167.	Anto Matijević	28.7.1916., selo Žegar, Bihać	11.6.1943.	Poginuo u borbi s partizanima u Velikoj Kladuši
168.	Augustin Veljača	10.9.1920., selo Vedro Polje, Bihać	16.6.1943.	Poginuo od partizana u Sivaču
169.	Ivan-Rikardo Fitze	1900., Sanski Most	23.8.1943.	Poginuo od partizana kod Dervente
170.	Vinko Kuran	13.2.1920., Metkovići, Hrvatska	6.9.1943.	Ranjen od bombe i umro
171.	Franjo Vujić	14.9.1921., selo Kalina, Bihać	25.10.1943.	Poginuo u borbi s partizanima
172.	Milan Markovinović	1912., Ruma, Srbija	19.12.1943.	Ubijen od partizana
173.	Petar Živković	27.6.1922., selo Dobrenica, Bihać	26.12.1943.	Ubijen od partizana
174.	Mato Jelić	16.8.1908., selo Dobrenica, Bihać	28.12.1943.	Ubijen od partizana na vojnom dopustu u svom selu
175.	Marko Prša	16.7.1888., selo Dobrenica, Bihać	28.12.1943.	Ubijen od partizana

176.	Dragan Vuković	5.1.1909., selo Vedro Polje, Bihać	10.1.1944.	Zaklali ga partizani kao domobrana u blizini Rume
177.	Ivo Čupić	1938., Drniš, Hrvatska	4.2.1944.	Ubijen od partizana
178.	Kata Čupić	1886., Drniš, Hrvatska	4.2.1944.	Ubijena od partizana
179.	Mile Šebalj	25.9.1914., Drežnik Grad, Hrvatska	25.3.1944.	Poginuo prilikom miniranja vlaka od Novog do Rudica
180.	Ana Bašić	9.8.1931., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
181.	Zorka Bašić	16.10.1930., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
182.	Antonija Ćurić	17.4.1922., selo Vrkašić, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
183.	Ivo Ćurić	26.1.1886., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
184.	Delfa Ćurič Mikić	12.3.1910., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
185.	Kata Ćurić Petrović	30.4.1881., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
186.	Marija Franjić	1871., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
187.	Ivan Jerković	15.10.1936., selo Kalina, Bihać	2.4.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
188.	Zorka Knežević Vidović	15.3.1924., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
189.	Jela Šeremet	27.7.1930., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Pogođena bombom
190.	Dujo Tomić	7.11.1935., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
191.	Ludmila Vidović	19.2.1930., selo Kralje, Bihać	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
192.	Kate Vuković Ćurić	22.4.1923., selo	2.4.1944.	Poginula pri bombardiranju

		Kralje, Bihać		Bihaća
193.	Jandre Jurić	3.7.1924., selo Žegar, Bihać	4.4.1944.	Poginuo u borbi
194.	Lucija Ćurić	12.6.1931., selo Kralje, Bihać	8.4.1944.	Ranjena pri bombardiranju Bihaća
195.	Jela Klarić Majstorović	21.4.1892., selo Vrkašić, Bihać	18.4.1944.	Umrla od rana zadobivenih prilikom bombardiranja Bihaća
196.	Marija Drugčević	1878., selo Zavalje, Bihać	17.5.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
197.	Dr. Viktor Kos	28.12.1905., Krapina, Hrvatska	17.5.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
198.	Stanko Mahinovski	1882., Bihać	17.5.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
199.	Ljuba Malinovski Dujmović	1886., Češka	17.5.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
200.	Ana Panter	16.6.1929., Tržaška Raštela, Cazin	17.5.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
201.	Barbara Panter Nosil	6.1.1887., Novska, Hrvatska	17.5.1944.	Poginula pri bombardiranju Bihaća
202.	Stjepan Anušić	9.8.1924., selo Žegar, Bihać	29.5.1944.	Poginuo u borbi s partizanima
203.	Joso Gavranović	29.5.1929., selo Žegar, Bihać	29.5.1944.	Poginuo pri bombardiranju Bihaća
204.	Ivo Baković	16.9.1914., selo Žegar, Bihać	6.6.1944.	Poginuo
205.	Luka Vuković	16.2.1913., selo Vedro Polje, Bihać	6.6.1944.	Poginuo u borbi s partizanima
206.	Ljuba Jurić	9.8.1926., selo Vedro Polje, Bihać	27.8.1944.	Ubijen od četnika na Baljevačkom polju
207.	Stipo Mlinarić	5.10.1927., selo Skočaj, Bihać	2.11.1944.	Poginuo od bombe
208.	Kate Mlinarić	19.3.1942., selo	3.11.1944.	Poginula od bombe

		Skočaj, Bihać		
209.	Anto Mikić	28.10.1908., selo Kalina, Bihać	18.11.1944.	Poginuo kod bombardiranja
210.	Pero Šantić	16.3.1927., selo Žegar, Bihać	18.11.1944.	Poginuo u borbi kod Našica
211.	Ane Jurić	1881., selo Žegar, Bihać	20.11.1944.	Poginula kod bombardiranja Žegara
212.	Jelena Ćaćulović	23.9.1933., selo Žegar, Bihać	21.11.1944.	Poginula kod bombardiranja Žegara
213.	Tomislav Durn	16.5.1925., Prijedor	22.3.1945.	Poginuo u borbi
214.	Ivka Klarić	12.4.1918., selo Vrkašić, Bihać	22.3.1945.	Poginula prilikom borbe
215.	Joso Klarić	4.3.1915., selo Vrkašić, Bihać	22.3.1945.	Poginuo prilikom borbe
216.	Paula Vuković	1890., selo Kralje, Bihać	23.3.1945.	Poginula od topovske granate
217.	Anto Klarić	13.2.1927., selo Vrkašić, Bihać	26.3.1945.	Poginuo pri povlačenju iz Bihaća kod Čavkića
218.	Franjo Mećir	11.11.1869., Rostoki, Češka	27.3.1945.	Poginuo za vrijeme borbe u Bihaću
219.	Toma Mihić	26.1.1920., selo Kralje, Bihać	28.5.1945.	Umro u zarobljeničkom logoru u Mirkovcima
220.	Joso Dejanović	8.2.1913., selo Skočaj, Bihać	10.7.1945.	Ranjen i umro u bolnici Rebro u Zagrebu

ŽIVOTOPIS AUTORA

Franjo Jurić rođen je 17. listopada 1973. godine, oženjen i otac troje djece. Živi u Bihaću gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru je 2000. godine završio studij povijesti i zemljopisa. Od 2001. godine bio je zaposlen u OŠ „Kamenica“, Bihać, a od 2006. godine u Općoj gimnaziji Katoličkog školskog centra „Ivan Pavao II“ u Bihaću kao profesor povijesti i geografije. U razdoblju od 2004. do 2012. godine bio je vijećnik u Gradskom vijeću grada Bihaća. Od 2011. do 2013. godine radi kao savjetnik premijera Vlade Unsko-sanske županije. Trenutno obnaša dužnost zamjenika ravnatelja Kazneno-popravnog zavoda u Bihaću.